

Пер. 277 ^д / 1862, 6

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕБНЬ

ВѢСТНИКЪ

*«Добра хочю братья и Русскій Земля.»
Владимиръ Мономахъ.»*

1862

ЧЕРВЕЦЬ

(ІЮНЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША И ТИШЕНА И К^о.

Per. 277 d - 1862, 6

Одобрено ценсурою. С. Петербургъ. 29 іюля 1862 года.

Іюль 187 / 50250

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

II.

ХРИСТИАНСЬТВО И КРІПАЦТВО.

Les extrémités se touchent.

Здавна велось и теперъ ведеться, що вороги и хулителі віри и науки христової сікались виводити зъ християнства буди́мъ воно освящає и похваляє неволю и гвалть, не дає людському розуму розвернутись, примушує—заплющивши очи, безъ власної розваги, узнавати за правду те що сказано и робить якъ показано; що Богъ християнській єсть панъ, а ми—кріпаки Его, що Вінъ держить насъ підъ страхомъ хлости и кари, що Вінъ самъ насъ катує и ніби радуєтця зъ нашої муки, наказуючи намъ любити свое горе и самимъ шукати собі бідноти и болістівъ, и всякого лиха. Такъ казали вороги христової віри и тимъ підкопували її въ серцяхъ людськихъ. Тежъ саме викладали и викладають ті пустосвяти, що думають вічну правду небесну зробити підпоркою дочаснихъ звичаївъ и порядківъ, які имъ уподобались.

Оце жъ такъ робить и панъ Аскоченський (нехай насъ вибачає), що удає себе за благочестивого и побожного, жалкуєтця на безвір'є и нечест'є,—у іншихъ помилки підмічає, а самъ тимъ-часомъ ще гіршъ помиляєтця.

Въ »Основі« панъ Володько Нечуя сказавъ: »Богъ милосердний—не панъ, а ми Ему не кріпаки доводимось... пану можно втішати себе помстою, а Бога самийжъ ви визнаєте милосерднимъ! Богъ—правда. А хибажъ була бь правда, колибъ Вінъ почавъ насъ карати за те, що не такі ми, якъ треба?«

Проти сего п. Аскоченський озвірівсь и написавъ такъ:

»А що це ви, пане? Чи не хлїснули часомъ тієї проклятущої, або

чи не на молодяку зъ вами таке бува? Якъ же це ви кажете, що Богъ намъ не панъ, а ми Его не кріпаки? Кріпаки, добродію, та ще які кріпаки! Куплені честною Его кровію и закріплені на віки вічні въ Его підданство.»

Кому жь вірить? Чи справді пану Аскоченському? А чи не краще буде, якъ ми послухаємо самого Ісуса Христа, бо Той зовсімъ противне тому сказавъ:

»Не ктому васъ глаголю рабы, яко рабъ не вѣсть, что творить господь его, васъ же рекохъ други, яко вся, яже слышахъ отъ Отца моего, сказахъ вамъ«. (Ев. отъ Іоанна гл. XV. ст. 15).

Уже й сихъ слівъ Христовихъ досить, щобъ завважити, якъ протинні слова п. Аскоченського науці християнській. Ся свята и спасенна наука не поучае насъ, що ми кріпаки, и повинні добро діяти зъ-підъ страху, що насъ за те побьють, коли ми инакъ робити почнемъ; не куповавъ насъ Христосъ у підданство, а икупивъ зъ підданства и кріпацтва. А відъ якого кріпацтва икупивъ насъ Христосъ, про те Вінъ самъ дуже ясно и просто навчає: »Аминь, аминь, глаголю вамъ, яко всякъ творяй грѣхъ, рабъ есть грѣха. Рабъ не пребываетъ въ дому во вѣкъ, Сынъ пребываетъ во вѣкъ. Аще убо Сынъ вы свободить, воистину свободни будете (Евангеліе отъ Іоанна гл. VIII ст. 34—36). Отъ бачите, паце Аскоченський: »свободни будете,« каже Господь, а не — »закріплені на віки вічні у мое підданство« — якъ ви слезезовали. Не Богъ насъ карає и муки и лиха намъ посилає; Богъ тільки такъ установивъ, що муки и лиха и всякі болісти бувають послідкомъ неправди, бо и въ природі ми бачемо, шчо коли законъ її ламлемо, то за те и страждемо. Богъ не тільки на насъ лиха не посилає, а ще одвертає насъ одъ лиха, указуючи намъ путь истини и добра. Тимъ то Господь и говорить, що Вінъ не буде осужовати за те, що не повірять ему; Вінъ приходивъ не судити миръ, а спасти миръ, а судить грішняка само слово Христове, которое есть истина. »И аще кто услышитъ глаголы моя и не вѣруеть, азъ не сужду ему. Не придохъ бо да сужду мірови, но да спасу миръ. Отметайся мене и не пріямай глаголь моихъ, пнать судящаго ему: слово, еже глаголахъ, то судить ему въ послѣдній день (Ев. отъ Іоанна гл. XII. ст. 47—48).

Се те жь саме, що и народъ нашъ каже: добре роби, добре иі буде. Не треує одъ насъ християнська віра, щобъ ми, заплуцавши очі, івровали тому, що намъ говоритця, а противно сѣму треує, щобъ

ми своїм власним розумом розважали (*) и мирковали, и сами за истину узнали слова Христові и сердцемъ ширимъ полюбили віру святу, — щобъ ми сповняли заповіді Христові не зпримусу, не зъ—під страху, а зъ любовію, и до Бога зъ молитвою приходили—не такъ якъ кріпаки до пана, а якъ діти до батька: тимъ то и въ молитві, що самъ Ісусъ Христовъ давъ намъ, зовемо Бога—»не пане нашъ,« а »Отче нашъ!« Ті що хотять виставити християнського Бога паномъ, а насъ кріпаками, шукають собі опори въ Старому Завіті; але відомо, що за Старий Завітъ треба прийматись зъ оглядкою, що тамъ є згодного зъ наукою Христового, а що незгодного. Бо вельми єсть тамъ багато такого, шчо колєсь-то було до—ладу, а теперъ не годитця. Бо въ законі мопсеєвімъ сказано: око за око, зубъ за зубъ, а Господь велить добро діяти ворогамъ нашимъ; въ Старому Завіті велено невірну жону каміннемъ побивати, а Христосъ простивъ таку грішницю; въ Старому Завіті въ субботу заковано ніякого діла не робити, а Христосъ у субботу свои добрі діла творивъ, и сказавъ, що суббота для чоловіка уставлена, а не чоловікъ для субботи; въ Старому Завіті велено обрізоватись и різні правила держати, що Жиди и теперъ содержують, а насъ, християнъ, не обовязали на те апостолы и отці святі. Недивно, що зъ Старого Завіту можна вивести, що Богъ єсть намъ панъ, а ми его кріпаки, да християнська наука такий поглядъ одкинула, бо то колєсь були инші віки и часи, а після Христа другі почалися. Сю річъ такъ виясняє св. Апостоль Павель, що здаєця нічого більшъ и говорити: »Глаголю же въ елико время наслѣдникъ младъ єсть, ничимъ же лучшій єсть раба, Господь сый всѣхъ; но подъ повелители и приставники єсть, даже до нарова отча. Такожде и мы, егда бѣхомъ млади, подъ стихіями бѣхомъ міра порабощени: егда же приде кончина лѣта, посла Богъ Сына своего единороднаго, раждаемаго отъ жены, бываема подъ закономъ: да подзаконныя искупить, да всыповленіе воспріимемъ, и понеже есте сынове, посла Богъ Духа Сына своего въ сердца ваша, вопіюща: Авва Отче. Тѣмже уже нѣси рабъ, но сынъ: аще ли же сынъ—и наслѣдникъ Божій Ісусъ Христомъ. (Къ Галатомъ гл. IV ст. 1—7).

Такъ якъже се панъ Аскочецскій каже, що ми кріпаки божі, коли Ісусъ Христовъ говорить: *не ктому васъ глаголю рабы, и апо-*

(*) Іоан. V, ст. 39.

столь Павелъ говоритъ: *уже нѣси рабъ?* Се мабуть (скажемо ему) такъ якъ язичники вмишляли собѣ богівъ и надавали имъ те, що сами любили, такъ и ви дієте: подобалось душі вашій кріпацтво, такъ вѣдо и до христіянства тулите! Ні, не прижауетца воно до его, бо не мимо сказано: *»идѣже духъ Господень — ту свобода.«* Може ви, пане Аскоченський, почнете говорити: *»сей та той, та инший такъ да такъ вяснявъ сі міста письма святого.«* На такѣ ваше слово ми задалегідь оловімо, що, по заповіді апостольській, колибъ и самъ ангель зъ неба зійшовъ, та почавъ намъ викладати протнвне тому, що сказано Христомъ и ёго апостоламъ, такъ ми бъ и ёму не повірили.

Н. Костомаровъ.

III.

ВЗГЛЯДЪ ЮЖНОРУССКАГО ЧЕЛОВѢКА XVI СТОЛѢТІЯ НА НѢМЕЦКО-ПОЛЬСКУЮ ЦИВИЛИЗАЦІЮ.

Нѣмецкая цивилизація, проникая въ Польшу, а потомъ и въ русскую Литву, подъ покровомъ католичества, встрѣтила протестъ со стороны дворянъ и простопародья. И паны и ихъ подданные сознавали, каждый по-своему, ясную для нашего времени истину, что цивилизація полезна только тогда, когда мы заимствуемъ ее отъ другихъ народовъ на правахъ нравственнаго равенства и что, вѣхавъ къ намъ непрошенная, она ввозитъ съ собою порчу обычаевъ и нравовъ, которыя держится общество и отъ самостоятельнаго улучшенія которыхъ зависить его будущность. Протестъ народа выразился его отчужденіемъ отъ развращеннаго мнимою образованностію богатаго и господствующаго класса, — отчужденіемъ, которое до-сихъ-поръ не уступаетъ даже и искреннимъ усиліямъ просвѣщенныхъ людей — сблизиться съ массою, преисбреженною нашими предками. Протестъ пановъ, воспитанныхъ въ старой простотѣ нравовъ, общихъ всему южнорусскому племени, высказывался въ разнообразныхъ письменахъ, мало-по-малу позабытыхъ обатолпчивавшимися и ополячивавшимися потомками. Перечитывая печатные сбор-

ники историческихъ документовъ, мы нашли у Нѣмцевича (Zbiór Pamiętników o Dawney Polsce, t. II, str. 177) рѣчь смоленскаго каштеляна, Мелешка, произнесенную на сеймѣ 1589 года, передъ Сигизмундомъ III. Достойнѣ вниманія фактъ, что она была говорена на языкѣ, который при Владиславѣ IV уже считался *хлоскимъ* (мужицкимъ). Такъ-какъ она записана была польскими буквами и напечатана (спустя много времени послѣ произнесенія) Полякомъ, то естественно предположить, что въ нее вошли нѣкоторые польскіе синонимы на мѣсто южнорусскихъ словъ. Это дѣлалось встарину часто при перепискѣ бумагъ иноземными писцами; а рѣчь Мелешка долго ходила по рукамъ, пока попала въ сборникъ Нѣмцевича. Такіе синонимы мы замѣнили южнорусскими словами, имѣя ввиду украинскихъ читателей и то обстоятельство, что документъ напечатанъ уже Нѣмцевичемъ въ такой формѣ, въ какой онъ ему доставленъ, или какую далъ ему самъ Полякъ—издатель.

— — Довелось ми́ні зъ ва́ми ра́дитись, а я на такихъ зъіздахъ ні́ко́ли не бува́въ и съ коро́лями і́хъ мѣ́лостями ні́ко́ли не засі́давъ; бо за небо́жчиківъ, вели́кихъ княжа́тъ на́шихъ Ли́товськихъ, сенте́нцій не бува́ло, по́-просту вони́ пра́вимъ се́рцемъ говори́ли, політи́ки не зна́ли и въ очи золоту́ пра́вду мовля́ли; хоть хто й поглузу́е, то зъ дѣ́брою мѣ́слю. Якже́ королі́ больше́ Ні́мцівъ, а́нжъ насъ, полюбѣ́ли, то все, що ста́ни зобра́ли, Ні́мцямъ поодава́ли на́ши господарі́, якъ Зи́гмунтъ Авгу́сть, що самъ будучи́ Ляхомъ, Ляхамъ Пидлі́ссе и Воли́нь оддавъ. А отъ—солодка́ намъ па́мьятъ Зи́гмунта Пе́рвого, кото́рий Ні́мцівъ не годува́въ якъ тихъ соба́къ, Ляхівъ, зъ і́хъ хитро́щами, дуже́ не любѣ́въ, але́ Литву́ и на́шу Русь любѣ́тельно мѣ́лува́въ, и добре́ намъ за ёго́ жи́лбся, а про-те, въ такихъ бога́тихъ ша́тахъ не ходѣ́ли; і́нший безъ нага́ець, якъ Бернарді́нъ, а сорочкі́ ажъ до кісто́къ, а шапкі́ ажъ до по́яса. Дай Бо́же и тепе́рь такъ! Я самъ, якъ уберу́сь такъ до́ма, то па́ні Мстисла́вська, мо́я господі́ня, наті́шитися и надиві́тися на ме́не не мо́же. А ми—на́ що дѣ́вимось, мѣ́лостиві́ панове́—братья́? на Ні́мецькі́ шту́ки, що́ ті́і Ні́мці ви́робля́ють, и въ які́хъ-то оде́жахъ хѣ́дять! Бага́то ма́ють гро́шей, городівъ и дѣ́ржавъ; змѣ́шалися зъ на́ми, усі́ма язика́ми гово́рять, а все ли́хе коро́лямъ, пана́мъ и речи́ посполі́тій ра́дють и баламу́тять. А якъ Ні́мець і́де, абѣ́ жінка́ ёго́ виступа́е,—якъ шкѣ́рою скри́пѣть и шелѣ́це и пѣ́жмозъ ду́шѣть; а якъ до те́бе пору́чникъ при́де, то часту́й ёго́ дѣ́бре, наві́ть и жін-

ку своєю посади коло ёго; а вінъ надівшиися сидить якъ бісъ, моргає, мигає, шапку або бриль той перекривляє, скребє по носі. А щобъ тако́го чорта по піці лапнуть? нехай би й король ёго—ми-лость знавъ, що намъ тії поганці!

Король Генрихъ, що до насъ зъ Німецького краю, зза моря, приїхавъ, якъ постерігъ, що ми ёму не даємо шабінкувати и Німцямъ ёго брикати,—нічого нікому не сказавши, виїхавъ и вже за море скікнувъ. А хотъ, правду мовити, не стілько вінъ вінень, якъ наші рідні баламути, що сидять при короляхъ, багато крутять, деруть, річъ посполіту гублять. Черезъ нихъ—то и Волинь, и Підліс-се, пропали. Ходимо якъ нависніи, бо їхъ боїмося, правди не говоримо, а потакаємо похлібними язиками. Охъ, якъ бй то можна бісівъ тавіхъ кулакѡмъ у морду,—перестали бь каламутити! И то, мійі панѡве, немала шкода: держимо слуги Ляхі... давай же імъ одєжу зъ фалендішу, годуй їхъ ласо, а зъ їхъ служби немає,—тілько укрівшись изъ господи, до дівчатъ дїбляють та ходять и въ великий кухоль трублять (*) Ти, пане, за стіль, а слуга собі за стіль; ти за борщикъ, а слуга—Ляхъ за багату штуку мїса; ти за пляшку, а воні за другу,—а якъ не добре держишъ, то и зъ рукъ тобі вірве. И пильнує тілько, якъ ти зъ двѡру, то вінъ заразъ мѡвчки підкрадаєтця до жінки. Я бь сказавъ: часъ тихъ Ляшківъ зъ Німцями повистинати, одъ поручника та й до ради; а що одъ їхъ улізло противъ нашому праву, однати въ нихъ. Старші покляѡни Смоленські, продирайте очі; лїпше обь їхъ радити, нижъ обь Инѡлянтахъ, бо тії мистечкї якъ улізуть, то їхъ и жубтомъ не викуришъ, якъ бжїлъ одъ мѡду. Алє шкода розмовляти про різні наші страти. Не малá для насъ шкода держати на стáні коні драбан-

(*) Это напоминаетъ слѣдующее мѣсто у Гваньина, иностраннаго ротмистра при Стефанѣ Баторіѣ: Kiedyby temu szlachetnemu narodowi zbytek, pijaństwo i marnotrawstwo nie przeszkadzało,—wszystkieby niemal narody cnotą wrodzoną i spaniałością animuszu przechodził; ale ieden prze zdrowie drugiego, jako tego iest, obyczaj pełniąc, dzban by największy aż do dna wytrąbi, choćby tez to czasem było przeciw przyrodzeniu, nic to nie wadzi, a najwięcej się sobie przy pełnych zalecają; zaczem ono podczas zalecania zdrowia ich pozbawia, i wiele ich z zbytniego pijaństwa w chorobę wpada. Bo się i tego często trafia, że gdy ieden do drugiego prze zdrowie pije, nietylko w szklanki, ale i w drewniany kufel łeb po uszy wrazi, a wypiwszy ostatek o łeb sobie stłucze; potem, nazajutrz wstawszy, stęka, choruje, chwijeje się by trzcina od wiatru, na wino narzeka że go od niego łeb boli, a tego zapomni, że sobie on kufel stłukł prze zdrowie (*Opisanie Polski*).

тамъ, давати їмъ зімбою й літомъ овесь и сіно, підстилати їхъ що-ночи, держати для нихъ слугъ—Ляхівъ, конюшого, машталіра, а одъ їхъ жадної служби не питай. Коли Ляхъ ржавъ до дівчатъ, то драбантъ до' жінокъ. Приймайте двохъ Литвинівъ на стражъ до нихъ,—самъ батько, кажуть вони, васъ не впильнуе. И те мині лучилось, що купивъ на тандеті въ Києві зигарокъ, давъ три копій грошей, якъ висилали ми послі до Вильна. Що жъ? не довго покругівся заморській злодій! Святе діло намъ півень, що нехибно опівночи курікае. Ато жъ хиба не роспуста — держати Калакүтські кури, варіти їхъ доволі, смажити всякі пташкі, тіі торті зъ родзинками, мигдалями, циментомъ, багато цукрвані. За моєі пам'яті не бувало тихъ присмаківъ. Добра була гуска зъ грибками, качечка съ перчикомъ, печінка съ цибулею абб съ часникомъ, а якъ на пішний бенкетъ, то рїжова каша зъ шапраномъ. Вина венгерського не знано, а мамбозію тихенько пивано, медокъ и горілочку підпивали: але зате грошей було доволі, муровали міцніі городі, а на войні білися краще, ніжъ теперъ, краще поля додержували.

Хиба жъ и то не дурниця, що паніі въ такихъ багатихъ сукняхъ ходять. Перше не зналі тіі португали чи фортугали, а чепенне яке—небудь коло подолка колишетця,—а дворянинъ, якъ обкозь чубатий, поглядуе, якъ би вскубнүти. Я бъ радивъ,—нехай би білошійки наші наряділися въ давнійші записання, а въ шнурованню згаду носіли рбспірки, а до-того бъ и німецькихъ плюндеръ не вживати: було бъ зацїтній и спокійній одъ доброхотниківъ милбснихъ,—не такъ би швидко крали любїтелню бреднїю. А теперъ—хоть би зъ рогаиною ставъ на варті, то біса того не впильнуешъ.

Що дальше радити, справді не знаю; тїлько те рачте вашмбсті згадати, щобъ звжди скїлько сенаторівъ литовськихъ при королі бувало. Бувъ би й я,—та крулевщизни не маю,—не вхоплю бо її передъ другими, и въ панні Урсүли; у королевоі її-мбсти, рүчки не поцїлюю, якъ їнші молоді сенатбрчяки,—не здивуйте мостївнї панове-браття. Вікъ вікомъ: то оказуетця свина въ бороді, хоть чортъ за поясомъ спокутуе на гярний поглядъ.

Не тїлько въ Смоленську, та й въ Мозїру обб тїмъ ражено, кого бъ на ту сентанцію виправити. Отсе жъ, мене знавши, до вашихъ милостей прислано, и що Господъ Богъ давъ, те ми передъ

королюмъ ёго—милостью и вапшность—панами братями й одгряли.
Ви говоріте врасче,—тілько не баламутте... Отъ и кінець.

Чтеніе этого документа наводитъ на разныя соображенія. Ограничима, покажѣть, однимъ: что въ концѣ XVI вѣка народный элементъ въ южнорусскомъ дворянствѣ былъ еще силенъ; что приправленная умышленнымъ простодушіемъ сатира на польско-нѣмецкіе нравы, во вкусѣ нашей народности, нашла слушателей на сеймѣ и сдѣлалась популярною въ современномъ обществѣ; и что не явись на помощь Полякамъ іезуиты съ своими широкими планами нравственнаго развращенія,—здоровый южно-русскій элементъ, можетъ-быть, сохранился бы въ нашихъ дворянахъ, такъ-точно, какъ и въ простонародѣ.

1862.

Хуторъ Мотроновка,
подъ Борзною.

П. Кулишъ.

КОБЗАРЬ.

ЛХІІ.

(Пропущений Т. Г. Шевченкомъ).

ЭПИЛОГЪ ДО »НЕВОЛЬНИКА« (¹).

Оце и вся моя дýма...
Не здивуйте, люди!
Те, що було — минúлося —
Изнову не буде.
Минúлися мои слёзи,
Не рвعتها—не плаче
Пото́чене старé сёрце
И óчи не бáчать —
Ні тихóї хати́ночки
Въ забúтому кра́ю,
Ні тихóї доли́ночки,
Ні тёмного га́ю;
Ні дiвчи́ні молодóї
Й малóї дити́ни
Я не бачу щастли́вої...
Все плаче, все ггне!
И радъ би я сховáтися,
Але дé — не звáю.
Скрiзь неправда дé не глянú,
Скрiзь Господа лáють!.. (²)
Сорце вя́не, засихáе,
Замерзáють слёзи...

(¹) Напечатаного въ IV-й кни́жцi *Осно́ви* 1861 року.

(²) Оскорбляють, поругаються во́лгъ Господней.

И втомивсь я, одинокий,
 На самій дорозі....
 Отакé-то... не здивуйте,
 Шо вóрономъ крѣчу:
 Хмáра сóнце заступила —
 Я свѣта не бáчу!..
 Лédви, лédви опівночи
 Сérцемъ прозираю.
 И нéмоцнy мою дúшу
 За свѣтъ посплаю
 Сцїлющої й живущої
 Водї пошукáти:
 Якъ инколи, то й принесе
 И покрóпить въ хатї
 И засвѣтитъ огóнь чистий —
 И сумно и тихо
 Розказує про весїлля —
 Звертає на лїхо...

Тепérъ минї про сліпого
 Спрóту кінчає,
 Але якъ довести краю —
 И сама не знає.
 Бо не булó того дїва
 Можé спокóнь-вїку,
 Щобъ щаслїва була жїнка
 Зъ слїпимъ чоловікомъ!
 Отъже стáлось таке диво!
 Годъ, другий минає
 Якъ побралсь, — а дївнєся —
 Вь кúпоццї гуляють
 По садочку... Старий батько
 Сидить коло хати,
 Та вчить внука малéнького
 Чолóмъ отдавáти.

16 октября 1845.

С. Марьянское.

Г. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Двенадцатый отрывокъ.

10 февраля 1858.

Получилъ письмо отъ Кошоваго батька, Я. Г. Кухаренка, отъ 7 августа. Оно изъ Екатеринодара прогулялось черезъ Новопетровское укрѣпленіе и Оренбургъ, и только сегодня достигло своей цѣли. А все-таки лучше позже, нежели никогда. Кухаренко не зналъ о моей резиденціи; а я не зналъ, какъ растолковать себѣ его молчаніе. А теперь все объяснилось.

И. А. Усковъ изъ Новопетровскаго укрѣпленія пишетъ, что у нихъ все обстоитъ благополучно. Не завидую вашему благополучію.

В. Н. Погожевъ пишетъ изъ Владимира, что онъ на дняхъ видѣлся въ Москвѣ съ М. С. Щепкинымъ, и что онъ ему читалъ наизусть какую-то мою *Пустку*. Совершенно не помню этой вещи. А слышу объ ней уже не въ первый разъ.

11 февраля.

М. С. Щепкинъ съ сокрушеніемъ сердца пишетъ о моемъ безалаберномъ и нетрезвомъ существованіи. Интересно бы знать, изъ какого источника онъ почерпнулъ эти свѣдѣнія. Стало быть и у меня не безъ добрыхъ людей. Все же лучше, нежели ничего.

Благодарю тебя, мой старый, мой добрый; но чѣмъ тебя разувѣрить — не знаю.

Далѣе онъ пишетъ о перемѣщеніи П — вой въ Харьковъ. Онъ сомнѣвается, чтобы ей дали тамъ требуемое ею содержаніе.

• Будеть досадно, если не состоится это перемѣщеніе. Подождемъ, что скажетъ Иванъ Александровичъ Щербина.

Боже мой, какъ бы мнѣ хотѣлось вырваться изъ этой тухлой грязи!

• 12 февраля.

Сегодня нарисовалъ портретъ Кадницкаго. Остается нарисовать Фрейлиха, — и квиты.

(13 февраля не записано въ *Дневникъ*.)

14 февраля.

Кончилъ наконецъ вторую часть *Матроза*. Переписыванье— это самая несносная работа, какую я когда-либо испытывалъ. Она равняется солдатскому ученью. Нужно будетъ прочитать это рукодѣлье; что изъ него выйдетъ? Какъ прийметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочется ему нравиться, и только ему... Странное чувство!

15 февраля.

Приглашалъ запиской свою мучительницу обѣдать у М. А. Дороховой... сказалась больной... несносная лгувья! Мнѣ необходимо съ ней поговорить наединѣ до выѣзда изъ Нижняго; а какъ это устроить, не придумаю. Писать не хочется, а кажется, придется писать. Опять видѣлъ ее во свѣ слѣпою нищею, — только уже не у церковной ограды, какъ въ первый разъ, а въ живою картинѣ, въ малороссійской бѣлой свиткѣ и въ красномъ очипкѣ.

16 февраля.

Отправивши на почту письма Кухаренку и Аксакову, зашелъ въ соборъ послушать архіерейскихъ пѣвчихъ. — Какое противорѣчіе!

Нерукотворенный чудотворный образъ находится въ соборѣ и замѣчательнѣе какъ древность. Онъ перенесенъ изъ Суздаля княземъ Константиномъ Васплевичемъ, въ 1351 г. Очень можетъ быть, что это — оригинальное византійское чудо.

Вечеромъ были живыя картины въ театрѣ, которыя я не пошелъ смотрѣть, несмотря даже на то, что въ нихъ участвуетъ моя несравненная. Я боялся увидѣть византійскій стиль въ этихъ картинахъ. Опасенія мои основательны. Г. М — ровъ малѣйшаго понятія не имѣетъ въ этомъ простомъ дѣлѣ. Въ театральномъ кафе или, какъ его здѣсь называютъ, въ *кабакъ*, встрѣтилъ старика П — ова, которому, какъ онъ мнѣ сказалъ, очень хотѣлось, чтобы его Катя что-нибудь прочитала въ слѣдующее воскресенье на сценѣ. Я обѣщалъ порыться въ руссiйской поэзии. Порылся, — и выборъ мой палъ на послѣднюю сцену изъ Фауста, Гёте, переводъ Губера. Она прочитаетъ хорошо: только нужно будетъ одѣть ее сообразно съ мѣстомъ и временемъ. Жаль, что нѣтъ подъ рукою Ретша! Да достану ли еще и книгу Губера въ этомъ затхломъ городѣ?

17 февраля.

Не безъ труда, однакожь досталъ Фауста, Губера, послалъ книгу моей артисткѣ и часа черезъ три являюся къ ней въ полной увѣренности, что она уже наизусть читаетъ роль Маргариты. Ничего не бывало. Она нашла почему-то неудобной эту сцену для чтенія. На зовъ матеря, вышла изъ комнаты; а я съ полчаса поболталъ съ отцомъ, и ушелъ какъ несолоно хлебавъ. Замѣчательная простота нравовъ!

18 февраля.

Проѣздомъ изъ Кіева въ Иркутскъ посѣтили меня земляки мои, Волконскій и Малога. Они ѣдутъ, въ званіи медиковъ, заслуживать казнѣ за воспитаніе. Мнѣ кажется неудобнымъ посылать молодыхъ медиковъ въ такую даль отъ центра просвѣщенія: гдѣ средства на будущее развитіе?

Малога сообщилъ мнѣ, что Марко Вовчокъ — псевдонимъ М. А. Марковичъ. Необходимо будетъ написать ей письмо, и благодарить ее за доставленную радость чтеніемъ ея вдохновенной книги.

19 февраля.

Въ шесть часовъ утра пріѣхалъ Шрейдерсъ изъ Петербурга привезъ мнѣ письмо отъ Лазаревского, и ѣсни Беранже, Курочкина,

и четыре экземпляра моего портрета, фотографированного съ моего же рисунка.

Въ 12 часовъ, въ залѣ дворянскаго собранія, происходило торжественное открытіе комитета, собраннаго для окончательнаго рѣшенія свободы крѣпостныхъ крестьянъ. Великое это начало благословлено епископомъ и открыто рѣчью военнаго губернатора, Н. А. Муравьева, — рѣчью одушевленною, христіанскою, свободою рѣчью. Но пзъ своекорыстныхъ помѣщиковъ никто не отозвался ни однимъ звукомъ на человѣческое святое слово. Будетъ ли начата эта рѣчь? Попрошу М. А. Дорохову, не можетъ ли она достать копію.

20 февраля.

Одинъ экземпляръ моего нерукотвореннаго образа подарилъ М. А. Дороховой; онъ ей не нравился; выраженіе находить слишкомъ жесткимъ. Просилъ достать копію рѣчи Муравьева; общала.

21 февраля.

Писалъ Лазаревскому, чтобы онъ свои письма ко мнѣ адресовалъ на имя М. С. Щепкина, въ Москву.

Началъ переписывать свою поэзію для печати, писанную съ 1847 по 1858 годъ. Не знаю, много ли выберутъ изъ этой половины добраго зерна?

22 февраля.

Третій разъ вижу ее во снѣ и все нищюю; а вслѣдствіе какихъ данныхъ, — не разумѣю. Сегодня представилась мнѣ она грязною, безобразною, оборванною, полунагою, и все-таки въ малороссійской свиткѣ, но не въ бѣлой, какъ прежде, а въ сѣрой, разорванной и грязью запачканной. Со слезами просила у меня и извиненія и извиненія за свою невѣжливость, послучаю Фауста, Губера. Я, разумѣется, простилъ ее и, въ знакъ примиренія, хотѣлъ поцѣловать, но она исчезла. Не предсказываютъ ли эти ночныя грезы намъ дѣйствительную нищету?

23 февраля.

Сонъ въ руку. Возвращаясь съ почты, зашелъ я къ Владимірову и услышалъ, что моя возлюбленная П — ова, не дождавшись письма изъ Харькова, заключила условіе съ здѣшнимъ новымъ директоромъ театра, съ г. Мирцовымъ. Если это правда, то въ какія же отношенія поставила она меня и Михайла Семеновича со Щербиною?

Вотъ она гдѣ нравственная нищета! а я боялся матеріальной. Дружба врозь и черти въ воду. Кто нарушилъ давнее слово, для того клятва не существуетъ.

24 февраля.

Получилъ письмо отъ Кулиша съ дороги въ Бельгію, съ хутора Матроновки, около Борзны. Онъ предлагаетъ мнѣ рисовать — изъ малороссійской исторіи, изъ пѣсень и изъ современнаго народнаго быта — рисунки, которые бы можно было вырѣзать на деревѣ, печатать въ большомъ количествѣ, раскрашивать и продавать по самой дешевой цѣнѣ. Мысль его та, чтобы замѣнить въ нашемъ народѣ суздальское издѣліе. Прекрасная, благородная мысль! Но она можетъ осуществиться только при большихъ деньгахъ, и принести даже матеріальную пользу. Теперь я не могу приняться за такую работу. Для этого нужно жить постоянно въ Малороссіи, чтобы была разница между моими рисунками и суздальскими, и потому еще, что я не теряю надежды быть въ академіи и заняться любимой акватинтой. —

Я такъ много перенесъ испытаній и неудачъ въ своей жизни, что, казалось бы, пора освоиться съ этими мерзостями. Не могу. Случайно встрѣтилъ я П — ову; у меня не хватило духу поклониться ей. А давно ли я видѣлъ въ ней будущую жену свою, ангела хранителя своего, за котораго готовъ былъ положить душу свою? Отвратительный контрастъ! Удивительное лекарство отъ любви — несостоятельность! У меня все какъ рукой сняло. Я скорѣй простилъ бы ей самое бойкое качество, нежели эту мелкую несостоятельность, которая меня, а главное — моего стараго знаменитаго друга, поставила въ самое неприличное положеніе.

Завтра Кудлай ѣдетъ во Владиміръ, — попрошу его взять и меня съ собой. Изъ Владиміра какъ-нибудь доберусь до Никольскаго и въ объятіяхъ стараго, искренняго друга, дастъ Богъ, забуду и П—ову, и всё мои горькія утраты и неудачи. Отдохну, и на досугъ займусь перепиской для печати моей невольнической поэзіи.

25 февраля.

Въ 7 часовъ утра получилъ письмо Лазаревскаго; онъ пишетъ, что мнѣ дозволено приѣхать и жить въ Петербургѣ. Лучшаго поздравленія съ днемъ ангела нельзя желать.

Въ три часа собрался къ обѣду: Н. Брылкинъ, П. Брылкинъ, Грасъ, Лапа, Кудлай, Кадинскій, Фрейлихъ, Климовскій, Владиміровъ, Поповъ, Товбичъ. За обѣдомъ было и шумно, и весело, и пязчно, потому что компанія была единодушна, проста и въ высокой степени благородна. За шампанскимъ я сказалъ спичъ, сначала поблагодарилъ гостей моихъ за сдѣланную мнѣ честь и въ-заключеніе прибавилъ, что я ни на кого не буду въ претензіи, если буду встрѣчать всюду такихъ добрыхъ людей какъ они, теперь сущіе со мною, и что память о нихъ навсегда сохраню я въ моемъ сердцѣ.

Праздникъ мой совершился въ квартирѣ добрѣйшаго К. Шрейдерса.

Вечеромъ пошелъ я проводить отъѣзжающаго въ Петербургъ Климовскаго, съ которымъ предполагалъ и самъ отправиться въ гости къ М. С. Щепкину, но письмо Лазаревскаго меня во время остановило.

26 февраля.

Товбичъ предложилъ мнѣ прогулку за 7½ верстъ отъ Нижнего; я охотно принялъ его предложеніе, съ цѣлію сократить длинное ожиданіе офіціального объявленія о дозволеніи жить мнѣ въ Питерѣ. Мы пригласили съ собой актера Владимірова и нѣкую дѣвицу — отчаянную особу. Скверно пообедали на мой счетъ въ трактирѣ Бубнова и пустился въ дорогу.

27 февраля.

Въ селѣ Мѣдновкѣ, цѣли поѣздки Товбича, пробыли мы до

8 часовъ вечера. Тутъ встрѣтился я съ путейскимъ капитаномъ Петровичемъ, приѣхавшимъ туда по одному дѣлу съ Товбичемъ. Петровичъ, по происхожденію Сербъ, образованный, прямой и сердечный человѣкъ, хорошо разумѣющій и глубоко сочувствующій всему современному. Мнѣ больно, что я прожилъ столько времени въ Нижнемъ и только сегодня встрѣтился съ этимъ рѣдкимъ человѣкомъ.

28 февраля.

Въ 7 часовъ утра возвратились мы благополучно въ Нижній. Поѣздка наша была веселая и несовсѣмъ пустая.

1 марта.

На имя здѣшняго губернатора, отъ министра внутреннихъ дѣлъ, получена бумага о дозволеніи проживать мнѣ въ Петербургѣ, но все еще — подъ надзоромъ полиціи. Это работа...

2 марта.

Получилъ письмо отъ графини Н. И. Толстой. Она пишетъ, что ея сердечное желаніе наконецъ исполнилось, и что она съ нетерпѣніемъ ждетъ меня къ себѣ. Доброе, благородное созданіе! Чѣмъ я воздамъ тебѣ за добро, которое ты для меня сдѣлала? Искреннею, безконечною молитвою.

Овсянниковъ проситъ, чтобы его здѣсь до 7 числа подождать. Подожду. А если обманетъ — прокляну и безъ денегъ уѣду.

3 марта.

Давно ожидаемую книгу — *Дѣтство Багрова-внука* — сегодня получилъ съ самою лестною надписью сочинителя. Книга была послана изъ Москвы 7 февраля и пролежала до-сегодня у сухого. — Могла и навсегда остаться у него, еслибы я сегодня случайно не зашелъ къ нему и не увидѣлъ ея. Онъ извиняется разсѣянностью и дѣлами. Чѣмъ хочешь извиняйся, а все-таки ты сухой нѣмецъ. И что вздумалось Сергѣю Тимофѣвичу дѣлать

его моимъ комисіонеромъ, тогда какъ ему мой адресъ извѣстенъ? Не думалъ ли онъ чрезъ это познакомить меня съ нимъ? Добрейшій Сергій Тимофеевичъ!

4 марта.

Въ ожиданіи Овсянникова и полицейскаго пропуска въ Петербургъ, принялся переписывать *Видьму* для печати. Нашелъ много длиннаго и недодѣланнаго. И слава Богу! Работа сократитъ длинные дни ожиданія.

5 марта.

Послалъ письмо, Н. И. Толстой. Писалъ ей, что 7 числа, въ 9 часовъ вечера, оставлю Нижній Новгородъ. Сбудется ли это? Это будетъ зависѣть отъ Овсянникова, а не отъ меня.

Продолжаю работать надъ *Видьмою*.

6 марта.

Я слишкомъ плотно принялся за свою *Видьму*. Такъ плотно, что сегодня кончилъ. А работы было порядочно и, кажется, порядочно кончилъ. Переписалъ и слегка поправилъ *Лилію* и *Русалку*. Какъ-то примутъ земляки мою мою невольническую музу?

Часовъ въ 7 вечера явился ко мнѣ унтеръ-офицеръ и предложилъ довести меня за 10 р. до Москвы. Сердечно благодаренъ за предложеніе. Онъ отвезилъ въ Вятку какого-то непокорнаго отцу своему капитана и на обратномъ пути искалъ себѣ попутчика, и нашелъ меня въ Нижнемъ. Еще разъ — спасибо ему.

Условившись въ цѣнѣ и времени выѣзда, я пошелъ къ Кудлаю поторошить его насчетъ полицейскаго пропуска. Кудлай не засталъ дома, и по дорогѣ зашелъ къ Вильде, гдѣ встрѣтилъ Татарнова, мамзелей Шмйтгофъ и брата ихъ, молодого, весьма талантливаго скрипача и сценическаго артиста. Послѣ ужина, хозяинъ, прощаясь со мной, подарилъ мнѣ на память нѣсколько миниатюрныхъ медальоновъ, копій съ извѣстныхъ скульптурныхъ произведеній древнихъ и новыхъ, сдѣланныхъ разными художниками. Милый и умный подарокъ!

7 марта.

Отъ часу по-полудни до часу по-полуночи прощался съ моими Нижегородскими друзьями. Заключилъ разставанье у М. А. Дороховой, ужиномъ и тостомъ за здоровье моей святой заступницы, графини Н. И. Толстой.

(8 и 9 марта не записаны.)

10 марта.

Въ три часа по-полудни 8 марта оставилъ на саняхъ, а во Владимірѣ пріѣхалъ 9-го ночью на телегѣ. Кромѣ этого, весьма обыкновеннаго явленія въ настоящее время года, ничего особеннаго не случилось, кромѣ легкаго воспаления въ лѣвомъ глазѣ и зудъ на лбу. Во Владимірѣ я взялъ розовой воды и думалъ все покончить этимъ ароматическимъ медикаментомъ. А вышло не такъ, какъ я думалъ.

Во Владимірѣ на почтовой станціи встрѣтилъ А. И. Бутакова, подъ командою котораго плавалъ я два лѣта, 1848 и 1849, по Аральскому морю. Съ тѣхъ поръ мы съ нимъ не видались. Теперь онъ ѣдетъ съ женою въ Оренбургъ, а потомъ на берега Сыръ-Дарьи. У меня при одномъ воспоминаніи объ этой пустынѣ, сердце холодѣетъ, а онъ, кажется, готовъ тамъ навсегда поселиться. Повревилась сатана лучше яснаго сокола.

Въ 11 часовъ вечера пріѣхалъ въ Москву. Взялъ номеръ за рубль серебра въ сутки, въ какомъ-то великолѣпномъ отелѣ, и едва могъ добиться чаю, потому что уже было поздно. О Москва! о Караванъ-Сарай! подъ громкою фирмою — отель, да еще и съ швейцаромъ.

11 марта.

Въ 7 часовъ утра оставилъ я Караванъ-Сарай со швейцаромъ и пустился отыскивать своего друга, М. С. Щепкина. Нашелъ его у стараго Пшмена, въ домѣ Щепотьевой, и у него поселился и, кажется, надолго, потому что глазъ мой распухъ и покраснѣлъ, а на лбу образовался нѣсколько грушъ прыщей. Облобызавъ моего

великаго друга, отправился я къ доктору Ванъ Путерену, моему Нижегородскому знакомому. Онъ прописалъ мнѣ английскую соль, зеленый пластырь, діету и, по крайней мѣрѣ, недѣлю не выходить на улицу. Вотъ тебѣ и столица! Сиди, да смотри въ окно на стараго безобразнаго Пимена.

12 марта.

Посѣтилъ меня докторъ Ванъ Путеренъ, прибавилъ еще два лекарства для внутренняго и наружнаго употребленія, и посулилъ мнѣ, по крайней мѣрѣ, недѣлю заточенія в поста. Веселенькая перспектива!

Вслѣдъ за докторомъ, посѣтилъ меня почтеннѣйшій Михайло Александровичъ Максимовичъ. Молодѣетъ, женился, отпустилъ усы, да и въ усъ себѣ не дуетъ. Вечеромъ, по настоянію моихъ гостепріимныхъ хозяевъ, сошелъ я внизъ, въ гостиную, съ повязанной головой, гдѣ встрѣтилъ нѣсколько человекъ гостей и между ними Кетчера, Бабста и Афанасьева, съ которыми тутъ и познакомилъ меня хозяинъ. Время быстро прошло до ужина. Подали ужинъ, гости сѣли за столъ, а я удалился въ свою келію. Проклятая болѣзнь!

13 марта.

Докторъ Ванъ Путеренъ уѣхалъ сегодня въ Нижній, рекомендовалъ мнѣ своего пріятеля какого-то нѣмца, котораго я однакожь не дождался и просилъ М. С. пригласить медика, какого лучше знаетъ, потому что болѣзнь моя не шутя меня беспокоитъ. М. С. пригласилъ доктора Мина. Завтра я его ожидаю.

Навѣстилъ меня Маркевичъ, сынъ Н. Маркевича, автора *Исторіи Малороссіи*, и М. А. Максимовичъ, съ брошюрою: *Изслѣдованіе о Петрѣ Конашевичѣ - Сагайдачномъ*. Сердечно благодаренъ за визитъ и за брошюру.

14 марта.

Отправилъ Лазаревскому два рисунка, назначенные для поднесенія М. Н.

Послѣ обѣда явились ко мнѣ два доктора; хорошо еще, что не

вдругъ. Пріятель Ванъ Путерена прописалъ какую-то микстуру въ темной банкѣ, а Минъ пилнавскую воду и діету. Я рѣшился слѣдовать совѣту послѣдняго.

Дмитрій Егоровичъ Минъ—ученый переводчикъ Данта и еще болѣе ученый и опытный медикъ. Поэтъ и медикъ:—какая прекрасная дисгармонія!

У стараго друга моего М. С.—вездѣ и во всемъ поэзія, у него и домашній медикъ—поэтъ.

15 марта.

Вчера было у меня два доктора, а сегодня ни одного. Миѣ, слава Богу, лучше; скоро, можетъ-быть, они для меня будутъ совѣтъ не нужны. Какъ бы это хорошо было! Надоѣло смотрѣть въ окно на старога Пимена.

М. С. ухаживаетъ за мною какъ за капризнымъ больнымъ ребенкомъ. Добрѣйшее созданіе! Сегодня вечеромъ пригласилъ онъ для меня госпожу Грекову, мою полуземлячку, съ тетрадью мало-россійскихъ пѣсень. Прекрасный, свѣжій, сильный голосъ. Но наши пѣсни не дались, особенно женскія. Отрывисто, рѣзко,—національной экспрессіи она не уловила. Скоро ли услышу тебя, моя родная, задушевная пѣсня?

Петръ Михайловичъ, старшій сынъ моего великаго друга, подарилъ миѣ два экземпляра фотографическихъ портретовъ апостола....

16 марта.

Нарисовалъ портретъ, не совѣтъ удачно, М. С. Причиной неудачи были сначала Максимовичъ, а потомъ Маркевичъ. Пренаивные посѣтители! Имъ и въ голову не пришла поговорка, что не во-время гость хуже татарина, а кажется — люди умные, а простой вещи не понимаютъ.

Послѣ обѣда посѣтилъ меня Д. Е. Минъ и, кромѣ діеты и пилнавской воды, ничего не присовѣтовалъ. Дня черезъ три общаетъ выпустить на улицу. Ахъ, какъ было бы хорошо!

17 марта.

Сегодня опять посѣтили меня оба медика, и слава Богу; кромѣ діеты и сидѣнія въ комнатѣ, ничего не прописали. Я, однакожь, и

этого не исполнилъ. Вечеромъ, втихомолку, навѣстилъ давно-не-виданнаго друга моего, княжну Варвару Николаевну Ревинну. Она счастливо переѣхалась, пополнила и какъ-будто помолодѣла...

18 марта.

Кончилъ переписыванье или процѣживанье своей поэзіи за 1847 годъ. Жаль, что не-съ-гѣмъ толково прочитать. М. С. въ этомъ дѣлѣ мнѣ не судья. Онъ слишкомъ увлекается. Максимовичъ — тотъ просто благоговѣть передъ моимъ стихомъ. Бодянский тоже. Нужно будетъ подождать — а. Онъ хотя и жестко, но иногда скажетъ правду. За то ему не говори правды, если хочешь сохранить съ нимъ добрыя отношенія.

Въ первомъ часу поѣхали мы съ М. С. въ городъ. Заѣхали къ Максимовичу, застали его въ хлопотахъ около »Русской Бесѣды«. Хозяйки его не застали дома. Она была въ церкви; говѣеть. Вскорѣ явилась она, и мрачная обитель ученаго просвѣтлѣла. Какое милое, прекрасное созданіе! Но что въ ней очаровательнѣе всего, это чистый, нетронутый типъ моей землячки. Она проиграла для васъ на фортепьяно нѣсколько нашихъ пѣсень, такъ чисто, безманерно, какъ ни одна великая артистка играть не умѣетъ. И гдѣ онъ, старый антикварій, выкопалъ такое свѣжее, чистое добро? И грустно и завидно! Я написалъ ей на память свой *Весенній Вечоръ*, а она подарила мнѣ, для ношенія на шеѣ, кievскій образокъ. Навивный и прекрасный подарокъ!..

Разставшись съ милою, очаровательною землячкою, заѣхали мы въ Школу Живописи къ моему старому пріятелю, А. Н. Мокрицкому. Старый пріятель не узналъ меня. Немудрено: мы съ нимъ съ 1842 года не видались. Потомъ заѣхали въ книжный магазинъ Н. Щенкина, гдѣ мнѣ Якушкинъ подарилъ портретъ знаменитаго Николая Новикова. Потомъ пріѣхали домой и сѣли обѣдать.

Вечеромъ былъ у О. М. Бодянского. Наговорились досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ-особенности. И тѣмъ я заключилъ свой первый выходъ изъ квартиры.

ОПОВІДАННЯ ГРИЦЬКА КЛЮШНИКА.

Такъ дідъ колись розсказувавъ,—
Нехай здоровъ буде!..
А я за нїмъ.. Не знавъ старій,
Що письмєнні люде
Твї рєчи прочитають...»

(Епизодъ въ «Гайдамакъ»).

Т. ШЕВЧЕНКО.

I.

ПРОКІПЪ ИВАНОВИЧЪ.

Ганні Івановні Стороженко.

Нема вже тепєрєчки такїхъ панівъ, якъ колись були!... Отъ хочьби й нашъ покійний панъ, — пошли єму, Господи, царство небєсне! — на всю гўбу паномъ бувъ, а мїжъ нами, прѳстимъ людомъ, — рїднимъ батькомъ!.. Якї тепєрєчки панї?... катъ-зна, нащо поперевадїлись!... Не вїнъ тебе не зрозумїє, ні тї єго; за цїлїсєнякий рїкъ п рязу не лучитця єго побачити: прибїжїть зъ Петенбурха, ухѳпуть грошенїятъ, та й зновъ у Петенбурхъ. Та ще чортїка їхъ навчївъ въ картї гратъ: програ щѳ въ заграмахъ, та й продає щѳ має ще вїрости на той рїкъ! Знай — пїше до управїтеля: присїлай грѳшей; а той п дерє, п цўпуть, п канїочить, — ни зъ кого якъ зъ своїхъ же людєй, — п послїа пїану. Дє коли, кажў, хочъ п приїде на кїльки тамъ днївъ, то й не ходи до єго: тїльки на порїгъ, — тїкъ, заразъ, тебе лакїза й женє въ кантѳру...

А въ кантѳрі — якў тобї порїду дадуть?... вїлають та въ триврви й проженуть. А до старѳго пїана хочъ у-ночі, булѳ, прихѳдъ, — вїслухає тебе ласкаво, п порїду дасъ, п чѳгѳ попрѳ-

снись — наділять. Не цурався вінъ и нашого товариства: було, прийде и на весіля, и на хрестини, та, одкінувши на-бікъ своє панство, гуля зъ нами, — було в вище собі на здоровья, — такъ-що молодіці и дівчата візьмуть ёго на руки и однесуть въ будинокъ. А лучалось, — якъ було за що, то й вибье, а трапця якé ледящо, то й проженé.

— Идй собі, скаже, на всі чотірі: не треба мнѣ ледячого чоловіка; ти мнѣ и на все село недобру славу нагонившъ.

За-те-жъ, було, и чужі поважали нашихъ селянъ; и судові не дуже передъ нами кірпу гвѣли, — а пана боялись гіршъ якъ ми, прости люде. Комисаръ, було, пріде та не зна, на яку й ступить, зъ якого слова и мову почать: тільки, було, щó не такъ, то й вижено. Щó ти зъ нимъ будешъ робить? на ёго и судá ніякого не було: наміснику — рóдичъ, генорали ёму товариші, — сказано — дѹка!... А багáтирь який бувъ: кільки хуторівъ мавъ въ Полтавської, въ Харківської губѣрні, а тѹтчки — тогó степу... щóбъ я пропавъ, коли й на доброму коню за тїж-день объїдешъ: одъ річки Глибóкої ажъ до річки Жучихи — все ваше було. По сусідству, чужі гуртї и отáри скрізь паслись по нашимъ степамъ. Инколи поїде панъ полюватъ, то вони, углédивши, й почнуть переганять на свою межю, — то панъ и гукне:

— Не займайте! нехай пасѹтця; бѹде й мнѣ и вамъ!

И въ косовіцю, — хто скотівъ, той и косівъ; не такъ, якъ теперечки, що часомъ й своїмѹ чоловікові не дадѹть накосити травї. Э! тоді гарно тѹтчки жилóсь, — святá булá старовина!... Я зазнаю сей край, якъ вінъ тільки-що заселявся. Ми саме тоді зъ покійнимъ Прóкіпомъ Ивановичемъ приишли зъ Січи, якъ тутъ тільки - що почали будоватись.

Давно вже се діялось, ажъ у той рікъ, якъ зруйновали нашъ Кошъ, а здаётця—ненáче вчóра минѹло, — такъ вовó живо передъ очима. Ось якъ вовó було: після того, якъ одчахнѹвся одъ сáтана Крїмськїй ханъ, Слобожане почали селитись по степахъ, стали забиратъ и наші вóльности, землі, — не такъ прости люде якъ ті підпанки. Запорóзці нерáзъ давали їмъ прочухáня: отоді-то й Гáрина на Орельці уколóшкали, — та не ёго одного, — и дрѹгихъ посікли на капѹсту. Отъ и стали жалитьця на насъ, Запорозьцївъ, що й самі не користуютця зѣмлями, и людамъ борóвять, ненáче та со-

баба, що лежить на сіні, ані сама не їсть, ні волю не дає. А тутъ ще роздратовали того Кутёмку, світлішого: бачите, приставъ вінъ до нашого товариства (тоді ще й Грицькомъ Нечосою ёго прозвали), — такъ, кажу, хочъ и приставъ прѣстимъ козакомъ, а хотівъ по своѣму орудовать всімъ Кошемъ, а Січъ ёму й не покорилася. Отъ вінъ и подаровавъ Кошѣ зъ чистого золота ковшъ, та ще й зъ кришкою. Старі козаки тільки глянули на ту кришку, — такъ въ одинъ голосъ й сказали: «покриє жъ и насъ лиха година!» Такъ вонѣ й сталося! Незабаромъ, саме на Зелені Святки, прийшовъ зъ Москѣвськимъ військомъ генералъ Текелій, и огласивъ волю Цариці: що Кримській ханъ угамовався, и що намъ, Запорозьцямъ, нічого більшъ тутечки робити, — такъ щобъ ми йшли якъ Чорному морю битця зъ Черкесомъ, а землі наші вѣлено роздати підъ городи — панамъ и слобожанамъ (¹). Боже мій милій, що тоді діялось у нашому Кошѣ! Спершу хотіли були боронитця, а далі зібрали раду, а на раді розбились на дві половини. Одні казали, що гріхъ проливати християнську кровъ, и згодились покоритись Цариці; а другі не схотіли: посідали на чайки, та й поплили до салтана. Були й такі, тільки не багацько, що не пішли ні до Чорного моря, ні до салтана, а повернулись на Україну.

Прокіпъ Івановичъ бувъ тоді нашимъ куріннимъ. И що то за козакъ зъ ёго бувъ!... Скільки на світі живу, а другого такого чоловіка не лучалося мнѣ бачити на своѣму віку. Розумний, чулий, правдива, щира козацька душа, безъ помсти й користи. Всі ёго въ Коші поважали, всі слухали, — хочъ такий палкий бувъ, якъ той порохъ: тільки що не такъ, не по правді, то й очи заблещать и за шаблю хапаєтця, — на ніжъ полізе. А зъ себе — який козарлюга бувъ! високій, сановитий, очи, якъ небо, сіні, прихмурені чорними бровами, вусъ чорний, ажъ впліскуєтця: глянешъ на ёго, то неначе очи до ёго прилипають. Не було въ ёго ні роду ні племені: нашъ-таки січовикъ Печіица привізъ ёго зъ якогось зимовка по сѣмому року; въ Коші вінъ и вірісь, тутъ и загартовався. Отожъ якъ ставъ розходитця січовикъ, я й питаю Прокіпа Івановича:

(¹, Січъ зруйнована 1775-го року.

— Куді жь ти помандруєшъ? чи до Чорного моря, чи до салтана?

А вінъ и каже:

— Не лааявся я зъ Черкесомъ, то й битись зъ нимъ не хочу; не кланявся салтану — и вланятись не буду; а піду собі на Україну, куді мене доля приведе. — А ти, Грицьку, — пита, — куді підешъ?

— Туді, кажу, куді й ти, коли ласка твоя, приймешъ мене за товариша.

— Друже мій, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, положивши мині на плеча руки: — ми жь зъ тобою давні товариші, а теперечки, въ нашому сиротстві, будемо рідними братами!

За два тижні після того, якъ прийшли Москалі, нашъ Кошъ зовсімъ опустивъ. Дѣ-які, кажу жь, помандрували якъ Чорному морю, а другі посідали на чайки. та й гайда до салтана. И ми зъ Прокіпомъ Івановичемъ хотіли вже рушати, а тутички, мині на-лхко, зплечивсь мій кінв, — такъ Прокіпъ Івановичъ и каже:

— Піши кінному не товаришъ; нема въ тебе коня — не треба й мині; та теперички вже не до коней: треба братись за волівъ.

У той день якъ намъ рушати, подаровавъ вінъ свого коня и роздавъ брону: кому шаблю, кому пистолі, кому гвинтовку. Отъ, якъ теперички ёго бачу: побілівъ якъ крейда, у грудяхъ духъ спираєтця, у серці кипить, а самъ усміхаєтця. И я тежъ оддавъ свою брону; тільки й зоставили собі по чингалу, про всякий случай, одъ звірюки. Далі, пішли на кладовище; Прокіпу Івановичу схотілось попроситця зъ покійникомъ, нареченнимъ батькомъ. Прийшовъ, вклонився ёго могильці, та й каже:

— Прощай, батьку! думалось и мині лягти поручъ зъ тобою, та не привівъ Господь. Не прийду вже сюді захптити твою вічну хатину; може, черезъ кілька літь, и хрестъ твій здійнуть на підвалину, скотина топтатите твоє чесне успалище, а може поставлять тутечки шинокъ и шинковатимуть жидівські пархи!

Зъ кладовища ми переіхали у човні на другий берегъ Дніпра, зішли на гору и глянули на Кошъ. Якъ на долоні передъ нами! — зовсімъ опорожнивсь: дѣ-не-де побачишъ козака, и курені порозвалёвались, другі зовсімъ розібрані; тільки стоить одна цер-

ковця ⁽¹⁾, неначе стара ненька, випроводивши діточокъ и по-прощавшись зъ ними на віки вічні. Прокіпъ Ивановичъ упавъ на коліна и ставъ прощатця зъ Січчю; що вінъ казавъ—не пам'ятаю та й не чувъ, — такъ важко стало! здавило серце неначе обценьками; не стямивсь, якъ и самъ упавъ на коліна и, вже не знаю зъ чого, ставъ читать: »нынѣ отпущаешч раба твоего, Владыко, по глаголу твоему, съ миромъ!« Хочъ, правду кажучи, и не було тогô міру, та вже, бачу, такъ уста промовили одхидну молитву нашому бездольному козацтву.... Устали, обнялись, кріпко притулились одинъ до одного и гірко заплакали....

— Въ першій разъ, якъ живу на світі, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — оцѣ заплакавъ!...

— И я въ першій, кажу.

— Було для чого и приберегти сю слезу, каже Прокіпъ Ивановичъ. — Теперечки ми, Грицьку, не січовикіи, не лицарі, та все-таки чесні люди: своє оддали, та чужого не загарбали!... Охъ, важко, — каже, — и не вимовишь: здаётца, якби все те лихо, що на серці, вихоплось слівомъ, то й камень, почувши, тріснувъ би и виливъ зъ себе родникъ слізъ.

— Такъ, — кажу, — такъ!... Та прхилившись одинъ до другого, плачемо.

Щѣ разъ глянули на Кошъ, поклонились на всі чотіри, перехрестились, та й пішли. Идемô мовчки; у кожного одно горе на думці, и не зчулись, якъ пройшли верстъ зъ десять, — отъ я й питаю у Прокіпа Ивановича:

— Куди жъ се ми простуємъ? коли на Самарську паланку ⁽²⁾, то треба повертатъ у ліву руку...

— Ні, каже Прокіпъ Ивановичъ, — підемо за Берѣку, у слободи: тампички, кажуть, не дуже ще расплодилось тихъ підпанківъ. По дорозі зайдемо у Призівъ зимовикъ ⁽³⁾, десь за річкою Самарою, — одпочинемъ, та й підемо икъ Донцю.

На треті сутки дійшли ми до річки Самари и заночували въ зимовику старôго Кукси; колісь и вінъ бувъ січовикомъ. Одъ ёго почув ми, що по тимъ боці Самари, пани розмежують землі, а

(1) На тий місці, де бувъ Кошъ, теперички село Покровське.

(2) Самарська Паланка була тамъ, де теперички г. Новомосковскъ.

(3) Теперички Призові Хутора.

туді дáльшъ, якъ Орéльці, вже й селютця. Роспитáвши дорóгу до Приза, переплaли Самáру и пішли собі горóю. Не пройшли й п'ятна́дцяти верстовъ, якъ почались будова́ння и дé-не-де стоя́ля повкóповані стовб́и, — сé бъ то мéжи.

— Глянь. — каже Прóкіпъ Ива́новичъ: — не Иродови діти! вже й будуютьця; а ми, дурні, боронили сі зéмлі не вікъ и не два, крóвью нашою полива́ли и кісткáми огорóжували!

Ажъ почервонівъ зъ досáди; дé прійдеця дорі́жка побіля будóви, то й крóка дасть, и обійде. Надъ-вечірь, прійшли ми до Приза. Не дуже зра́дмили побáчившись; мóвчки привітали оди́нь óдного, — ни оди́нь зъ насъ и не пугі́кнувъ: бо й Призъ вже знавъ на́ше ли́хо. Такъ и въ хáту ввішли; посіда́ли, пону́рились; ніхто й па́ри зъ рóта не пустівъ. Та вже прійшла жінка зъ горóду и заторохтіла: «відкіля й куди?» Отъ и ми почали розмóву.

— Який ёго́ врагъ и сподіва́всь, — озва́вся Призъ, — щобъ такé ли́хо склáлось, — неха́й ёму́ абі-що!... У насъ вже чутка була, що тебé, Прóкіпе Ива́новичу, обб́ирають на старшину́; а теперечки, глянувши на тебе, сéрце крóвью обливáється: нема́ вже й тогó кова́, щó носівъ тебé якъ на кр́ялахъ, и ша́блі, щó не одну́ татарську гóлову зчесáла, и иствóливъ, зъ которі́хъ пти́цю бивъ на лету́!

— На все во́ля Бóжа, — одказа́въ Прóкіпъ Ива́новичъ: — вінъ насъ возно́сить, вінъ и смиря́є!

Ста́ли теревéні гнуть, давнину́ зга́дувать; потро́шку-потро́шку и розб́или свою́ чу́гу; тільки дé-коли якъ нагада́ють про паві́въ, то Прóкіпъ Ива́новичъ и на-впду́ змінитця, и насупитця. Отъ, дивлячись на сé, Призъ и ка́же:

— Э, ні, Прóкіпе Ива́новичу! не всі паві́ оди́ньмъ м́ромъ ма́зані: е міжъ ними́ й до́бри лю́де; отта́мечки, дé була Дорóшова па́сіка, дарма́ що паві́, а до́брий чоловік...

Такъ куди́! якъ крикне:

— Брехня́, грі́чи брехня́. Зробі́, — ка́же, — до́брого чоловіка павомъ́, то й буде зъ не́го ледащó!

— Щожъ, Прóкіпе Ива́новичу, — озва́вся и я: — а́джежъ в у паві́въ е душа́?

— Така́ душа́... — грімну́въ.

Не стали зъ нимъ и спóритця; а тимъ-часомъ Призиха поставила намъ знатну вечерю: тетерю (¹) зъ загребами (²), галушки зъ постромою (³). мплай (⁴), глечнкъ варевуха, пляшку тернівки, оковитої. Ото ми їмо, запиваємо; пішли й вигадки и сміхи, та й заспівали нашу запорозьку:

Ой Січъ — мати, ой Січъ — мати,
А Великий Лугъ — батько...
Гей, що въ Лузі заробити,
Те у Січи пропити ...

Віселі люде були Запорожці! здаеця, й на світі не було їмъ рівнихъ и до кінця світа такихъ вже не буде!

Переднївавши, рушили дальшъ, якъ розказавъ намъ Призъ, на Дорошову пасіку. Ще сонечко височенько стояло, якъ ми дійшли до тїї пасіки. Дуже подобалось намъ те місце: у шпроку долину зъ обохъ боківъ зійшлись дві балки; річка розлилась плесами, якъ добрі озера, зъ лиманомъ; а середъ того лиману, островъ, вкритий лісомъ; оцезъ и вона, та Дорошова пасіка. Дивимось: зъ верству одъ лимана, по-надъ річкою, почивнаеця будова, ціла вулиця вже застроена, а зкраю — панській будинокъ. Дійшли до села; недалечко одъ панського двору, стоїть на одшибі хатка, а на призьбі сидить старий дідъ. День бувъ дуже жаркий; признатьця таки трошки и притомились, — отъ я й кажу:

— Можебъ ми у сій хатці заночували?

— Нехай вона скрізь землю провалитця, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — отъ, стану я въ панській хаті ночувать...

— Ну, кажу, спочинемо трохи, напьемось свіжої води?

А дідъ чує нашу розмову, та й каже:

— Та коли завгодно, то й переночуйте: на те панъ и хатку сю поставивъ, щобъ було де одпочитъ переходящимъ. Буде що й повечерять.

(¹) Тетерю варили зъ борошна и пшона, а вчинили росчиною, якъ тісто на хлібъ.

(²) Такі коржі, що печуть їхъ загібаючи у жаръ; одъ того й загребами звутця.

(³) *Построма* — сушена або вялена баранина.

(⁴) *Мплай* — тісто зъ пшенички (кукурузи); у Молдованъ зовеця ма-мазігою.

— Се, — каже Прокіпъ Ивановичъ дідові, — твій панъ приваду поставивъ, щобъ приманѣвать людей, якъ буває годують хлібомъ рибу, щобъ більшъ її піймать.

— Ні, — каже старий: — нашъ панъ нікого не прийма, хіба вже добре кого знає, а сі — що бачите — селютця, то се наши люде, зъ Великихъ Будощъ.

— Бачу, твоему пану жалко, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — уділіть сіромі шматокъ тієї землі...

— Ні, не жаль, — каже старий: — нашъ панъ—добрий чоловікъ, поздоровъ ёго Боже, а боітця, щобъ не нахопилось яке ледащо — злодій або розбишака... Та отъ и самъ панъ иде.

Озираючись; дивимось; иде повагомъ високий, сановитий чоловівьяга; шапка на ёму зъ кримськихъ смушківъ, въ синёму бешметі, блакитнихъ штаняхъ и жовтихъ чоботяхъ. Въ одній руці палка, а въ другій здоровенна пенькова люлька. Такъ ёму буде літъ підъ сорокъ; нісъ заганцюбвся, довгenni вуси, а очи карі, великі, — такъ и блищать. Підійшовъ до насъ, доторкнувся до шапки та й каже:

— Здорові були, пани-молодці!

— Зрастуйте, добродію, — кажу.

А Прокіпъ Ивановичъ тільки кивнувъ головою и похмуро на ёго дивитця.

— Відкиля, люде добрі? спитавъ панъ.

— Зъ Коша, — кажу.

— А що тамъ чувать?

— Що чувать? — кажу, та й зітхнувъ.

А Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— Нічого не чувать, нікого й не видать, бо всіхъ розігнали, спасибі такимъ панамъ, якъ и ти!

— Брехня, — одказавъ панъ: — не панамъ дякуйте, а вашимъ січовикамъ — злодіямъ, розбишакамъ, що по шляхахъ чумаківъ обдирали, та різали людей; дякуйте тимъ, що й теперечки ще по паланкамъ на перехрестяхъ кістки їхъ крутятця на паляхъ, та мотаютця на шибеницяхъ ⁽¹⁾. Теперечки, — каже, — ні съ кимъ

(1) У Запорожцівъ була кара — сажать на палі, а палі отъ-які: на стовбу шесть аршинъ заввишки, желізний спась. На той-то спась и сажали, такъ що кінець вихопятця въ потилицю. И вже ні зъ списа, ні зъ шибениці,

вамъ тутъ битця: то коли хочете зостатьця лицарями, вдіть и къ Чорному морю и бороніть хрещений людъ одъ Черкеса, а не хочете,—зоставайтеся тутечки чесними пахарями, а не чортъ-батька значимъ — розбишаками!

Почувши сю одповідь, Прокіпъ Ивановичъ трошки збендеживсь, ажъ зашарився; глянувъ мнї въ вічі, нїбі пита: що мнї ёму казать?

— Щожъ, — кажу, — Прокіпъ Ивановичъ: се й ти неразь казавъ, бо правда, — такъ воно й е!...

— Нехай буде й такъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ: — такъ дежъ вамъ селитьця, коли пани всю землю загарбали!

— И се брехня, — одказавъ панъ: — и десятої части не забрали: хочъ би васъ у сто разъ було більшъ, то й тогдібъ знайшлось землі, де васъ опоселить....

— Хочъ би въ тисячу разівъ було більшъ землі, — крикнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — то й тогдібъ усе загарбали, бо у панивъ очя більшъ черева! На себе озирнись: ти одинъ, а скільки землі захопивъ?

Тутъ вже й панъ трохи припшився; сюди-туди, а далі й каже:

— Щожъ, козаче! правда твоя. Чимало-таки захопивъ; такъ не для себе жъ одного: роздамъ де-що добримъ людямъ;—коли хочешъ и тобі дамъ, — бери.

— Не треба мнї панськихъ подарунківъ, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — буде зъ мене й того, що мнї Богъ дасть!

Дуже розсердився Прокіпъ Ивановичъ, —вже й за чингалъ хапаеця, — та й панъ ставъ хмуритьця; думаю собі, щобъ ще не полаялись: тогді вже й не здержишь Прокіпа Ивановича, бо, кажу жъ вамъ, завзятий покійникъ бувъ. Коли панъ усміхнувся та й каже:

— Ну, коли не хочешъ одъ мене землі, то покоштуй мого хліба-соли; ходімъ до мене: повечеряете и одпочинете.

групу не здіймали, поки кістки не розсплютця. Було, якъ вітеръ повіває то кістки на списахъ крутатця и гуркотять неваче млинокъ.

— Не хочу я твого й хліба коштувать, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, махнувши рукою: — подавись ти їмъ!

— Гріхъ, козаче, — озвався панъ, — гребать хлібомъ Божимъ, та й тимъ чоловікомъ, що тобі ёго подає! Коли ти не подавився своїмъ словомъ, то я не подавлюсь тимъ хлібомъ. що одъ щирого серця хотівъ зъ тобою поділитись...

Розумне и чуле слово пана опамятовало Прокіпа Ивановича.

— А що, Грпцьку, — каже схаменувшись: — здаеця, я вже дуже забрехавсь? — Далі протягнувъ до пана руку та й каже: — Не сердься, добродію! якъ би ти знавъ, що въ мене отгүтнички (приложивъ руку до серця). тобъ простивъ дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, — каже панъ, — та вже одъ жалю не поможетця: такъ воно буде, якъ Богъ дасть. Ходімъ же до гурту!

Узявъ насъ за руки та й повівъ. Тільки ввійшли на двіръ, а кінь у конюшні и заржавъ.

— Бачъ. собачий сивъ, — каже панъ: — заразъ почувъ козака, — озиваетця! Се, — каже, — привелл мині жеребця ажъ пзъ самісінької Кабарди: важний кінь! А нуते, хлопці. — гукнувъ на конюхівъ: — виведіть-лишень Пашу.

Та й кінь же бувъ — отой Паша! теперечки и коней такпхъ чортъ-ма. Ледві два чоловіки вдержать: такъ на двохъ ногахъ и ходять; шия мовъ у лебеда, хвість до гори, ноздрі хочъ кулакп засовуй, зъ очей пскри сиплютця! Мастою бувъ вінъ білий, нешачо зъ срібла вилитий: якъ повернетця проти сонця, такъ одъ нёго и сьє. Якъ глянувъ на ёго Прокіпъ Ивановичъ, то й про Кошъ забувъ.

— Ппустіть повода, — кричпть на конюхівъ: — дайте волю, нехай басує!

Далі. не втерпівъ, — до жеребця: ну ёго оглажовать: то біля вуха почуха, то по спині поляска, підъ животомъ погладпть; отъ, жеребець притихъ, ставъ якъ укопанпй.

— А давайте, хлопці, уздечку, — гукнувъ Прокіпъ Ивановичъ

— Чи не схотілось тобі, — пита панъ, — на ёго сісти? Крий Боже, — каже — вінъ невукъ; на ёму ще й муха не сиділа!

— Хліба я дурний. — одвітує Прокіпъ Ивановичъ. — щобъ сісти на невукка...

А самъ держпть коня за перевіссе и уздечку накидує, вже й нудза: далі зібравъ повода, за гриву, скікъ!.. якъ тамъ бувъ..

— Пускайте! — крикнувъ.

Пустяк:—такъ жеребець до гори й піднявся, непаче стовбъ; якъ стрибоне разъ, удруге, плигъ черезъ канаву, и покотивъ скільки видко степомъ, мовъ на крилахъ. Всі повпбігали за ворота, панъ перелякався, б'є объ поли руками та белькотить:

— Охъ мніні лшко, щобъ ще не скинувъ, та не вбивъ?!

— Не бійтесь, — кажу: — Прокіпа Івановича и чортяка не скине!

Дивимось: збігъ на гору, та й почавъ круги завдавать, то въ ту, то въ другу сторону, та, умилвши добре коня, и поверта до насъ вже рессю. Поїздивъ ще по двору, та й злізъ.

— Ну, Прокіпъ Івановичъ,—каже панъ:—налякавъ же ти мене здорово! я думавъ що вінъ тебе и на той світъ занесе!

— Э, на такому коню,—одказавъ Прокіпъ Івановичъ,—на той світъ не поїду: чортп одіймуть, бо въ їхъ такого нема.

Повеселішавъ, вже й жартовать ставъ; посідали на рундуці, сміємось, а тутъ почали чай розноситъ; панъ и підбавивъ въ наші чашки рому; а Прокіпъ Івановичъ покоштовавъ та й каже:

— Не бісові пани, Грицьку. який смачний трунокъ вигадали: такого и у насъ въ Коші не було...

— Не було, кажу.

Випили по другій и по п'ятої, и стали вести розмову. Прокіпъ Івановичъ розкаже, якъ ми Татарву луццали, а панъ якъ бились підъ Ларгамп и Когуломъ. А тутъ зъ села стали люде навиртоватьця: одинъ просить лісу, — не стало на хату: другий хліба, той горілки—Богъ сива давъ; тому грошей треба; и щожъ? хтобъ чого не попросивъ, ні въ чимъ нікому не було одказу. Якъ вже дуже смерклося, вийшли ми въ будинокъ; тогді въ нѣму було тільки чотири світлички. У двохъ живъ самъ панъ, а дві пустовали. про всякій случай, для гостей. Незабаромъ подали й вечерять,—понаставляли тихъ потравъ. Чого тамъ не було: вареники, мншки, жарений дровичъ, смажені въ сметані карасі; а трунківъ и не перелічшъ: наливки, запіканки и біломорські вина. Прокіпъ Івановичъ їсть и п'є. та все, знай, лає панівъ:

— Не бісові пани, Грицьку,—каже,—якъже вони смачно ідять! тпмъ-то вони такі й гладкі; одъ того їхъ и поважають, бо люде якъ ті собаки: хто їхъ добре годує, до того вони и лащутця!

А панъ слуха та регочетця: такъ ёму подобались ті ширі жар-

ти. Після вечері, повівъ насъ панъ на другу половину; дивимось, дві кроваті послано.

— Ну, одпочивайте жъ, — каже: — на-добра-нічъ вамъ, а завтра ще погуляемъ.

Прокіпъ Ивановичъ хотівъ було подяковать пана за хлібъ-сінь, щобъ равно, за холодка, рушпть въ дорогу, — такъ куди!

— Не пущу, — каже, — не пущу, и не турбуйтеся; завтра неділя, одпочивете, а въ понеділокъ зъ Богомъ на всі чотирі.

Якъ панъ вийшовъ зъ світлиці, Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— У перший разъ, Грицьку, довелось мині побачить пана. Коли вони усі такі, та хочъ и половина, то нехай вони здорові будуть!

— Нехай, кажу.

— Щира душа у сёго пана, — каже: — скільки не приходило людей, усімъ пораду давъ!

— Усімъ, — кажу. — Та й послули.

Та якъ и послули! неваче мертві. Окониці, бачите, позакривани: ні сонце у вічи не лізе, ні мухи не кусають, — отъ ми й заспалпсь; та вже панъ самъ прийшовъ и насъ побудивъ

— Вставайте, — каже, — вже нерано: напьемось чаю та підемо на обідъ риби піймать....

Та й риби тієї тоді було, батечки! теперъ и приволочкою того не піймаешъ, що тоді волокомъ!.. Та тоді усёго було більшь: и звіря и птнци.... Не протягли и трёхъ тоней, якъ поввісеньку повозку наклали; и риба не аби-яка, все виризубъ, коропи, карасі. Одъ плеса зайшли ми въ Лиманъ.

— Се, — каже панъ, — у мене святе місце. Тутечка була Дорошова пасіка; се жъ вінъ своїми руками и дерева понасажувавъ. Старимъ вже сюди прийшовъ зъ Січи, и щось було непросте; після ёго позоставалпсь де-які й книжки, и вірши.

— Чули про ёго и въ Січі, — кажемо: — хочъ вінъ тамъ бувъ не за нашої памъяти.

Зъ Лиману пішли ми по селу. Де-які хати вже збудовані, а другі ще будутьця. Зайшли до Ивана Могпльного, до Пилипа Палянички: такі зъ нихъ багатирі! теперечки и людей нема такихъ заможнихъ. Потімъ вийшли на вигонъ; дивимось, загнулась річка, неваче шия лебедина, а напроти простяглась балка зъ бабраками.

— Оттутечка бь, — каже Прокіпъ Івановичъ, — хату поставить. А панъ глянувъ на Максима Базилевського (тоді вінъ прикащиковавъ,) та й каже:

— Збудовать на сімъ місці хату на дві половини зъ кімнатами, та й другу поручъ поставить.

Пройшли дальшъ, ажъ щось іде у бричці, а панъ и каже:

— Се мій приятель и сусідъ, Василь Василѣвичъ, — добрий чоловікъ.

Поздоровкались; а Василь Василѣвичъ глянувъ на Прокіпа Івановича та й пита:

— Що се въ тебе за січовикъ?

— Се, — каже панъ, — такий у мене чоловікъ, що усіхъ насъ зашморгнувъ би на одинъ мутузокъ, та й повісивъ на шибениці!...

— Може бь де-якихъ и зашморгнувъ, — озвався Прокіпъ Івановичъ, — тільки не тебе: за такого пана, якъ ти, и голову мою зложу, поздоровъ тебе Боже!

А Прокіпъ Івановичъ такий бувъ чоловікъ: якъ кого не злюбить, то вже ёму про ёго и не нагадуї, а до кого прихилитця, то зъ душею и тіломъ. До обідъ випили чарокъ по шість гданської горілки, та й за обідомъ хлюпались у тпхъ наливкахъ и біломорськихъ винахъ, якъ жаби въ болоті, и повставали дуже веселенькі. Після обідъ спочили трохи и зновъ почали круглять. А тутечки понаходило зъ села людей, — в старе и мале, дівчата, молодпці; на яку не глянь, такі гарні, матері їхъ бісь. Викотили людямъ бочовокъ горілки, меду, заграла музика, танцюють, співають, регочутця: такъ весело, кажу, що й розказать не можна. И ми-таки повпивались, особлпве панъ зъ Прокіпомъ Івановичомъ; спдять собі вдвохъ, цілуютця и плачуть; далі панъ и каже:

— Не покидай мене, Прокіпе Івановичу, останься! будемъ жить якъ рідні брати!.... Я, — каже, — круглий сирота; жинка моя вмерла, діточки манесенькі, та ще й дівчаточка; ніскимъ мвини и душу одвести. Мвини бь треба оттакого щирого чоловіка якъ ти....

— Зостався бь, — каже Прокіпъ Івановичъ, — такъ не можна жь поквнуть товариша....

— Якого?—пита.

— А Грицька,—каже.

— Та й вінъ зостанетця,—каже панъ;—и ёму буде добре!—
Грицьку,—гукнувъ до мене:—чи зостанеся зъ нами?

— Якъ завгодно, кажу, Прокіпу Ивановичу: де вінъ тамъ и я!
Вдарилъ по рукамъ та й обнялись!

— Ну, нехай же,—каже панъ,—будуть ваши й хати, ті що сёгодня, въ добрий часъ, звелівъ будовать: ти, Прокіпъ Ивановичъ,—каже,—будешъ у мене прикащиковать, а ти, Грицьку, отамановать.

— Ні,—каже Прокіпъ Ивановичъ:—нехай вінъ буде кляушникомъ, бо вінъ трохи письменний.

Оттакъ-то, зъ того часу, Прокіпъ Ивановичъ ставъ прикащикомъ, а я кляушникомъ. И якъ-то воно шпарко здіялось! вчора ще Прокіпъ Ивановичъ бувъ немилосердний до панівъ,—а сёгодні и самъ панськимъ ставъ; якъ кажуть: посміялась верша болоту, та й сама въ болото попала!...

Якъ почули де-які зъ вашихъ січовиківъ, що Прокіпъ Ивановичъ записився у пана,—и вони поприходили: просять, щобъ панъ и їхъ до себе принявъ.

— Щожъ ви будете у мене робить?—пита панъ.

Однѣй каже: — Я буду за трохъ істи твій хлібъ.

Другий: — А я співати!

Третій: — А я танцёвати!

— Добре,—каже панъ,—добре! їжте на здоровье, співайте и танцюйте.

Що за втішні та веселі люде були Запорожці! А які зъ нихъ робітники: однѣй за трѣхъ робивъ. Та яка тоді и панщина була? шрище. Наступить косовиця, то неначе обозомъ стоїмо въ степу; и панъ зъ нами. Роблять день, и до півночи не вгамують: регіть, сміхн, співають, танцюють; и втоми не знали, бо тоді души були у нихъ нетомлені.

Після жививъ панъ налагодивсь іхать въ Будища. Разъ зайшовъ до мене въ амбаръ та й каже:

— Якъ бачу, то тутечки нема суженої Прокіпу Ивановичу; якось вінъ чортомъ дивитця на нашихъ дівчатъ.

— Та вінъ, — кажу, — в дівчатъ добре ще не бачивъ; — соромця; сказано — січовникъ!

— Ні, — каже панъ: — нема-таки вамъ тутечка й пари. По ідьмо въ Будища, то я васъ тамъ и оженю.

— Якъ зволите, кажу.

Після сѣго швиденько зібрались, и поїхали въ Будища. Прокіпъ Ивановичъ сівъ зъ паномъ въ колясці, а я зъ Сенькою-кухаремъ — въ бричці. Зватний бувъ зъ нѣго кухарь, — такъ не проливавъ же чарки козакъ: ніколи було такъ налвгаєтця, що й панъ голодний сидить; затежъ, було, й парили єго добре... такъ не кався жъ.

На третій день и въ Будищахъ стали. Гарне містечко; чимало таки козаківъ, и панівъ до-чорта, що-дня, було, и обідають и вечеряють у нашого пава. Якихъ тогді панівъ не довелось побачить... Були міжъ ними й добрі люде, — отъ хочъ би Хведіръ Павловичъ Мищенко, царство єму небесне! важний бувъ чоловікъ: ходивъ вінъ въ кунтуші зъ карабелею и чубъ собі підголювавъ. Було приїде до насъ (а у насъ бувъ особливий покой), та й лає панівъ, за те, що вони обіждають своїхъ людей.

Щобъ я пропавъ коли брешу! Дежъ ви теперечки таквхъ панівъ побачите?...

Опричъ панівъ, що-неділі, зо всѣго містечка, зібрались, у панський двіръ, козаки и прості люде. Викотють було імъ по бочці горілки, меду, пива, музика грає, та яка ще музика: скрипки, цимбали, нищалки, бубни, а басюка на весь двіръ, мовъ той бугай гуде у болоті: отъ вони й гуляють и танцюють. А дівчата, якъ би ви побачили, які тогді були! одна въ одну!... Теперечки, Богъ єго зна одъ чого воно, и дівчатъ такихъ нема! А найкращі міжъ ними була Уляна Голубівна и моя Оришка; особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, якъ гайворонъ, чорна, ажъ до колінъ; око каре, ясне: гляне на тебе, то неначе по коліна въ землю вгонить: стоїшъ якъ телепень, та тільки очима лупаєшъ. А одежа яка: стѣжки за траву хапаютьця, грезетова, або едамашкова юпка, шовкова плахта, вступці золотомъ вигаштовані, а на шві гранати, коралі, дукачи — якъ жаръ горять!

Нігде правди діти, — неразъ я зачипавъ мою Оришку, — такъ куди! и не дивитця на мене вража дівчина, — все на Прокіпа Ивановича поглядує; и Уляна тежъ до єго біспки пуска; а Прокіпъ Ива-

новпчъ одъ нихъ, якъ одъ сатани, и руками и ногами! ні до одної не підступивъ, не то щобъ котру зачепить. Однакъ, якъ було хто нагадає про Голубівну, то й зашарпця; а якъ приїде вона въ двіръ, то изъ-за вугла пильно на неї дивитця: видко вже було, що вона-таки торкнула ёго за серце. Такъ що вже панъ не робивъ щобъ їхъ спарувать, нічого не вдіявъ;—хочъ и не кажи Прокіпу Ивановичу: махне рукою та й слухать не стане. А бідна дівчина такъ вже закохалась, що ажъ змарніла: не тільки у неділю приходила, и по буднямъ було ходить: набере дівчатъ, та побіля двору и розхожують собі співаючи... Що тутъ на світі робить? Отъ панъ и намовивъ Уляну зробити таку штукерію, щобъ вона одъ себе прислала дівчатъ, неначе бь старостівъ, сватать Прокіпа Ивановича. Спершу соромилась небога, одмовлялась, та вже до чого кохання не приневолить?... Та й вражі дівчата не хотіли були йти въ старости: такъ вже панъ своїмъ звелівъ, обіщавъ червоні чоботи подаровать. Оттожъ, кажу, якъ намовивъ, и приходять дві їхъ: такі гарні, добре убрані. (а ми зъ паномъ саме пьемо чай), отъ вони вклонились, положили на стілъ лібъ зъ сіллю та й кажуть:

— Бувайте здорові, пане, пошли вамъ, Господи, усякого щастя й здоровья!

А панъ буцімъ нічого не зна; до нихъ:

— Спасибі! сідайте, щобъ усе добре сідало. А що скажете?

— Ми йшли побіля вашого двору, — зацокотіли дівчата, — та й до васъ зайшли.

— Спасибі! чогожъ вамъ треба? — пита панъ.

— Ми, бачите, — зновъ почали дівчата, — шукаемо для нашої дівчини подружжа: такъ оце зайшли, щобъ спитать, чи нема у васъ такого парубка чи козака?

— Якъ нема! — каже панъ, кинувши окомъ на Прокіпа Ивановича: — подивитця, який орелъ сидить!

— Такого, — кажуть, — и треба нашій дівчині!

— Якажъ се дівчина свата мою панну?

— Уляна Голубівна, кажуть.

Почувши сє, Прокіпъ Ивановичъ якъ схопвця! щось хотівъ казать, захапавсь, та й слова не промовивъ.

— Ка-зна-що вгадуєте,—каже пань:—хиба жь дівчата сватають козаківъ?

— Такъ колижъ,—заторохтіл дівчата,—вашъ Прокіпъ Ивановичъ—недаромъ ви ёго панною звете—жахаецця дівчаты, якъ лякана дівка парубківъ; такъ оце, бачите, и свата вже ёго сама Уляна.

— Якъ такъ,—каже пань,—то я согласенъ: вона брва дівчина и чесного козачого роду; та не знаю, чи схоче моя панна. Позовіть—лишень вашу Улянну: нехай вона сама ёго спита.

Увійшла Уляна въ горницю, очей не зведе, одъ поріга не одйде; то почервоніє якъ маківка, то побіліє якъ стіна. А Прокіпъ Ивановичъ крутитця якъ муха въ окропі, та бубонить:

— Иродови дівчата, що вони вгадують, бодай їх!

Далі, узявъ пань Улянну за руку и підвівъ до Прокіпа Ивановича,—вінъ одъ неі; а я ёго въ спину підштвуху.

— Та не бійся,—каже пань, пхаючи до нёго Улянну:—вона тебе не вкусить; глянь яка гарна! за такубъ кралою и я не погребавъ; годі вамъ дрочитьця, поцілуйтесь!

Отъ вони й поцілувались; дивимось—а наша Уляна и слізюньки розпустила: чи вона засоромилась, чи одъ радости, Богъ її зна. Опісля питали, такъ казала, що й сама не знаю відъ чого. Оттожъ, якъ поцілювались вони, пань и побігъ въ спальню, вивносить рушники и хустку, те все було вже у ёго наготові. Заразъ попереверязовали дівчаты рушниками; далі, пань пуць въ руку Прокіпу Ивановичу хустку: та ёго рукою и застромивъ її за поясъ Уляні: себъ то молода молодому хустку подаровала.

Нареготавшись въ волю, отто посідали; пань напоївъ дівчаты чаемъ, та й каже:

— Нікому жь не розказуйте що тутичка діялось; а завтра самъ приїду до тебе (каже Уляні) зъ старостами и молодимъ, и вже будемо тебе сватать якъ слідъ, по закону!

Того жь дня, надъ вечіръ, хожу я собі по двору, а Оришка шастъ у хвіртку, та до мене, якъ крейда біла, а очи горять.

— Сватайте мене, Грицьку,—каже,—я за васъ піду!

— Матері твоїй лихо,—кажу:—тижъ за Прокіпа Ивановича лагодилась?

А вона:

— Сватайте, кажу, а якъ ві — то я за Харитона піду.

— Цурь дурня, — кажу, — чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зитхнувши, — такъ здурію!

А той Харитонъ за все містечко бувъ дурень; було якъ роздратують ёго, то вінъ чимъ поцада, не розгледуючи й кого, такъ и трощить; и пану одъ ёго веразъ доставалось. А вглядить було гарну дівчину, то заразъ и залицяетця: сказано — дурень! Бачу я, що мой Орясці не переливки, вже хто небудь сказавъ їй, що Уляна иде за Прокіша Ивановича, жаль мнї її, отъ я їй и кажу:

— Ні, моя голубонько, не підешъ ти за Харитона: я тебе буду сватать!

Вона вклонилась, та швиденько и пішла собі.

На другий день, збіраетця панъ їхать зъ старостами и Прокіпомъ Ивановичомъ до Уляниного батька, побачивъ мене та й каже:

— Ну Гривцьку, теперечки и ти шукай собі паря.

— Нічого шукать, — кажу, — сама звайпилась!

— Якъ сама?

— Такъ, — кажу, — прийшла та й каже: сватайте.

— Хто жъ вона така?

— Оришка Пушкарівна, — кажу.

— Глянь, — каже, — гарна дівчина! помагай тобі Богъ. Сідай же зъ нами, такъ ми разомъ дві перепелечки піймаємо: одъ Голуба заїдемо до Пушкаря.

Та й сміху жъ було зъ Прокіпомъ Ивановичомъ, на тмъ залицянні: вона до ёго, а вінъ одъ неї, якъ одъ чорта, всі вже дивувались, — насилу приневолили ёго поцілуватця.

— Чого ти, Прокіпъ Ивановичъ, боїсся, — питаю, — вона жъ тиха та добра якъ та горлиця?

— Лучче мнї, — каже, — битьця одному зъ цілою ордою, ніжъ возитьця зъ сими дівчатами, — нехай їмъ аби-що!

Одъ Голуба поїхали до Пушкаря; тутечки насъ не чекали; стара мотала повісма біля хати, а старий щось тесавъ. Глянувши на насъ, заразъ пізнали, що старости.

— Охъ мнї лихо, — каже стара: — а мой Оряся якъ на те занедужала!

Війшли въ хату, а Оряся виїшла зъ кімнати, щоки горять, а сама ледві духъ переводить.

— Ні мамо, — озвалась: — я здорова!

Далі глянула на Прокіпа Івановича, пополотвіла, ледві на ногахъ сердешна встояла, — а панъ думавъ що се вона такъ одъ мене, та й каже:

— Вржа мати мнї надала, понавозить сюди оціхъ січовиківъ: вони мнї всіхъ дівчатъ переполохають!

Може хто-небудь, думаю собі, — тільки не я. Зробили якъ слідъ залицяння, Оришка узяла хустку, стромляє мнї за поясъ, а руки дрижать, слізи тримтять на очахъ; далі поцілівала мене якъ мертвого, заплакала и пішла въ кімнату, хапаючись за стіну — и я за нею: такъ мнї її жаль!

— Орисю, дитино моя, — кажу: — молись Богу, то Господь тебе й помилує, а я тебе буду жаловати и шанувати!

— Спасибі вамъ, — каже глянувши на мене, — за ваше ласкаве слово: я вамъ до смерти за ёго буду дяковати!

Оттакє-то було мое залицяння!

Вернувшись до себе, заразъ панъ пославъ гонця въ Полтаву, купити намъ на одєжу. Привезли кармазинну, люстрину, позументівъ: отто заразъ пошли намъ Запорозькі жупани и щó треба, зъ степу понаводили воливъ, коней, и Пашу́ привели. Два тижні збірались, поки все налагодили якъ пану хотілось; а тимъ часомъ панъ втішався Прокіпомъ Івановичомъ. Було що-дня послала за Уляною; прийде — отъ вінъ и грима на неї:

— Щó се ти не навідаєся до моєї панни? а ну лишень, одріжъ їй сорочка.

То вона й міря; тільки доторкнетця до Прокіпа Івановича, то вінъ и здригне неваче ёго шиломъ уштрикнули. Або звелить змиць ёму голову; а ми, прийшовши зъ Кошу, не голмили головъ, отъ волосся й повідростало. Тільки заходитця Уляна зъ мптелемъ, а Прокіпъ Івановичъ и тіка: що то сміху було!... Однакъ потрошку, потрошку, та й спаровались. Не ставъ вже вінъ тікати відъ неї, сидять було въ двохъ, якъ ті голубяточка и розмовляють. Прокіпъ Івановичъ и за білі рученьки візьме Уляну и до серця її прптулять. Такий щасливий було, й каже мнї:

— Бачишь, Грицьку, якъ милосердний Богъ навча насъ грішнихъ! не такъ якъ дурни люде; за те що я лаявъ всіхъ панивъ, Вінъ и пославъ мнї такого пана, що й на землі зробивъ для мене рай!

— Щожъ, — кажу, — карай Боже сімъ!

Черезъ два тижні, після нашого залицяння, насъ повінчали: въ одинъ день вінчались, разомъ и весілля одбули. И яке то весілля було!... батечки!... теперички и у панівъ такого не побачите. Крий Боже, що діялось!... Зо всієї околиці понаходило того люду; одної горілки випили трдцять сороковихъ бочокъ, а скільки пива й меду, не перелічишь.... Цілісенький тиждень гуляли!... А вже якъ поїхали зъ перезвою, то й розказати не можна що діялось! Въ каляску запрагли дванадцять коней, по парі въ простяжъ, перевивши хамути и посторонки стѣжками и червонимъ люстриномъ. Жинки наши зъ дружками и світилками посідали въ каляску, а я зъ Прокіпомъ Пвановичомъ, панъ и бояре їхали поручъ верхи. Прокіпъ Ивановичъ на Паші, сідло и бровня залита золотомъ и срібломъ ажъ сяє. Що вже той ківъ впроблявъ, всіхъ людей и лякавъ и втішавъ: то підійметця до гори и якъ чоловікъ иде на двохъ ногахъ, то стрйба мовъ дика коза, — отъ-отъ, здаецця, ускочить въ каляску. Якъ вже одгуляли весілля и випровожали насъ у степи, панъ подаровавъ намъ на перве хазяйство по плугу воливъ, по сто овець, и по капшуку карбованцівъ. Та й за жинками досталось така чи-мало. Вернулись у степи багатирями, и тамъ ще зъ-тиждень добре гуляли. Э, веселе було колись життя! не буде вже такого и до віку вічнѣго, — свята, кажу, була старовина!

Однакъ до мого життя, довелось мині така прикупить и лиха: моя сердешна Оришка, що день чахла, тала якъ весною снігъ. Було зайде до мене въ хату Прокіпъ Ивановичъ, гляне на неї, та й росиптує, відъ чого вона такъ марніє: а у неї щоки якъ жаръ горять, очи неначе вогнемъ світятця, а сама мовчить, слова не промовить, мовъ повенъ ротъ води. Разъ, якъ такъ її росиптувавъ, и каже мині:

— Ти бъ, Грицьку, отдавъ мині твою Оршику на кілька тижнівъ, то може бъ вона одужала: бачишь яка гладка стала моя Уляна?

— Ні,—одказала Оришка,—ні до кого не піду, світъ покину, а свого чоловіка не покину.

Такъ воно и скоїлось: и году не прожила небога, — чахла, и вмерла, тихо вмерла, неначе заснула. Ніколи й не жалілась щобъ що въ неї боліло, — усе було мовчить: тільки передъ смертю, глянула на мене, та й каже:

— Грицьку, помолись за мене Богу; одъ такої широи души якъ твоя, Господь прийме молитву, и помилює мене грішну на тямъ світі!

Въ слободі люди казали, що моя живка занедужала зъ очей: не збрехали; однакъ окрімi мене никто, и самъ Прокіпъ Ивановичъ, не знали, зъ чпихъ очей таке лихо небозі склалось. Зъ тієї пори, оттакъ якъ бачите, зостався удовцемъ; хочъ и знаходивсь таки дівчата, що пішли бъ за мене, такъ я вже не знайшовъ такої, якъ була покійна моя Оршка, царство їй небесне!... Озирнувшись на довге мое житте, гріхъ Бога гнівати, щобъ не добре на світі жилось; спасибі и покійному пану: за тридцять пять літъ не почувъ одъ ёго й одного недоброго слова. А зъ Прокіпомъ Ивановичомъ вінъ живъ якъ зъ ріднимъ братомъ. Иноді було за що-небудь заведутця и полаютця, та заразъ и помиратця. А вігде правди діти, частенько-таки й лаялись, бо Прокіпъ Ивановичъ ніколи пану не вважавъ, и не слухавъ, якъ що звелить не до-ладу. Було ёму скажуть: «такъ павъ звелівъ,» то вінъ заразъ и гримне:

— Слухайте пана, а робіть щó я вамъ кажу.

Кажу жъ вамъ що дуже палкий бувъ покійникъ: панъ ёму слово, а вінъ ёму два. Разъ, чортъ-батька-зна-за-що полаялись: за жиди! Поіхали ми въ Новоселицю (¹) на ярмарокъ. Прокіпъ Ивановичъ якъ звичайно сівъ зъ паномъ въ калясці, а я зъ Сенькою въ бричці. Ідемъ скоренько,—панъ не любивъ аби-якъ їздить, коли не доїзжаючи верстъ вісімъ до Новоселиці, нечистий пре жидівськю халабуду. Стѣпка хварейтаръ гука ёму: «паді, паді, звертайс а въ жиди незануздани коні, ніякъ їхъ не зверне, ни спивть, та такъ, прожогомъ, и занесла ёго нечиста мати прямишенько міжъ фарейтарнихъ. Порвавъ сучий синъ хамути, посторонки, забивъ одного коня; отъ панъ розсердився та й крикнувъ:

— А нуте, хлопці, стягніть лишень Иродового сина и одшмагайте ёго добре араппиками!

Хлопці метнулись до жиди, а Прокіпъ Ивановичъ якъ крикне:

— За що ёго бити! у ёго коні незануздани,—чортяка їхъ зверне, а треба бъ Стѣпці хлосту дати, чомъ вінъ не звернувъ?

(¹) Такъ найперше звався г. Новомосковскъ.

А панъ не слуха Прокіпа Івановича та кричить:

— Бийте гаманове вухо, бийте!

Якъ схопитця жъ Прокіпъ Івановичъ та до халабудя, — якъ гримне:

— Не рупите, я вамъ сякі-такі кишки вимотаю!

А панъ до ёго:

— Що ти мене, — каже, — на жйда промінявъ?

— Ну ёго къ бісу того жйда, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, — а правди на тебе не проміняю! за що, — каже, — ёго обіжати? Буде зъ нёго й того, що вінъ жидюга!

Панъ усміхнувся та й каже:

— Правда твоя, Прокіпъ Івановичъ, — буде зъ нёго й сёго... цуръ ёму!... Сідайте хлопці.

Сіли собі та й поіхали, неначе и розмови міжъ ними ніякої не було. А разъ, такъ трохи не порізалась; думали що вони обидва сказались. Щобъ я пропавъ коля брешу!...

Якъ би вамъ такъ гарненько розказати, якъ воно и справді було? Отъ бачите: Прокіпъ Івановичъ бувъ собі дуже щедрий, чого не попроси — и позичить и подарує, а надъ панською копійчиною дрижавъ, я якъ ока свого доглядавъ панську худобу. Було після оранки потомляця панські воли, а тутичка припаде посилати за лісомъ на Ігрень, то своїхъ пожене, або у мене попросить, а панськихъ вже не займе. Та й за людьми щиро доглядавъ вінъ, мовъ рідний батько за дітьми. — батькомъ ёго й звали. Було у кого воли здохнуть, то вінъ ёму и паньскими виоре, въ кого нема на посівъ, то й своїмъ засіє. Дуже доглядавъ вінъ щобъ люде одбували якъ слідъ панщини, та щобъ и собі робили, бо не любивъ лежнівъ. Де-коли якъ хто не вийде на панщину, а собі робить, то вінъ и байдуже — погримає тільки: а якъ гуляє де-небудь въ шинку, то й хлосту дасть. Нетерпівъ вінъ ще злодіівъ. Боже мій, якъ не терпівъ: немилосердний до нихъ бувъ. Разъ, въ нашому таки селі, два парубки вкрали у проізжого москаля мішокъ грушъ; такъ що вже зъ ними не робивъ Прокіпъ Івановичъ, якъ не уговорювавъ щобъ признались, такъ ні та й ні... Отъ вінъ їмъ и каже:

— Ну, хлопці, коли признаєтесь, то я васъ за се не буду бити. Вони й признались.

— Добре жъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — за те що признались, я васъ не буду бити, а за те що вкрали — вбью! — и добре таки вибивъ.

На-округи, по сусідству, и чужі ёго поважали; було зъ другихъ слободъ приходили до ёго судитьця, и вже якъ вінъ їхъ розсудить, зъ тимъ вони и підуть. Було Гуць, Юрьевскій управляюций, ёму и каже:

— Що се, Прокіпъ Ивановичъ, мои Юрьевці ходять до тебе судитьця? хіба ти тилькі одинъ міжъ нами й справедливий?

— Ні, — одкаже Прокіпъ Ивановичъ, засміявшись: — то я такий щасливий міжъ вами!

Кохався ще вінъ дуже у скотині, — якъ кажуть — охотникъ бувъ: було підбірає и парує волівъ, а воли тогді були не теперяшнімъ рівня, — ажъ зъ Крапацкихъ гіръ бугаївъ прогнали. Такъ ото уродився-таки у часъ на хуторі навдиво впжу вілъ: здоровенна машина! роги по аршину завдовжки, коли не більшъ. голова и груди чорні якъ смола, а самъ білий якъ молоко. Чого вже не робивъ Прокіпъ Ивановичъ, щобъ знайти підъ ёго паристого, — и по ярмаркахъ шукавъ, и чумаківъ роспітувавъ, вігде незнайшовъ, коли вже передъ великодними святками почувъ що на Береці у одного пана саме такий вілъ е. На хоминій хотівъ було вінъ поїхати за тимъ волемъ, якъ прїїздить панъ зъ Будища. А панъ зімує було въ Будищахъ, а на весну до насъ прїїздить у степи. Було якъ приїде, то заразъ и обіжить по сусідахъ (а тогді панівъ чя-мало таки росплодилось) и зазива до себе въ гості. Було піде зъ Сенькою-кухаремъ у загони, намітить самого ситого вола, та й звелить убити, щобъ було їсти панамъ и слобожанамъ, бо всіхъ людей зазивавъ у двіръ обідать. На другий день, після того якъ панъ прїїхавъ, сидимо ми собі зъ Прокіпомъ Ивановичомъ біля комори и розмовляємо, — ажъ дивимось, пройшовъ панъ зъ Сенькою у загони, себъ то вибирати вола. Весна того року була пізна, не було ще доброї паши, такъ скотина стояла по загонахъ. Якъ побачивъ Прокіпъ Ивановичъ, що панъ пішовъ у загони, то неваче ёго що торкнуло:

— Охъ, Грицьку, — каже, — щобъ не попавъ пану на очі нашъ чорноголовий, бо вінъ, собі на лихо, дуже ситий?

— Хіба панъ здурівъ, — кажу, — щобъ такого вола різати....

— Та вінъ на се, — каже, — дурний, ёму аби ситий; у панівъ така мамона, що коли смачно, то вони й жабу з'їдять, и рідного батька! Аджежъ Кутёмка івъ жабъ — та й насъ згамкавъ?

Оттакъ розмовляемо, сміємось, а тимъ часомъ панъ повертається зъ загонівъ, пройшовъ собі въ садокъ, а Сенька иде въ кухню; Прокіпъ Ивановичъ и гукнувъ на ёго:

— А якого?

— Чорноголового, — озвався.

А Прокіпъ Ивановичъ, якъ схопитця, якъ крикне:

— А зась! дуля вамъ підъ нісь! не дамъ вамъ сёго вола!

— Якъже не дасте, Прокіпъ Ивановичъ, — каже Сенька, — коли панъ звелівъ.

— Слухай пана, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — а роби що я тобі кажу!... Ходімъ, — я вамъ другого дамъ.

Пішли, на якого не гляне Прокіпъ Ивановичъ, усякого ему жаль; далі й вибравъ старого й худого, того самого, що вже хотіли згонщику продать

— Ріжъ, — каже, — сёго.

— Якъ же мні, — каже Сенька, — різать сёго худого и старого, коли панъ звелівъ чорноголового?

— Слухай пана, а роби що я тобі кажу! — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, та й пішовъ собі.

— Що мні на світі робить, — пита мене Сенька: — не годитця сей вілъ, — буде намъ одъ пана велика халепа?

— Щожъ, — кажу, — різъ сёго, — Прокіпа Ивановича, тее, не переспоришъ.

Нічого робить, — почувавъ Сенька потилицю, та й зарізавъ сёго вола.

На другий день, у неділю, понаїздили пани, поваходило и людей повнісенькій двіръ. Прийшла пора и обідать, панамъ накрили стілъ въ будинку, а ми зъ Прокіпомъ Ивановичомъ частуємъ и поштуємъ слобожанъ на дворі, біля рундука. Коли дивимось несе Сенька на блюді здоровенний кусъ м'яса, — вже й насмоктався якъ той чопокъ, дива мовъ не своїми ногами, сюди й туди ёго хилить. Думаю собі, щобъ ще не впустивъ, до ёго, піддержую, та такъ и внесли въ світлицю и поставили блюдо передъ паномъ. Ёо панъ мавъ звичай самъ різать жарене.

— Ну, пани-товариши,—каже панъ узавши віжъ,— я васъ сёгодня нагодую такою гавьядиною, що ви подякуєте мене!

Ставъ різать, сюди-туди—не ріжетця; зпершу здалось ёму що віжъ тупий, а далі зиркь на Сеньку та й пита:

• — Якого се вола зарізали?

Мовчить Сенька, тільки очима лупа.

— Не чорноголового? — пита.

— Ні, — насилу прогугнівъ Сенька.

— Чомъ?

— Прокіпъ Ивановичъ не звелівъ, — каже.

— Такъ Прокіпу Ивановичу жаль для мене й вола,—грямнувъ панъ... нахмурився, почервонівъ, очі викотились... тривай же, я ёму на пакость всю скотину виріжу. Однеси ёму, — каже штовхнувши блюдо, — сю печиву: нехай вінъ ёю подавтиця!..

Вивесли ми ту гавьядну; тільки що ставъ я розказовать Прокіпу Ивановичу, що панъ наміраетця всю скотину вирізати, ажъ бачимъ—и вінъ самъ вибігъ на рундукъ, білий якъ крейда, и віжъ у руці.

— За мною, хлопці, — репетує на весь двіръ: — ріжте всю скотину! а хто не послухає, то я ёго самого заріжу!

— А Прокіпъ Ивановичъ підскачівъ до пана,—якъ крикне:

— Ріжъ мене! я первий тебе не послухаю...

А панъ и не глянувъ на ёго,—швидче до загонівъ, та скільки глотки репетує:

— За мною, хлопці! ріжте, ріжте!

А люде, бачите, обідали, такъ у кожного бувъ віжъ у руці. Якъ почули панський приказъ, та побачили якъ вінъ розлютовавсь,—нічого робить,—такъ всі, скільки їхъ не було, побігли за паномъ та й почали різать. Первого заразъ и вклали чорноголового, а тамъ другого, третёго й десятого. А Прокіпъ Ивановичъ такъ на папа и напіра, та скільки глотки кричить:

— Дурний, божевільний! и той дурень, хто такого дурня на світъ породивъ!

А панъ ажъ запінивсь зъ серця, топа ногами, та знай кричить:

— Ріжте, усіхъ до одного ріжте!

Якъ же почула скотина кровъ, якъ заревуть — якъ двинуть лавою, батечки, росперли й загопи къ чортової матері, — де-котрі, позадправши хвости, чкурнули въ степъ, а другі такъ и по-

перли на людей. Боже милостивий, що тогді діялось! крикъ, галасъ; люде тікають, панъ тікає; одинъ Прокіпъ Ивановичъ зъ місця не зворухнувся, — стоить неначе камяна скала; не знаю якъ ёго в Господь помилувавъ, що скотина не підняла на роги и не за-топтала. Далі, якъ порозбігались воли, Прокіпъ Ивановичъ мах-нувъ рукою и потягъ до дому, иде та на всі корки лає пана. Якихъ ще волівъ на дворі застукали, то й тихъ порізали, паръ зъ двадцять, коли не більшъ уклали. Удовольнивши себе панъ, сівъ на рундуці, та й п'є холодну воду, стаканъ за стаканомъ, а тутъ, дивимось, біжить у двіръ Уляна, така розхрістана, та роз-патлана, до пана, — якъ заголосить:

— Паночку, голубчику, ратуйте: Прокіпъ Ивановичъ здурівъ!

— Якъ здурівъ, — зкрикнувъ панъ: — що ти кажешъ, дурна?

— Ей-же-Богу здурівъ, — голосить Уляна, — ажъ волосся на собі рве. Все що ні попаде — ріже: и волівъ порізавъ и овець и курей, а до ёго уговорюю, хрещу, а вінъ мни: «не підступай, а й тебе заріжу!» — А далі озприулась, дивитця, то тамъ, то тамъ, лежать сердешні волики порізани. — Охъ мни лихо, — каже, — щожъ се таке? чи не вінъ и сі порізавъ?

— Не вінъ, — одказавъ панъ, — не вінъ и здурівъ, а я, моя голубко! якъ бачишъ, порізавъ своихъ волівъ, а ёму жаль стало моєй худоби, отъ вінъ зъ досади и свою порізавъ. Эй, Грицьку, — гукнувъ до мене: — сходи-вшень до Прокіпа Ивановича, та скажи ёму, що годі вже сердитьця, нехай иде до-гурту.

Пішли ми зъ Уляною до Прокіпа Ивановича; дивимось сидить вінъ на призьбі, підперши руками голову. Тільки-що почавъ ёму казати, — якъ схопитця, якъ крикне:

— Плюнь ёму у вічи, не піду я до дурня, нехай и вінъ до мене не йде!

И ёго улещати, — такъ куди, в на мене розсердився.

— Одкасишъ. — каже, — відъ мене, а то я й тебе вплаю!

Вернувся я до пана: такъ и такъ кажу, не йде. А панъ и каже:

— Коли вінъ до мене не йде, то я до ёго піду. — Уставъ та й пішовъ, и я за нимъ.

Пришли. — Панъ заразъ до ёго:

— Годі тобі сердитьця, Прокіпъ Ивановичъ, — каже: — не по-могетця вже!

— Прокіпъ Ивановичъ грізно глянувъ на пана, та й каже:

— Дурний, дурний, що ти наробиш?

— А ти розумний, — каже, — хиба не теж саме!

— Ти думавъ, — каже Прокіпъ Івановичъ, — що дуже міні завадишъ порізавши своїхъ волівъ, — а я, тобі на втіху, узявъ та й свої порізавъ.

— Годі жъ, — каже панъ, — чортъ батька зна зъ чого сердитьця: більшъ копи лиха не буде: поїдемо въ Павлоградъ на ярмарокъ, та закупимо удвоє стільки скільки порізали.

— А хиба тебе Богъ, — гримнувъ Прокіпъ Івановичъ, — на те худобою наділивъ, щобъ ти її нівчивъ? Коли тобі не треба, не псуй її дармо, а оддай бідному. Та Богъ в счастиві давъ віку не для того щобъ марно ёго коротать: — блаженъ хто в скотъ милуе..

— Не буду вже, — каже панъ, — ни різать, ни істи тієї волонни, — тільки не сердся.

— Та годі тобі, Прокіпъ Івановичъ, — озвався й я: — панъ давно вже одсердився, а ти й досі гримаешъ!

Отъ вінъ протягнувъ до пана руку, обнялись и поцілювались.

— Подивись, — каже панъ, глянувши на сердешну Уляну: — до смерти живку перелякавъ?

— Шкода, що підъ руку не попалась, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ: — стара вже стала, я бъ собі молодшу взявъ!

Вже й забувъ що сердився: заразъ и жартовать ставъ. Добра душа була у покійника. Вернулись у двіръ, а тутечки и гостей що позабігали зпереляку, поприводили, зібрались и слобожане, и ударивши лихомъ объ землю, зновъ почали бенкетовать, не наче й сварки тієї не було... якъ буває набіжить чорна хмара зъ вітромъ, небо горить одъ блискавки, земля дрижить одъ грому; перейшла хмара — и зновъ вияснилось: тихо, буцімъ нічого й не було.

Та й тріскали жъ опісля ту волонну: було и нашимъ и чужимъ, — досталось на долю и собакамъ и вовкамъ.

Оттакъ-то жилось, поки милосердний Богъ державъ нашого пана на світі. Черезъ десять літъ після сёго що розказовавъ, прихавъ до насъ панъ и занедужавъ. Разъ призвавъ мене и Прокіпа Івановича до себе, та й каже:

— Якъ бачу, схотілось моїй душі до-дому, такъ оце, щобъ вамъ и безъ мене добре жилось, ось вамъ вольні (дає намъ до рукъ бамаги) и кріпости: кожному дарую по сто десятинъ землі.

— Не треба міні ни вольної, — отказавъ Прокіпъ Івановичъ, —

ни землі: бувъ вольнимъ и буду; а якъ ти вврешъ, то на чорта мнѣ твоя земля? дітей у мене нема,—буде зъ мене и одной сажню землі!

— Жинці достанетця,—каже панъ.

— Буде зъ неї и того, що після мене зостанетця, спасбі тобі!

Та се кажучи, порвавъ на шматки ти бамаги, а я, гляючи на ёго, й собі.

— И въ мене,—кажу,—нема ни дітей, ни живки,—не треба й мнѣ!

— Якъ бачу,—каже панъ нахмурившювъ. — хочъ ви и старі вже, а дурні, не знаєте ви пакосного нашого світа... тридцять пять літъ якъ зъ Коша, а и досі січовики!

Черезъ два тижні після сёго, важко зробилось пану: наступла смерть. Запричастили ёго, зібралсь и люде зо всёго села прощатця... Боже мій, якъ згадаю, який тогді сумъ напавъ на всіхъ слобожанъ, — неначе яке курево простяглось надъ нами. Одно—жаль нашого батька; друге — Господь бере до себе доброго, розумного пана, а хто знае якого дасть намісць ёго? Умпраючи панъ звелівъ щобъ ёго поховали не въ цвинтарі біля церкви, а на кладовищі.

— Живъ,—каже,—міжъ людьми — и мертвий зъ ними буду лежать.... а Прокіпа Івановича,—додавъ,—якъ умре, положіть поручъ мене.

Недовго жилось Прокіпу Івановичу після пана; здаетця и року не проживъ,—зъ журби и вмеръ. И якъ то чудно убивавсь вінъ за паномъ: ні слёзою, ні словомъ не виявивъ вінъ жалю; нихто не чувъ щобъ вінъ хочъ разъ згадавъ пана... Сидить було собі мовчки, звисивши на груди голову; зъ хати и не вийде. Деколи швиденько схопитця, за шапку, та й піде; не дійде до воріть и назадъ вертаетця.

— Куде се ви зібралсь?—спитае Уляна.

— Хотівъ бувъ до пана йти, — одвітить усміхаючись: — дурний, и забувъ, що вже вінъ вмеръ.

И зновъ повісить голову и замислитця. Оттакъ день-за-день, все ёму гіршъ ставало. побілівъ, вичахъ, не їсть, не пьє, не спить. Станемъ було що-небудь ёму розказовать, а вінъ мовъ тебе не чує. Що вже ми не робили, а особливе сердешна Уля-

на щобъ розбитъ ёго тугу,—нічого не вдіяли. За кілька дней до смерти, сидимо ми зъ Уляною біля его, а вінъ и каже:

— Якъ помру, поховайте мене не поручъ пана, а въ ёго ногахъ.

— Панъ же звелівъ,— каже Уляна,— поручъ поховать?

А Прокіпъ Івановичъ:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу!

— И пана вже нема, а вінъ все свое: «слухайте пана...»

Такъ ёго й поховали біля панськихъ нігъ... И тепереньки, на кладовищі, стоять хрести навпроти, неначе одинъ на одного дивляця.

О л е к с а С т о р о ж е н к о .

ЗАГАДКА.

(Изъ народнѣи кáзки)

Иванъ Миколаѣвичъ Розумний, панъ.	Маруся, дочка ѣго, а потімъ пані.
Хома { слуги и потішники ѣго.	Олексій, прѣкащикъ
Ярема {	Сеяне.
Иванъ Поклоненко, селянинъ.	Панська двірня.

I.

У пана въ будинку.

ПАНЪ, ХОМА, ЯРЕМА.

Панъ. Отъ, друзяки. якъ я завудинсь. якъ-бй ви знали! Кажіть-лишъ міні кáзку.

Ярема. Хóчете, я?

Хома. Ні, я.

Ярема. Геть! чо́го ти в'язнешъ? Панъ твою кáзку такъ хоче слухать, якъ собака мову.

Хома, *итовхає Ярему.* Гвалть! Пана, чо́го вінъ бьетця!

Ярема. Пана, хай вінъ иде відсіля! Ему въ хліві зъ свпня-ми бути, а не тута съ панáми.

Хома. Яремо, не лайся! а то такъ учешу, що ажъ у вухахъ задзвнять.

Ярема. Хóмо, розквáшу тобі нисъ такъ, що й бáтько не пізна.

Панъ. Ну васъ! гóді, Кажі, Хóмо, кáзку. А ти, Яремо, мовчи, а то....

Хома. Добре, пане! Яку жь вамъ казати? Стрівайте, оціі ви ще не чули... слухайте. Бувъ собі царь, а въ царя трое синівъ: два розумнихъ, а третій дурний....

Пань. Ан у тебе зъ такими казками! Се все на одну стать: царь та три сини, третій дурень, а тамъ вийде що розумні зоставутца дома ханьки мнати, а дурень яку-небудь королівну собі запобіжить. — Кажи ти, Яремо, а ти, Хома, ніччиркь; а коли ти въ мене хочъ слово скажешъ, такъ я тебе тутъ такъ и вбью! Що се справді! За вашою лайкою ніколи казки не послухаешъ! Ярема стане казати — Хома перебивае; Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хома, не дай тобі Боже!.. — Ну, кажи, Яремо.

Ярема. Слухайте, пане. Бувъ собі старець, та такий старець убогий, що й сказати не можна. Отъ пішовъ вінъ добувати хавтурки. Увійшовъ увъ одне селó, питаецца на-нічъ—віхто не пускае. Такъ усе село пройшовъ — нігдѣ ёго не приймають почувати,—а зіма була. Пройшовъ уже все селó—тілки на ріжку остання хата стоить. Дума старець: якъ уже тутъ не пúстють, такъ тоді ляжу на дорозі та й замерзну. Отъ и ставъ стúкати; а чоловікъ зъ хати и каже: пущу, та тілки щобъ ти трошки поспавъ, а опівночі уставъ та до самого світу казкі казавъ. А старець каже: добре! казати му. Чоловікъ и впустивъ ёго. Вінъ лігъ, трошки поспавъ, прокинувся та й дума: якъ же я буду казки казати, коли ніодної не вмію? Та й давай навдиранці! Надійшовъ до порога, ажъ щось кричить: «стою! пробі рятуйте, стою!» Вінъ за порігъ, — кричить щось: «мокну! пробі рятуйте, мокну!» Вінъ не попавъ у двері, та у комóрю, — а тамъ дві свічки стоять и два голуби цілуютца. Вінъ відтіля та у другу комóрю,—ажъ и тамъ дві свічки горять и дві гадюки кусаютьца. Вінъ відтіля та на двіръ та під повітку, — а тамъ щось кричить: «стримлю! пробі рятуйте, стримлю!» Вінъ на горóдъ, ажъ тамъ два стоги стоять — одінъ більший, а другий менший, а зъ меншого у більший жито сиплетца. Вінъ зъ огорóду въ поле,—а тамъ щось кричить: «старчу! пробі рятуйте, старчу! хочъ зотніть, хочъ зірвіть та поківте!» Вінъ и вернувся. Увійшовъ у хату до господаря та й пита ёго: щó то, каже, чоловіче, у тебе, що я ввійшовъ до порога, такъ кричить: «стою, пробі рятуйте, стою?» — Ну, пане, якъ думаєте, що се такé? Отгадайте, щó воно такé оцé усé?

Панъ. Ні, не відгадаю. Кажі, такъ знатиму.

Ярема. Отъ, якъ вінъ спитавъ про те що кричить: — стою, пробі рятуйте, стою! — а господаръ и каже: «то невісткі йшли спати, та рогацівъ не покляли».

Хома. Такъ отті рогаці й кричать!..

Ярема. По шкоді й ляхъ мудрий. Ну, пане. — Що жъ тó, каже, що я вийшовъ у сінн, а тамъ щось кричить: мокну, пробі рятуйте. мокну! —»То, каже, невісткі пилі та конóвку у воді покинули.« — Ну, а те, що я не попавъ у двері, та у комóрю, а тамъ дві свічки горять и два голубі цілюютьця? —»То, каже, одинъ мій синъ изъ жінкою у любові живєс. — Ну, а те, що я попавъ у дрóгу комóрю, а тамъ тежъ дві свічки горять и дві гадюкі кусаютьця? —»То, каже, дрóгий мій синъ зъ своєю жінкою несогласно живуть.« — Ну, а те, що, каже, що я побігъ підъ повітку, а тамъ щось кричить: стримлю, пробі рятуйте, стримлю! —»Та то сокирою хлопці щось робили та й покинули сокиру, устроивши у дрівотню.« — Ну, то жъ щó такé, каже, що я побігъ на горóдъ, а тамъ стоять два стогі — одинъ більший, другий менший, и зъ мэншого у більший жито сімлетця? —»То, каже, мої сані возили сь коніцького та украли, такъ се зъ їхъ та у хазяїнівъ стігъ переспіаєтця.« — А те щó, каже, що якъ я вийшовъ у поле, такъ щось кричить: стою, пробі рятуйте, стою! хочъ зогніть, хочъ зірніть та покиньте? —»То, каже, zostались колóсся на ніві, такъ вони перестóяли своé урёмья, такъ тогó й кричать... Ну, теперъ сідай та снідай.« — Сказавъ казку.

Панъ. Мúдро зложено, бисъ ёгó батькові.

Хома. Стривайте, пане, я вамъ загадаю, такъ — тákъ!

Ярема. Куді тобі, квáша!

Панъ. Цитьте, ёлопи! Я вамъ загадку загадаю, що вамъ и не свілась (*Хома и Ярема лашцутця коло пана*).

»Щó е ви світі надъ усé ситчішъ, швидчішъ и милішъ?»

Ярема. Хто ёгó зна! Ситчішъ — любóнь ваша милость?

Панъ. Дурню!

Хома. Свиня — тá, що икъ рíздву на сало годують.

Ярема. А швидчішъ надъ усé — заіць.

Панъ. Шолопаі!

Хома. Ні, пане: швидчішъ надъ усé кішка.

Ярема. Э, пане, знаю: швидчішъ надъ усѣ блисківка.

Панъ. Не втялі, хлопці.

Хома. А що, пане, міні дасте, коли відгадаю?

Панъ. А що бъ ти хотівъ щоби я тобі давъ?

Хома. Жупанъ вашъ, пане, що коміръ червоний та цвяхіванвий золотомъ. Уже бъ якъ вийшовъ на улицю, ото бъ дівчата задивлялись!

Панъ. Ну, добре, — дамъ.

Ярема. Хочъ лизні гарячої сковороді язикомъ, такъ не отгадаешъ. Звісно — панська загадка: куди намъ прбстимъ!

Панъ, *полажує нүзо*. Знаєте що, хлопці? (*Хома та Ярема коло ёго лащутця*). Отъ що, хлопці. Теперъ неділя, люде всі въ селі, — идіть и зберіть усѣ село — и мужиків и жінокъ и дівчатъ, и скажіть імъ оцю загадку, и скажіть, що мовъ панъ звелівъ объявити усімъ, що хто сю загадку відгадае, то зъ тѣі сімѣ панъ за себе буде дівку сватати. « Отъ якъ!

Ярема. А що жъ, пане: ніхто не відгада!

Хома. Та такі ніхто.

Панъ. Якъ думаєте, хлопці, — ніхто не відгада?

Хома. Ніхто, ніхто. Се вже хочъ якъ, такъ ніхто не відгадае.

Панъ. Ну, йдіть, хлопці; теперъ неділя, такъ люди всі дома; йдіть... Ну, такъ якъ же, хлопці, — йменно ніхто не відгада?

Ярема. Далибі, ніхто.

Хома. Де її відгадати! Ніхто не відгадае.

Панъ. Ну, йдіть та такъ и кажіть, що де відгадають, такъ обіщавъ панъ зъ тѣі сімѣ дівчину за себе сватати. Йдіть, а я тимъ часомъ випью чарку горілки та чого-небудь попоімъ. Отъ захлявъ!

Ярема. Та такі попоїжте, пане. Зъ півдня крихта въ роті не буля, а до вечіра ще далѣко.

II.

У пана жъ такъ въ будинку.

Прибігають ЯРЕМА зъ ХОМОЮ, одинъ другого попережучи.

Хома. Пане, загадку відгадав!

Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко! а то бѣбехи повідбиваю.

Хома. Замокла сопілко, мовчи! а то я тобі такого третячка на зубахъ віграю, що ажъ за ухами залащійть!

Панъ. Цптьте, навіжені! Кажи ти, Яремо, що тамъ такé?

Ярема. Прийшовъ до васъ чоловікъ, пане.

Хома. Бреше. То Иванъ Поклоненко.

Панъ. Чого жъ ёму треба?

Хома, *швидко*. Що дочка ёго, Мърєю її звати, такъ ту загадку що загадували, такъ прийшовъ її батько....

Ярема. Ачъ яка пелька! узявъ би та й захавъ.

Панъ. Покличте того чоловіка, що прийшовъ, — васъ и до півдня не розберешъ (*Увійходить Иванъ Поклоненко*).

Иванъ. Здравія жолаю, Иванъ Миколаївичъ! зъ добримъ здоровьямъ вашу милость поздоровляю (*кланяється*).

Панъ. Здравовъ бувъ. Ти — Поклоненкомъ прозиваєся?

Иванъ. Точно-сь такъ-сь, судирь!

Панъ. Чого ти прийшовъ?

Иванъ. До вашої милости, по вашому господському приказанню...

Панъ. Коли я тебе звавъ?

Иванъ. Не положіть панського гніву (*кланяється въ ноги*)! Я бъ и не тее... не посмівъ би бувъ, — такъ боявся, щобъ гірше вашої милости не прогнівати. Не положіть гніву (*це кланяється*).

Панъ. Прощаю, прощаю! (*Зъ слізами на очахъ*) Ти гáрний чоловікъ. Я отъ-якъ люблю, якъ міні хто у ноги кланяється!

Иванъ. Ми суть раби ваші зовемо́ся, не сміємо ослуhatись вашого приказу, довжніи те сповнять, що ваша милость велить.

Панъ. Такъ, такъ. Се я люблю. На́ тобі четвертакъ, Иване.

Иванъ. За що звольте жалувать? Ми не заслужили.

Панъ. Озьми, братецъ, за твое щирее серце, що ти менé шануешъ.

Иванъ. Якъ же ми сміємо вашої милости не шанувати! Ви намъ есть панъ, — ми черезъ васъ ситі й одіти. Подозвольте поцілувать вашу ручку.

Панъ, зъ радістю. На! (*Протляи руку, Иванъ цілує*).

Иванъ. Не положіть гніву, будьте ласкові. По вашому приказанню, я прийшовъ до вашої милости по тій часті, що вашій милості вгодно було намъ простити людямъ премудрую загадку

загадати, и звеліли, коли хто одгадає, то щобъ до васъ явитись. Такъ у мене є дочка, — такъ вона послала мене до вашої милости, б'уцімъ вона ту загадку відгадала.

Панъ. Коли се було, що я загадку загадувавъ?

Иванъ. У неділю, пане.

Панъ. Я шось забувъ, який с'годні день?

Иванъ. Вівторокъ, пане.

Панъ, *дум*. А, згадавъ! Що на світі є свтчішъ, швидчішъ и милішъ? Такъ, такъ!... Хлопці казали усімъ людямъ и ніхто не відгадавъ.

Хома. Ніхто.

Ярема. *мота на ёго головою. Осіка!*

Панъ. Що жъ я тоді сказавъ, що я дамъ тому, хто відгадає? Га? якъ пакъ я тоді сказавъ? Сто-рублівъ грошей дамъ, чи якъ?

Иванъ, *кланяеця*. Изволили запомнить, судирь: ваша милость обіщались зъ тієї сім'ї дочку б'рати, де загадку відгадають.

Панъ. Такъ такъ! теперъ згадавъ. Ну, що жъ? відгадавъ? Кажі: що на світі надъ усе свтчішъ, швидчішъ и милішъ?

Иванъ. Свтчішъ надъ усе земля, швидчішъ — око, а милішъ — сонъ. Не положіть гніву, пане.

Панъ. Якъ? відгадавъ?

Хома. Такъ и є: стало-буть, швидчішъ надъ усе земля, свтчішъ — сонъ, а милішъ — очі. Такъ воно й є!

Ярема. Тюлю! Свтчішъ надъ усе очі, швидчішъ — сонъ, а милішъ — земля. Отъ якъ, ти, квачъ!

Панъ. Ну, що жъ міні теперъ робити? Тебе за себе заміжъ б'рати?

Иванъ, *кланяеця*. Воля ваша, пане.

Панъ. Та се овсі не-звать-що! Се халепа!

Иванъ. Не положіть панського гніву: се одгадала дочка моя.

Панъ. Дочка? Такъ у тебе дочка є? Якъ її звати?

Иванъ. Марья, пане.

Панъ. Такъ се міні її заміжъ брати? А що жъ вона, хороша?

Иванъ. Не стакъ-то, поганенька.

Панъ. Погана? Оце такъ! Отъ наробивъ я діла!

Иванъ. Не положіть панського гніву. Я б' не осмілюся, та ваше приказанье.

Панъ. Ну, ну, ти добрий чоловікъ. (*Дума*) Ну, що жъ теперъ робити?

Иванъ. Воля вашої милости.

Павъ, *ходить по кімнаті*. Женитьця! Ахъ, бісъ ёго батькові! Що жъ тутъ діяти? Нічого! Ахъ, каті ёго батька...! Ну, уди собі! пошлю старостівъ!

Иванъ. Ми суть вірні и примірні раби ваші!

Павъ. Ну, ну, ти хороший чоловікъ. Хома, або ти, Ярема, дайте ёму чарку горілки!

(Хома и Ярема побіли).

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома, *штовха Ярему*. Убью!

Ярема, *штовха Хома*. Убью!

Павъ. Якъ ви смієте при міні битця? *(Бъе Ярему)* За що ти ёго бьешъ? За що ти ёго бьешъ?

Ярема. Ой, ой!

Хома, *на еколшказъ*. Помилосердуйте, пане.

Павъ. Иди, горілки неси *(Хома пішовъ)*. А ти въ мене *(бъе Ярему)* оттакички, оттакички!

Ярема, *плаче*. Вінъ мене попереду зачепивъ.

Павъ. Не бреши, не бреши! Отъ тобі ще! Отъ тобі ще! *(Проганя Ярему. До Ивана)* Прощай, чоловіче.

Иванъ. Не положіть панського гніву *(Пішовъ)*.

Павъ. Оце халепа! Якъ тутъ міні бўти? *(Хома зъ горілкою иде)* Ти що?

Хома. Горілку несу Иванові.

Павъ. Я вже ёго віславъ.

Хома. Такъ вернути?

Павъ. Якъ вернути? Вернути!? Ахъ ти падлюка! Давай сюди чарку *(Бере чарку и випивае разомъ)*. А! *(утирається)* А! *(тупа ногами)* А! *(копильть губи)* А! *(берє ёго за груді)* А! *(бъе кулаками)*. Отъ тобі, отъ тобі! Знай, що я твій павъ! Звай, що я твій павъ!

Хома. *біжить, плачучи*. Матінко моя, на віщо ти мене породила!

Павъ *(оставсь одинъ, скрегоче зубами; очі налились, кулаки стуливъ и кричить)*. Увесь світъ сокрушю!

III.

Въ хаті у Йвана Поклоненка.

(МАРУСЯ сидить у водній сорочці в тче. Увійодять ХОМА та ЯРЕМА, ХОМА съ хлібомъ, а ЯРЕМА зъ яйцями. ЯРЕМА вихватує у ХОМИ хлібъ, а ХОМА у ЯРЕМИ яйца).

Хома. *виступає, до Марусі.* Его благородне Иванъ Николаєвичъ посила тобі поклонъ и жалує тебе на велике опекунство...
Давай хлібъ!

Ярема. А дзуски!

Хома вириває хлібъ, Ярема не дає. Хлібъ розломив на дві половинки.

Маруся *тимъ-часомъ співа пісню:*

Ой колі бъ я, мій паночку,
Трощки багатенька,
Наплювала бъ я на тебе
Й на твого батенька.

Хома. Що жъ ти теперъ нароби́въ!

Ярема. Се ти....

Хома. Брешешъ, ти!

Ярема. Брешешъ, онцяхристова довбешка! *(Заміряєтця кулакомъ и кидаєтця на Хома. Хома підставля кошіль изъ яйцями, Яреминъ кулакъ вибиває кілька яєць зъ кошелю).*

Маруся, *скочила.* А що це за харцязяки такі найшли у хату! Чого ви завелісь! Ачъ! Убрались у чужу солому, ще й шелестять! Та васъ тутъ повязати треба.

Хома. А що! Отъ ми теперъ звяжемо оцго бісового сива!

Ярема. Дурню! Се такъ на сватанні кажетця?

Маруся. Охъ ви, віросли—уму не вінесли! Сідайте-лишень, та я васъ стану питати. А будете лаятця, — візьму та й роздгнү... Ну, оттакъ. Не кушить мовчаночка. Кажить, чого естє првбулі до насъ?

Ярема. Одъ пана.

Хома. Цпть! не такъ треба.

Маруся. И на се, мабуть, кибети не стало! И сами не

знають, чого прийшли. Такъ я жъ вамъ скажу: прийшли ви за тимъ, що всякъ купує, а ніхто не продає.

Ярема. Якъ се такъ?

Маруся. Ова! Умієте съ паномъ своїмъ загадки загадувати, а одгадувати, — такъ и ні. Ажежъ я одгадала вашу, и ви бь мою одгадали. Та де вамъ! Прийдеця самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усякъ сватаєця, а ніхто зь невістою не набиваєця. Отъ воно й виходить, що всякъ купує, а ніхто не продає.

Хома. Такъ.

Ярема. Такъ.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять зь хлібомъ на сватання. Дежъ вашъ хлібъ, панове-старости?

Ярема. Оцеї навіжєний, бузувірний....

Хома. Оцей еретикъ, щоби єму на тимъ світі....

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вамъ старостувати, якъ собаці въ човні сидіти. Ну, та чого барілау зь кухви глузувати! Хороші старости! Та й молодá незгірша: старости безъ хліба у хату увійшли, а молодá у водній сорочці їхъ зустріває. Ви тимъ безъ хліба, що дурні, а я тимъ у водній сорочці, що въ мене хата безъ очей и безъ ушей, а хочъ є очі, такъ зав'язані.

Хома. Якъ се?

Маруся. А! умієте загадувати, а розгадати такъ не вмивались! Та й куді вамъ, такимъ бейбасамъ! Якъби собака дзвякнула, то я бь и почула; а якби віконниці у хаті не зачиняті, то я бь подивилась, та все бь таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема. Бачъ!

Хома. Де жъ твій батько?

Маруся. Поїхавъ до млині.

Хома. А коли вернетця?

Маруся. Коли поїде на об'їздъ — такъ вернетця у вєчері, а якъ навпростець, то у полі й заночує.

Ярема. Відъ чо́го жъ такъ?

Маруся. А, и сєго не розчовпетє! Коли поїде навпростець, а тамъ дорога погана. тихо їхатиме, — вєчора прихватить, то у яру сидітиме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заємъ плакати.

Ярема. Эге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусіди, такъ мати пішли надъ нею сидіти; а якъ у насъ умре, такъ певно ті до насъ прийдуть. Отъ и вийшло, що мати на заємъ плаче.

Хома. Ачъ!

Маруся. Чимъ же васъ частувать, панове старости: чи прибляю, чи убляю, чи твмъ, що на Бога дивитця?

Хома. Отъ, каті ёго батька!

Ярема. Що жъ се такé?

Маруся. Що? мабуть не хватáе гла́зду? Прибиль — то молоко, бо якъ зъ корóви надóимъ — и корóва ціла и молоко прибывáе у хазяйстві, а до-тóго и теля́ годуецця та ростé; а убиль — то сало, бо якъ ёго добудешъ, то кабана не стано въ хазяйстві; а те, що на Бога дивитця — то сирівéць, — онъ-де стоить у кутку. Вінъ у насъ давнішний та кіслий, та якъ напъесся ёго, то такъ и задерешъ угóру гóлову до образівъ, що óнде стоять. — А щó се у васъ за яйця, паново?

Хома. Панъ приславъ.

Ярема. Тобі панъ приславъ. *(Одинъ на другою ірізно по-зирнули).*

Маруся. А на віщо їхъ міні? Хто-таки на сватанні молодій яйця но́сить? Се вже нехай якъ поїду до пана, такъ самъ по-частуе.

Ярема. Се панъ тобі приславъ, щобъ ти взяла десятокъ снхъ яецъ и висиділа къ ранку курчать.

Хома. И щобъ панові на обідъ поспіли.

Ярема. А якъ не поспіють, то панъ и братъ тебе за себе не стане.

Хома. Та ще и хлосту дасть.

Маруся. Онъ якъ! Та ви зъ своїмъ паномъ мўдрі, нічого сказати! Давайте яецъ, давайте. Де жъ тутъ десятокъ? Тутъ усёго шість.

Хома. Оцей бузувиръ....

Ярема. Оцей хранцюзъ....

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побилв здуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їхъ и висижу и ви́годую и къ обіду панові поспіють, та тільки нехай панъ зрóбить зъ од-нолітківъ плугъ, та ви́оре нимъ рілля та насіе проса. Коли те

просо виросте и вберуть ёго до-ранку, и змолотють, щобъ було чимъ курчатъ годувати,—тоді й курчята мої панові поспіють на обідъ. Оттакъ же — йдіте и скажіть, та глядіть — не забудте.

Хома. Отъ бісъ ёго батькові! Яка жъ ти зъ-сина й мудра, Марусю!

Ярема. И відъ чо́го ти така розумна, скажи, будь ласкова?

Маруся. Ну, ну! Нічого тутъ довго.... Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома, *хоче йти попереду, а Ярема дорозу ёму заступає.*
Стій, я попереду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні, я! *(розставляє кулаки.)*

Маруся. Изновъ гризетёсь! О, та й увірилась же ви міні! *(Хватає їхъ за свити та дує підъ поли.)* Отъ же вамъ! Нехай горіть!

Ярема. Де горіть? *(Скидає свитку.)*

Хома. Ой, ой, ой! *(Скидає свитку.)*

Маруся *підхвачує свиткі.* Отъ же вамъ, щобъ не лаялись! А що! казала — роздягну́, отъ же й роздягла! Ідіть теперъ въ однихъ сорочкахъ, а свиткі згодятця курчатъ укривати.

Ярема. Отъ тобі на! А се все ти....

Хома. Убью вражого сина!... *(Побігли. За дверима чути — кричать та лаютьця.)*

IV.

У пана въ будинку.

ПАНЪ, роздягнутий, лежить на постелі. ХОМА мухи б'є доловою, а ЯРЕМА лоскоче пана по п'ятахъ.

Панъ. Ачъ! справді неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Теперъ самъ не знаю, якъ відъ неї відчепитьця. Озьми, Хома, пляшку та налий води міні за пазуху. *(Хома робить се)* Послухайте ви, ёлопи! Якъ призову чоловіка зъ п'ять людей та розложу васъ, та такъ оддеру, що ажъ млосно вамъ стане. На що ви. сучі сині, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома. Якъ, пане?

Панъ. Такъ! щобъ васъ сей та той! Хіба я не питавъ васъ: хлопці, нікто не узнае? А ви кажете: нікто, ей-богу, нікто! А теперъ и вийшло чор-зна-що! А все черезъ васъ.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешешъ, гнривий! се все ти.

Панъ. Мовчіть, бісі вашого батька! Ви, бачу, одежу загубили черезъ свою лайку та сварку, и діла до путті не довели. Отъ я васъ! Эй, Васильку! (*Увійходить хлопець*) Васильку! Оведи Хому та Ярему: нехай імъ Михайло півсотні дубинякъ у спину заліпнть.

Хома. Паночку, соколку, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедику, помилуйте!

Панъ. Ні, ні, не помилю. Веди їхъ, Васильку... та постій! Нехай теперъ не бье,—я самъ устану та піду. Я отъ-якъ люблю, якъ людей бьють, а вони кричать.

ХОМА та ЯРЕМА плачучи вийшли. Черезъ кілька минутъ увійшовъ ОЛЕКСІЙ.

Олексій. Продавъ я, пане, пшеницю въ городі и скупивъ усе, що треба по-домашньому.

Панъ. Добре. Почімъ же ти продавъ пшеницю?

Олексій. По сімъ съ копою митої четверть.

Панъ. А що жъ такъ дешево? Учора купецъ по дванадцяти дававъ.

Олексій, *скороговоркою*. Та се, видите, судиръ, по той часті, що купецъ набавляе по рублю затімъ, що ёму не перевозити, та впять за містяне.... стало-буть, що на місці купивъ, по рублю, такъ воно якъ ёго счесті, то мало розниці. Та впять и те, що купецъ грóші дававъ, а я товаромъ забіравъ, а воно якъ на товаръ, такъ завжди дешевше продаеця.

Панъ. Ну, може. Скільки жъ грошей? Усіхъ шість четвертей, по сімъ съ копою.... сімъ та сімъ чотирна́дцять, та ще сімъ, то вийде... а, катъ ёго батька! вийде... вийде... двадцять одинъ, та ще сімъ, то двадцять вісімъ, та ще сімъ, то тридцять пять, та шість полтинъ, то три рублі, то тридцять, тридцять вісімъ. Такъ, Олексію?

Олексій. Такъ, ваше благородие, достошно такъ.

Панъ. Де жъ грóші?

Олексій. Ось подозволте поглядіть, щó я тутъ купивъ.

Панъ. У, багато! Скільки всього? Итого сорокъ пять рублівъ. Такъ се, стало-буť, ти на свої ще гроші купувавъ?

Олексій. На свої, судиръ Иванъ Миколаєвичъ!

Панъ. Такъ скільки оце ще тобі грошей слідує?

Олексій. Изволте полічити, судиръ.

Панъ. Три... ні! Два цілковихъ: — такъ, чи щó?

Олексій. Истинно такъ, судиръ Иванъ Миколаєвичъ!

Панъ, *дає йому гроші*. На жъ тобі.

Олексій. Покорніше благодарю, судиръ (*Бере написаний лікъ и ховає у кишеню*).

Панъ. Ну, послухай, Олексію: зроби міні, будь ласківъ, що я въ тебе попрохаю.

Олексій. Щó прикажете, судиръ?

Панъ. Отъ бачишь, Степановичу: загадавъ я лю́дямъ загадку.

Олексій. Знаю, судиръ, и обіщались зъ теі сімї панію собі взяти, де відгадають, а Иванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Панъ. Отто жъ то й е! Щó жъ тутъ міні робити? Бра́ти її не приходитця: пани сміятимутця, що я, такий стовповий дворянинъ, та взявъ таку прóсту крепачку. Ти самъ знаєшь, що батюшка мій поручикомъ бувъ, а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжимъ служивъ. А я оженюсь на прóстїй! якъ се можна?

Олексій. Справедливо говорите, судиръ!

Панъ. То-то жъ и е! Якъ же зъ нею міні розв'язатись? Я вже думавъ и такъ, и инакъ. Хотівъ їй ще загадку загадати, такъ хлопці мої, Хома та Ярема, такі ніякъ не втихомірютця: що пошлю їхъ, то вони задерутця, и діла до пуття не доведуть.

Олексій. Та, по-моему, просто послать та й сказати їй, що ве буде сего ніколи; ато и óвсі не посилять: та́къ вонó й мивѣтця.

Панъ. Не можна, Степановичу, погана слава віде. Скажуть: що се за панъ, що разъ скаже такъ, а вдруге инакъ.

Олексій. Ну, такъ отъ якъ: послать її батька що-небудь про-давать, а опісля сказати, що, мовъ, обманивъ, та й не брать дочкї и ёго ще ви́парить.

Панъ. Эге! и такъ не годїтця. Чоловікъ добрий — батько,

слухняний, та й вп'ять таки поганої слави не минешъ. А я видумавъ отъ-якъ: загадаю їй таку загадку, щобъ вона до-віку — до-суду не розгадала. Отъ видумавъ, отъ загадка! (*Підскакує*) Звелю їй прїхати до мене, та тільки такъ, щобъ ні санями, ні возомъ, сама щобъ була ні боса, ні обута, ні гола, ні вдягнута, ні волómъ, ні конёмъ, ні вїйкомъ, ні голóблею, ні зъ гостинцемъ, ні безъ гостинця. (*Рогочетця*) Отъ якъ! Оце такъ! Нехай розгада! Якъ думавешъ, Олексію?

Олексій. Хто ёго знає, пане. Здаецця, трудно що-небудь видумать.

Панъ. Такъ-отъ я тебе пошлю переказати їй оце. Чуешъ?

Олексій. Хмъ. Міні, ваше благородіє, якось не пристало. Ви зволте послати кого-небóудь молодшого, а то я вже старій, та вп'ять міні якось неподóбно.

Панъ. Отъ ще! Хіба старі такъ и не ходять сватати? Хто жъ и сватомъ буває, якъ не старі? Ні, вже зділай милость, Степановичу, ти міні — отъ якъ міні услуживъ! (*Дає ёму асимнацію*). Ось на тобі! Будь ласкíвъ, зроби те, що я прошу.

Олексій, *дума, потімъ кланяецця*. Для вáшої милости піду; атó далєбі, ні за що бъ не пішовъ, якби не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого дóброго... Коли жъ мені йти?

Панъ. Заразъ иди.

Олексій. Піду, судиръ. (*Уходить.*)

Панъ. Васильку! побличъ міні хлопцівъ, Хому та Ярему. Розкажу їмъ, що я придумавъ: то-жъ-то сміятимуться!

V.

На дворі у пана.

ПАНЪ, ХОМА, ЯРЕМА, ОЛЕКСІЙ.

Олексій. Се, пане, хто ёго зна, що й такé! Сказала, що впрїиду до пана такъ, якъ ёго милость приказує.»

Хома. Ого!

Ярема. Лїха матері прїде! Бреше!

Панъ. Нехай собі їде. Уже жъ вона, бїсова дочка, сегодні взна, якъ зъ паномъ водитьця. Иди собі, Олексію. А ви, хлопці,

приведіть сюди хортівъ, та усіхъ, такі усіхъ... та якъ стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттутъ: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидко.

ХОМА та ЯРЕМА біжать, попережуючи одинъ другого.

Олексій. Паве! паве! Іде наша краля, та ще яка! Якъ казала, такъ в е!

Панъ, *вбіть на рундукъ*. Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(Вїзджає МАРУСЯ безъ сорочки, увязана неводомъ, на одній нові дїрвий черевикъ, друга нога боса, та личкомъ перевязана; сидить на якихъ гренджолахъ, що зъ одного боку колесо, а зъ другого половъ. До гренджолівъ привязана палиця, а до палиці ликомъ козелъ
Підъ пахою у неї зайць.)

Панъ. Отту її! Отту її!

(МАРУСЯ кида зайця. Собаки вшкварили за зайцемъ. Маруся скочила на рундукъ.)

VI.

У пана въ хоромахъ.

ПАНЪ. МАРУСЯ одіта панею. ОЛЕКСІЙ.

Олексій, *увійшовъ, поклонивсь панові, а на Марусю позирнуєъ*. Прийшли, пане, впять ті мужики, що судюцца объ сокірі. Чимъ-небудь зволте кончить. Уже й то що-дня сюди вештаютца, нічого не роблють, на панщину не ходять, тільки все основу снують одъ дому до двору. Пожалуста, розсудіть їхъ зовсімъ.

Панъ. А, каті їхъ батька! Отъ огідли! Скажі, нехай завтра прийдуть.

Олексій. Та що жъ зъ сего буде? Усе завтра та завтра. По моєму совіту, ваше благородие, узять та й перепорбть обохъ, щобъ не позивались за чор-зна-що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тутъ кричишь? Игумену діло, а братіи зась. Ачъ які! Зазнались ви, хлопці. Хіба самъ панъ не зна, що й сказати? Твое діло знать — прийшовъ, сказавъ та й

годі, ато ще зь совітами тиськаеся! Геть відсіля! Гляди, щобъ тóрби не злякавсь.

Олексій. Та щó жъ міні, пане, сказати?

Маруся. Иванъ Миколаївчъ! На що ви справді вóдите людéй? Розсудить їхъ та й годі. Скажи, нехай подождуть біля крильця (*Олексій вийшовъ*).

Панъ. Послухай, Марусю: знаешъ, щó я тобі сказавъ? Я тобі приказувавъ не мішáтись у мої суди. А? Шо се справді! Я тутъ панъ, а не ти!

Маруся. Отъ, уже й розсёрдились. Бáчите, які ви, пане. Хіба я вамъ що погане кажу? Я ваша жонá, та не смію нікуди вступатись? Олексієві—такъ можна, а міні такъ ві? Хіба за те, що Олексій васъ обдúрює?

Панъ. О!

Маруся. А то жъ щó? Не уступáйся, кажете, у мої суди... а багáто ви насудили сами? Зъ незнатъ-чогó люде у двіръ цілий тиждень вештають, а ніякъ и досі імъ суду не дадуть!

Панъ. Та бачъ, Марусю: діло, катъ ёго матіръ, заплуталось. Скоро-то ёго розшолопаешъ? Уже я й самъ и такъ и инакъ, думаю — думаю, ночі не засплю, а все думаю, разівъ зъ дéсять подúшку переверну́, та все дúмаю.

Маруся. Е чогó думать? Два дурні сокиру знайшли та й не ладють, кому її брати. Ходимо лишéнь; я їхъ зáразъ розсужу.

Панъ. Такъ будуть люде сміятись.

Маруся. Чогó?

Панъ. Скажуть: ачъ який панъ! не розсудить людей своіхъ самъ.

Маруся. Отъ тобі на! А я хіба не пáні? Вони не сміятимутця. Ходімъ.

Панъ Ну, ходімъ. Та тільки се такъ одинъ разъ; у другий щобъ ти ніжé-ні не сміла мішáтись у судъ мій. — Хлопці, вынесіть стули на рундукъ; підемъ судить-рядить.

ХОМА та ЯРЕМА, попихаючи одинъ одного, відчиняють двері на ганокъ. ПАНЪ зъ МАРУСЕЮ вийшли та й сіли).

Панъ. Ну, гляди жъ: одинъ разъ та й тілки; а то якъ ставешъ менé перебивать, такъ вижену геть.

Маруся, на Хому та Ярему. Ви чого тутъ стоїте, шолопаї? Геть те! Вамъ тутъ не місце...

(ХОМА та ЯРЕМА пішли).

Пань. На віщо ти їхъ прогнала? Не хочу, ей-богу не хочу! Шо се такé? ти командуешъ у мене? (*Скочивъ*)

Маруся. Сідай, сідай! люде сміютця (*Пань сідає*).

1-й мужикъ. Изновъ ми до вашої милости. Розсудить, пожалуста.

2-й мужикъ. Зробіть панську ласку, розсудить.

Пань. Ну, люде добрі... Отъ цілий тиждень все думаю, якъби васъ розсудить... Просить-лишень теперъ молоді пані.

1-й мужикъ. Буде ваша ласка, Марья Івановна!

2-й мужикъ. Пожалуста, сударня.

Маруся. А щó тамъ у васъ такó?

1-й мужикъ. Знайшли ми, судариня, сокиру удво́хъ, та ніякъ не поділимось. Я кажу, що я знайшовъ, а вінъ каже, що вінъ. Я вменно знаю, що я; такъ що жъ будешъ робить! — лізе та й лізе: мой, каже, сокира; я, каже, упередъ угледівъ. Розсудить насъ, пані.

2-й мужикъ. Ей-богу, неправда! Отъ же, нехай мене злидні побьють, коли се правда! Йдемо ми по луці — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А вінъ каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Та й пішовъ за нею, а вінъ попереду забігъ та й ухопивъ. Оце й та сокира — у Олексія була вона: — ось подивітця: отъ вона та сама.

Маруся. А щó тобі робить сокирою?

2-й мужикъ. Обіддя набивати.

Маруся. А тобі?

1-й мужикъ. А хотівъ бувъ-попрохати въ пана — поїхати у лісь колякъ наробати: тинъ розвалився.

Маруся. Зніміть съ топорниця сокиру. Тобі (*2-му мужикові*) на сокиру, а тобі (*1-му мужику*) на топорниця.

1-й мужикъ. Якъ же се такъ, пані?

Маруся. Ні півслова! Розсуділа? — пдіть же собі геть!

(Ще два мужики прийшли)

1-й мужикъ. Розсудить же й насъ, паніматко.

Маруся. А объ чімъ.

Панъ. Я васъ розсужу. Марусю, я тобі казавъ: не смій уступатись, якъ я стану судить та радить; я на те панъ.

Маруся. А я на те панъ! Ну, та якé мінí діло! Судить, коли хочте, й самі. Ваші люде — ваша й воля.

Панъ. Чогó ви?

1-й мужикъ. Ночували ми, пане, отту нічъ у полі, та знаєте, поїхали такъ не знать-якъ: моя кобила, ёго візъ та віжки. Отъ, лягли ми й послули. Коли прокинулись уранці,—дивимось, ажъ біля кобиля лошятко стоить. Я й кажу: моя кобила привелá лошя! а вінъ каже: ні, мій візъ привівъ.

Панъ. Трудне ваше діло! не знаю, якъ и розсудить. Знаете, щó? Отъ-щó! Приходьте ви завтра ўвечері; я подумаю и розсужу васъ.

Маруся. А чогó тутъ ище до завтрёго тягнути? Ви, пане, ихъ розсудить.

Панъ, *подумавши трохи*. Отъ-щó! Ти кажешъ: твоя кобила привела лошя?

1-й мужикъ. Кобила, пане, ей-богу — кобила.

Панъ. А ти кажешъ: твій візъ?

2-й мужикъ. Візъ, пане,—звісно що візъ: ажежъ ми на возі іхали.

Панъ. Отъ-щó: пустить лошя, куди воно побіжить; коли до воза, такъ твій візъ привівъ лошя, а коли до кобиля, такъ кобила.

(Мужики пускають лошя. Воно сліпé, побігло до воза).

2-й мужикъ. А щó! Не моя правда вийшла? Отъ бачъ, я жъ казавъ, що мій візъ провівъ лошя!

Маруся. Отъ же й не такъ треба! Де-такі видано, щóбъ візъ привівъ лошя! Ви, пане, отъ якъ ихъ розсудите. Ти, чоловіче, кажешъ, що кобила твоя привела лошя?

1-й мужикъ. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажешъ — візъ?

2-й мужикъ. Звісно, що візъ: ажежъ лошя до воза побігло!

Маруся. Добре. Озьміть же ви лошя да поставте ёго посередні: коли кобила до ёго побіжить, такъ кобила привела, а

коли візь побіжить, такъ візь. Та тільки отъ-щó: хто збрехавъ, того битъ.

2-й мужикъ. Богъ зъ імъ зовсімъ, пані: нехай уже ёго кобила привелá.

(Мужики пішли).

Панъ. Якъ? щó се такé? Га? Мене пересужувать та переряжувать? Пана? Отъ-якъ! (*Бъє вікно*) Отъ якъ! (*Хита́ двері*) Маттері твої сто болотянихъ. (*Зустрієъ Василька и почавъ его скубити, придворюючи*) Отъ-якъ! Отъ-якъ. (*Василько побить, панъ занимає*).

Маруся. Зовсімъ рóзумъ розгубивъ! Тільки хвоста не має, а то бъ самъ собі боки повідбивавъ!

Панъ, *вертаеця*. Марусенько, любочко, кришечко! Прости менé, що я на тебе покричавъ.

Маруся. Шо бо ти робишъ се, пане? Ну, на віщо вонó схоже? Люде сміютця, скажуть: «скругився панъ». Далибі, ажъ міні черезъ тебе сбрóмъ!

Панъ. Далибі, не буду! Нехай міні сей та той, коли буду! Прости менé (*цїлує*). Отъ же я поїду на лóви, Марусю, а ти останесся у мене господарювати, та вже щó хочешъ, те й роби. У всімъ даю тобі волю.

Маруся. Щóбъ опісля кричавъ?

Панъ. Ні, ні, не буду ніко́ли кричати, не буду. (*Иде, по-тімъ вертаеця*) Я не хочу зъ тобою жити! Бері одъ мене, щó є въ мене кращого тобі й лїпшого, та й иди собі геть! И не хочу, и не хочу! --- иди заразъ!

Маруся. И підú, ей-богу підú,—я не плакатиму!

Панъ, *ради*. Підешъ?

Маруся. Підú, абí давъ міні узяти що найкращого.

Панъ. Бері, бері, тільки одвжись! За тобою и міні життя нема.

Маруся, *пішла и принесла пляшку горілки*. Такъ прощайте жъ, Иване Миколаєвичу! нічого зъ вами робить! Теперъ я вже не ваша пані. Попроцаємось та розлучимось на вішні віки.

Панъ. А се щó? для чо́го!

Маруся. А якъ же? Якъ чесно та любо ми побрались, такъ треба намъ и розійтись. Погуляємо на останку та й розлучимось на-віки.

ПАНЬ. И то добре.

МАРУСЯ. Пійте, Иванъ Николаєвичъ, призволяйтеся.

ПАНЬ *п'є*. Иди собі, иди, а пересужувать та переряжувать я себе не дамъ! (*Ще п'є*) Охъ-охъ-охъ-охъ!

МАРУСЯ. Чв оце жъ тобі, паночку, и не жалко буде мене?

ПАНЬ. Охъ-охъ-охъ-охъ! (*П'є и плаче*).

МАРУСЯ. Прощай, мій паночку, мій милєсенький, прощай!

ПАНЬ. Прощай, мое серденьточко, моя ластівко, Охъ, Боже мій, Боже мій! Прощай!

МАРУСЯ. Випьемо ще.

ПАНЬ *п'є*. Охъ-охъ-охъ-охъ! (*Підскочивъ*) Хто сміє противъ мене грубити? Ніхто, ей-богу ніхто! (*Хоче йти, та замигався. Б'є себе по кишєни*) Грѣші е! (*Б'є себе по юлові*) Рѣзуму багато! Чого міні? Пань! на всю губу пань! Охъ-охъ-охъ-охъ! (*Упавъ на стулу юловою*).

МАРУСЯ. Нехай-лишь засне.

ПАНЬ *стоице*.

МАРУСЯ. Геї, хлопці! (*Увїшило два чоловіки*) Запряжіть міні шолудиву кобилу у той візъ, що гній вѣзють (*Чоловіки пішли*).

VII.

Улиця біля панського двѣру.

(На шолудивій кобилі МАРУСЯ везе пьяного пана у вѣзі).

МАРУСЯ. Нѣ, нѣ! урагова! Нѣ, нѣ, диманова! Нѣ!

Діти *біжать за нею*. Тю-тю! киръ-киръ!

МАРУСЯ. Геть, жѣвжикі! атѣ ягъ свисну, такъ ажъ підъ греблю закотитесь.

Хлопчикъ. Се панъ твій, Марусю?

МАРУСЯ. Ну, ну, убирайся! (*Хвиська хлопця, вінъ одбивъ*).

ПАНЬ, *прокинувся*. Геї!

МАРУСЯ. Нѣ!

ПАНЬ. Що се таке? Ой! що се таке? Господи Ісусе, дѣ се я?

МАРУСЯ. Нѣ!

ПАНЬ. Озьде церква, отъ садъ, онде будинокъ... Я зъ будинку іду...

МАРУСЯ. Нї!

ПАНЪ. Чи я живий, чи вже вмеръ? Де се я? що я такé есть?

МАРУСЯ. Нї!

ПАНЪ. Се Маруся. Гвалтъ! Ти... куди ти менé везешъ, чи въ пéкло, чи щó?

МАРУСЯ. До-дóму.

ПАНЪ. Якъ до-дóму? Ой, ой, ой! *(Скóчивъ)* Якъ се я тутъ опинився? Ти менé вкрáла, чи щó?

МАРУСЯ. Ти міні самъ оддавъ себе.

ПАНЪ. Якъ?

МАРУСЯ. Чи ти тямить, що ти міні казавъ?

ПАНЪ. Я тобі велівъ зъ мого двóру убиратись!

МАРУСЯ. А зъ якою умóвою? Зъ тимъ, щобъ я узяла зъ твого дóму, що міні найкраще.

ПАНЪ. Ну?

МАРУСЯ. А міні кращого нічого нема у твоїмъ дóмі надъ тебé: я тебе полюбила. Ти міні казавъ, щобъ я узяла, що міні é кращого й милішого; отъ же я узяла тебе, та й везу.

ПАНЪ. Ахъ, біси тво́му батькові! щó се такé? Хіба жъ опé ти відъ мене й не відвьяжесся?

МАРУСЯ. И, сéго вже й не думай! Хочъ що хочъ роби, а я такий відъ тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бачъ, вигнавъ менé, — такъ я тебе самóго зъ госпóди повезла́.

ПАНЪ. Ну, нічого робить! Мабуть така моя дóля! Та, правда: казавъ же купецъ, що десь панъ оженивсь на прóстій: се мабуть случаетця!

МАРУСЯ. Ищобъ то!

ПАНЪ. Такъ поїдемъ же, коли такъ, до-дóму, и отъ тобі хрестъ святій передъ церквою... не буду вже ні кричать, ні виганять тебе.... Такий-такъ заплащю очі та й на світъ не дивитимусь. Роби, що знаешъ. Во всімъ твоя воля!

МАРУСЯ. Ну! отъ бачишъ? Оттакъ би й давно? Оттеперъ и розумний ставъ!

(Панъ сівъ на візъ. Маруся повернула кобилу, и поїхали назадъ у будівокъ.)

Н. КОСТОМАРОВЪ.

ЧЕРТЫ

НАРОДНОЙ ЮЖНОРУССКОЙ ИСТОРИИ.

II.

Назначеніе Ярославомъ особыхъ князей въ земляхъ русскихъ удѣльнаго міра провело въ жизни Южнорусскаго народа новый видъ отдѣльности и самобытности. Прежде другія земли русскія были подъ верховною властію Кіевскаго князя, — хотя и управлялись и жили сами собою, но составляли его область, отчину. Теперь, съ появленіемъ удѣловъ, съ одной стороны уменьшилось значеніе старѣйшинства Кіевской земли въ ряду другихъ; съ другой, однако, связь между землями не только не прервалась, но укрѣпилась крѣпче по мѣрѣ расселенія одного княжескаго рода въ разныхъ русскихъ областяхъ. Уменьшилось значеніе Кіева въ смыслѣ старѣйшаго потому, что въ другихъ земляхъ старѣйшіе князья уже были не данники Кіевскаго, но и сами дѣлались старѣйшими надъ младшими въ своей землѣ, а младшіе признавали ближайшее старѣйшинство надъ собою въ князьяхъ не Кіевскихъ, но главныхъ своей земли; связь земель усиливалась потому, что правители земель происходили отъ одного рода, всѣ помнили свое происхожденіе и должны были составлять единую семью; а вмѣстѣ съ тѣмъ и русскія земли смотрѣли на себя какъ на часть одной общей державы. Послѣ смерти Ярослава мы видимъ такого рода строй: Собственно коренное понятіе о власти князя надъ народомъ сохраняло, въ русской землѣ, свой древній характеръ, но его основныя черты подвергались измѣненіямъ въ приложеніи къ жизни по мѣрѣ сходящихся обстоятельствъ. Народное сознаніе о князѣ признавало его необходимымъ для поддержки порядка и для предводительства военною силою противъ враговъ. Сдѣлалось обычаемъ то, что княжеское достоинство было преимущественно въ Юри-

ковомъ родѣ; установилось понятіе о томъ, что князь Кіевскій долженъ быть изъ этого рода, но еще не образовалось понятіе о правѣ наследованія между князьями. Воля живого народа, какъ и во всемъ, стояла выше всякаго права и даже обычая.

Во второй половинѣ XI вѣка, явились новые чужеземные враги, съ которыми долго приходилось мѣряться силами Кіеву и Землѣ Русской— Половцы. По лѣтописямъ нашимъ, впервые пришли они на Русскую Землю воевать въ 1061 году, и первое дѣло съ ними было подъ Переяславлемъ (городъ этотъ стоялъ на стражѣ Русской Земли); это дѣло разыгралось неудачно. Должно быть, это событіе навело на народъ большой страхъ, ожиданіе худыхъ временъ. Это видно изъ лѣтописнаго разсказа о знаменіяхъ, тревожившихъ тогда воображеніе, — видно, что первая неудача или удача считалась предзнаменательною, какъ вообще у восточныхъ народовъ. Тогда во всякомъ феноменѣ, сколько нибудь выходящемъ изъ обычной чреды явленій, видѣли предвѣстія. Старыя языческія суевѣрія невольно поддерживались и укрѣплялись въ этомъ отношеніи, монахами и духовными, въ византійскихъ книгахъ, расхваливавшихся тогда по Руси въ славянскихъ переводахъ; они находили оправданіе вѣрованію, что дѣйствительно необыкновенныя явленія служатъ предвѣстіями бѣдствій. Въ 1066 году явилась на западѣ «звѣзда косматая»; въ ея лучахъ находили что-то кровецвѣтное; въ продолженіи семи дней она пугала кіевлянъ послѣ солнечнаго заката на западномъ небѣ: — *проявляюци кровопролитыя*, — говорили тогда. Потомъ — изъ рѣки Сѣтомли рыбаки вытащили неводомъ какое-то дитя-урода, вѣроятно, брошенное матерью отъ страха, и мать ему не нашлась и не смѣла себя показать, когда нашли его въ рѣкѣ. Съ нимъ не придумали ничего другаго сдѣлать, какъ, посмотрѣвши, подъ вечеръ бросить опять въ воду. Наконецъ сдѣлалось солнечное затмѣніе. «Это вѣдьмы съѣдаютъ солнце», говорили тогда по языческимъ понятіямъ. Какъ это вѣрованіе было древнимъ и укорененнымъ, видно изъ того, что и до сихъ поръ существуетъ такое же суевѣріе въ народѣ: думаютъ, что чаровницы пмѣютъ силу управлять естественными явленіями и, уменьшивши въ объемѣ небесныя свѣтила, скрывать ихъ на время.

Дѣйствительно, общее предчувствіе оправдалось. Этотъ набѣгъ Половцевъ былъ только началомъ другихъ непрерывныхъ набѣговъ того же народа. Этого одного бѣдствія было мало: между князьями Русской Земли начались распри и междоусобія. При недостаткѣ сознанія святости гражданскихъ отношеній въ понятіяхъ времени, недоразумѣнія въ прин-

цпѣ власти цѣлаго рода надъ цѣлою землею вызвали наружу необузданность личныхъ побужденій. Рѣдко князья останавливались предъ средствами: эгонизмъ бралъ верхъ. Князья приглашали тѣхъ же самихъ Половцевъ, которые опустошали Русскую Землю, для проведенія своихъ видовъ. Нравственный принципъ боролся съ личнымъ увлеченіемъ. Съ одной стороны, понятие о цѣльности русской державы, сознание народнаго единства, чувство долга, проповѣдуемаго церковью, обращало князей и ихъ дружинниковъ къ желанію мира, единства, къ согласному дѣйствію противъ общихъ враговъ; съ другой — неумѣнье уладиться между собою и управлять страстями, свойственное юному народу, увлекало ихъ къ расторженію связей, которыя они сами же признавали священными. Народныя побужденія шли по той же колеѣ, какъ и княжескія. Князья не могли найти въ народѣ согласнаго противодѣйствія своимъ эгонистическимъ стремленіямъ, потому что въ народѣ, точно также какъ и въ князьяхъ, не дозрѣло сознание средствъ къ поддержанію единства, болѣе чувствуемаго, чѣмъ разумѣмаго. Княжескія междоусобія сплетались съ непріязненными побужденіями Земель между собою, и князь легко могъ составить ополченіе изъ народа и вести его на своихъ родственниковъ въ другую русскую землю, потому что въ тѣхъ, кого онъ соберетъ подъ своимъ стягомъ ощущались также своего рода непріязненные побужденія противъ тѣхъ, которые ополчались за противнаго князя. Какъ бы ни своеволенъ былъ князь въ своихъ намѣреніяхъ, онъ всегда могъ найти въ народѣ толпу удальцовъ, готовыхъ его поддерживать, всегда отыскивались люди, годные составить воинственную толпу, живущую на службѣ у князя и работающую его личнымъ видамъ. Эти толпы были то, что называлось дружинами; князья водили эти дружины съ собою и доставляли имъ средства къ жизни, а дружины готовы были драться съ другими, себѣ подобными, дружинами, держащими сторону другого князя, чтобы удовлетворять честолюбію, алчности и вообще притязаніямъ своего князя. Такой родъ жизни поддерживался возникавшимъ изъ него же чувствомъ воинской славы и удали. Князь, считая себя обиженнымъ, защищалъ свою славу, и дружина его поставляла себѣ честь въ томъ, что успѣвала проводить его дѣло и получала за то награду: такъ русскіе сражались между собою, ищущи себѣ чти, а князю славы.»

Храбрость, быстрота, ловкость, неутомимость считались добродѣтелями. Молодецъ стыдился сидячей жизни. Стоптъ прочтать Мономахово поученіе, чтобы видѣть, какая дѣятельность составляла тогда ха-

рактерь того, кто хотѣлъ доброй славы и чести: слѣдовало находиться непрерывно въ дорогѣ, въ трудахъ, опасностяхъ, въ борьбѣ. Самое мирное время посвящалось такимъ занятіямъ какъ охота — подобіе войны, гдѣ предстояли молодцу и труды, и лишения, и опасности. Удалыцы, составлявшіе дружины, часто сами же поднимали князей своихъ другъ на друга, иногда ссорили ихъ, переходили отъ одного къ другому и побуждали послѣдняго къ враждѣ противъ перваго. Оттого нерѣдко лѣтописцы извиняютъ князя въ его несправедливыхъ поступкахъ, приписывая ихъ наущенію дружины. Дружинники толпились въ городахъ, и потому городское населеніе вообще возвышалось, составляло дѣятельную массу; народъ сельскій игралъ роль страдательную. Древнія начала самобытности должны были болѣе и болѣе увядать отъ долгой невозможности себя высказать и отъ необходимости подлгаться гнетущей силѣ. Не могла развиться оппозиція противъ такого порядка въ принципѣ народнаго самоуправленія, потому что южная Русь окружена была чужеземцами, которыхъ всегда могли князя привести, въ случаѣ противодѣйствія. Это и сдѣлалось при Изяславѣ: въ 1067 году Половцы напали на восточные предѣлы Русской Земли. Изяславъ отправился противъ нихъ и былъ разбитъ. Половцы разсѣялись по окрестностямъ и начали грабежи и разоренія. Кіевляне, собравшись на вѣчѣ, требовали у князя дружины и коней. Изяславъ не далъ имъ. Изъ этого извѣстія видно, что уже прежде существовала партія, опасная для княжеской власти. Имѣя вооруженную дружину, князь боялся, чтобы другіе носили оружіе, чтобъ не допустить до возстанія. Вѣрно, это велось уже издавна; такимъ образомъ, открывается, что князя въ то время не находились въ совершенно-согласномъ отношеніи къ народу. Народъ и власть уже стояли, какъ двѣ различныя силы. Видно, что прежде не безъ усилій обходилось удержаніе народа въ подчиненности, ибо Изяславъ не далъ оружія народу даже и тогда, когда явная опасность угрожала со стороны чужеземцевъ, а это могло быть только при такомъ условіи, когда прежде того была исцѣтана княжескою властью опасность позволить народу принимать воинственный характеръ. Народная злоба обратилась на воеводу Коснячка, предводителя княжескаго войска; онъ спрятался. Тогда кіевляне вспомнили, что въ погребѣ сидитъ цѣлѣнный полоцкій князь Всеславъ, взятый на сраженіи. Они бросились освобождать его и возвели въ княжеское достоинство. Въ порывѣ недовольства властію князя все таки кіевляне не могли обойтись безъ князя: уже утвердилось и усвоилось понятіе, что князь необходимъ, какъ предводитель, и никто замѣнить его не можетъ.

Достаточно было уваженія къ лицу какъ къ князю, чей бы онъ ни былъ; бунтъ кїевлянъ былъ опасенъ князю, и его приверженцы изъ дружины, сидѣвшіе съ Изяславомъ въ теремѣ, предложили убить Всеслава. Это предложеніе показываесть ту же неразборчивость въ средствахъ и слабость нравственнаго чувства, какъ и въ совѣтникахъ Святополка Окаяннаго. Видно, что они понимали, что коль-скоро князя не будетъ, то бунтъ усмирится, ибо безъ князя кїевляне не могутъ ни на что рѣшиться. Дружина не успѣла исполнить намѣренія, кїевляне освободили Всеслава. Изяславъ не въ силахъ былъ бороться съ народомъ, не имѣя достаточной у себя партіи въ Русѣ. Дѣйствительно, изгнанный, бѣжавшій, онъ не могъ возбудить въ своихъ сочувствія, и бѣжалъ къ Ляхамъ и чужимъ. Его имущество было разграблено, ибо такъ слѣдовало по понятіямъ того времени: кто виноватъ и осужденъ, того имѣніе бралось «на потокъ». Черезъ семь мѣсяцевъ явился изгнанный князь съ чужеплеменной силою. Всеславъ оробѣлъ и бѣжалъ. Кїевляне, оставшись безъ князя, отвыкнувши отъ мысли, чтобъ могъ ктонибудь въ Русской Землѣ, кромѣ природнаго князя, предводительствовать войскомъ, потеряли духъ. Имъ угрожало чужеплеменное панство; они послали къ Святославу и Всеволоду, просили ихъ примирить съ Изяславомъ. — иначе они зажгутъ городъ и уйдутъ въ Грецію. Это, вѣроятно, сказали не всѣ кїевляне, не цѣлый народъ, но извѣстная партія: невозможно предположить, чтобы въ большомъ городѣ, каковъ былъ Кїевъ, всѣ единомысленно рѣшились на такое переселеніе. Князя призванные помирили кїевлянъ съ Изяславомъ на томъ условіи, что Изяславъ придетъ «въ малѣ дружинѣ» и не будетъ вводить съ собою Ляховъ. Но Изяславъ послалъ впередъ сына своего Мстислава съ отрядомъ Ляховъ; этотъ княжичъ убилъ до 70 человекъ, которыхъ считалъ виновными (они-то, вѣрно, прежде освободили Всеслава), другихъ ослѣпилъ, и многіе, по сказанію лѣтописца, пострадали невинно.

Тогда Русскіе въ селахъ, въ окрестностяхъ Кїева, тайнѣ оказывали мщеніе надъ Ляхами, которыхъ Изяславъ распустилъ «на покормъ»: они тайно избивали ихъ и тѣмъ принудили возвратиться домой. Другіе не такъ были ожесточены противъ иноземцевъ, — по-крайней-мѣрѣ Ляхамъ было въ самомъ городѣ очень весело. Развращеніе нравовъ было довольно велико, чтобъ всякое насильственное дѣло не нашло себѣ опоры и подкрѣпленія.

Съ 1068 по 1073 годъ пробылъ Изяславъ въ Кїевѣ, сначала подъ прикрытіемъ Ляховъ; нелюбовь къ нему Кїевлянъ не могла охладѣть

послѣ варварскихъ поступковъ сына. Впрочемъ, что касается до него лично, то его не считали виноватымъ: онъ былъ *простомыслимъ*. Этимъ неуваженіемъ къ князю воспользовался князь Святославъ Черниговскій, и Изяславъ долженъ былъ бѣжать, въ другой разъ. Четыре года онъ странствовалъ по Европѣ. Въ Майнцѣ онъ просилъ защиты у императора, котораго признавалъ верховнымъ главою государей; сынъ его потомъ въ Римѣ ходатайствовалъ предъ папою о возвращеніи отцу его права. Между Русью и Западною Европою въ тѣ времена еще не существовало той стѣны, которая возникла позже: Русь и Западная Европа принадлежали еще къ одной политической семьѣ; сношенія были частыя и близкія. Когда императоръ, по просьбѣ изнаннаго кіевскаго князя, послалъ къ Святославу посольство, то для того избрано было лицо, которое оказалось шуриномъ Святослава (Святославъ женатъ былъ на принцессѣ Одѣ; братъ ея, посолъ въ Кіевѣ, назывался Бурхардъ и былъ тревскій духовный сановникъ). Это извѣстіе о родствѣ Святослава съ нѣмецкою княжною особенно замѣчательно тѣмъ, что оно упоминается при случаѣ, а не какъ фактъ, на который обращено было бы вниманіе по его рѣдкости. Этотъ фактъ совершенно остался бы намъ неизвѣстнымъ, есlibъ не пришлось кстати по другому, не касавшемуся его самого, поводу упомянуть о немъ, и, конечно, много подобныхъ проскользнуло у лѣтописцевъ, потому что не было повода упоминать о нихъ.

По смерти Святослава, Всеволодъ Переяславскій, овладѣвшій Кіевомъ, не могъ сладить съ Изяславомъ и не рѣшался вступить съ нимъ въ борьбу. Онъ ожидалъ непріязненности со стороны племянниковъ. Всеволодъ уступилъ Кіевъ Изяславу и получилъ себѣ Черниговъ—прежній удѣлъ Святослава. Но тогда явился съ Половцами Олегъ добывать землю, принадлежавшую его отцу. Изяславъ сталъ помогать Всеволоду: Половцевъ разбили, Изяславъ былъ убитъ. Лѣтописецъ говоритъ, что Кіевляне очень плакали по немъ. Какъ кажется, не было причины сожалѣть о немъ изъ любви, и лѣтописецъ былъ принужденъ пояснить, что Изяславъ былъ человекъ добрый, а злодѣянія, совершенныя надъ кіевлянами, принадлежать не ему, а его сыну. Для насъ важно то, что этотъ плачъ по князю, который былъ или не былъ лично виноватъ въ варварствахъ сына, но все-таки, какъ видно, потакалъ имъ (ибо того же сына сдѣлалъ княземъ въ Полоцкѣ, и притомъ самъ ничего добраго не сдѣлалъ для кіевлянъ),—этотъ плачъ есть та черта добродушнаго уваженія къ властителямъ, которое мы нерѣдко встрѣчаемъ во всѣ періоды исторіи сла-

вянскихъ народовъ. Это—отсутствіе злопамятности, но вмѣстѣ съ тѣмъ и силы народной памяти. Можно легко поднять на ноги славянскую массу, но жаръ ея скоро остываетъ; власть, надѣлавшая народу множество огорченій, легко примиряется съ нимъ, коль скоро погладить его по головѣ. Мы увидимъ, — еще въ болѣе рѣзкихъ чертахъ покажется это племенное свойство въ исторіи Новгорода.

Въ первые годы послѣ Ярослава совершилось измѣненіе въ юридическомъ бытѣ Руси, — какъ это видно изъ Русской Правды; тогда князья Изяславъ, Всеволодъ и Святославъ съ мужами своими, Коснячкомъ, Перенѣгомъ и Никифоромъ, сошедшись, *отложили убіеніе за голову*, то-есть, мечь, существовавшую до того времени, но положили выкупаться кунами (но кунами ся выкупати), а прочее все оставили, но прежнему: *якоже Ярославъ судилъ, такоже и сынове его оставиша*.

Но такъ-какъ мы не знаемъ точно и достоверно, что именно въ Русской Правдѣ принадлежитъ времени Ярослава, а что позднѣйшему, то не можемъ потому и опредѣлять, какія изъ послѣдующихъ статей былъ Ярославовы, и какія явились позже, при Изяславѣ и братьяхъ его, исключая вышеприведеннаго отложенія мочи, о чемъ прямо говорится. Замѣтимъ здѣсь, что платежъ виры за убійство не должно разсматривать такъ, какъ будто бы за преступленіе отвѣчали только платою. Напротивъ, самая вира относилась только къ извѣстнымъ случаямъ. Напримѣръ: «будеть ли стоялъ на разбоѣ безъ всякія свады, то за разбойника люди не платятъ и выдадутъ его самого всего и съ женою и съ дѣтьми на потокъ и разграбленіе». Вира собственно была не наказаніе, а только доходъ князю за уголовныя преступленія. Вирою отдѣдывался убійца тогда только, когда убійство происходило по ссорѣ или въ пиру: если же убьеть *въ свадѣ или въ пиру явлено, то тако ему платити по вервини, еже ся прикладывають вирою*. Такое убійство падало вмѣстѣ на всю общину или вервь (вервь—отъ веревки, которою, какъ должно думать, обводились края); потому, вѣроятно, что при ссорѣ были свидѣтели, которые могли остановить убійство. Убійца платилъ только часть всей виры; вервь и тогда должна платить, «когда мужъ убьеть мужа въ разбоѣ, но не ищутъ имени», слѣдовательно, когда пѣтъ преслѣдующаго убійцу, равнымъ образомъ, если убійцы не оказывается, что называлось *дикюю вирою*; но когда преслѣдуютъ — иное дѣло: *а головничество самому головнику*. Тутъ уже понятіе объ убійствѣ принимаетъ значеніе преступленія. Вообще, статьи Русской Правды, сложеныя въ то время, не должно разсматривать какъ кодексъ законоположенія,

а только какъ правила собранія княжескихъ доходовъ. Самый судъ производился на основаніи старыхъ славянскихъ обычаевъ.

Обстоятельства, сопровождавшія исторію Изяслава Ярославича, показываютъ достаточно несостоятельность Кіева для будущаго, невозможность въ Руси развиться народному своеобразному строю. Русь была окружена чужеземцами, готовыми вѣтшиться въ ея дѣла. Съ востока, какъ тучи одна другой мрачнѣе, выходили полчища степныхъ кочующихъ народовъ Азіи, жадныхъ къ грабежу и истребленію: они бросались на Западъ, толкая и истребляя одинъ другого, и всѣ ударялись объ Русь. Племя за племенемъ выступало; заднее всегда почти было грознѣе, многочисленнѣе и страшнѣе для Южной Руси, чѣмъ переднее. Въ X и XI вѣкахъ не крѣпкая, юношеская цивилизація русская терпѣла отъ Печенѣговъ: эти враги еще не такъ были страшны, какъ другіе, Половцы, которые явились имъ на смѣну. Въ борьбѣ съ Печенѣгами перевѣсъ оставался на сторонѣ Русскихъ; это ободряло послѣднихъ и поддерживало въ нихъ удамой духъ, дѣятельность котораго могла бы ослабнуть при совершенномъ спокойствіи. Одноплемянники и близкіе сродники Печенѣговъ, Торки и Берендѣи, еще менѣе представляли изъ себя громящую силу. Если почему-нибудь они могли быть опасны для Руси, то развѣ потому, что поселившись на берегу Руси и смѣшавшись съ Русскими, они вносили въ жизнь послѣднихъ новый, дикій элементъ и задерживали развитіе цивилизаціи. Могучими явились лицомъ къ лицу предъ Русскими Половцы, — народъ многочисленный, развѣтвленный на орды, кочевой, не привязанный къ мѣсту жительства, и потому готовый нападать большими массами, не знавшій земледѣлія и потому жадный къ грабежу и разоренію чужого. Съ ними Русскимъ справиться было труднѣе, чѣмъ съ Печенѣгами. Князья, какъ это показалъ Олегъ, не стѣсняли своей совѣсти, когда представлялся случай вѣтшиться ихъ въ дѣла Руси для своихъ личныхъ цѣлей. Съ другой стороны, Поляки начали вступать въ русскій міръ. Святополкъ проложилъ Полякамъ дорогу въ Кіевъ; по его слѣдамъ пошелъ Изяславъ, изгнанный кіевлянами. Возникла у Поляковъ мысль, что Южная Русь есть ихъ подначальная земля; князья надѣлали имъ слишкомъ щедрыхъ обѣщаній. За Поляками выступили на сцену Угры. Князья породнились съ угорскими королями, и послѣдніе стали присылать помощь своимъ родственникамъ и вмѣстѣ съ тѣмъ думать и о подчиненіи себѣ Русскихъ Земель, пользуясь тѣмъ, что Русь сама, такъ сказать, идетъ въ чужія руки.

При такомъ стеченіи обстоятельствъ, народная самодѣятельность уже

не могла найти себѣ простора. Старинная славянская свобода, подавленная князьями и дружинами, пыталась-было прорваться на свѣтъ, и не успѣла. Изяслава изгнало вѣче, вѣче избрало другого князя; вѣче дѣлалось рѣшителемъ судьбы своей, верховною властію, но не надолго. Явилась чуженародная сила на помощь изгнанному князю: вѣче должно было умолкнуть. Святославъ изгналъ брата и овладѣлъ Кіевскою Землею, вѣроятно съ согласія кіевлянъ, которые не могли же такъ скоро забыть поступка Изяслава и, вѣрно, теперь воспользовались случаемъ отомстить ему снова, когда представилась возможность, когда нашелся князь, на котораго они могли опереться. Но этого князя не стало: Изяславъ шелъ опять съ чужеземною ратью. По извѣстіямъ польскимъ, Болеславъ и на этотъ разъ самъ былъ въ Кіевѣ, и въ этотъ-то разъ послѣдовало знаменитое развращеніе нравовъ, стоявшее польскому князю короны. Извѣстіе справедливое и не противорѣчащее собственнымъ нашимъ лѣтописямъ: въ послѣднихъ нѣтъ ничего о вторичномъ пришествіи Болеслава, но нѣтъ также, чтобы онъ не входилъ въ Кіевъ. Зная, какъ переставлялись, переображались наши лѣтописи, легко можно предположить, что извѣстіе о вторичномъ пребываніи въ Кіевѣ ускользнуло изъ нашихъ лѣтописей. Впослѣдствіи, Изяславъ долженъ былъ уступить Польшѣ Червенскіе города за помощь ему оказанную, и только этой цѣною удержался на своемъ *столѣ*. Очевидно, когда у князей была возможность призвать противъ народа чужеземную помощь, трудно было народу отстоять свои права противъ княжескаго произвола и поставить выше княжескаго произвола свою общественную волю.

Съ другой стороны, однако, невозможно было развиваться и укрѣпиться прочному властительскому деспотизму. Князей было немало. Изъ нихъ находились охотники засѣсть въ Кіевѣ, какъ и въ другомъ городѣ;—одинъ другого выгоняли и сами были выгоняемы. Прочнаго права преемничества не было. Такъ-называемая удѣльная система, сколько ее ни старались уяснить, опредѣлить, до-сихъ-поръ не выяснилась для насъ. У насъ придавали слишкомъ много значенія въ XI вѣкѣ еще такъ сказать рудиментарнымъ правиламъ о столонаслѣдіи, которыя у самихъ князей были тогда еще неопредѣленны, невыработаны, а народъ, по всему видно, вовсе ихъ не сознавалъ; народъ зналъ одно собственно право — право выбора, и признавалъ одинъ родъ, изъ котораго, по своему усмотрѣнію, считалъ лица достойными къ этому выбору, но выборное право безпрестанно задушалось правомъ силы и оружія.

Случаи, повторяемые одинъ за другимъ въ томъ же родѣ, станови-

лись на некоторое время обычаями, но они, однако, в свою очередь уступали случаям иного рода. Единственное право князя — княжить в Киев — было все таки — избраніе народа; но какъ противъ народной воли можно было найти противодѣйствіе въ свою пользу, какъ это показалъ два раза Изяславъ, то на дѣлѣ народная воля замѣнилась волею то воинственной толпы, которая пристанетъ къ князю и приметъ его сторону, то, — вслучаѣ слабости такой толпы, — волею Половцевъ, Поляковъ, Угровъ или Русскихъ чужихъ Земель, — однимъ словомъ — правомъ силы. Та масса, которая составляла народъ дѣйствующій, народъ въ смыслѣ гражданскомъ, политическомъ, была воинственная толпа изъ людей всякаго рода, всякаго состоянія, силою случая вырвавшаяся наверхъ и управлявшая дѣлами края и его судьбою.

Какъ ни скудны вообще лѣтописи въ изложеніи судьбы народной, но достаточно видѣть, что по смерти Ярослава, до Татаръ, Южная Русь безпрестанно наполнялась чуждымъ народонаселеніемъ. Бояре кievскіе и дружинники князей не составляли преемственныхъ сословій туземныхъ: новые пришельцы безпрестанно являлись, одни приходили, а другіе уходили, переходили отъ одного князя къ другому, — сегодня въ Черниговѣ, завтра въ Киевѣ, потомъ въ Галичѣ, и такъ далѣе. Отъ этого, занимая должности у князей, они мало были связаны съ народомъ нравственными узами, и думали о своихъ личныхъ выгодахъ на счетъ народа. Жалобы на такія злоупотребленія прорываются вчистую. Новопрішельцы, поддѣлываясь къ князьямъ, получали отъ нихъ должности, и называемы были въ отличіе отъ старыхъ *молодыми* или *уными*. Всеволода укоряютъ за то, что онъ слушалъ *уныхъ*. При всякой войнѣ, болѣе или менѣе удачной, князья возвращались съ полономъ; плѣнниковъ селили въ Землѣ Южнорусской. Эти плѣнники были и Русскіе и инородцы. Вотъ, напримѣръ, въ знаменитые походы противъ Половцевъ, въ 1103 и въ 1111 годахъ, князья воровались съ полономъ, и тогда Половецкіе плѣнники умножали народонаселеніе Русской Земли. Въ 1116 году народонаселеніе Южной Руси увеличилось изъ разныхъ концовъ стороннимъ приливомъ. Володиміръ воевалъ съ Кривичскимъ княземъ Глѣбомъ. Сынъ его Ярополкъ съ двоюроднымъ братомъ своимъ Давыдомъ Святословичемъ взяли Дриутескъ; жители его, приведенные въ Южную Русь плѣнниками, поселены въ новопостроенномъ городѣ Жельни. Въ тотъ же годъ, князья, по приказанію Мономаха, ходили на Донъ и плѣнили три города. Жители ихъ, вѣроятно Половецкаго или вообще Тюркскаго племени, сдѣлались военноплѣнниками и поселены въ

Южной Руси. Тогда же Ярополкъ взялъ въ плѣнъ себѣ жену, дочь Яскаго князя; безъ сомнѣнiя, не одну ее взялъ онъ, но и другихъ съ нею, и вотъ часть Яскаго племени вошла въ составъ Русскаго народа. Въ 1128 г. Мстиславъ воевалъ Бѣлорусскую землю и тогда князья привели значительную часть плѣнниковъ: *изворотишася со многихъ полономъ*. (Ипат. 11.) Съ другой стороны, когда Мстиславъ, въ 1130 году заточалъ, Кривичскихъ князей въ Греціи, то по ихъ городамъ понасадилъ своихъ мужей, слѣдовательно сдѣлался приливъ населенiя изъ Южной Руси въ Кривичскую землю. Владимiръ Мономахъ, въ 1116 году, посадилъ посадниковъ въ Душѣ; любопытный этотъ фактъ остается темнымъ; безъ сомнѣнiя, отправился посадникъ въ далекую страну не одинъ: съ нимъ отправлено было извѣстное населенiе, долженствовавшее поддерживать Кіевскую власть въ этой странѣ. Такимъ образомъ, когда Южная Русь наполнялась инороднымъ населенiемъ, Южноруссы поселялись въ другихъ странахъ Руси и, слѣдовательно, ослабляли свой элементъ въ отечествѣ.

Съ конца XI вѣка, Торки, Берендѣи и Печенѣги начали входить въ жизнь Русскую и составили часть Южнорусскаго народа. Въ 1054 и 1060 годахъ, они являются во враждебномъ отношенiи къ Русскимъ. Подъ послѣднимъ изъ годовъ говорится объ ихъ изгнанiи, но черезъ 20 лѣтъ видно, что они жили около Переяславля; позже являются они на правой сторонѣ въ городѣ, называемомъ ихъ именемъ Торческъ, стоявшій на устьѣ Роси. Новый приливъ этого поселенiя въ Русь совершился при Владимiрѣ Мономахѣ въ 1116 году, когда жившіе на Дону соплеменники прежде пришедшихъ въ Русь были разбиты и изгнаны Половцами. Торки вѣстѣ съ Печенѣгами явились тогда въ Русь. Съ тѣхъ поръ эти народы, раздѣленные на три отрасли — Торки, Берендѣи и Печенѣги, составляли народонаселенiе береговъ Роси (Поросье) и участвовали въ междоусобiяхъ князей. Имя Черные Клобуки было для всѣхъ общее и давалось имъ Рускими по вѣшнему признаку (Изсл. Пог. V, 194). Кромѣ этихъ трехъ отраслей, встрѣчаются другія названiя, какъ напримѣръ Коуи, Касичи, Турпѣи и другіе; иные назывались по родоначальникамъ, напримѣръ Бастѣва чадь; о другихъ, какъ о Касичахъ и о Коуяхъ, которымъ давались ихъ имена, можно заключать тоже. Часть ихъ обитала на лѣвой сторонѣ около Переяславля въ Черниговской области подъ разными племениными и мѣстными именами. Нельзя думать, чтобъ они были совершенно кочевой народъ: когда они установились въ Южной Руси, то кромѣ городовъ, служившихъ имъ пріютами, они жили и деревнями, слѣдовательно должны были заниматься обработкою земли. Такъ,

въ 1128 году, когда разнесся слухъ, что Половцы, заклятые враги Торковъ, бросились на нихъ, вѣдно было загонять ихъ въ Баручь и другіе города на лѣвой сторонѣ Днѣпра. Народъ полукочевой и воинственный, они составляли войско князей, и не имѣя прочной симпатіи къ краю, переходили то къ той, то къ другой сторонѣ. Въ половинѣ XII вѣка, когда наступалъ разгаръ междоусобій, они и тогда рѣшили судьбу края. Ихъ важное значеніе видимо особенно во время распрей Изяслава Мстиславича съ Юріемъ. Такъ, при самомъ водвореніи Изяслава и перевѣса его надъ Ольговичами, въ 1146 году, ихъ голосъ рѣшаетъ избраніе Изяслава (ты нашъ князь, и Ольговича не хотимъ). Какъ важны были они для Изяслава Мстиславича, видно изъ слѣдующаго мѣста: въ 1150 году говорится: *аще уже въ Черныя Клобуки въѣдемъ, а съ ними ся скупимъ, то надѣмся на Бога, то не боимся Гюрія, ни Володимера*. Князья искали привлечь ихъ на свою сторону, надѣясь торжествовать. Подъ 1154 годомъ говорится, что объ Изяславѣ плакали Кіяне и Черные Клобуки: здѣсь упоминаніе о Черныхъ Клобукахъ показываетъ, что они играли важную роль въ исторіи края. Они пользовались уваженіемъ по своей воинственности. Изяславъ Мстиславичъ, посылая къ Угорскому королю и обнадеживая его въ томъ, что самъ онъ силенъ, даетъ знать, что его стороны держатся Черные Клобуки. Въ 1161 году, князь Ростиславъ посылаетъ къ Святославу просить прислать своего сына въ Кіевъ, чтобъ этотъ сынъ узналъ людей *лучшихъ* Торковъ и Берендѣевъ. Въ 1159 году, измѣна ихъ Изяславу Давидовичу и переходъ на сторону князя Мстислава Изяславича рѣшили судьбу княженія. Изяславъ, видя себя оставленнымъ Берендѣями и Торками, долженъ былъ отказаться отъ искушенія княжить въ Кіевѣ. Точно также въ 1172 году, Мстиславъ и союзные ему князья должны были уступить силѣ Андрея Боголюбскаго, когда увидали, что *Черныи Клобуки подѣ нами льстятъ*, то-есть, не держатся прямо ихъ стороны. Въ 1192 году, Святославъ долженъ былъ воротиться изъ-за Днѣпра изъ предпринятаго похода противъ Половцевъ, потому что *Черныи Клобуци не восхотѣша ѣхати за Днѣпръ*. Ихъ было значительное число, (иначе они бы не имѣли такого важнаго значенія) и потому, что упоминается о многихъ городахъ, имъ принадлежавшихъ. Въ 1156-мъ году, Берендѣи, имѣя у себя города по Роси, просили у князя Мстислава Изяславича еще по городу за то, чтобъ оставить сторону Изяслава Давидовича. Въ 1177 году упоминается о шести городахъ ихъ, взятыхъ Половцами. Ведя сначала жизнь кочевую, они мало по малу приу-

чались къ осядлости; получая отъ князей, въ награду за помощь, города, служившіе имъ для убѣжищъ, куда они помѣщали свои семейства и пожитки, вмѣстѣ съ тѣмъ они получали и земли, къ этимъ городамъ принадлежавшія. О многочисленности ихъ можно тоже судить по величинѣ отрядовъ, которые они могли выставять. Въ 1172 году Глебъ посылалъ для подъѣзда отрядъ въ 1500 человекъ. Нѣсколько разъ упоминается о большихъ отрядахъ ихъ, отправленныхъ въ походъ, на примѣръ въ походахъ противъ Половцевъ. Въ 1183 году Святославъ Киевскій *отряди молодежь князь передъ своими полки... и Мстиславъ Володимировичъ и Берендѣ всѣ съ нимъ, было 2100.* Въ 1185 году, *увѣдъше Кончака, блъжавша, посласта по Кунтувдѣля, въ 6000.*

Кажется, будетъ совершенно справедливо—въ этомъ чужомъ племени, поселившемся среди Рускаго населенія и слившемся съ нимъ въ послѣдствіи—искать корня козацкаго общества. Въ XII вѣкѣ, въ южнорусскомъ Киевскомъ краѣ, воинская толпа, рѣшавшая судьбу князей и края, состояла уже не изъ однихъ Русскихъ (Славянъ), но и изъ инородцевъ, вошедшимъ въ Русскую жизнь. Князь совершенно зависѣлъ отъ расположенія къ нему дружинъ и полка сбродной военной толпы; оттого князь долженъ былъ дѣлиться съ дружиною и своими выгодами, и оттого въ числѣ похвалъ, расточаемыхъ князьямъ, постоянно приводится и то качество, что добрый князь не собиралъ себѣ имѣнія, но раздавалъ дружинѣ: *бы бо любя дружину и злата не собираетъ, имѣнія не щадяетъ, но даяетъ дружину (Л. 139).* Когда Киевомъ овладѣвали князья, прежде установившіеся въ другихъ земляхъ, то привозили съ собою изъ тѣхъ земель и мужей своихъ, которымъ и раздавали должности; эти мужи смотрѣли на новое свое назначеніе, какъ на средство къ личнымъ выгодамъ, и приобрѣтали ненависть народа, поддерживаемую и тѣми знатными туземцами, которые по причинѣ появленія новыхъ гостей, лишались сами того, что давалось пришельцамъ. Коль скоро князь умиралъ или былъ изгоняемъ, его мужи подвергались злобѣ народной: ихъ грабили, а иногда и убивали. Такъ было при Святополкѣ Изяславичѣ. Такъ со Всеволодомъ Ольговичемъ явились его приверженцы, вѣроятно изъ Чернигова, и когда Ольговичи должны были, въ лицѣ Игоря, уступить Изяславу Мстиславичу, Кіевляне ограбили и мужей Игоря. Тоже дѣлали съ Суздальцами послѣ смерти Юрія Долгорукаго.

Всѣ эти случаи показываютъ, какъ подвижно было населеніе Кіева и земли его. Мужи, бояре и дружина, располагавшіе судьбою края, то

появлялись, то исчезали, то возвышались, то падали; въ Руси не могло образоваться ни прочной княжеской власти, ни родовой аристократіи, ни еще менѣе — народоправленія.

Не смотря на такой порядокъ, неблагопріятствовавшій гражданственности, начала образованной жизни въ матеріальномъ и духовномъ отношеніи, развиваемыя христіанствомъ, не давали народу впасть въ кочевую дикость. Сношенія съ Византією и Западомъ и давнія торговыя связи продолжали поддерживать стремленія къ гражданственности. Христіанство распространило въ народѣ понятіе о духовной жизни и знакомило народъ съ книжнымъ ученіемъ. Въ періодъ удѣльный, до Татаръ, въ Южной Руси переводились и читались византійскія книги, большею частію религіознаго содержанія; были и свои оригинальные писатели, не только духовные, но и свѣтскіе, какъ это показываетъ пѣснь Игорева; упоминаемый въ ней Баянъ и нѣкоторыя черты изъ памятниковъ тогдашняго времени указываютъ на то, что самобытная поэзія достигала уже литературнаго смысла. Такъ образовалось въ Южной Руси сліяніе гражданственности и духовнаго просвѣщенія съ дикостью и кочеваньемъ, началъ свободы общественной съ деспотическимъ произволомъ. Князья выбирались и признавались народнымъ голосомъ, но народное значеніе сосредоточилось только въ случайной толпѣ удалцовъ; утѣшенія и противонародныя поступки власти наказывались судомъ массы, но масса эта была неправильно организована; отсутствіе сословности, родовой аристократіи, привилегій сословій, вмѣстѣ съ тѣмъ произволь случайно-сильнаго и униженіе слабого и незначительнаго, — во всѣхъ этихъ чертахъ народной жизни видѣнъ зародышъ будущаго козачества.

Въ концѣ XI вѣка, Южно-Руская земля обозначается уже по отдѣламъ своей народности: въ Черниговѣ образовалась своеобразная земля, на Волыни также, тоже и въ Червонной Руси. Судьба народа въ этихъ отдѣлахъ Южной Руси ускользаетъ изъ исторіи, ибо лѣтописи гораздо болѣе заняты Кіевомъ, а по отношенію къ другимъ областямъ говорятъ только о князьяхъ. На Волыни центромъ сдѣлался Владиміръ. Князь Ярополкъ Изяславичъ, посаженный Всеволодомъ, былъ изгнанъ сыновьями Ростислава, внука Ярослава; а потомъ выгналъ Ростиславичей великій князь Всеволодъ и посадилъ тамъ сына своего, Владиміра. Ярополкъ привелъ Поляковъ, чтобъ возвратитъ свое прежнее владѣніе. Владиміръ уступилъ Владиміръ съ Волынью Давиду и удержалъ Луцкъ, котораго жители сами сдались; но потомъ Ярополкъ изгналъ, съ помощію Поляковъ, Давида Игоревича и помирился съ Владиміромъ Всеволодовичемъ.

но, продолжая воевать съ Ростиславичами, въ 1086 году, былъ убитъ подъ Звенигородомъ.

Во всѣхъ этихъ сказаніяхъ участія народа не видно; ясно только, что судьба этого края не имѣла ничего прочнаго и власть надъ ней не была опредѣлена и находилась въ распоряженіи случайно-сильнѣйшаго. Князья, съ помощію Ляховъ-сосѣдей, могли утверждаться, не спрашиваясь жителей. Но постоянное стремленіе утвердиться въ известномъ городѣ показываетъ, что существовало въ народѣ понятіе о старѣйшинствѣ нѣкоторыхъ городовъ въ своей Землѣ. Эти города были: Владиміръ и Луцкъ. Въ 1089 году, явилось самобытное княженіе Святополка въ землѣ Дреговичей, въ Туровѣ.

Время, когда Кіевъ и вся Руская Земля состояли подъ управленіемъ князя Всеволода, лѣтописцемъ-современникомъ обозначено особенно ярко: его набожность, уваженіе къ монахамъ и священникамъ и христіанское благочестіе приобрѣло ему похвалы (любя правду, набдя убогя, въздая честь епископомъ и пресвудиторомъ, излѣха же любяше черноризци, подающе требованье ихъ, бѣже и самъ въздержася отъ цыянства и отъ похоти.) Но управленіе его рисуется тѣмъ же лѣтописцемъ не въ привлекательномъ видѣ: *нача любити смыслъ уныхъ, совѣтъ створа съ ними; си же начаша заводити и негодовати дружини своел первыя и людемъ не доходити князю правды, начаша тѣуны грабити, людей продавати, сему не вѣдуицю въ болѣзнехъ своихъ* (1).

Здѣсь подъ *уными* разумѣются новопришлые, люди недавно возвысившіеся и не связанные родовыми отношеніями старины съ народомъ; они, естественно, болѣе думали о собственной выгодѣ, чѣмъ о правдѣ. Къ умноженію народнаго неблагополучія явились болѣзни; люди умн-

(1) Быть можетъ, о такой безпечности князя, какая выставляется въ Всеволодѣ и которая была нерѣдка въ князьяхъ южнорусскихъ, — говорятъ старыя пѣсни, напримѣръ въ пѣснѣ о Чурилѣ Пленковичѣ, гдѣ къ князю Кіевскому приходятъ сначала молодцы звѣроловы жаловаться на пришельцевъ чужихъ охотниковъ, выловившихъ звѣрей; потомъ являются другіе, рыболовы, жалуются, что пришельцы выловили рыбу; наконецъ явились сокольники и кречетники изъ порѣчныхъ острововъ подъ Кіевомъ и говорятъ, что набѣжали пришельцы и похватали ясныхъ соколовъ и бѣлыхъ кречетовъ... На первыя жалобы князь *стольный Кіевскій пьетъ, пьетъ, прохлаждается, ихъ челобитья не слушаетъ*. Онъ спохватился только тогда, когда ему принесли вѣсть о его соколахъ, потому что это ближе къ нему, какъ его собственность личная, а не народная. Какъ живо эта пѣсня очерчиваетъ поведеніе князей и духъ тогдашняго управленія!

рали различными недугами; осень и зима 1092 года были до-того обильны смертностью, что в течение времени от заговѣнья на постъ передъ Рождествомъ Христовымъ до мясопуста продано въ Кіевѣ 7000 гробовъ. Половцы дѣлали набѣги на села и города Южной Руси, преимущественно на лѣвой сторонѣ Днѣпра, но иногда прорывались и на правую. Народъ пугали разные явленія, считаемыя предзнаменательными, какъ, напримѣръ, рассказывали, что когда Всеволодъ былъ на охотѣ за Вышгородомъ, то упалъ съ неба *превеликій змѣи*; было землетрясеніе; думали видѣть указаніе чего-то страшнаго для будущаго, въ кругѣ, явившемся посреди неба; отъ засухи земля казалась сгорѣвшею, воспламенялись боры и болота отъ неизвѣстныхъ причинъ. Отовсюду приносились въ Кіевъ рассказы о разныхъ чудесахъ и знаменіяхъ; но ничто до такой степени не казалось страннымъ и непостижимымъ, какъ вѣсти, приносимыя изъ земли Кривичей, изъ Полѣсья: говорили, что тамъ бѣсы разѣзжаютъ по улицамъ на коняхъ, и кто только выйдетъ на улицу, того сейчасъ поразятъ, и тотъ умретъ; начали и днемъ являться они на коняхъ — только никто ихъ не видѣлъ, говоритъ лѣтописецъ, но *конь ихъ видѣти копыта*. (Суевѣріе литовское: въ литовской демонологіи — духи въ видѣ всадниковъ — обыкновенное страшное явленіе).

Ожидаемыя народомъ бѣдствія разразились дѣйствительно только при Святополкѣ Изяславичѣ, сдѣлавшемся княземъ кіевскимъ. Пришедши изъ Турова онъ раздавалъ должности тѣмъ, которые сопровождали его оттуда. Они держали съ нимъ совѣтъ; къ кіевлянамъ не было довѣрія. Половцы отправили пословъ къ Святополку просить мира. Одни совѣтовали примириться, но пришедшіе съ Святополкомъ Туровцы, соперники партіи кіевлянъ, настаивали на войну. Святополкъ пригласилъ Владиміра Всеволодовича изъ Чернигова; отправились воевать, но въ войскѣ ихъ не было согласія. Дружина каждаго князя распоряжалась по-своему на перекоръ другимъ. Князья были разбиты у Триполя, и Половцы страшнымъ полчищемъ разсѣялись по Русской Землѣ, грабили, брали въ плѣнъ. Такъ былъ взятъ городъ Торчскій, населенный Торками; его сожгли и повели жителей въ плѣнъ: то былъ обычай Половцевъ. «Тогда много страдали христіане (много роду христіанска стражуще) — говоритъ лѣтописецъ: *печальни, мучими, зимою оцѣплени, въ алчи и въ жажи и въ бѣдѣ, опустивше лица, почерпивше тѣлеса, незнаемую страну, языкомъ испаленымъ, нази ходяще и боси, ноги и муща сбодены терніемъ, со елезами отвѣщаваху другъ ко другу, млаголюще: азъ бѣхъ сего города; а друзи: азъ сен*

веси; тако спрашаются со слезами, родъ свой повѣдающе и въздышюще, очи возводяще на небо къ Вышнему. (Лавр. сп. 96). Вдобавокъ ко всеобщему горю, въ 1094 году явилась саранча (прузи) и поѣла весь хлѣбъ на корню. Сверхъ того, сынъ Святослава, Олегъ, сдружился съ Половцами, и при помощи ихъ, выгналъ Владиміра Всеволодовича изъ Чернигова, гдѣ княжилъ нѣкогда отецъ его.

Тогда явился одинъ энергическій человекъ среди всеобщаго разложенія: Владиміръ Всеволодовичъ, прежде княжившій въ Черниговѣ, а по изгнаніи оттуда Олегомъ — въ Переяславѣ. Онъ умѣлъ по-крайней-мѣрѣ дать отпоръ Половцамъ, подвинулъ на ополченіе и разбилъ враговъ, и тѣмъ поколебалъ ихъ увѣренность въ своемъ превосходствѣ. Владиміръ былъ единственный человекъ въ удѣльномъ періодѣ, задумавшій установить прочную связь между княжествами. Въ 1094 году, Олегъ изъ Тмутаракани, съ толпою Половцевъ, явился въ Сѣверской землѣ и выгналъ Владиміра, который перешелъ въ Переяславъ. Отсюда возникла между ними вражда. Когда Владиміръ старался подвинуть всѣ силы Русскаго міра для противодѣйствія Половцамъ, Олегъ мѣшалъ этой дѣли и держался съ Половцами, такъ-какъ они ему доставили Черниговъ. Въ Переяславѣ убили двухъ Половецкихъ князей, пришедшихъ туда для заключенія союза. Владиміръ не хотѣлъ-было рѣшиться на такое предательское дѣло, но дружина Ратибора, кіевскаго тысяческаго, приговорила убить ихъ, ибо они нѣсколько разъ преступали клятву. Дружина кіевскаго тысяческаго быть-можетъ здѣсь имѣла значеніе вѣча кіевскаго, и Владиміръ долженъ былъ ихъ послушать. Отъ Олега требовали выдачи одного изъ княжичей Половецкихъ, но онъ отказалъ. Тогда Владиміръ приглашалъ Олега вмѣстѣ съ князьями собраться въ Кіевъ и тамъ положить рядъ предъ епископами и игуменами и мужами и людьми градскими, какъ оборонять Землю Русскую отъ поганыхъ. Это было нѣчто въ родѣ сейма всѣхъ земель, ибо мужи должны были находиться изъ другихъ княженій и люди градскіе вѣроятно были не одни кіевляне. Олегъ отвѣчалъ, что ему непристойно отдавать себя на судъ епископамъ, игуменамъ и смердамъ. Неизвѣстно, въ какомъ смыслѣ сказалъ онъ послѣднее слово: назвалъ ли онъ презрительно смердами мужей, дружинниковъ и людей градскихъ, или въ самомъ дѣлѣ это должны были быть смерды. Послѣ этого вспыхнула война и разыгрывалась въ Ростовской области, захваченной Олегомъ. Между тѣмъ, Половцы ворвались въ Кіевъ, ограбили и зажгли предмѣстье и Печерскій монастырь. Въ 1097 году война кончилась тѣмъ, что Олегъ долженъ былъ смириться. Назначенный съѣздъ въ Любечъ постано-

виль, чтобы всё князья довольствовались своими отчинами. Это постановление не было общимъ правиломъ навсегда, чтобы всякій князь, коль-скоро онъ князь, непременно владѣлъ волостью: оно относилось только къ существовавшимъ тогда княжескимъ отношеніямъ. Главная цѣль этого съѣзда была — ополченіе противъ Половцевъ и взаимное дѣйствіе противъ нихъ; уложеніе владѣній княжескихъ было только средствомъ къ удобнѣйшему веденію войны съ внѣшними врагами, а не цѣлю (эи сняшася Любичи на устроенье мира и глаголаша въ себѣ рекуще: почто губимъ русьскую землю, сами на ся котору дѣюще? а Половци землю нашу несутъ рѣзно и ради суть, оже межи нами рати? Да поне отселе имемъся во едино сердце и блюдемъ русьскыѣ земли, кождо да держитъ отчину свою. « Лавр. сп. стр. 109); и притомъ не всё князья получили волости: дѣти Святополка и Володимира не получили, а о полоцкихъ и вообще кривскихъ князьяхъ, и о Новѣгородѣ, нѣтъ и помину. Вслѣдъ за тѣмъ, Святополкъ и Давидъ Игоревичъ, князь Володимира волынскаго, привлекли къ Кіеву червоно-русскаго князя, Василька, предательски взяли его, и онъ былъ ослѣпленъ Давидомъ. Владиміръ поднялъ войну за такое беззаконіе и подошелъ къ Кіеву. Кіевляне могли испытать на себѣ наказаніе, ибо когда Святополкъ взялъ Василька, то спрашивалъ объ этомъ вѣче кіевское, и кіевляне предоставили своему великому князю на волю, какъ поступить съ задержаннымъ княземъ. Поэтому Владиміръ, идя карать за злодѣяніе, имѣлъ право мстить кіевлянамъ. Дѣйствительно, въ Кіевѣ были люди, которые, въ угодность своему князю, совѣтовали ему поступить предательски съ Василькомъ. Святополкъ хотѣлъ бѣжать. Кіевляне его остановили, отправили къ Владиміру посольство и помирили князей, съ тѣмъ, чтобы они отправились наказывать Давида. Выгнали Давида, и Святополкъ посадилъ дѣтей своихъ на его мѣсто. Вслѣдъ затѣмъ, Святополкъ хотѣлъ отнять Червоную Русь у Ростиславичей. Тогда Волынь сдѣлалась сценою войны, безъ сомнѣнія разорительной для жителей. Вмѣшались въ дѣло Угры, которыхъ призвалъ Святополкъ; вмѣшались Половцы, призванные Давидомъ. Половцы одолѣли. Но Волыньцы стали противъ Давида и передавались кіевскому князю. Наконецъ, при посредствѣ Владиміра, эта усобица прекратилась тѣмъ, что Давиду данъ Дорогобужъ, — оставили его такимъ образомъ безъ наказанія за злодѣяніе надъ Василькомъ и только предали смерти мужей — его, совѣтниковъ.

Послѣ прекращенія распрей, Владиміръ Всеволодовичъ, сдѣлавшійся главнымъ двигателемъ событій, душою вѣка, соединялъ князей и дружи-

ны ихъ въ походъ противъ Половцевъ въ 1103 и въ 1110 годахъ. Оба похода были очень удачны. Не ограничивались только охраненіемъ предѣловъ Русской земли отъ набѣговъ, а сговорились войти въ степь, гдѣ Половцы кочевали на востокъ отъ русскихъ предѣловъ, между Ворсклою и Дономъ, хотѣли навести имъ страхъ и охладить надолго, если не навсегда, отвагу, съ какой они нападали на Русь. Ополченіе состояло не только изъ княжескихъ дружинъ, но и изъ простого народа, смердовъ, взятыхъ съ «рольи», ибо дѣло было народное. Когда дружинники возражали на совѣтѣ, что не слѣдуетъ отрывать весною смердовъ отъ рольи, Владиміръ отвѣчалъ имъ: «удивительно, какъ это жалѣете смердовъ и лошадей ихъ, а того не помышляете, что Половчинъ набѣдетъ весною, отниметь у смерда коня, и самого съ женою и дѣтьми повлечетъ въ неволю, и гумно зажжетъ.» Чтобы придать ополченію этому религіозное значеніе, Владиміръ пригласилъ священниковъ съ образами: они шествовали предъ полкомъ и шли кондаки честному кресту и канонъ пресвятой Богородицѣ. Это имѣло нравственное вліяніе: Русскіе одержали побѣду надъ Половцами; городъ половецкій Шаруканъ сдался, а городъ Сугровъ сожженъ. На рѣкѣ Сальницѣ, Половцы претерпѣли сильное пораженіе. Рассказывали, что русскимъ князьямъ помогали ангелы и срубивали невѣрнымъ головы невидимо! Когда привели въ Кіевъ илѣнниковъ, то они говорили: «какъ можемъ мы съ вами биться, когда другіе ѣздятъ поверху васъ въ свѣтломъ оружіи, страшные, и вамъ помогаютъ!» Говорили, что самый походъ противъ Половцевъ внушенъ былъ свыше: Владиміръ ночью видѣлъ при Радосынѣ видѣніе въ Печерскомъ монастырѣ: огненный столбъ, стоявшій на трапезницѣ; онъ переступилъ надъ церковью и потомъ полетѣлъ по воздуху за Дибрѣ, по направленію къ Городцу: этимъ указывался воинственный путь Русскимъ противъ враговъ креста Христова. Этотъ походъ произвелъ сильное впечатлѣніе на народное чувство. Его-то, какъ видно, воспѣлъ вѣщій Баянъ; его слава — говоритъ лѣтописецъ — разнеслась по странамъ дальнимъ, «ко Грекомъ и Угромъ, и Лехомъ и Чехомъ, *дондеже и до Рима пройде!*» Римъ представлялся въ народномъ воображеніи предѣломъ извѣстнаго, особенно славнымъ и почтеннымъ мѣстомъ, далѣе котораго не восходятъ уже географическія знанія. Уваженіе къ Риму поддерживалось въ народѣ жившими въ Кіевѣ, въ значительномъ числѣ, католиками.

Блестящіе подвиги противъ Половцевъ, энергическая защита Русской Земли, сочувствіе къ народу, неутомимая дѣятельность и быстрота, которая проявляется въ характерѣ Владиміра, рисующемся въ его поученіи дѣ-

тямъ, попытка установить что-то новое, общее для Русской Земли — все обличаетъ въ Мономахъ человѣка выше остальныхъ, и неудивительно, что народъ любилъ его и долгое время сохранялъ его память. Вражду его съ Олегомъ и междоусобія по поводу ея намъ теперь трудно оцѣнить. Нѣкогда былъ въ нашей литературѣ споръ по этому предмету. Но такой споръ основывался единственно на соображеніи правъ родовыхъ между князьями, которыя вообще были неопредѣленны и остаются до-сихъ-поръ темными. Народъ не всегда соображался съ ними; еще тогда не угасла самостоятельность народной жизни, а потому выше правъ родовыхъ стояло право призванія и признанія. Если Ярославъ и подѣлилъ удѣлы между сыновьями, то этимъ еще онъ не установилъ какого-нибудь твердаго порядка для дѣлежа потомкамъ, чтобы каждый князь по какому нибудь родовому праву необходимо долженъ былъ получить такую или другую землю. Наслѣдственный принципъ развивался и усиливался въ теченіи вѣковъ. Нельзя признавать исключительнаго права Олега на Черниговъ, когда отецъ его, хотя и получилъ отъ Ярослава Черниговъ, но послѣ того, овладѣвъ Кіевомъ, изгналъ оттуда Изяслава и сдѣлался самъ кіевскимъ, а не черниговскимъ, княземъ; столько же права имѣлъ на Черниговъ и Всеволодъ, бывшій послѣ Святослава, а потомъ Мономахъ, княжившій въ Черниговѣ послѣ Всеволода (Лавр. сп. стр. 85—87). Ученые наши искали порядка и системы въ преемничествѣ удѣльныхъ князей, но вопросъ проще объясняется — участіемъ народа, иногда изображаемаго шайкою дружины, иногда кружкомъ богатыхъ, иногда случайною толпою всякаго рода удалцовъ; пользуясь случайною силою, они признавали, чтобъ былъ княземъ тотъ-то, а не другой — вотъ и право! При такого рода правѣ, конечно, претенденты достигали своихъ цѣлей тѣмъ, что подбирали себѣ толпу приверженцевъ и старались, посредствомъ этой толпы, получить власть: сила и удача рѣшали вопросъ. Преемничество по праву было еще, такъ сказать, въ зародышѣ; образовалось сознаніе, что княжескій родъ долженъ править Русскою Землею, но въ какомъ порядкѣ — это еще не установилось и не обозначилось. Самая ближайшая форма, входившая въ сознаніе, была, конечно, преемничество сыновей по отцу: правилъ отецъ — правилъ сынъ; возникло понятное выраженіе: сѣде на столѣ отца и дѣда своего. Но такъ-какъ было много такихъ, которыхъ отцы и дѣды сидѣли на столахъ, то выбрать изъ нихъ и уладить ихъ между собою предоставлялось волѣ народа, которая не могла, какъ мы уже выразились, быть чѣмъ другимъ, какъ только волею случайной толпы. Моно-

махъ первый бросилъ мысль о болѣе ошутительномъ, правильномъ, способѣ ея проявленія; но, какъ видно, и онъ самъ не ясно еще представлялъ образъ, въ какомъ этотъ способъ долженъ былъ проявиться.

Правленіе Святополка было во всѣхъ отношеніяхъ тягостно для народа. Кромѣ безпрестанныхъ поражений отъ Половцевъ, народъ терпѣлъ отъ корыстолюбія князя и его подначальныхъ должностныхъ лицъ. Сначала онъ окружилъ себя пришедшими съ нимъ, Туровцами, которые были чужды Кіевлянамъ и думали о своей выгодѣ; въ чужомъ городѣ они привязаны были къ одному князю, а не къ Землѣ; когда князь обжился въ Кіевѣ, около него группировались и кіевляне, дѣлаясь боярами, то есть людьми знатными и богатыми. Какъ пришельцы, такъ и бояре-кіевляне, налегали тягостію на народъ; извлекая изъ него выгоды и себѣ и князю, — отдали торговлю въ руки жидовъ. Какой необузданный произволъ допускалъ себѣ князь, его дѣти и бояре, — видно изъ разсказа о печерскомъ инокѣ, котораго истязали по доносу, будто бы онъ нашелъ сокровище. Народъ долженъ былъ по-неволѣ терпѣть, и въ противномъ случаѣ бояться худшаго. Половцы терзали страну; еслибы князя прогнали, то онъ ушелъ бы, конечно, къ Половцамъ: на дочери хана половецкаго онъ былъ женатъ; и тогда было бы еще хуже; тѣ, которые рѣшились бы надѣяться на князя, сами подверглись бы гибели, и край подвергся бы пущему разоренію, какъ это уже было тогда, какъ прогнали отца Святополкова.

Но когда умеръ Святополкъ, негодованіе при его жизни таившееся, вспыхнуло. Жадный и жестокій князь успѣлъ составить себѣ партію. Это были бояре и дружина, жившіе подъ крыломъ его на счетъ народа, іудеи — торгошники и ростовщики, а также и между духовными и монахами были сторонники его: онъ строилъ церкви, основывалъ монастыри, построилъ одинъ изъ важнѣйшихъ монастырей — Михаила, названный потомъ Златоверхимъ. Тогда по духу времени растолковано и затиѣние, бывшее за мѣсяць до его смерти, предзнаменованіемъ великаго несчастія — кончины князя, говорили, что это знаменіе не на добро. На погребеніи его плакали бояре и дружина; было чего имъ плакать, когда они лишлись своего благодѣтеля и покровителя, и видѣли мрачныя лица народа, чувствовавшего, что пришла пора расплаты. Вдова князя думала умоливать Господа Бога о душѣ грѣшнаго супруга, раздавая милостыню монастырямъ, попомъ и убогимъ. Была до такой степени эта милостыня щеда и обильна, *яко дивитися всѣмъ челоувькомъ, яко такои милости иктотже можетъ створити*. Въ порывѣ благочестія, княгиня хотѣла

зль собранное добрь расточить, облегчая между прочимъ и судьбу тѣхъ нищихъ, которые повергнуты были въ нищету корыстолюбіемъ правителя, которому, на награбленные у нихъ деньгъ, покупалось теперь спасеніе души. На другой день, 17 апрѣля 1113 года, собрались Кіевляне на вѣче и приговорили звать Владиміра на княженіе. Желаніе имѣть его княземъ оправдывалось тѣмъ, что онъ имѣлъ родовое право на столъ отенъ и дѣдень, ибо его отецъ былъ княземъ кіевскимъ. Но и Святополкъ имѣлъ сына, и его сынъ могъ также придти на столъ отенъ и дѣдень. Такимъ образомъ, здѣсь наследственное достоинствослужило только освещеніемъ народному праву, и послѣднее употребляло его различно. Владиміръ сначала отказывался. Тутъ, кажется, была та причина, что Владиміръ хотѣлъ уклониться отъ суда надъ тѣми, которые были обречены уже на кару народомъ: какъ князь, онъ долженъ былъ судить ихъ; онъ разчелъ, что онъ или навѣветъ тогда себѣ враговъ, или неугодитъ народу, если станетъ охранять тѣхъ, которыхъ народъ не возлюбилъ, и лучше предоставилъ народу расправиться съ нелюбыми себѣ по своему желанію, прежде чѣмъ онъ, Владиміръ, придетъ. По русскому обычаю, тѣ, которые были виновны противъ народа, отдавались на потокъ, то есть на разграбленіе: такимъ образомъ, ограбили жидовъ, ограбили дворъ Путаты, тысяческаго, и сотскихъ. Тутъ, чтобъ предотвратить дальнѣйшія сцены народной мести, нѣкоторые Кіевляне послали снова просить Владиміра прибыть поскорѣе, потому что иначе, — писали къ нему просто-душно, — *пойдутъ на ятровь твою и на бояръ и на монастырь, и будещи отвѣтъ имѣлъ, княже, — оже ти монастырь розграбятъ.*

Христіанство, какъ мы говорили уже, въ числѣ коренныхъ понятій гражданскихъ, вносило къ намъ неприкосновенность монастырей, неподлеганіе ихъ свѣтскому суду. Хотя народъ и ощущалъ страхъ предъ святостью обителей, но не до такой степени, чтобъ этотъ страхъ могъ остановить разгаръ народнаго суда. Святополкъ грабилъ народъ и раздавалъ монастырямъ. Ограбили жидовъ, ограбили тысяческаго и сотскихъ — это значить воротили то, что несправедливо было захвачено; надобно было и монастыри грабить: и у нихъ было несправедно собранное имѣніе. Но духовные говорили, что всякое посягновеніе на святыхъ обители повлечетъ наказаніе Божіе надъ народомъ и всею страню. Людямъ разсудительнымъ слѣдовало предохранить монастыри и спасать тѣмъ самимъ страну и народъ отъ Божія гнѣва за святыхъ обители, еслибъ онѣ пострадали. Такъ въ то время слагались понятія.

Когда Мономахъ вступилъ въ Кіевъ, это былъ день искренней радости.

Народное возстаніе улеглось. Любимый народомъ князь собралъ Кіевлянъ, составленъ былъ охранительный для народа законъ о *рѣзахъ*: постановлено было, что ростовщикъ можетъ брать только три раза проценты, а когда уже возьметъ столько, сколько стоятъ самый капиталъ, то не можетъ брать болѣе процентовъ.

Володимиръ Всеволодовичъ по Святополцѣ созва дружину свою на Берестовьмь, Ратибора Кіевского тысячьского, Прокопью Бьлогородьского тысячьского, Станислава Переяславьского тысячьского, Нажира, Мирослава, Іванка Чюдиновича Омова мужа, и оуоставили до третьяю рѣза, оже емлетъ въ треть куны: аже кто возметъ два рѣза, тѣ то взяти емоу исто, паки ли возметъ три рѣзы, то уста ему не взяти. Позволятельный процентъ былъ 10 кунъ на гривну. Въ этомъ дѣлѣ заинтересованы были жители Переяслава и Чернигова, ибо изъ Переяслава былъ тысячскій и отъ *Ольга*, слѣдовательно — изъ Чернигова. Это понятно, ибо Черниговъ долженъ былъ находиться въ непосредственномъ коммерческомъ отношеніи съ Кіевомъ, и, слѣдовательно, тамъ должны были отзываться плоды сильной лихвы. Должно думать, что этому же времени принадлежатъ составленіе и другихъ статей, слѣдующихъ за этой въ Русской Правдѣ, именно о купцахъ, о долгахъ и закупкахъ.

Стеченіе обстоятельствъ усложняло вопросы. Частыя войны и нашествія Половцовъ разоряли капиталы; являлись неоплатные должники, являлись, подъ видомъ неоплатныхъ должниковъ, и плуты. Откуда процентщина развилась въ Кіевѣ, поясняетъ слѣдующая за тѣмъ статья: *Аже которій купецъ кдѣ любу шедъ съ чужими кунами истопиться, любу рать возметъ или огнь, то не насилити ему, ни предати ео.* Такимъ-образомъ, открывается, что когда одни рисковали, подвергали опасностямъ домъ, жизнь и имѣніе, другіе давали имъ деньги на проценты. У кого были деньги, тѣ не отваживались ими рисковать и предпочитали брать проценты, оставаясь въ Кіевѣ; находились люди предприимчивые, которые занимали деньги у другихъ и подвергали себя труду и риску, конечно надѣясь пріобрѣтъ себѣ значительныя выгоды; другіе же служили въ родѣ комиссіонеровъ у купцовъ, брали у нихъ товаръ и, не платя за него денегъ, торговали имъ, и выплачивали послѣ. Проценты болѣе и болѣе возвышались; пускать деньги въ торговый оборотъ капиталыстамъ становилось болѣе и болѣе опасно, бравшіе у нихъ займы деньги подвергались несчастіямъ и потерямъ, не получали выгоды, а проценты считались за ними и нарастали; возвышались вѣстѣ

съ тѣмъ и цѣны на товары, и народъ терпѣлъ отъ дороговизны. При множествѣ неоплатныхъ должниковъ, юридическія понятія должны были смутаться, возникали частые обманы. И вотъ при Владимірѣ разрѣшили этотъ вопросъ. Положили различіе между тѣмъ купцомъ, который дѣйствительно теряетъ отъ рати или отъ непредвидѣнныхъ бѣдствій, какъ-то: отъ воды или отъ огня, и между тѣмъ, который *пропіется* или *пробіется въ безуміи, чужъ товаръ испорытитъ*. Въ словѣ «пропіется» встрѣчаемъ обычное качество Русскаго народа, а въ словѣ «пробіется» оказывается, по-видимому, то обстоятельство, что пьяницы-гуляки затѣвали ссоры, драки и потому принуждаемы были платять виру. Тутъ, вѣроятно, нельзя было отговариваться чужимъ имуществомъ: требовали сейчасъ же виру и брали у виновнаго что ни находили. До этого времени, видно, смотрѣли прямо: кто задолжалъ, тотъ заплати тѣмъ, что есть; но частыя несчастія должны были измѣнить взглядъ. И вотъ установили, чтобы при несостоятельности купца принимать во вниманіе, отъ какой причины онъ несостоятеленъ; вслучаѣ причинъ уважительныхъ, онъ однако не избавлялся при всемъ томъ отъ платежа процентовъ по условію. Въстѣ съ этимъ, нѣкоторые брали капиталъ по частямъ у разныхъ лицъ, и верѣдко князья участвовали въ долѣ и отдавали свои капиталы въ торговлю: это было нѣчто въ родѣ компаніи, которая препоручала одному торговую дѣятельность за всѣхъ. Такъ представляется дѣло. Вслучаѣ несостоятельности торговца, набравшаго у другихъ капиталы, судъ надъ нимъ производился публичный: его вели на торгъ или продавали имущество его. До Владиміра Мономаха было въ обычаѣ, что тѣ, которые прежде другихъ давали банкроту свой капиталъ, имѣли право на преимущественный предъ другими возвратъ своего достоянія; но теперь постановили, что уже не первый по времени имѣеть преимущество, а во первыхъ — гость, во вторыхъ — князь. Вотъ въ этомъ измѣненіи можно замѣтить, какъ прежнія понятія равенства личныхъ правъ уступаютъ составлявшемуся понятію о первенствѣ. Личность князя начала выступать уже въ томъ образѣ, въ какомъ впоследствии явился у насъ казенный интересъ, хотя еще княжеское достоинство не успѣло стать на царственную ногу. Есть еще лицо, имѣвшее въ этомъ случаѣ первенство передъ саннимъ княземъ: это гость, *изъ иного города или чужеземець*: онъ даетъ товары не зная, что покупатель уже задолжалъ многимъ. Это, конечно, установлено какъ въ тѣхъ видахъ, чтобъ не отгонять, но привлекать въ Кіевъ иноземныхъ торговцевъ, такъ и по чувству справедливости, ибо дѣйствительно тотъ, кто пріѣзжалъ въ Кіевъ изъ дру-

гих странъ, могъ не знать обстоятельствъ того, кому довѣралъ. Въ статьѣ, касающейся этого предмета, кажется, слѣдуетъ понимать дѣло такъ, что гость имѣетъ преимущество предъ самимъ княземъ (см. текстъ Русской Правды, Калачова стр. 32). Вместе съ развитіемъ вопросовъ о долговомъ обязательствѣ, возникли вопросы о наемныхъ людяхъ, закупахъ, которыхъ рѣшеніе, въ Русской Правдѣ, очевидно, принадлежитъ временамъ Владиміра Мономаха. Набѣги Половцевъ, дороговизна, процентщина, корыстолюбіе князей и ихъ чиновниковъ, все способствовало къ тому, чтобы масса нищала, а немногіе частные люди обогащались. Объединѣшіе не-въ-связяхъ были прокормить и содержать себя по причинѣ дороговизны; разоренные отъ Половцевъ, оплакивая томящихся въ плѣну домашнихъ, шли въ наемники къ богатымъ. Но тутъ, какъ и слѣдовало, должны были возникнуть недоразумѣнія. Вѣроятно, много было взаимныхъ жалобъ, и онѣ-то привели къ составленію статей и законоположенію для охраненія тѣхъ и другихъ. Видно, что съ одной стороны эти закупы, взявъ деньги отъ господина, давали иногда тягу; а съ другой стороны, господа взваливали на нихъ разныя траты по хозяйству и на этоиъ основаніи утѣсняли. Законъ позволяеть закупу итти жаловаться на господина ко князю или къ судьямъ, опредѣляетъ возрастающую, по степени важности, за обиды и утѣсненія закупу ценю въ его пользу отъ господина, охраняетъ его отъ притязанія господина въ случаѣ пропажи какой нибудь вещи, когда въ самомъ дѣлѣ закупъ невиноватъ; но съ другой стороны предоставляетъ его тѣлесному наказанію по волѣ господина, если закупъ дѣйствительно виноватъ: *оже господинъ бьетъ закупу про дѣло его — безъ вины есть, и въ случаѣ побѣга угрожаетъ ему полнымъ рабствомъ: оже закупъ бѣжитъ отъ господина — то обель*. Кроме закуповъ, служившихъ въ дворахъ у господъ, были закупы ролейные, поселенные на земляхъ и обязанные работою владѣльцу; иные получали плуги и бороны отъ владѣльцовъ: это также показываетъ объединѣніе народа, ибо не было ни въ правѣ, ни въ обычаѣ, чтобы такой закупъ, или заемный полевой работникъ, неуремѣнно получалъ орудія отъ владѣльцевъ.

Изъ этого видно, что тогда земледѣльцы, объединѣвши, лишенные всякихъ средствъ къ свободному труду, принуждены были наниматься въ работники, и такіе работники и закупы попадали въ чрезмѣрный произволъ владѣльцевъ. Владѣльцы посылали ихъ на работы и придирались къ тому, что они не берегутъ орудій; обвиняли ихъ, когда у нихъ случались покражи, и клали имъ это въ счетъ платы; такимъ образомъ бѣдняки находились въ

нейсходномъ положеніи — вынужденные быть всегдашними рабами, зависящими отъ произвола сильныхъ, наконецъ владѣльцы даже продавали ихъ въ рабство, пользуясь своею силой. Все это при Владимірѣ Мономахѣ предотвращается. Къ этому періоду нашего законодательства должны, какъ кажется, относиться и многія постановленія, опредѣляющія положеніе рабовъ (холоповъ); ибо, во всѣхъ спискахъ, статьи; опредѣляющія значеніе холоповъ, поставлены послѣ статей, опредѣленныхъ Владиміромъ: очевидно, что такъ какъ многіе тогда, пользуясь бѣдностью народа, обращали въ рабство служившихъ у нихъ закуповъ или свободныхъ людей, то и возникла необходимость опредѣлить: что такое холопство, и кто долженъ былъ считаться вольнымъ. Конечно, по юридическому понятію извѣстный взглядъ существовалъ и до того времени, и теперь вошелъ въ законодательство съ прежнихъ обычаевъ. Холопство объльное признано трехъ видовъ: первый видъ былъ покупка: иному продавался человекъ самъ въ холопи добровольно; въ такомъ случаѣ согласіе покупаемаго объявлялось предъ свидѣтелями — *послухы поставитъ*; другой покупалъ рабовъ у господъ, но непременно при свидѣтеляхъ, и давалъ задатокъ хотя малый (ногату) въ присутствіи самаго получаемаго холопа. Второй родъ холопства сообщался принятіемъ женщины рабскаго происхожденія въ супружество безъ всякаго условія, — фактъ замѣчательный, показывающій, что были случаи, когда женщины избѣгали рабства выходя въ замужество; безъ сомнѣнія, это были частые случаи и потому-то оказалось нужнымъ установить правило. Наконецъ, третій родъ холопства — если свободный человекъ безъ всякаго договора сдѣлается должностнымъ лицомъ у частнаго человека: *тисунство безъ ряду, или привяжетъ ключъ къ собѣ безъ ряду*. Такимъ образомъ, служба лицу сама по себѣ уподоблялась рабству: иначе непременно нужно было условіе; это, вѣроятно, произошло отъ того, что во-первыхъ, многіе холопы избѣгали рабства, коль скоро брали на себя должность; во-вторыхъ, что свободные люди, принявъ должность, позволяли себѣ разныя безпорядки и обманы, и за неимѣніемъ условій, господа не могли искать на нихъ управы. Отношенія усложнились и требовали условій и договоровъ. Только исчисленные здѣсь люди могли быть холопами, прочіе — не холопы: въ дачѣ не холопъ (т. е. если дали ему въ долгъ), ни по хлѣбѣ работать (если и за хлѣбъ работаетъ), ни по придатыцѣ (?); но всякій, кто взялъ въ долгъ, можетъ отработать то, что получилъ, и отойти. Замѣчательно, что по всѣмъ статьямъ Русской Правды не дѣлаются болѣе холопамъ военнопѣнные; объ этомъ уже вѣтъ рѣчи.

Бѣгство холоповъ было обыкновеннымъ явленіемъ, какъ и въ послѣдующія времена, а потому и въ этотъ періодъ возникали также постановленія относительно ихъ поимки. Бѣглецы холопы обыкновенно находили себѣ убѣжище у другихъ господъ, которымъ служили, будучи обязаны имъ приютомъ, а когда эти новые господа начинали съ ними обращаться строго, — убѣгали отъ нихъ и искали иныхъ господъ. Для предотвращенія этого постановлено такъ: тотъ платилъ, кто, зная бѣглаго холопа, дастъ ему хлѣба или укажетъ путь, и напротивъ устанавливалась плата въ награду за поимку и задержаніе бѣглаго холопа. Были случаи, когда господа довѣряли своимъ холопамъ разныя дѣла и посылали ихъ торговать. Такимъ-образомъ, холопъ былъ тѣсно, юридически, связанъ съ господиномъ и былъ членомъ его дома, такъ-что за него господинъ отвѣчалъ. Вслучаѣ, если бы холопъ занялъ денегъ и заимодавецъ зналъ, что заиммаетъ холопъ, то онъ давалъ не холопу, а господину, и господинъ обязанъ былъ или заплатить то, что взялъ холопъ, или лишиться холопа; точно такое же правило наблюдалось и тогда, когда холопъ былъ пойманъ въ воровствѣ: господинъ отдастъ холопа тому, у кого послѣдній украсть, или выкупааетъ его, платя цѣну украденнаго.

Холопъ поставленъ былъ ниже всякаго свободнаго. Но положеніе его, въ это время, по правамъ состоянія кажется было выше, чѣмъ при Ярославѣ. Прежде за побой, нанесенные холопомъ свободному человѣку, слѣдовало убить холопа; а при дѣтахъ Ярослава положено только брать куны; холопъ вообще лишенъ былъ права быть свидѣтелемъ, но въ крайней необходимости можно было ссылаться на такого холопа, который занималъ у своего господина должность...

Во времена Владимира и сына его Мстислава (1113—1125 г.) мало представляется живыхъ сторонъ народной жизни въ Южной Руси; по крайней мѣрѣ въ нашихъ лѣтописяхъ онѣ какъбы скрадываются подъ иными событіями. Вообще, вѣроятно, народъ, нѣсколько успокоенный рукою Мономаха, менѣе испытывалъ страданій и внѣшнихъ и внутреннихъ. Впрочемъ, въ 1124 году было бездождіе, которое естественно должно было повлечь скудость, — былъ и сильный пожаръ въ Кіевѣ. Въ эти два княженія совершалось заселеніе Южной Руси переселенцами.

Намъ неизвѣстны обстоятельства вступленія на великокняжескій столъ сыновей Мономаха одного за другимъ, но здѣсь не руководило право наслѣдства послѣ отца. По смерти Мстислава сдѣлался княземъ не сынъ его, а братъ — вѣрно по желанію киевлянъ; но тутъ въ Южной Руси начались сумятицы, имѣвшія печальное вліяніе на судьбу народа. Началъ

дѣло Черниговскій князь Всеволодъ. Дикій, необузданный, онъ еще прежде, въ Черниговѣ напалъ на своего дядю Ярослава, выгналъ его и дружину его истребилъ. Мстиславъ, хотѣвшій помочь изгнанному Ярославу и наказать Всеволода, оставилъ это намѣреніе попросьбѣ Андреевскаго игумена Григорія уважаемаго по своей святой жизни: онъ убѣждалъ его не поднимать войны. Конечно, у Всеволода черниговскаго была сильная партія въ черниговской землѣ, когда надобно было опасаться войны. Мстиславъ жалѣлъ потомъ, что послушалъ игумена.

Съ его преемникомъ Ярополкомъ, который, какъ кажется, былъ человекъ слабый, Всеволодъ вступилъ въ борьбу. Поводомъ было то, что братъ Ярополка, ростовско-суздальскій князь, требовалъ себѣ Переяславля и отдавалъ за него Ярополку Ростовъ и Суздаль. Народу эта борьба князей причинила разоренія. Сначала Ярополкъ съ кievлянами плѣнилъ около Чернигова села и загналъ людей въ русскую землю. Потомъ, въ отместку, Всеволодъ, видя что приходится ему бороться не съ однимъ русскимъ княземъ, но и съ другими дѣтьми Мономаха, призвалъ Половцевъ. Вопросъ такъ запутался, что дѣти Мстислава, племянники Ярополка, недовольные дядей, пристали къ Всеволоду. Половцы напали на переяславскую страну, избивали людей по пути, жгли селенія, дошли до Кіева, ввиду Кіева на лѣвой сторонѣ зажгли городокъ, хватали людей въ плѣнъ, другихъ убивали; люди бросались спасаться на другой берегъ и не успѣвали, потому что тогда таялъ ледъ на Дибирѣ. На другой, 1136 годъ, опять Всеволодъ съ братьею своею осадилъ Переяславль, вступилъ въ битву на рѣкѣ Супоѣ; потомъ подходилъ къ Кіеву. Эти походы сопровождались разореніемъ селеній и плѣномъ людей. Князья мирились, и опять начинали междоусобіе. Ярополкъ вошелъ съ войскомъ кievскимъ въ черниговскую область и началъ опустошать ее. Но въ 1139 году, черниговцы потребовали, чтобъ Всеволодъ помирился и не бѣжалъ къ Половцамъ. Своихъ силъ ему было недостаточно. Всеволодъ долженъ былъ помириться. Этотъ фактъ показываетъ, какъ междоусобія вообще поддерживались охотниками и истекали столько же изъ нравовъ народа, сколько и князей. Народъ могъ бы прекратить ихъ, еслибы въ то же время, когда князья воевали между собою, не возбуждались и народныя страсти и удалъ не тянула бы охотниковъ на бранное поле.

Какъ только умеръ Ярополкъ и вошелъ въ Кіевъ братъ его, Вячеславъ, то Всеволодъ опять очутился подъ Кіевомъ и началъ зажигать дворы передъ городомъ въ Кошыревомъ концѣ, Такимъ-то средствами онъ

заставил себя признать княземъ. Вячеславъ добровольно уступилъ. Кіевляне призвали Всеволода...

Новый князь привелъ съ собою своихъ Черниговцевъ и раздалъ имъ должности и городское управленіе. Сила его, очевидно, заключалась въ Черниговцахъ, которымъ льстило то, что они съ своимъ княземъ дѣлались рѣшителями судьбы Русскаго міра. Опираясь на эту силу, онъ деспотически требовалъ перемѣщенія князей съ мѣста на мѣсто. Когда, въ 1146 году, почувствовалъ онъ близость смерти, то хотѣлъ утвердить вмѣсто себя Игоря. Онъ началъ просить Кіевлянъ признать его своимъ княземъ. Кіевляне не терпѣли ни Всеволода, ни его рода, но притворились, что желаютъ имѣть княземъ его брата. Собралось вѣче подъ Угорскимъ; цѣловали крестъ Игорю. Чтобъ власть его была тверже, ему цѣловали особо крестъ Вышгородцы. Вышгородъ, какъ кажется, тогда только получалъ значеніе свободнаго города, а прежде былъ пригородомъ Кіева, и князь Кіевскій само собою былъ и Вышгородскимъ; теперь напротивъ, Вышгородъ также присягаетъ особо. Это показываетъ, что Вышгородъ достигъ большей самостоятельности. Пока Всеволодъ былъ живъ, Кіевляне хитрили, и должны были прибѣгать къ обыкновенной рабской уловкѣ — притворству; но когда Всеволодъ умеръ, тотчасъ же собрали вѣче и потребовали на него Игоря. Игорь послалъ брата Святослава. Кіевляне выговорили ему, что у нихъ тиуны княжескіе, что собираютъ княжескіе доходы, люди корыстолюбивые и дурные. *Ратша нытоуби Кіевъ, а Тудоръ—Вышгородъ*, говорили они; теперь цѣлуй крестъ, князь Святославъ, съ братомъ своимъ: кому будетъ обида, то ты оправляй. Святославъ сошелъ съ коня и поцаловалъ крестъ въ томъ, что будутъ у нихъ тиуны выборные *по ихъ волю*. Тогда Кіевляне подняли на потокъ и Ратшу и Тудора, и ограбили Всеволодовыхъ мечниковъ. Игорь послалъ было утишать возстаніе; Кіевляне за то пригласили, вмѣсто Игоря, княземъ къ себѣ сына Мстислава Мономаховича, Изяслава, бывшаго тогда въ Переяславѣ. Этого князя избралъ не только Кіевляне и Вышгородцы, но и изъ другихъ городовъ—изъ Бѣлгорода и Василева, отъ всего П. просья ноть Черныхъ Клобуковъ было къ нему призваніе сдѣлаться княземъ Кіева и Русской земли. Здѣсь, сколько извѣстно, мы встрѣчаемъ въ первый разъ избраніе князя всей Русской землей (землей Полянъ) правой стороны Днѣпра. Видно, народъ почувствовалъ, что можетъ распоряжаться своею судьбою вопреки вѣшной силѣ, столь долго его подавлявшей. Пока Изяславъ не подступилъ къ Кіеву, Кіевляне держали свое избраніе въ тайнѣ отъ Игоря:—доказательство, что у Игоря кромѣ

Кіевлянъ была тогда чуждая Черниговская дружина: какъ Всеволодъ держался приходомъ Черниговцевъ въ Кіевъ, такъ и Игорьъ еще не рѣшался довѣриться Кіевлянамъ вполне: ладилъ съ ними и уступалъ имъ, но въ тоже время держался за чужую Кіевлянамъ силу. Эта то нерѣшительность и погубила его дѣло. Кіевляне уговорились измѣнить Игорю тогда, когда уже Изяславъ вступитъ въ сраженіе. Такъ и сдѣлалось. Полки Игоря и его брата были разбиты. Самъ Игорьъ схваченъ въ болотѣ и посаженъ въ порубъ, въ подземную тюрьму. Такого понятія не было, чтобы князь, по важности своего происхожденія, былъ изъятъ отъ грубаго обращенія: и съ князьями въ подобномъ случаѣ обращались какъ съ простыми. Порубы были такъ неудобны и такъ дурно было сидѣть тамъ, что Игорь заболѣлъ и захотѣлъ въ монахи. Между тѣмъ, братъ Игоря Святославъ Черниговскій пытался освободить брата изъ неволи. Открылась война въ Сѣверской области, — война довольно разорительная для жителей, особенно въ Новгородѣ-Сѣверскомъ. Враги больше, однако, разоряли села князей, съ которыми воевали, сожигали гумна и стоги, забирали стада, составлявшія хозяйственное богатство, побрали въ погребахъ медъ въ *бретьяницахъ*, желѣзо и мѣдъ. *Церкви княжескія считались тоже достояніемъ князей*: ихъ грабили; а рабовъ княжескихъ дѣлили какъ скоть. У Святослава взяли такимъ образомъ до 700 рабовъ. Между тѣмъ, князья, двоюродные братья Святослава и Игоря, державшіеся стороны Изяслава Мстиславича, въ надеждѣ приобрѣсть себѣ всю Черниговскую волость, — потомъ измѣнили ему. Кіевляне, любя своего князя, какъ только услышали объ этомъ, бросились съ неистовствомъ въ монастырь, гдѣ былъ Игорь, выволокли его на вѣче и убили варварскимъ образомъ: полуживого его тащили черезъ торгъ ужемъ за ноги. Такъ-какъ онъ былъ уже монахъ, то духовенство стало смотрѣть на это дѣло какъ на нарушеніе духовной неприкосновенности, и распространился слухъ, что надъ тѣломъ убитаго зажигались свѣчи: впоследствии его причислили къ святымъ.

Кіевляне такъ глубоко уважали память Мономаха, что несмотря на привязанность къ избранному ими князю, неэнергически воевали противъ дяди его. Юрія Долгорукаго, князя Суздальскаго, когда тотъ, соединившись съ Ольговичемъ, сталъ добывать Кіева себѣ. Кіевъ нѣсколько разъ переходилъ то къ Изяславу, то къ Юрію. Изяславъ бѣгалъ на Волынь и опять возвращался въ Кіевъ. Такъ продолжалось до 1154 года. Въ этой сумятицѣ рушился порядокъ управленія въ Руси. Черные Клобуки, Торки, Берендѣи, инородные поселенцы, своимъ участіемъ рѣшаютъ судьбу края: съ одной стороны Угры, съ другой Поляки, съ третьей

Половцы, приглашаемые претендентами, также вмешиваются въ дѣла Русси; право сильнаго рѣшаетъ дѣло. Замѣчательно, когда послѣ смерти Изяслава Мстиславича началась такая сумятица, что на княженіи въ Кіевѣ не было никакого князя, то кіевляне избрали перваго, кто имъ попался изъ рода Ольговичей Изяслава Давидовича, потому что совершенно безъ князя оставаться казалось имъ невозможнымъ. *Попди Кіеву, ать не возмутъ насъ Половцы; ты еси нашъ князь, попди къ намъ.* Но когда Юрій пошелъ на Кіевъ, то Изяславъ долженъ былъ уйти, и кіевляне съ радостію принимали Юрія. По смерти Юрія, случившейся черезъ два года (въ 1158 году), происходили такія же сцены, какъ и по смерти Святополка и Всеволода Ольговича. Юрій, подобно прежнимъ князьямъ, привелъ съ собою суздальцевъ и раздалъ имъ города и села; по смерти его, всѣхъ побилъ кіевляне, имѣніи ихъ пограбили; ограбили и дворъ Юрія, названный имъ раемъ. Уважая долго Юрія, какъ сына любимаго ими Мстислава, кіевляне не въ силахъ были сдержать своего нерасположенія къ суздальцамъ. Съ тѣхъ поръ, князья являлись въ Кіевъ по волѣ воинственныхъ шаекъ, безъ наблюденія какого-либо права. Сначала Изяславъ Черниговскій, потомъ Ростиславъ Смоленскій, братъ Изяслава Мстиславича, потомъ сынъ Изяслава Мстиславича, Мстиславъ Изяславичъ; послѣдній сидѣвшій, на Волыни, былъ призванъ кіевлянами отъ себя, а Черными Клобуками отъ себя, и долженъ былъ, дѣлать *рядъ* (условіе) съ тѣми и другими.

До 1168 года въ жизни народной не видно ничего выдающагося. Южная Русь подвергалась мелкимъ однообразнымъ междоусобіямъ. Въ 1159 году пострадалъ Черниговъ: окрестности его были выжжены Половцами, приведенными въ край княземъ Изяславомъ Давидовичемъ противъ Ольговичей. Достойно, однако, замѣчанія, что князья, употребляя орды половецкія въ своихъ взаимныхъ усобицахъ, считали долгомъ оборонять отъ нихъ торговые пути. Изъ этихъ путей одинъ назывался путемъ *гречниковою*, или греческимъ, а другой *залознымъ*. Первый названъ такъ потому, что по немъ привозили изъ Греціи товары и увозили въ Грецію русскіе. Опасное мѣсто для гречниковъ были пороги, не только по причинѣ затруднительнаго плаванія, но и по причинѣ грабежей отъ Половцевъ въ этихъ мѣстахъ. Князья должны были ходить туда съ войскомъ на защиту торговцевъ. Въ 1167 году, нѣсколько князей со своими ополченіями должны были держать караулъ у Канева, пока пройдутъ Гречники и Залозники. Это торговое путешествіе совершалось около извѣстнаго времени въ году. Въ 1169 году, князья снова должны были защищать торговые пути; при

этомъ въ числѣ путей, обезпечиваемыхъ Половцами, упоминается и соляной путь, вѣрно изъ Крыма, гдѣ набирали соль въ озерахъ.

Войны съ Половцами шли удачно, но въ 1169 году Кіевъ испыталъ такое разореніе, какого давно не помнилъ: князь Андрей Суздальскій, закладывая на востокъ новый порядокъ Русскаго міра, послалъ въ Кіевъ войска съ одинадцатью князьями. Дѣло рѣшено было Берендѣями: они измѣнили Кіевскому князю Мстиславу, и передалась на сторону Андрея. 8 марта Кіевъ былъ взятъ и два дня его грабили. Вотъ-какъ описываетъ это бѣдствіе лѣтописецъ: *взять же бысть градъ Кіевъ мѣсяца марта 8, въ второпъ недѣли поста въ среду, и грабили за два дни весь градъ, Подолье и Гору, и монастыри, и Софью и Десятинную Богородицу, и не бысть помилованія никому же ниоткудаже, церквамъ горящимъ, крестьяномъ убиваемымъ, друиимъ вяжемымъ; жены ведомы быша въ плѣнь, разлучаемы нужею отъ мужей своихъ; младенцы рыдаху, зряще матерей своихъ. И взяша и мѣнїи множество, и церкви обнажиша иконами и книгами и ризами, и колоколы изнесоша вси, Смольяне, Суздальци, и Черниговцы, и Олова дружина, и вся святыня взята бысть; зажъженъ бысть и монастырь Печерскій святыя Богородицы отъ поганыхъ, но Богъ молитвами святыя Богородицы съблюде и отъ таковыхъ. И бысть въ Кіевъ на всихъ челоуцѣхъ стenanіe и плачь и скорбь неутѣшная и смерть непрестанная. Се же все содѣлшася грѣхъ ради нашихъ.* (Ип. сп. 100). Съ тѣхъ поръ судьба Кіева еще болѣе чѣмъ прежде зависѣла отъ сильнѣйшаго. Андрей думалъ-было назначить туда подручнаго себѣ князя и сохранять верховное управленіе надъ Русскою землею, пребывая самъ во Владимірѣ, но тутъ стали противъ него сыновья Ростислава, Смоленскаго князя, брата Изяслава Мстиславича. Одинъ изъ нихъ, Мстиславъ Ростиславичъ, съ кіевлянами энергически сопротивлялся и храбро отбилъ ополченіе Андрея отъ Вышгорода. Владимірскому князю не удалось приковать Кіева къ Южно-русской землѣ къ новому центру русской федераціи. Но и князья въ южной Руси уже яснѣе сознавали, что ни за кѣмъ изъ нихъ нѣтъ родового права на древнюю столицу; каждый старался только, чтобъ захватъ Кіева могъ служить благопріятнымъ обстоятельствомъ для его выгодъ. Такимъ образомъ, когда Ярославъ Луцкій князь захватилъ Кіевъ въ 1174 году, то Святославъ Черниговскій говорилъ ему, что онъ не разбираетъ — право или неправое онъ сѣлъ, но что всѣ они,

князя, одного дѣда внуки, и потому ему надобно дать что-нибудь изъ (кіевской) русской земли.

Послѣ Ярослава захватилъ Кіевъ Романъ Ростиславичъ. Онъ опирался на соизволеніе Андрея Боголюбскаго, который началъ тогда брать верхъ надъ князьями; но когда Андрей умеръ, то Черниговскій князь Святославъ принудилъ его удалиться и самъ сдѣлался княземъ въ Кіевѣ. Участіе народа не изображается при этихъ перемѣнахъ. Очевидно, оно было и выражалось тѣмъ, что, при каждой смѣнѣ князей, удалыя воинственные шапки держали сторону того или другого князя, переходили отъ одного къ другому, боролись между собою, грабили и убивали другъ друга, возводили своихъ князей, ссорили ихъ между собою и разоряли край, неуспѣвавшій поправиться послѣ каждаго переворота. Въ случаѣ несогласія князя съ толпою, которая возводила его на княженіе, онъ рѣшительно проигрывалъ. «Князь, ты задумалъ это самъ-собою. Не ѣди, мы ничего не знаемъ» — сказали Владиміру Мстиславичу его бояре; и Черные Клобуки также стали отступать, когда увидѣли, что дружина не пошла за намѣреніемъ князя, и князь оставилъ свое покушеніе. Массы Черныхъ Клобуковъ, Торковъ, Берендѣевъ способствовали разложенію соединительныхъ стихій; недостатокъ сознанія объ отечествѣ въ этихъ чужеземникахъ приводилъ ихъ къ тому, что у нихъ не было даже на короткое время опредѣленнаго стремленія; защищая князя, давая ему *роту*, они легко отступали отъ него въ минуту опасности и переходили къ другому. Оттого такъ часто говорится о томъ, что Черные Клобуки, составляя ополченіе князя, льстили подъ нимъ. Князья съ ихъ партіями перестали даже думать о прочномъ утвержденіи; по опыту и по безчисленнымъ примѣрамъ они уже привыкли къ непостоянству судьбы своей и были довольны, когда успѣвали схватить то, что попадалось имъ въ руки на короткое время. Такъ, напримѣръ, въ 1174 году Святославъ Ольговичъ напалъ на Ярослава Изяславича въ Кіевѣ, — тотъ бѣжалъ; Святославъ ограбилъ его приверженцевъ, а дружину его захватилъ съ собою въ плѣнъ, и ушелъ. Ярославъ прибылъ въ Кіевъ, собралъ вѣче изъ кіевлянъ, и говорилъ имъ: теперь промышляйте, чѣмъ мнѣ выкупить княгиню и дружину. И предъ нимъ отвѣчать своимъ достояніемъ должны были кіевляне, уже прежде ограбленные Святославомъ (*стоитъ Кіевъ пограбленъ Ольговичи*). Ярославъ обложилъ всѣхъ: и духовныхъ, и свѣтскихъ, и иностранцевъ, жившихъ въ Кіевѣ: *«попродъ всь Кіевъ, иумены и попы, и черньць и черницъ и Латину и гость, и затвори всь Кіане* (Ист. сп. III). Это насиліе онъ могъ сдѣлать лишь вмѣстѣ съ пришлыми Во-

лынями изъ Луцка, ибо предъ тѣмъ, когда Святославъ напалъ именно въ Кіевъ, тотъ же самый князь Ярославъ не смѣлъ затворятися одинъ и бросился въ Луцкъ; следовательно, коль скоро онъ теперь имѣлъ возможность такъ поступить, съ кіевлянами, то, значить, привелъ съ собой силы изъ Луцка. Вслѣдъ затѣмъ Святославъ умирися съ Ярославомъ; въ потерѣ остался одинъ Кіевскій народъ, дважды ограбленный тѣмъ и другнмъ изъ сорившихся князей. Этотъ случай можетъ дать понятіе о томъ, какъ дѣйствовали на народъ княжескія междоусобія. Всего болѣе долженъ былъ страдать сельскій народъ, который, конечно, игралъ здѣсь совершенно страдательную роль. Разсорился Святославъ съ Олегомъ Сѣверскимъ княземъ — и *позже волость его и много зла сотвори*. Какъ только князь заратится съ княземъ, около обонхъ князей-соперниковъ удалцы собираются и отмищаютъ ва князей своихъ — на сельскомъ народѣ, и земледѣлецъ не перестаетъ пить горькую чашу и передаетъ ее дѣтямъ и внукамъ, какъ завѣтъ печальной судьбы своей. Пѣвецъ Игоря такъ изображаетъ эту судьбу народа: *въ кмяжхъ крамолахъ вѣцм челоувкомъ скратишасъ. Тогда въ Русскій земли радко ратаево кикахуть, но часто враны траяхуть, трупіе собѣ дѣлаче, а галци свою рѣчь говорахуть, хотая полетѣти на уедіе*. О бѣдствіяхъ, какія претерпѣвалъ народъ во время междоусобій, когда князья брали города приступомъ, можно судить изъ Кіевской лѣтописи по рѣзкому описанію, какое дѣлаетъ взятый въ плѣнъ Половцами и потомъ возвратившійся Игорь Сѣверскій: *азъ не пощадѣхъ хрестьянъ. но ваяхъ на щитѣ городѣ Гльбовѣ у Переяслава; тогда бо не мало зло подьяша безвиннии хрестьяни, отлучаеми отецъ отъ ражеми своихъ, братъ отъ брата, другъ отъ друга своего, и жены отъ подружій своихъ, и дщери отъ матерій своихъ и подруа отъ подруы своей; и все сматено плъномъ и скорбію, тогда бывшею: живиѣмъ мертвымъ завидятъ, а мертвиѣмъ радовахуся, аки мученици святѣи оимѣтъ отъ жизни сея искушеніе пріемише; старць порѣвахуться, уноты же лютыя и немилостивныя раны подьяша, и проч. (П. С. Д. т. II. 131).*

Когда Святославъ Черниговскій, при помощи другикъ князей Сѣверской земли, отнималъ Кіевъ у Ростиславичей, князья помирисы такъ, какъ не бывало еще: Святославъ сдѣлался княземъ Кіевскимъ, а Рюрикъ княжилъ надъ всею Землею Русскою. На одной сторонѣ были Половцы; со стороны противной Черные Клобуки. Такъ то мноплеменники, вѣшиваясь въ драки Русскихъ князей, вѣбдрялись въ жизнь нашу. Тѣсное сближеніе съ нами Половцевъ было для нихъ благопріятно, потому что

въ то время возникла уже торговля съ Русью, и гости (купцы) ходили известными, опредѣленными дорогами изъ Половецкой земли въ Русскую, и обратно. Но коль скоро Святославъ примирился съ Ростиславичами и съѣзъ въ Кіевѣ, Русь ополчилась противъ Половцевъ, какъ противъ чужеземныхъ враговъ; отношенія къ нимъ приняла видъ борьбы съ иноплеменнымъ народомъ и врагами. Въ это время какъ будто бы оживилась Русь, какъ будто бы расцвѣло сознаніе, что Половцы обезсмѣили Русь, задерживаютъ ея торговлю и прекращаютъ земледѣліе. Князья стали дѣлать съѣзды, какъ во времена Мономаха, подъ предѣлательствомъ Кіевского князя. Такъ, въ 1183 году, князь Кіевскій Святославъ созывалъ противъ Половцовъ князей Черниговской и Сѣверской Земли, князей Русскихъ, Волынскихъ, Червонорусскихъ, однимъ словомъ князей Южнорусской Земли. Въ этомъ событіи явно обозначается взаимное тяготѣніе князей Южнорусскихъ земель особо отъ другихъ, совершенно сообразно народному развѣтвленію. *И совокупишася къ нима: Святославичи Мстиславъ и Гльбъ и Володимерь Гльбовичъ изъ Переяславля, Всеволодъ Ярославичъ изъ Лучьска съ братомъ Мстиславомъ, Романовичъ Мстиславъ, Изяславъ Давидовичъ и Городенскій Мстиславъ, Ярославъ князь Пинскій съ братомъ Гльбомъ, изъ Галича отъ Ярослава помочъ, а своя братья (Черниговскіе) не идоша, рекуще: далече ны есть ити внизъ Днѣпра, не можемъ своелъ земля пусть оставити, мо же поидеши на Переяславль, то скупи мся съ тобою на Суль.* (Ип. 127). Конечно, въ этомъ предпріятіи участвовали и дружины, безъ которыхъ князья не предпринимали ничего. Тутъ были и Русскіе, и Полѣсчане, и Галичане. Ч. Кабуки нѣдѣли въ этомъ союзномъ ополченіи бросили свое участіе, какъ часть Русской корпораціи, какъ отдѣльная земля, такъ какъ древняя ихъ племенная вражда къ Половцамъ, которой начальный исходъ для насъ неизвѣстенъ, соединяла ихъ съ Русскими. Однако это событіе не можетъ считаться доказательствомъ чтобъ понятія о цѣлости и единичности Южнорусской страны, утвердилось до сознанія, что всѣ ея части постоянно необходимо должны дѣйствовать сообща; ибо вскорѣ, въ послѣдующихъ походахъ противъ Половцевъ, участвуютъ только Русь — Поляне да Полѣсье. Походы князей въ 1183, 1184, 1187, 1190 совершались удачно для Русскихъ. Походъ въ 1183 году былъ предпринятъ въ охрану Русской Земли на востокъ. Русскіе ходили на берега Мерлы; въ другихъ годахъ войны съ Половцами происходили на берегахъ Днѣпра и нѣдѣли видъ обороны торговыхъ путей. Во всѣхъ этихъ взаимныхъ стычкахъ

Русскіе брали стада и плѣнниковъ, слѣдовательно эти войны должны были прибавлять Турецкаго элемента въ Русской землѣ.

Несчастенъ былъ походъ Игоря Стверскаго и съ нимъ всѣхъ князей Стверской Земли; съ князьями своими были Куряне, Трубочане (часть Вятчей), Путивляне, Рыльчане и Черниговскіе Коуя — Тюркское населеніе, подобно тому, какимъ были Черные Клобуки въ Русской землѣ. Это ополченіе, зашедши далеко въ малозвѣстную степь между Осколомъ и Дономъ, на берегу рѣки Каалы было разбито и князья взяты въ плѣнъ. Тогда ободренные Половцы напали на восточныя страны Русской земли, принадлежавшія Переяславлю, и начали опустошенія. Тогда взятъ былъ между прочимъ городъ Рымовъ; часть жителей забавилась отъ плѣна, успѣвъ уйти по болоту, а прочіе, оставшіеся въ городѣ, достались въ неволю. Въ этотъ походъ Половцы набрали много плѣнниковъ и, слѣдовательно, сдѣлали большое измѣненіе въ народонаселеніи восточной половины Русской — Полянскій земли. Другое ополченіе раззоряло берега Сема. Должно быть эти нападенія были очень тяжелы для народа, какъ это показываютъ слова Пѣсни объ Игорѣ. *Уже бо, братіе, не веселая година встала, уже пустыни силу прикрыли. Встала обида въ силахъ Даждбожа внука, вступилъ дьвоу на землю трояну, всплела лебедиными крылы на синюю морю, у Дону плещучи, убуди жирна времена.... Кликну Карна и Жля, пскочи по Рускѣи земли, смазу мычючи въ пламяи розъ; жены Русскія всплакашась, аркучи: уже намъ своихъ милыхъ ладъ не мыслію смыслити, ни дуюю сдумати, ни очима сълядати, а злата и сребра не мало потрѣпати. А вѣстона бо, братіе, Кіевъ тузою, а Черниговъ напастьми; тоска разлися по Руской земли, печаль жирна тече средъ земли Русскія*. Но Игорь воспользовался тѣмъ, что Половцы напились кумыса и стали пьяны; в присутствіи одного Половчанина, Овлуга, убѣждалъ изъ плѣна.

На князей южнаго края и вмѣстѣ съ ними на политическую судьбу народа вліяніе Суздальско-Владимірскаго князя Всеволода усиливалось. Въ 1195 году онъ потребовалъ у Рюрика, Русскаго князя, нѣсколько городовъ, и тотъ долженъ былъ исполнить его требованіе, измѣнивъ данное прежде слово зятю своему, Роману. Замѣчательнъ тотъ фактъ, что митрополитъ, котораго Рюрикъ спрашивалъ о совѣтѣ, далъ свой голосъ въ пользу Всеволода: это важно съ той стороны, что церковь, въ лицѣ своего главнаго представителя, начала давать свою санкцію стремленіямъ къ старѣйшинству Владимірскаго князя, еще въ самомъ зародкѣ

тѣхъ политическихъ началъ, которымъ пришлось впоследствии развиться на русскомъ востокѣ и довести русскій миръ до единой державы. Тогда много строили церкви, ласкали духовенство, во Владимірской землѣ; за то и духовенство на князей этой земли возлагало благословеніе на старѣйшинство съ царскими, заимствованными изъ Византіи, признаками личного единовластія. Духовные какъ, люди съ большимъ горизонтомъ понятій, не могли въ единствѣ не видѣть единственнаго пути ко благу отечества и самый идеалъ этого блага для нихъ могъ представляться не иначе, какъ въ томъ образѣ, съ какимъ они могли познакомиться чрезъ византійское образованіе. Кіевъ не въ силахъ былъ сопротивляться и отстаивать свое прежнее первенство. Въ Кіевѣ слишкомъ закоренѣли и слишкомъ срослись съ нимъ старославянскія начала, уже въ то время сильно искаженныя, изуродованныя вліяніемъ азіатскихъ и тѣмъ, болѣе неспособныя къ порядку, какой являлся передовымъ людямъ подъ вліяніемъ Византійскаго воспитанія. Отъ разнородности населенія, отъ непостоянства общественнаго строя, отъ безпрестанныхъ раззореній и, слѣдовательно, отъ ненадежности гражданской жизни, въ Южной Руси видимо происходило разложеніе; изъ прежнихъ элементовъ могли сложиться какія-то новыя формы; но онѣ еще не составились; не стало стараго, годнаго для поддержки но и не образовалось еще новаго: отъ этого Кіевскую Русь не трудно было подчинить и по произволу дѣйствовать на нее сильному. Только на западѣ организовалось что-то новое — въ образѣ Галицкой и Волынской земли, и только тамъ на новую силу могло наткнуться единое государственное стремленіе восточно-Русскихъ князей.

Всеволодъ дѣлалъ попытки для удержанія своего вліянія на Югъ. Въ 1195 году онъ обновилъ отцовскій городъ Городецъ на Воствѣ и послалъ туда своихъ тивуновъ. Въ 1200 году онъ посадилъ сына своего Ярослава въ русскомъ Переяславлѣ. Съ другой стороны Романы, соединивши Галицкую и Волынскую земли подъ однимъ правленіемъ, стремились къ власти надъ всею Южной Русью. Такимъ образомъ, положеніе Русской Земли поставлено было между двухъ огней: князь Рюрикъ Ростиславичъ, послѣ смерти Святослава Ольговича, по волѣ Всеволода сдѣлался княземъ города Кіева, будучи до тѣхъ поръ княземъ одной кіевской земли, и такимъ образомъ городъ Кіевъ, по управленію, опять сталъ главою Русской Земли: уже не было отдѣльныхъ князей Кіева и земли его. Въ то же время готовность однихъ склонить Южную Русь подъ верховное первенство Ростовско-Суздальской земли не могло обойтись безъ внут-

ревняго сопротивленія со стороны другихъ. Свѣжіе признаки вражды, воспоминанія о Юріѣ и Андрѣѣ, не могли изгладиться скоро. Ольговичи должны были стоять не только за себя, но и за всю Сѣверскую землю. Всѣ князья этой земли, обыкновенно несогласные между собою, дѣйствуютъ сообща противъ силы, которая идетъ не противъ лица каждаго изъ нихъ, но противъ нихъ всѣхъ. Всеволоду помогаютъ Смольняне и Рязанцы. Рюрикъ, посаженный Всеволодомъ, чувствуетъ, что ему необходимо и сближеніе съ Ольговичами. Тогда другая сторона, ему противная, сторона западнаго края Южной Руси, въ лицѣ Романа съ толпами Галицкими и Волынскими, сближается со Всеволодомъ, потому что онъ пока еще не былъ опасенъ. Роману хотѣлось утвердиться въ Южной Руси. Въ Южной Руси пробуждается какъ будто сознаніе единства Южной Руси; русская (Кіевская) Земля пристааетъ къ Роману; къ нему пристають Черныя Клобуки; изъ всѣхъ городовъ русскихъ пріѣхали къ нему люди, признають его, *а что городовъ русскихъ, и изъ тѣхъ людье ѣхаша къ Романови* (Лавр. 170). Народъ южно-русскій искалъ уже лица, около котораго хотѣлъ сгруппироваться въ единствѣ своей національности. Романъ подступаетъ въ Кіеву; Кіевляне язятъ Рюрику; признають Романа княземъ, открываютъ ему Подоль. Рюрикъ съ Ольговичами заперлись было на Горѣ, но должны были уступить. Рюрикъ уѣхалъ во Вручій въ Полѣсь; Ольговичи обратились въ свой Черниговъ. Но Романъ уступилъ Всеволоду и, по согласію съ нимъ (ибо въ лѣтописи говорится, что великій князь Всеволодъ и Романъ), посадилъ въ Кіевѣ Ингваря.

Была ли эта уступка Всеволоду смѣлѣму, союзнику, уступкою только до поры до времени, — во всякомъ случаѣ, кажется, Романъ думалъ о соединеніи Южной Руси подъ одною самобытною властію и дѣйствительнобылъ уже настоящимъ владѣтелемъ ея. Онъ отправился на Половцевъ и освободилъ множество христіанскихъ душъ, и была радость по землѣ русской. Его дѣло казалось дѣломъ народнымъ. Радость была однако не долга. Явилось знаменіе: въ пятомъ часу ночи стало небо чернымъ и по землѣ, по хоромамъ, показывалась кровь, будто свѣжая, недавно пролитая. Это было обыкновенное повѣрье, предзнаменовавшее явленіе общаго бѣдствія. И дѣйствительно, 2 генваря 1204 года Рюрикъ явился съ Половцами въ Кіевъ и *своиъ велико зло въ русской землѣ, якоже зло не было отъ крещенія надъ Кіевомъ: напаста были и взятъя, не якоже нынѣ зло се стася: не токмо одно Подолье взяша и пожюша, ино гору взяша, и митрополью Святую Софію разграбиша и Десятинную святую Бу-*

городницю разграбиша и монастыри все, и иконы обраша, а иныя поимаша, и кресты честныя и сруды священныя и книгы и порты блаженныя первых князья, еже блху повешали въ церквахъ святыя на память собь... Черныци и черницы старыя изскоша и поны старыя и слпыя и хрѣмыя и сухія и трудоватыя— то вся изскоша; а что черныцовъ имѣхъ и черницы имѣхъ и поповъ и попадѣй и Кіаны и дщери ихъ и сыны ихъ, — то все ведоша иноплемѣнницы въ вѣжи къ собь... (Л. лѣт. 176). Такъ несчастный Кіевъ заплатилъ послѣдній разъ за свое древнее право быть распорядителемъ судьбы своей. Рюрикъ сѣлъ въ разоренномъ городѣ, признавъ власть Всеволода. Въ 1208 году, онъ воевалъ противъ Половцевъ, своихъ прежнихъ союзниковъ, которые помогли ему разорить Кіевъ и овладѣть имъ. Война была удачна: зима была сурова, и Половцы погибали, а русскіе набрали много плѣнниковъ; но во время похода, въ Трипольи, Романъ внезапно схватилъ Рюрика и постригъ его въ монахи. Опять Южная Русь стала подъ его властію. Однако, въ тотъ же годъ лѣтомъ, неутонимый дѣятельный князь Романъ очутился уже на границахъ Польши и воевалъ съ Казиміромъ: тутъ въ битвѣ онъ нагъ. Рюрикъ, узнавъ объ этомъ, сверже чернически порты и сѣде въ Кіевѣ. Этотъ поступокъ не всѣмъ могъ показаться дозволятельнымъ; благочестивое понятие всегда признавало, что, по уваженію къ этому званію, какимъ бы образомъ и по какимъ бы то ни было обстоятельствамъ оно ни было принято, выхода изъ него нѣтъ. Жена Рюрика не только не рѣшилась расстрѣяться, но еще постриглась въ схиму, чтобъ избѣжать искушенія.

Съ тѣхъ поръ въ русской землѣ нѣсколько лѣтъ было безпорядочное броженіе, схватки князей, которые брали другъ у друга города, выгоняли одинъ другого изъ владѣній. Враждебною стороною Рюрику были Ольговичи, князья Сѣверской земли, которые стремились захватить Южно-русскую землю въ систему своего рода. На челѣ ихъ стоялъ Всеволодъ Черниговскій. Народное участіе несомнѣнно въ этой борьбѣ: какъ та, такъ и другая сторона воевала съ собственными силами; Дреговичи, обособленные отъ Кіева по управленію подъ властію Туровскихъ и Полоцкихъ князей, участвовали въ этой борьбѣ, держась стороны Ольговичей; Полѣсье стояло за Рюрика, который, послѣ неудачъ въ Кіевской землѣ бѣгалъ во Вручій и оттуда возвращался съ силами, слѣдовательно имѣлъ вспоможеніе въ народѣ Полѣсскомъ. Какъ та, такъ и другая сторона въ своихъ походахъ опустошала сельскія жилища и истребляла жителей, которые приставали къ противникамъ. Лѣтописецъ въ

этотъ мѣстѣ очевидно благосклоннѣе къ Рюрику, чѣмъ къ Ольговичамъ, и говоритъ о Всеволодѣ, что онъ *много зла сотвори земль русской*. Шаюонецъ споръ этотъ кончился при посредствѣ митрополита и Суздальскаго князя Всеволода тѣмъ, что Рюрикъ съѣзъ въ Черниговъ, а Всеволодъ въ Кіевъ. Вотъ разительный примѣръ того, что наследственный принципъ, относительно владѣнія землями въ одномъ родѣ, еще былъ не крѣпокъ. Хотя преемники Святослава княжили въ Черниговѣ болѣе ста лѣтъ, но все еще не казалось неестественнымъ, если вмѣсто ихъ сядетъ тамъ князь другой вѣтви. Наслѣдственный обычай не могъ восторжествовать надъ сознаниемъ единства Русской Земли и вмѣстѣ съ тѣмъ надъ сознаниемъ права власти цѣлаго рода, а не вѣтвей его: очевидно, что князья все еще были правители, а не властители; господствовала идея, что имѣетъ право на управленіе русскимъ материкомъ цѣлый родъ, но еще не было строго опредѣлено, чтобъ каждая личность изъ этого рода имѣла право владѣть известною частію такого-то, а не другого пространства, на основаніи своего ближайшаго происхожденія. Во всей Южно-русской землѣ не было уже единства родовъ, а нѣсколько вѣтвей княжили почти безъ послѣдовательнаго права; князья возводились одною игрою обстоятельствъ или опирались на расположеніе воинственныхъ шаекъ; появлялись тогда новые князья, въ разныхъ городахъ гдѣ ихъ преждѣ не было; такимъ образомъ случайно упоминаются князь Каневскій Святославъ, князь Шумскій Святополкъ. Переяславль находился подъ управленіемъ сына Всеволода Суздальскаго, который такимъ образомъ протягивалъ руку на Южную Русь и поддерживалъ свое старѣйшинство надъ князьями. Но этотъ край, сопредѣльный со степями, болѣе всѣхъ страдалъ отъ набѣговъ Половцевъ; Половцы разоряли села, такъ что жители не успѣвали строиться, а князья съ своими дружинами плохо могли оборонять ихъ. Народонаселеніе края рѣдѣло болѣе и болѣе, а съ другой стороны русская стихія во множествѣ плѣнниковъ переходила въ степи Половецкія. Въ 1212 году князья смоленскіе, по непріязни, выгнали Всеволода и посадили въ Кіевъ бывшаго Смоленскаго князя, Мстислава Романовича. Права тутъ не было никакого, ибо такъ передъ тѣмъ думали-было посадить княземъ Ингвара Луцкаго, а потомъ удалили его и сдѣлали Мстислава. Всеволодъ долженъ былъ удалиться въ Черниговъ, гдѣ уже не было на свѣтѣ Рюрика, и тамъ скоро умеръ.

Въ 1224 году, появились впервые Татары. Видно, что вѣсть о страшномъ явленіи, сильно поразила народный духъ. *По прѣхомъ нашимъ приидоша языцы незнаеми, (выражается лѣтописецъ)*. Эта

неизвѣстность дышетъ чѣмъ-то зловѣщимъ, страшнымъ. Вѣсть о нихъ принесли Половцы. Страшное пораженіе понесли они отъ невѣдомаго народа. Лѣтописецъ не удержался, чтобъ не припомнить при этомъ неприязни, которая не могла не таиться въ русской душѣ: *много бо ти Половцы за сотвориша руской земль. Богъ же отмщеніе створи надъ безбожными Куманы, сынами Измаиловыми: побѣднша ихъ Татары и инъхъ языкъ семь.* Нѣсколько князей половецкихъ погибло со своими ордами. Одинъ изъ нихъ, Котянъ, тесть Мстислава Мстиславича, тогда захватившаго Галичъ, привелъ къ нему много даровъ, коней, верблюдовъ и буйволовъ: (дѣвки были въ числѣ скота)—и просилъ помогать противъ невѣдомаго народа. Онъ говорилъ, по словамъ современника-лѣтописца: *нашу землю днесь одолѣли Татары, а ваша завтра возмутъ пришедъ; то побороните насъ.* Мстиславъ началъ просить Русскихъ и Сѣверныхъ князей. Собрались въ Кіевѣ и приговорили: *лучше намъ срѣсти ихъ на чужей земль, нежели на своей.* И раздѣхались строить войновъ каждый въ своей волости. И такъ собрались Кіевляне, Сѣверяне, Бѣлоруссы изъ Несвижа, и Путивльцы и вся Сѣверская земля, Куряне и Трубочане, и Волынская и Галицкая земля, пристаи Смоляне и двинулись за Дибрѣ. Но вотъ, отъ невѣдомаго народа идутъ послы и предлагаютъ имъ миръ; объясняютъ, что они собственно пошли на враговъ Русскаго народа, Половцевъ, называютъ послѣднихъ своими конюхами и холопами, просятъ Русскихъ добывать съ ними Половцевъ. Русскіе такъ рѣшились съ ними биться, что не посмотрѣли на то, что званіе пословъ было священно: перебили пословъ. Русскихъ не убѣдили представленія этихъ пословъ, говорившихъ: *вѣдъ мы вашихъ земель не трогаемъ, ни городовъ вашихъ; ни сель, мы не на васъ идемъ!* Надобно при этомъ замѣтить, что отношенія къ Половцамъ видимо измѣнились; у Половцевъ тоже произошли важныя перемѣны. Христіанство распространилось въ этомъ народѣ. Два князя половецкіе, убитые противъ Татаръ, были христіане (Юрь и Данило); въ тоже время, когда князья собирались идти на Татаръ, одинъ изъ половецкихъ князей, Басты, принялъ крещеніе въ Кіевѣ. Видно, что присутствіе русскихъ плѣнниковъ въ половецкихъ степяхъ распространило между Половцами христіанство и русскіе нравы. Князья были въ безпрестанномъ родствѣ; съ другой стороны, и Русскіе, отъ безпрестаннаго столкновенія, принимали элементъ воинской дикости.

Русскіе надѣялись на свои силы, особенно послѣ первой удачи, когда имъ удалось разбить татарскую сторожу. Кромѣ сильнаго русскаго

ополченія разныхъ земель, надежда была и на Половцевъ, которые за-
щипали свое существованіе. Ополченіе, подъ предводительствомъ 20 рус-
скихъ князей, двинулось въ степь. Галичане, подъ предводительствомъ
Юрія Домажирича и Держикрая Владиславича, поплыли по Днѣстру; по-
томъ моремъ, на ладьяхъ, вошли въ Днѣпръ, *возвели* пороги и стали у
рѣки Хортицы, — извѣстіе, показывающее, что приморье было еще въ
Русскихъ рукахъ. Туда прибыло и сухопутное ополченіе. Тутъ татар-
скій отрядъ явился высматривать ладьи Русскія; князь Данило Романо-
вичъ пустился за нимъ и разогналъ его. Галицкіе предводители дали со-
вѣтъ остальному русскому войску выступить на непріятеля и пуститься
за нимъ. Русскіе и Половцы перешли Днѣпръ разстѣли татарскую сторо-
жу, и восемь дней гнались за Татарами до рѣки Калки. Князья между со-
бою не ладили. Мстиславъ Галицкій ссорился съ Мстиславомъ Кіевскимъ
и узнавши, что сильное татарское войско идетъ на нихъ, не сказалъ кіев-
скому князю «зависти ради». Галичане съ Половцами бросились первые,
сражались храбро, но Половцы, испугавшись, побѣжали и опрокинули
Галичанъ, — и Галичане были разбиты. Тогда Кіевляне в ополченіе Рус-
ской земли (Украины) уперлись на каменистомъ берегу Калки, сдѣла-
ли укрѣпленіе и оборонялись три дня. М. т., Татары, оставивши около нихъ
войско, погнались за отрѣзанными Волынскими полками, и разбилъ ихъ;
нѣсколько князей было перебито. Осажденные кіевляне долго не сдава-
лись. Но Татары были бродники — смѣшанное народонаселеніе вѣроятно
изъ плѣнниковъ русскихъ, въ разное время отведенныхъ въ плѣнъ,
тоже что въ послѣдствіи называлось тумы; въ степяхъ они вели полуко-
чевую жизнь; воеводою у нихъ былъ Плескмиъ. Они уже пристали къ
Татарамъ. Они уговорили кіевлянъ сдаться на искупъ. Тѣ повѣрили,
и дѣло кончилось тѣмъ, что Татары положили князей подъ доски и на
этихъ доскахъ сами стали обѣдать; однихъ кіевлянъ погибло тогда до
10,000. Это бѣдствіе наполнило Русь ужасомъ. Главное дѣло — не
знали, что за народъ явился и чего ждать отъ него. Татары скоро по-
вернули назадъ, но и это страшило русскихъ: *никтоже не вѣсть, кто
суть и отколъ придоша и что языкъ ихъ и которого племени
суть, и что вѣра ихъ*. Книжники соображали, толковали, подозрѣвали
что это люди, загнанные Гедеономъ въ пустыню Етріевскую; по скопчаніи
временъ имъ слѣдовало явиться и поплѣнить всю землю отъ востока и до
Ефранта и отъ Тигръ до Понтъскаго моря, кромѣ Евюпія. Одни говорили,
что ихъ звать — Татары, другіе — Тауромены, третьи — что это Пе-
ченѣги. Опасались ихъ появленія вновь; народъ пугался разными пред-

знаменованіями; говорили, что не даромъ горѣли лѣса и болота и поднимался сльный дымъ, такъ что нельзя было смотрѣть; потому покрывала землю мгла, такъ что птицы не могли летать по воздуху, но падали и умирали. Явилась на западѣ звѣзда, *отъ нея же бы луча не со зракъ челоувчимъ*. По закатѣ солнечномъ каждый вечеръ видѣли ее на западѣ и она была болѣе всѣхъ звѣздъ и свѣтила семь дней, а потомъ лучи ее стали являться на востокѣ; тамъ пребыла она четыре дня и потомъ-исчезла. Ее считали предзнаменованіемъ небеснаго гнѣва.

Кіевъ съ Русскою Землею продолжалъ переходить изъ однихъ княжескихъ рукъ въ другія. Въ 1228 году имъ владѣлъ Владиміръ, сынъ Рюрика. Переяславль захватилъ Суздальскій князь, по слѣдамъ предковъ протягивавшій руку на Южную Русь, и посадилъ тамъ племянника своего, Всеволода. Владиміръ Рюриковичъ, сначала въ союзѣ съ Михаиломъ Черниговскимъ, сталъ-было дѣйствовать противъ Данила Галицкаго, но потомъ, при содѣйствіи митрополита Кирила, примирился съ нимъ; вслѣдъ за тѣмъ, его началъ беспокоить прежній союзникъ въ распрѣ противъ Данила, Михаилъ Черниговскій, и Владиміръ соединился съ Даниломъ. Въ 1233 году, открылась война съ Черниговскою Землею; Ольговичи призвали на помощь Половцевъ. Данило пошелъ съ ополченіемъ защищать Владиміра, но былъ разбитъ. Владиміръ взялъ въ плѣнъ, а Данило по этому поводу лишился Галича. Его оттуда прогнали; врагъ его Михаилъ Черниговскій былъ призванъ въ Червоную Русь. Тогда, пользуясь такими смутами, братъ Суздальскаго князя, Ярославъ, дѣйствовавшій съ Михаиломъ за-одно, захватилъ Кіевъ, но былъ изгнанъ Владиміромъ Рюриковичемъ, а тотъ въ свою очередь Михаиломъ Черниговскимъ, который разомъ овладѣлъ и Червоною и Кіевскою Русью, и Галичемъ и Кіевомъ, и въ Галичѣ посадилъ своего сына, Ростислава. Но скоро подняла голову Данилова партія въ Галичѣ; прогнали Ростислава; а Михаилъ вслѣдъ затѣмъ бѣжалъ снова изъ Кіева, но не отъ князей, и не отъ партій, а услышавъ о Татарахъ. Данило захватилъ тогда Кіевъ, посадилъ тамъ своего боярина Дмитрія оборонять его отъ нашествія враговъ, которые приближались грозною тучею.

Завоеватели, разоривъ сѣверовосточную Русь въ 1238 году, на слѣдующій годъ бросались на Южную. Одно войско взяло Переяславль и разорило его до основанія, уничтожило переяславскую патрональную церковь святаго архистратига Михаила; много людей перебило; иныхъ погнали въ неволю. Другое татарское ополченіе отправилось къ Чернигову. Одинъ изъ Ольговичей, Мстиславъ Глѣбовичъ, думалъ ударить на

Татаръ сзади, когда они стали осаждать городъ. Черниговцы: защищались отчаянно изъ города они поражали Татаръ такими огромными камнями, что четыре человекѣ не могли поднять одного. Лють былъ бой, но все было напрасно. Войско, храбро отражавшее иноплемениковъ, погибло въ сѣчѣ; городъ былъ взятъ и сожженъ. Татары, однако, оставили въ живыхъ взятаго въ плѣнъ епископа Порфирія. Послѣ того одинъ отрядъ, подъ начальствомъ Мангу-хана, подошелъ къ Киеву.

Завоевательное полчище стало у Песочнаго городка, построеннаго на лѣвой сторонѣ Днѣпра противъ Киева. Лѣтописецъ говоритъ, что Татары дивовались красотѣ Киева и величію его; хотя городъ этотъ сильно упалъ противъ прежняго отъ междоусобій и разореній, но его красивое мѣстоположеніе вообще придавало величія всякому строенію. Мангу отъправилъ въ Киевъ пословъ требовать покорности, какъ будто жалѣя разорять такой красивый городъ. Киевляне перебили этихъ посланныхъ. Мангу тогда отошелъ прочь, и только погрозилъ Киеву... Угроза была зловѣщая.

На другой годъ, весною, огромное Батыево полчище явилось опять надъ Днѣпромъ уже не за тѣмъ, чтобъ требовать покорности, а за тѣмъ, чтобъ истребить городъ, который такъ дерзко осмѣлился поругаться надъ величіемъ завоевательной силы. Татары, подъ предводительствомъ Батыя, переправились черезъ Днѣпръ и обступили кругомъ городъ, «и бысть градъ во обдержаніи тяжцѣ, и бѣ Батыи у града и вся сила его безбожная обспѣдиху града и не бѣ слышати въ градѣ глаголюща другъ къ другу въ скрипаніи телгы его и множество ревеніа велиблудъ его и рзанія отъ мѣса коннаго стада его, и бѣ исполнена Земля Русьская ратныхъ. (Соф. врем., II. С. Л. т. V. стр. 175).

Киевляне захватили въ плѣнъ Татарина, по имени Торвула. Онъ описалъ имъ свою силу въ угрожающемъ видѣ; странныя имена богатырей, имъ перечисленныхъ, соединились съ свѣжими воспоминаніями плѣненныхъ и разоренныхъ земель (се Бѣдіяй Богатуръ и Бурундай богатырь, иже взя Болгарскую землю и Суждальскую, и нѣтъхъ безъ числа воеводъ); однако Киевляне не сдавались и рѣшились, защищаясь, погибнуть. Батый направилъ особенныя усилія противъ Лядскихъ воротъ, находившихся на юго-западной части Стараго Киева, вѣроятно на нынѣшнемъ Крещатикѣ. Завоеватели поставили тамъ свои стѣнныя орудія, и стали громить стѣны Киева день и ночь. Киевляне отбивались упорно, стоя на стѣнахъ: ломались копы, разлетались въ щепы щиты, стрѣлы омрачали

свѣтъ, говоритъ лѣтописецъ. Не устояли Кіевляне. Дмитрій былъ раненъ. Татары сбили осажденных со стѣнъ и сами взошли на стѣны. Кіевляне сомкнулись около церкви Десятинной Богородицы, и сдѣлали наскоро укрѣпленіе. 9 мая былъ послѣдній приступъ. Одна толпа народа заперлась въ церкви, другіе боролись съ Татарами. Множество народа взошло на церковь и на церковные комары съ имуществомъ и оттуда защищались. Комары не выдержали тяжести и обломались. За ними повалились и церковныя стѣны, вѣроятно отъ ударовъ вражескихъ. Кіевъ былъ взятъ и разрушенъ. Раненный Дмитрій оставленъ живымъ, — ради его мужества, говоритъ лѣтописецъ. (П. Собр. Л. II, 178). Онъ пошелъ вмѣстѣ съ Татарами. Батый приблизилъ его къ себѣ, и онъ подавалъ Батыю совѣты итти въ богатую Угрію.

Темное преданіе объ этой ужасной эпохѣ перешло до позднихъ потомковъ въ сказочной исторіи Михайла Семилітка. Семилітній богатырь — типъ народной надежды на грядущія поколѣнія, идеалъ нестарѣющей, вѣчно-юной, всегда обновляющейся силы народа — защищалъ Кіевъ противъ иноплеменныхъ враговъ. Татары видѣли, что онъ одинъ удерживаетъ кіевлянъ, и предложили пощаду городу, если выдадутъ имъ богатыря. Кіевляне соблазнились. Тогда Семилітокъ, выѣхавъ на своемъ чудномъ конѣ, ударилъ копьемъ въ Золотыя Ворота, поднялъ ихъ на воздухъ и закричалъ:

Кіеве-громадо!
 Погана ваша рада!
 Колибъ ви мене не оддали,
 Поки свігъ-сонца Татари бъ Кіева не взяли.

Онъ проѣхалъ сквозь татарское полчище, и враги не смѣли прикоснуться къ чудотворному герою; онъ провезъ Золотыя Ворота даже до далекаго Цареграда и тамъ поставилъ ихъ. Тамъ стоятъ они уже много вѣковъ. Кто пройдетъ мимо ихъ и подумаетъ: не быть Золотымъ Воротамъ на прежнемъ мѣстѣ — золото на нихъ и потускнѣетъ; а кто пройдетъ мимо ихъ и скажетъ: быть вамъ, Золотыя Ворота на прежнемъ мѣстѣ, въ Кіевѣ, — золото заблеститъ и засинѣтъ!

Н. Костомаровъ.

БАЙКИ.

I.

ТОРБИНА.

У темному кутку, де рогачі стояли,
Де вінки ставили та трісочки складали,

Лежать Торбині довелось:

(Давно її вогнінув хтось...)

Лежить порожня Торбинка,

Неваче драна радийка,

І в руки не беруть,

А вноді в смігтемь приметуть.

Долéжалась-такі Торбина —

Настала в її щаслива година:

Хазяїн взяв —

Повнісіньку червінцями й набравъ..

Неваче пані на перині,

Лежить Торбина в гарній скрині!

И по селу, й по хуторамъ,

И по купцямъ, и по панамъ,

Пішла про неї слава всюди:

І шанують хитрі люде;

На неї дивитця усяк

Такъ-весело и ласо такъ,

Якъ циганча на добре сало...

Такъ що-ж? сего Торбинці мало:

Розчванилась вона,

Глузує надъ людий, базіка —

Вибріхує такé-що на!

Невѣче пани превелика!
 А люде слухають — мовчать,
 Бо хороше червінчак брязчать.
 А якъ Торбїна спорожнилась,
 Дѣ въ бїса ѿ слава таа дїлась:
 Бѣвъ грѣшей торба — ка'зна-що...

Велике діло, братця, грѣші—
 Зъ грѣшіма ѿ дурні прехорѣші!
 Е въ дурня грѣші — вінъ и панъ;
 Е въ ёго дорогїй жупанъ —
 И рѣзумъ е; всі поважають,
 На покуті ёго сажають;
 Той ёму свѣтъ,
 Той ёму братъ;
 Его въ бояри, въ куми просять,
 И першу чарочку підносять...

Сказать би дурнямъ тямъ,
 Що якъ кашшукъ у нихъ прорвѣтця—
 Розїдетця їхъ слава, якъ той димъ,
 И панство пїшнее минѣтця...

II.

СВИНІЯ.

Свинїя у панський двіръ залїзла;
 Посновидала тамъ —
 По всімъ куткамъ,
 На смїтнику кистѣкъ погрїзла,
 Полѣжала въ багні —
 Якъ слїдъ Свинї, —
 Въ гної куєвдилася пїкою своєю...
 Та и зъ гостей изновъ прийшла,
 Така жъ якъ и була:
 Свинїя — свинєю.
 Отъ, ставъ Свинарь її питать:
 »Що, Свинко, бачила ти въ пана?

Чи хóроше тамъ гостюва́ть?
 Яка́ була тоби́ тамъ ма́на?
 Я чувъ ко́лись, що у панівъ,
 Мо'въ казці — у царівъ,
 Сріблó та зóлото скрізь сáе,
 Що́ буди́мъ-то пані́ такъ хóроше живу́ть,
 Та sóлодко і́дять и пьють...«
 — » Та дé тамъ вонó е!«—Свиня ёму мовля́е.
 »Брехня́! не слухай! я жъ була,
 И їла и піла́,
 Всі́ заходéньки обході́ла,
 И смітниківъ,
 И суточкí,
 А гáрного вичóго тамъ не вздрі́ла;
 То тілько́ вигадки дурні!«

Не хóчу я ні́кого прирівня́ти. —
 Звиня́йте, — до Свині...
 Ні́, далéбі — що ні́!
 Я тільки хóчу щось спитáти...
 Трапιάлось на-вiкú мині́ —
 Такéе бáччти ледáщо: —
 Подiвнися—негóдне а ні на-що;
 А якъ почне́ когó суди́ть,
 То такъ обрéше, обчерни́ть
 Та рознесе́ такú погáну сла́ву,
 Що sóромно́ я сказáть...
 Такъ я́ се й хóчу васъ, панóве, попитáть:
 Эге? не грiхъ такú проiвú
 Свинéю величáть?

Л. Гли́бовъ.

(НОВЫЕ)

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ БЮГРАФИИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

«Память о нашем народномъ поэтѣ должна быть для насъ святыней. Чтить эту память—священный долгъ каждаго, кто дорожитъ своею національною честію, своимъ достоинствомъ, своимъ добрымъ именемъ. Д'Шарвль».

II. (1)

Письма Т. Г. Шевченка къ Варѣ. Григ. Шевченку принадлежатъ къ послѣднимъ двумъ годамъ страдальческой жизни поэта, когда онъ, послѣ долгихъ испытаній, посланныхъ ему въ удѣлъ судьбою, измученный душою и тѣломъ, не прельщаясь болѣе славою и чувствуя въ себѣ упадокъ творчества, хотѣлъ найти для себя послѣ бурнаго плаванія по житейскому морю, убогую пристань, на берегу Днѣпра староденнаго, вдали отъ свѣта и шумной жизни столичной, посреди любимаго имъ народа.

«Слава мені не помагáе, и, мені здаётця, якъ не заведú свого кiшла, то вона менé и вдрúге поведé Макарови телáта пáсти... Чи такъ, чи сякъ, а де—нэбудь трéба прихилитця. Въ Петербурси я не всiжу. Винъ мене задúшить. Нудьгá така, що нехай Богъ борóнить всякого хрещéного и нехрещéного чоловiка.» (2).

Задушевная мысль поэта—поселиться на родинѣ, не оставляла его и въ стéняхъ киргизскихъ, во все продолженіе томительной 10-лѣтней ссылки. Одна она спасала его отъ совершеннаго отчаянія, подкрѣпляла его силы и помогла снести тяжелое бремя существованія...

(1) Начало въ майской книжкѣ.

(2) Изъ письма къ В. Г. Ш. отъ 2 ноября 1839 г.

И благовъ би я о смѣрти,
 Такъ ти й Украина
 И Днѣпръ крутоберегий,
 И надія, брате,
 Не дае́те мені Бога
 О смерти благати,

пишетъ онъ изъ Новопетровска другу своему А. І. Козачковскому.

Не покидала эта мысль поэта и на далекомъ сѣверѣ: въ воображеніи его постоянно мелькали картины южной природы: «разстилась степь, усыпанная курганами, красовалась его прекрасная, его бѣдная Украина во всей непорочной, меланхолической красотѣ своей...» (1).

Осужденный на вѣчное одиночество и скитаніе въ пустынѣ многолюдства (*dans le désert du monde*), страдаая всю жизнь свою чужими страданіями, онъ наконецъ пришелъ къ сознанию права на обладаніе тихимъ счастьемъ семьянина: онъ хотѣлъ имѣть свою хату и свою хозяйку:

Бо доведѣтца одінокимъ —
 Въ холодній хаті кривобокій
 Або підъ тїномъ простягтись!..

Въ письмахъ этихъ видѣнъ весь Тарасъ, какимъ мы его знаемъ въ частной, домашней жизни: та же теплая доброта души, та же горячая привязанность къ роднымъ и друзьямъ, то же непониманіе самыхъ обыкновенныхъ житейскихъ истинъ и та же правдивость и прямота характера. Проходя въ жизни своей по разнымъ мытарствамъ, онъ не заразился изворотливостію и лукавствомъ окружающей его среды и остался, въ этомъ отношеніи, чистъ какъ голубь. Испытавъ всѣ превратности судьбы, находясь подъ вліяніемъ самой разнообразной обстановки, онъ не утратилъ ни одной черты народнаго типа, какъ-будто онъ всю жизнь свою провелъ «підъ убогою батьківською стріхою.»

Понятна, послѣ этого, та странность, надъ которою немало потрунили его знакомые, что онъ хотѣлъ непременно жениться на простой крестьянкѣ: «щобъ була сиротá, наймичка и кредáчка.» Не правда ли, странно? А вотъ—что отвѣчаетъ на это Тарасъ:

«Я, по плóті и дѹху, синъ и рідний братъ нашого безталаннаго

(1) Изъ Дневника.

народу, то якъ же таки себѣ поєднати зъ... панською кровью? Та й що та панночка одукowana робитиме въ мой мужицькій хаті?»

Весною 1859 года Тарасъ вырвался изъ столицы и посетилъ свое родное село. Съ братьями онъ оставался недолго, по разнымъ причинамъ. Ярина рассказала Сошенку о свиданіи своемъ съ Тарасомъ слѣдующее:

»Була я на горбді—полола. Дивлюсь—біжить моя дівчинка: «Мамо, мамо, васъ якийсь Тарасъ гукæ: « скажи, каже, матері, що до неї Тарасъ прийшовъ.»—Якій Тарасъ? А сама и зъ місця не зоступлю. Ажъ ось и самъ вінъ идє.—»Здрастуй, сестро!..« Я вже й не знаю, що зо мною було. Отъ ми сіли гарнєнько підъ грушею; вінъ, сердєшний, положивъ голову на мої коліна, та все просить мене, щобъ я ёму росказувала про свое життє гирькєє. Отъ я ёму й росказую, а вінъ покійникъ слухæ, та все додає: »ггг жъ! такъ, сестро, такъ!« Наплакалась я доволі ажъ покіль не доказала до кінця—якъ мій чоловікъ умеръ... Вінъ сердєшний вставъ, подививсь на небо, перехрестивсь та й сказавъ: »Слава жъ тобі, Господи! Молись, сестро: и я вільний, и ти вільна...« (*)

Прощаясь съ сестрой, Тарасъ не могъ ей удѣлить больше рублевой бумажки...

Между посмертными произведеніями Шевченка сохранилось одно небольшое стихотвореніе, посвященное памяти сестры Ярины. Оно написано 20 іюля 1859 года въ Черкасахъ, куда поэтъ прибылъ, благодаря содѣйствію становаго пристава Д...го, мечтавшаго за свой великодушный подвигъ получить орденъ... Изъ Черкасъ, отправляясь въ Кіевъ, прислалъ Тарасъ это стихотвореніе своему брату на маленькомъ лоскуткѣ бумаги (подлинная рукопись его хранится у меня):

Миняючи убogi села
 По-надъ-дніпрянські, невесєлі,
 Я думавъ: дежъ я прихились
 И де подінуся на-світi?
 И снітця сонъ мені: дивлюсь —
 Въ садбчку, квітами повіта,
 На пригорі собі стоить—
 Неняче дівчина—хатина.
 Дніпро геть-геть собі роскїянувсь,

(*) Поэтъ намекаетъ здѣсь на горькое життє Ярины съ мужемъ, маляромъ и пьяницею, по смерти котораго жизнь ея слѣдалась сносною.

Сієе ба́тько та горі́ть!
 Дивлюсь: у те́мному садб́чку,
 Підъ ви́шнею, у холодо́чку,
 Моя е́дина сестра́,
 Многострада́лиця свята́а,
 Ненáче въ ра́і спочивáе —
 Та зъ-за-широ́кого Дні́пра
 Менé небо́га вигляда́е.
 И і́й зда́ється: виринáе
 Зза ф́йлі чо́вень, — доплива́ —
 И знова въ ф́йлі порина́е...
 »Мій бра́тіку! Моя ти до́ле!
 И ми прокíнулися: ти —
На пáнцині, а я — съ нево́лі!
 Отта́къ намъ довелóся йти
 Ще змáлечку колючу ніву...
 Мо́ліся, сéстро! Бúдемъ живі,
 То Богъ помóже перейті́.

Посѣтивъ свое родное село и найдя своихъ родныхъ въ нескончаемыхъ трудахъ, бѣдности и неволѣ, Тарасъ Григорьевичъ искалъ пріюта растерзанной душѣ своей у дальняго родственника, Варооломея Григорьевича Шевченка, сестра котораго замужемъ за роднымъ братомъ поэта, Осипомъ: въ Корсунѣ прогостилъ онъ около двухъ мѣсяцевъ. Разставшись еще въ роковомъ 1847 году, друзья не видѣлись въ теченіи 12 лѣтъ. Было, казалось, о чемъ поговорить. Но Тарасъ вообще не любилъ ни съ кѣмъ говорить о своемъ прошедшемъ, хотя и многое могъ бы разказать здѣсь, на-досугѣ, и притомъ такому близкому человѣку, какъ Варооломей Григорьевичъ. Предметомъ бесѣды ихъ было большею-частью устройство будущаго жилища поэта, гдѣ нибудь надъ Днѣпромъ, неподалеку отъ Корсуни. Около половины іюля 1859 г. они разстались.

Съ этого-то времени между названными братьями началась самая оживленная переписка: о покупкѣ усадьбы подъ домъ, о заготовленіи строеваго лѣсу, о *присканіи жены*, о выкупѣ родныхъ и проч.

Этою-то любопытною перепискою я хочу подѣлиться съ читателями »Основы,«
 получивъ на то право отъ В. Г. Шевченка, письма котораго, въ случаѣ нужды, послужать комментариемъ для писемъ Тарасовыхъ.

Затѣмъ я намѣренъ помѣстить нѣкоторыя изъ писемъ поэта, ко-

торыя и имѣлъ счастье получить отъ него въ продолженіи нашего не-
долгаго знакомства съ нимъ (1859—1861 г.).

а) ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА.

I.

Іюля 13, 1859 г.

Я не дождавсь П...го; той не зробивъ нічого; тільки купивъ гер-
бового паперу,—а на папері тимъ пишеть ужѣ ви що знаєте и що вамъ
Богъ на розумъ пошлѣ. Оставайтесь здорові. Нехай вамъ Богъ допо-
магає на все добре (1).

Щирый братъ вашъ Т. Шевченко.

II.

20 августа. Прилуки.

14 августа вѣрвался я зъ того святого Кіева и простую теперъ
не оглядаючись до Петербурга. А проїзжаючи Пирятинський повіть, я
прочувъ що въ К...вихъ добрахъ небуло добра та й не буде. Отой
Р...чь, що писавъ до тебе, посадивъ у Згурівці свого приятеля,
якогось пьяницю и здирцю ...го. Теперъ вінъ тільки що приймаєтца
управлять. Цуръ ёму тому К...ві. Ладнай зъ отимъ жидомъ, що ти
казавъ мені—лучче буде.

Чи ти зробивъ що зъ В...мъ (2)? Якъ ні, то зроби якъ умієшь
и якъ тобі Богъ поможе, бо мені и въ день и въ ночі снитца ота бла-
годать надъ Дніпромъ, що ми зъ тобою оглядали.

Не здивуй, що такъ мало пишу тобі: ніколе. Сѣгодня рушаю у
Кочетопъ. Напиши мені въ Петербургъ по тому адресу, що есть у
тебе. А тимъ часомъ цілую тебѣ, сестру и вашихъ діточокъ. Оста-
вайся здоровъ.

Щирый братъ твой Т. Шевченко.

III.

С. Петербургъ 1859, 10 сентября.

7 сентябрѣ вранці приїхавъ я въ Петербургъ и прочитавъ твое

(1) Изъ Корсуна Т. Г. въ началѣ іюля поѣхалъ въ с. Межиричи для сви-
данія съ помѣщикомъ П...мъ, въ имѣніи котораго ему понравилась одна чудная
мѣстность, на берегу Днѣпра. Объ ней часто воспоминаеть онъ въ своихъ пись-
махъ: «все мені снитца ота благодать—и Днѣпро и темный лѣсъ пойдѣ горю...»

(2) Управляющей помѣщика П...го.

письмо у М. М. Лазаревського. Пишешъ, що тебе не було дома, що ти хлопцівъ возивъ у Херсонъ. Добра зробивъ—еси! Та тільки чи притокмивъ ти їх у те училище торгового мореплавання? Якъ що притокмивъ, то молися Богу, та лягай спати: зъ хлопцівъ будуть люде... тільки треба спать на одво око.

Пишешъ, що бачився съ П...мъ; и я зъ нимъ бачився въ Черкасахъ. Те саме вінъ и мені говоривъ, що й тобі (¹); нехай собі робить якъ знае. А ти, мій рідний брате, зроби такъ якъ умієшъ и якъ тобі Богъ допоможе. Продать вінъ землі тієї неволень, а контракуватъ на 25 літь волень, съ согласія оієки. Якъби ти побачився зъ В...мъ, та зъ нимъ добре поговоривъ та умовився. Та вже тамъ роби якъ знаєшъ и умієшъ та тільки зроби, бо мені й досі снітца Дніпро и темний ліс по підъ горою. Контракутуй на своє імя. На сей случаї я оставивъ письмо у В...го и аркушъ гербового паперу въ 90 коп. На тимъ ти жні у мене будуть гроши, то якъ треба буде, то я заразъ и пошлю тобі. Добра булбъ якъ би Йосипъ, або Микита (²) взялися за постройку: веселішебъ гроши платитъ. Якъби ти побачився зъ ними. Якъ побачишъ Дзвндзєловського, Липмана и Грудзинського и ёго стару матір, то поцілуй їхъ всіхъ за мене.

Чи ти получивъ мое письмо зъ Прплукъ?

Пришли мені оту маленьку книжечку и клаптики (³) зъ нею; хочъ перепши; мені розрішено друкуватъ, то книжечка та теперъ мені треба.—Посилаю Рүзі (⁴) не всеобщую исторію, а Робинсона Крузо: для языка це буде лучше. Исторію пришло на той рік, або самъ привезу.

Сестру, тебе и всіхъ діточокъ вішпхъ трічі цілю. Оставайся здоровъ. Нехай тобі Богъ помогае на все добре. Братъ Т. Шевченко.

(¹) По всему было можно замѣтить, что П...ий не желалъ имѣть сосѣдомъ такого человека, какъ Шевченко; Варооломей Григорьевичъ писалъ объ этомъ слѣдующее: «Твое діло за покупку земли я не змигъ вічимъ кончить; получишь одъ нѣго такой одвітъ, що якъ вінъ побачитца зъ генераль-губернаторомъ, то заразъ потімъ дасть резолюцію настоящю.»

(²) Родные братья Тараса, занимающіеся плотничествомъ.

(³) «Книжечка» собраніе стихотвореній послѣднихъ 12 лѣтъ. «Клаптики» 2 маленькіе лоскутка сивей почтовой бумаги; на нихъ написаны были три маленькіе стихотворенія Шевченка.

(⁴) Старшая дочь В. Г.—ча, Пріся.

IV.

2 Ноября 1859 г.

Ще позавчора передано мені твоє и Прісіне письмѣ, а я тільки сѣгодня заходився одвітувати. За лежнею, бачишъ, нікоде й посідити. Погане ти пишешъ про мою справу. В...й, я знаю, добрий и щірий чоловьяга, та чи вдіє вінъ що въ цій справі? Отъ—що: я пишу ёму, а ти будь ласкавъ перешлі, або самъ, якъ матимешъ часъ, передай ему моє письмо. Нехай вінъ тобі просто скаже, чи буде що зъ сѣго чи ні? А поки каша, то будемъ масла добувати. У мене думка ось яка: (яка твоя буде на се порáда?) Поки—що буде, купиць у В...го дубивъ 40 лісу, вірубать, та й нехай собі сохне. А скласти ёго можна коло Пекаривъ на ролі, ни жидівскій лісній пристані и пильні. Якъ ти думаешъ, чи до—ладу воно буде? Якъ—що доладу, то хутенько напиши мені, то я заразъ и грóши вишлю. Чи тамъ, чи самъ, а де нѣбудь трѣба прихилитьця. Бо въ Петербурсі я не всижу—вінъ мене задушить. Нудьга така, що нехай Богъ боронити всякого хрещеного и нехрещеного чоловіка.

Чи Харіту (¹) ще не приходивъ ніхто зъ нагаємъ свѣтати? Якъ що ні, то спитай у неї нишкомъ, чи не далабъ вона за мене рушниківъ? Абб нехай сестра спитає:—се жіноча річь. Оті одуковані та ненадруковані панночки у мене въ зубáхъ навьязли... нѣфорощъ! та й більшь нічого!

А тимъ—часомъ прошу твоєї щірої братнєї порáди. И пѣрше такъ було, а тепѣрь ажъ надто стадо тяжко на самоті. Якъби не робота, то я давнѣ одуривъ би, а тимъ—часомъ самъ не знаю, для кого и для чо́го роблю?—Слава мені не помагá, и, мені здаетьця, якъ не заведу свого кишлá, то воно мене и вдруге поведѣ Макарови телáта пасти!

Харіта мені дуже, дуже подобалась. Порáдьясь зъ своєю жінкою, а зъ моєю сестрою, та й мені рáду дайте. А поки—що, нехай вамъ Богъ помагáє на все добре.

Щірий твій другъ и братъ Т. Шевченко.

P. S. Напиши Прісі, що якъ буде добре вчійтьця та не пустовати, то я ще кращій пришлю їй подарунокъ.

(¹) Крепостная Кн. Лопухина, наймичка В. Г...ча.

Нащотъ отієї книжечки ти сказавъ правду,—и спасібі тобі! (1)

Ще ось—що: може Харита скаже, що вона вбога сирота, наймичка, а я багатий та гордий, то ти скажи їй, що въ мене багато де—чого нема, а часомъ в чістої сорочки, а гóрдості та пихи я ще въ моєї матері позичивъ, у мужічки, у безталанної крепачки.

Чи такъ, чи сякъ, а я повиненъ ожени́тьця, а то прокля́та нудьга́ зжене́ мене́ зъ світа. Ярина—сестра́ обіцяла́ найті́ мені́ дівчину́ въ Керелівці (2), та яку́ ще вона́ найде? А Харита́ сама́ найшлась.

Навчи́ жъ її́ и вразумі́, що вона́ безталанною́ зо мною́ не буде́.

Максимовичъ у Прохорівці (3) уступає мені́ такé самé добро́ якъ и у П...го, тільки—що не коло́ Дніпра́—отъ моє́ лихо! Видно́ Дніпрó та здалека, а мені́ ёго́ треба́ коло́ поро́га. Ні, вже: нехай В...їй хоть чóрта перескóчять, а мені́ дру́жбу дока́же. А нащотъ́ дубóвого́ лісу, якъ́ ти́ длучче́ придумаешъ, такъ́ и зроби́. Низенько́ кла́няюсь́ сестрі́ и цілю́ю трічі́ Йосипка (4).

V.

7 Декабра 1859.

Не було́ въ кумі́ й за́паски, ажъ́ гляди́ кумá у пла́хті́ похожа́! То такъ́ оцé и зъ твоїми́ пи́сьмами́ ста́лося: вчóра одно́, а сёгодня́ дру́ге. Спасібі́ тобі́, мій́ рідний́ брата́, мій́ друже́ єдиний́, за твою́ турба́цію! В...ї́ мені́ пи́ше—тепéръ зроби́ть нічо́го неможна́. Пекъ́ ёму́ томú шепоті́нникові́ П...му. Мо́же той́ клопіть́ одъ́ насъ́ не втече́, а поки—що, торгуйся́ якъ́ мога́ зъ Пон...кимъ́ черезъ́ того́ старóго́ еконо́ма. У Ки́їві у мене́ нема́ ніко́го тако́го, щобъ́ хто́ до́бре знавъ́ Пон...го, пошукáю, чи́ не найду́ тутъ: багáтихъ́ усю́ди знають. Напиши́ ти́ мені́, чи́ багáто тамъ́ землі́ у тій́ Забáрі? Яка́ вона? Чи́ можно́ буде́ садочокъ́ розвести́? Та́ ще щобъ́ справді́ сердя́тий Дніпрó

(1) Отсылая въ Петербургъ завѣтную книжку рукописныхъ стихотвореній Тараса, В. Г. позволилъ себѣ сдѣлать объ ней такое замѣчаніе: «Отпо́ мені́ здавало́сь, читаючи́ книжку: неначе́ тамъ́ занáдто багáто жа́лоби (скарги) за́ се́бе; якъ́би вона́ не вся́ вку́пі, якъ́би воно́ не все́ разомъ... а то́ неначе́ зъ́ лишкою́ вже́ розлива́ється́ жовчть!..»

(2) Керелівка или Кирилівка мѣстороженіе Тараса (звенигор. уѣзда).

(3) Прохоровака—селеніе Полтавск. губ. противъ Канева на лѣв. стор. Дн.

(4) Йосипъ—меньшой сынъ В. Г.—ча, прозванный Морозенкомъ.

не пошкодивъ? (1). Роспитайся гарненько. До Ч...я завтра самъ напишю, або попрошю ёго великого приятеля Г-на: ёму вінъ ширіше скаже, якъ мені.

Теперъ о Хариті. Твоя порада (2) добра, спасібі тобі. Ти тільки забудь ось—що (а ти це добре знаєшь). Я, по плоти и духу, синъ и рідний братъ нашого безталанного народу: то й якъже такі себе поєднать съ... цаньскою кровью? Та й що та панночка одукована робітме въ моїй мужицькій хаті? Зъ нудьгі пропаде, та й мені укоротить недівного віку? Такъ—то, брате мій, друже мій єдиний!

Харита мені подобалася, хочъ я її й назірки бачивъ. Нехай ще сестра Ярина подівитця на неї, та що вона скаже, то такъ воно й буде. Мати всюди однакова мати: коли розумна та щіра, то й діти вийдуть въ люде, хочъ попідъ тінню; а хочъ и одукована, та безъ розуму, безъ сёрця, то й діти віростуть якъ те ледящо въ шинку.

У тебе, здаеця, годуетця кабанъ въ сажі: я бачивъ, якъ Харита ёму істи носіла. И ти певне заколешъ ёго къ святкамъ; а якъ заколешъ, то пришлі мені по почті 20 фунтівъ ковбасъ. Бо я лучче трічі въ німця пострижусь и всю пиліпівку буду мьясо істи, якъ матиму німецькими ковбасами розговлятьця. Та щобъ ковбаси були такі самі, якъ ми зъ тобою їли на меду у Гната Бондаренка, підъ яблунею сидючи: нагадай—лишь добре! Та якъби до ковбасъ та ще й сала додаты, то воно бъ дуже добре було! На се добре діло посилаю тобі 10 карбіваньцівъ; рештг оддай сестрі Ярині.

Къ новому року вийдуть печатні мої сочиненія (не всі). Я черезъ

(1) Не добившись вичего отъ шепотинника П...го. Вареоломей Григ. началъ искать по берегу Дніпра другаго мѣста и «обашморивъ другой грунтъ, недалёко одъ Триполя, на саміиъ краі селá Стáекъ, надъ самісенькииъ Дніпрómъ, въ мѣстѣиъ Пон...го. Тамъ стоить хуторѣць... Алежь мѣсце, мѣсце! то мабутъ на всій довжинѣ Дніпра незнайдетьця тако́го. Тільки й бѣда, що старій упрямий Дніпро все потребу бере шо-песви тіей землі, такъ шо може годівъ за 20—30, якъ не оловѣре, то и воесімъ забере той грунтъ.»

(2) Озадаченний страннымъ сватовствомъ Тараса, В. Гр...чь, между прочимъ, писалъ къ нему слѣдующее: «человѣкъ ти письменнииъ; діло твоѣ такѣ, шо живучи надъ Дніпрómъ на самоті тільки зъ жінкою, часомъ мѣже требабъ похвалитьця живці, шо оце мені пришлá така и така думка, то оце я такъ написавъ, та й прочитать її. Щожъ вона тобі скаже?... Тоді твоѣ нудьга ше побільшае, та вже тоді хочъ сядь та й плачь: ніхто нічо́го не помѣже. Або якъ дасть Богъ лігочокъ, хтожь імъ отѣжку покаже?.. Насунувши тобі таку увагу, я жду, шо ти скажешъ и якъ воно по твоёму?»

тебе пошлю чотирі книжки Алексію Івановичу Х...лю, то тойді вінъ тобі й скаже, якъ и що робить, а до того часу я ёму напишу.

Ще ось—що: спасибі тобі, що ти зовешъ на пораду и на розглядни сестру Яріну. Щожъ вона побачить? Те, що й я бачивъ: Харіту, та й більшь нічого. А якъби твоя жінка, а моя сестра сказала слово, то це булбъ до—ладу. Попроси її—нехай скаже, нехай порадить.

А поки—що буде, нехай Богъ шле добре здоровья и жінці и діточкамъ твоімъ.

Оставайся здоровий, та швидче пиши до мене, до твого іскреннёго друга и брата Т. Шевченка.

Р. С. О людській волі я роспитувавъ, але ніхто нічого не знає, коли? якъ? и що зъ того буде?

А дубового лісу и осикового треба купитъ и вірубить: нехай собі лежить та сохне, поки—що буде.

VI.

С. Петербургъ 12 генваря, 1860.

Насилу я дождався твого письма. Я вже думавъ, що ти, крйй Боже, занедужавъ, абб принамні на Бессарабію помандрувавъ. За ковбаси и сало спасибі тобі, а якъ получу та покуштую, то ще разъ скажу спасибі. Думаю, що вони такі самі будуть, якъ и ті, що ми зъ тобою колись під яблуною вкушали. Мені байдуже, що ми вже не ті стали: аби ковбаси не старілись,—а зъ ними и ми помолодіємо. Болнбъ тільки намъ отой хутіръ придбать та поеднать Харіту. Дуже, дуже я зрадівъ, що вона вподобалася Яріні. Чи Яріна ще й досі у тебе гостить? Якъ—що й досі, то нехай би вона нишкомъ по—своёму спитала Харіту, а ти бъ мені и написавъ те слово. Або самъ спитай,—що вона скаже?

В...й мені пише, що Пекарі будуть З...го. Мені самому здаеця, що вінъ моторненкій панокъ: я зъ нимъ бачився въ Черкасахъ. Нехай и буде добра надія. А зъ Пон...мъ теперъ треба зробити: ёго вже прошено обь сімъ ділі. Мені самому здаеця, що лучше взяти на посесію, а тимъ—часомъ робі, якъ тебё Богъ навчить. Якъ що треба буде грбшей, то пиши: на тимъ тижні вийде моя книга, то будуть и грбши. А дубового лісу все—таки треба купитъ задалегидь: нехай собі сохне. Писавъ я позавчора про тебе до С...ка; не знаю, що вінъ тобі скаже. Якъ получишь мого »Кобзаря«, то одвези імъ усімъ

по книжці, то може вони й поласкавішають. Другимъ разомъ напишю тобі більше, а теперъ бувай здоровъ. Поцілуй за мене сестру Ярину, Катерину, свою жінку и своїх діточокъ.

Оставайся здоровъ! не забувай искреннѣго твоего друга и брата Ш.

VII.

1860, 1 февраля.

Ти мені дуже нашивдкѣ писавъ, а я тобі оце на-заводи пишу: ніколе. Ось—що: чи получивъ ти моє письмо и Кобзаря? Чи бувъ ти у Городищі и чи бачився зъ П. О. С...мъ. Якъ що бачився, то напиши мені, що вінъ тобі сказавъ? Та ще ось—що: напиши мені гарненько, що то за панъ Тр...ий? Де той Кагарликъ? И що то за грунтъ, що вінъ намъ пропонує (*)? Що вінъ коштує? Я се літо до тебе не приїду: ніколе. Робі якъ самъ знаєшь; о грошяхъ не турбуйся: Кобзарь добри чиншъ платить, спасібі ёму. Напиши мені хочъ пів-слово о Хариті: вона мені спать не дає. Оставайся здоровъ. Твій Т. Шевченко.

VIII.

Прочитай оце письмо, та поміркуювши, гарненько запечатай, та або самъ одвези, або одішли, або підъ лаву кинь. Та ще: нехай Харита добре подумавши скаже: чи піде вона за мене? Чи бачився ти съ П. О. С...комъ?

Та напиши, чи той грунтъ у Тр...го надъ самимъ Дніпромъ? Бо якъ не надъ Дніпромъ, то мені ёго и за копу не треба. Ще: якъ скаже Харита, що піде за мене, то прийми ти її въ свой хаті якъ рідну сестру. Нехай вона сердешна одъ наймивъ трохи одпочине. На харчъ и її одѣжу я тобі вишлю гроши. Попроси за мене и сестру мою, а твою жінку, щобъ и вона її привітала. Трічі спасібі тобі за Васю. Якъ побачишь брата Йосипа, то скажи ёму — нехай очуню та захожуетця мені хату ставить.

А объ волі ще й досі нечуть нічого...

(*) На эти вопросы В. Г...чь отвѣчалъ такъ: «У Тр...го есть село по лѣвому берегу Днѣпра; називаетца Рудяки; коло того села є лѣсъ, лугъ; озера кругомъ лѣсомъ пообрастали. Я самъ ще не бачивъ але мені розказувавъ отой Тр...чь, що то ёго жінка дуже любить стихи, шо тамъ такі місця гарни, шо, каже, трудно вже ихъ знайти и понадъ цѣлимъ Днѣпромъ.»

Напиши мені чи є в Харити батько або мати? Чи крепачка вона чи вільна? Коли крепечка, то чія и яка плата за її волю (1)?

IX.

18 лютого.

Напиши мені швиденько адресь Жаботинського и Керелівського пана—якъ ёго зовуть? И що вонó такé? Та напиши, якъ зовуть синів брата Микити, брата Йосипа и сестри Ярїни? (2) Жінки и дівчата ужé не панщині, а про чоловіківъ, парубківъ и хлопцівъ ще нічого нечуть, и за ґрунті тежъ.

Та напиши мені гарненько, якъ и що ти зроби́въ зъ Тр...кимъ. Якъ що добре зроблено о ґрунті, то дбай дубівий, берестовий, ясенівий, кленовий и липовий лісь, и пишні о грошяхъ.

Чи бачився ти зъ С...комъ и що вінъ тобі сказавъ (3)?

Посилаю тобі нашвидку зроблений планъ хати (4). Поміркуй и роби якъ самъ добре знаєшъ. Мені тільки й треба, щобъ робоча була дубова, та круглий ґанокъ скляний на Дніпрó.

Спитай у Харити, що вона скаже,—щобъ я знавъ, що мені думать и що робить?

На се літо я не приїду до васъ. Роби якъ самъ здоровъ знаєшъ, а я тобі скажу спасїбі.

У Кр... бувъ; вона нездужа и я її не бачивъ, а Мانیю за тебе трічі поцілувавъ и одинъ фунтъ добрихъ конфетъ оддавъ.

Ще разъ прошу тебе: спитай у Харити—щó вона скаже? и напиши мені швиденько.

(1) Отвѣтъ: »Харита має батька и матіръ, кріпосна Кн. Л., на волю викупить її неможва, якъ тільки замужъ треба вийти.«

(2) »У брата Микити 3 синї: Савва 26, Петро 13 и Прокїп 6 лїтъ; у брата Йосипа тожъ 3 синї: Трохїмъ 17, Овдрїй 14 и Иванъ 8 лїтъ; у сестри Ярїни тожъ 3: Лаврентїй 20, Логинъ 17 и Иванъ 14 лїтъ.

(3) Отвѣтъ: Платонъ Федоровичъ якъ побачивъ Кобзара, то дуже зрадивъ, а якъ глїнувъ що надруковано »коштомъ Платона Семеренка,« то такъ розсѣрдивъ, що ажъ поблїзъ. »Оце не по вашому, каже, не по нашому зроби́въ. На що вінъ це написавъ? Дїло було просто міжъ нами, навіть мой жінка не знала... на що це мені здалось?... «Я й кажу: може то значить дїка передъ людми за ту помїчъ, що ви ёму зробили? «Покровительства ёго талавть не трѣбуе: я давъ гроши и одбираю книжками. Я хотївъ, щобъ се дїло було міжъ нами; хѣба треба всїмъ знать, кому я гроши дамъ? Чомъ вінъ менѣ неспитався? Не по нашому зроби́въ, не по нашому!»

(4) При семъ прилагается планъ, см. № 1-й.

«Русская Газета» прекращена. Пославъ я тобі Современникъ и Народное Чтеніе—чи получишь? Пославъ я тобі ненадписанихъ 5 книжокъ Кобзаря. Може тобі ще треба буде, то напиши; бо може ёго швидко и не стане: пані дуже кривлятця на сліпого стірця...

Ще разъ благодаю тебѣ, напиши, що скаже Харита?

Оставайся здоровъ! Цілую трічі твою жінку и твого Йосипка, Ганьусю, Прісю, Андрія, Калѣника и тебѣ, мій ширій брате и друже.

P. S. Ти бь добре зробивъ, якъ би мені приславъ ковбась, а то я захлявъ безъ цѣго добра.

X.

23 марта.

Чогò се ти замòвкъ, мовъ тобі заціпило? Чи не завáдила тобі отá казань, що ти для мене такъ мýдро скомпанувáвъ (¹)? Спасиби тобі, брате мій рідний, друже мій єдиний! Брехня цѣму! Я тилько не фарисей, не идолопоклонникъ такий, якъ оті християне—сипáки и брехуні. Собáка погáвка, а вѣтеръ рознесѣ.

Въ послѣднѣму письмѣ просивъ я тебѣ, щобъ ти мені швиденько (написавъ) о Микитѣ, Йосипцѣ и Ярїні и объ ихъ дѣтяхъ и грунтахъ. Робòта моá ажъ шкварчѣть, а ти ані телень!

Чи ти вмеръ, чи тилько ще занедужавъ? Чи може, крий Бòже, запишався? Пиши жь мені все, та лиші гарненько.

А нáдто о Харитѣ: чи ти кззавъ їй про мене и що вона тобі сказала? Будь ласкавъ, поверни цимъ дѣломъ на мою рúку, а то не втерплю—одружусь зъ такою шерѣпою, що и тобі соромъ буде (²).

Ще ось-що: якъ бóдуть питáть брата Йосипа на чимъ винъ грунтѣ живѣ, то нехай скáже—на своїмъ. За грунтѣ положена якась плáта, то сестрѣ Катерїні доведѣтця потімъ платитъ, а теперъ Йосиповѣ безъ плáти оддадуть. А тимъ—часомъ, не знаю, якъ ще оно зробитця.

(¹) В. Г., по совѣту нѣкоторыхъ людей, которые «чтутъ Бога устами, а сердцемъ отстоятъ далече», просилъ Тараса написать какуюнибудь «молитву або оду, та и надруковать у всѣхъ журнáлахъ. »Бо я шо для бóжого чую такѣ про тебе...

Щобò тебѣ лóбе не пурáлись—потурáй їмъ, брате.» На эту—то казань намекаеть повъ въ письмѣ своемъ.

(²) ...Нї! треба одружитись
Хочáбъ на чòртовїй сестрѣ,
Бо доведѣтця одурїти
Въ самотинї... Т. III.

Чи ти зроби́въ що съ Пон...кимъ або зъ Тр...кимъ (*)? Якъ що ні, то чи не зроби́шъ чого зъ З...кимъ? Отъ би добре було! А дубового, кленового, липового и осинового—пéвне не придба́въ?

Що тобі Богъ посла́въ, чи дочку́, чи си́на? зови́ мене въ кúми.

Чи получа́ешъ ти кни́жки, що я тобі посла́ю?

Яке здоро́вья твоєї жінки, а моєї сестри?

Чи при́дуть твої хлопці и дівчата на святкі до-дóму? Для Прісі єсть у мене гостинець, та нехай пéрше прочитає добре Робинзона Крузо.

Чи Вася вже вчитця письмú?

Бувай здоро́вий зъ жінкою и зъ діточками. Пиши́ до мене швидче, бо я трóхи не одурівъ, ждучи твого письма́ о братахъ и о Хариті.

XI.

28 марта.

25 марта я писа́въ тобі трóхи нела́ючи, а 26 марта получа́въ твоє и пана Тр.. го письмо́. Дóбре ти зроби́шъ, якъ поєдна́ешъ мене съ паномъ Тр...имъ, але зпéршу поєдна́й мене́ зъ Харитою, а потімъ проси́ Тр...го, щобъ вінъ розкла́въ пла́ту на три ча́сті по 500 карбованцівъ: до нóвого 1861 року я виплачу́ всі 1500 карбованцівъ. Якъ що вінъ зда́стця на се, то за́разъ же пиши́ мені, бери́ гроши, прийма́й добро и хазяйну́й. Грунтъ законтрактуй́ на 25 літ на своє имя, або на моє, якъ зна́єшъ.

Добре бъ ти зроби́въ, якъ би по́хавъ у Керелівку, та сказа́въ би Микиті, Йосипові и Ярни́, щобъ вони́ не ква́пились на волю́ безъ поля и безъ грунту. Нехай́ лучче подожду́ть.

(*) На всь эти вопросы В. Г. отвѣтилъ такъ: «Якъ полічили́ ми той лісь, що трéба на хату, по твоєму пла́ну, то вийшла сýмма 1110 рубл. А щежъ трéба и повіточку, и погребъ, и горóжу—то па́кне великими́ грішми́. А такъ якъ твій пла́нъ ужé змінився, теперъ уже не хата, а домічокъ зъ склянимъ ганкомъ, то лучче такъ зроби́ть: у Тр. го єсть хорóший домъ у Ржищеві, за містечкомъ, налѣ Дніпрóмъ, въ дóже, дóже хорóшимъ місці; вінъ купи́въ ёго разомъ зъ селомъ Рудяками́. Вінъ коштує ёму́ 2500 карбованцівъ, а вінъ продає́ тобі за 1800. При́ тимъ до́мі єсть вітрякъ, великий́ горóдь и проч. По моєму́, найлучче́ було́ бъ купи́ть оцѣй домъ. А якъ часомъ не впо́добаєтця тобі се місце, то у пана Тр...го є грунтъ и́нший, надъ самимъ Дніпрóмъ, въ лісі,—тільки́ що нижче, на лівимъ бѣрезі́—отъ піла́ бідá! не такъ далéко видно, якъ зъ правого бѣрега.»

Тр...му сѣгодні не пишу: ніколе. Поки—що, торгуйся зь нимъ самъ, якъ тобі Богъ помôже.

Посилаю тобі дѣсять книжокъ «Кобзаря» — продай ихъ якъ можна, а гроши оддай сестрі Ярїні.

О, дуже, дуже бь добре було намъ укúпи вѣкъ докоротать надъ стародѣннимъ Днѣпромъ ⁽¹⁾.

Жду твого обѣцяного письма отъ 15 мърта, а тимъ—часомъ цілую тебѣ, твою жінку и твоїхъ дѣточокъ.

ХІІ.

22 Вережня 1860.

Сѣгодня я получивъ твої письма. Сѣгодня у мене велике свято: сѣгодня, 22 бѣрезня 1838 року, я глянувъ изъ неволї на свѣтъ бôжий. Сѣгодня жь ота придурковата Харїта зробила зь мого великого свята такїй дрібний бóдень, що я трóхи—трóхи не записався вь чинци ⁽²⁾. Та дарма! Нехай собі погуляе до тиї вѣсни. (Менї нї вь осенї, нї навѣтъ зїмою до тебѣ приїхать неможна). А тимчасомъ ти вразумляй її потрóху и жінку свою попросї, и сестѣрь Катерїну и Ярїну. Скажи їй, що ми зь тобою такї самї панї, якъ вона панна. Викúповать її на волю не трѣба: вона вже вільна, и всї жінки и дѣвчата вь нашїмъ краї ужѣ не панцини. Це я добре знаю.

(1) В. Г. пишесть вь одномъ изъ своихъ писемъ: «маю надїю жити коло тебѣ вь сусїдствї. Отто, якъби Господь помїгъ!. Якъ би я бувъ однокїй, то лбь одъ тебе не остався а нї на одїнь ступїнь: пїшовъ би зь тобою пїшки, служивъ би у тебѣ за хлопця, аби тїлько быть зь тобою... бо я знаю, що я тобі бувъ би часомъ хочъ у малѣнькїй пригóді...»

(2) Долго не рѣшался В. Г. говорить съ Харитою о намѣренїи Тараса, ождаая, что окъ раздумаетъ на ней жениться. Но не тутъ-то было: вь каждомъ почти письмѣ своемъ онъ настоятельно требуетъ рѣшительнаго: да или нѣтъ? Вида его непреклонное желанїе жениться во чтобы то ни стало, В. Г. рѣшился наконецъ покончить это щекотливое дѣло разомъ, написавъ ему откровенно о результатѣ этого страннаго сватовства. «За Харїту не амію тобі розказать, бо вь мене одъ жалю багáто жовчи розлилось. Якъ я їй сказавъ, то вона питаецця: чи швидко жь вони прийдуть?—Я кажу: лїтомъ, абó вь осенї.—Нехай же, каже, я пїду—поражусь зь бáтькомъ та зь матерью.—Мóже ти, кажу, не вїришь, то я тебѣ викúплю покіль вїнь приїде?—Я, каже, ще не думаю замїжъ:—погуляю.—А сестрі Катерїні сказала: якъ викúплять та й закрїпостать на весь вѣкъ... не хочю, Богъ зь ними!α—Оттожъ маешъ и вїзъ и перевїзъ! Вона думае, що ми зь тобою панї, а якъ панъ, то вже й заклãтий вóрогъ мужиковї—хочъ ти й христї гриай!... Отъ до чогó крїпосенѣ право людеї—братївъ доведó! Менї такъ здаецця, що її вартъ зовсїмъ забуть.— Не журись, мїи голубка!»

Якь що ти добре поєднаєся съ Тр...кимъ (и якь Богъ тобі по-може поеднать мене зъ Харитою), то купи отой домъ у Ржищеві та придбай мені лісу на надвірню комору: то мой буде робоча. Дужебъ, дуже добре було, якь би намъ укупі довелбся вікъ свій докоротать!

Пану ...скому нехай Микіта скаже, щобъ вінъ тричі чмокнувся зъ своїмъ ріднимъ батькомъ—зъ чортомъ. По 85 карбованцівъ нехай берє теперъ чистими грішми зъ грунтами и полемъ, а потімъ (въ осени) візьме дүлю. — — —

Посліднєго мого письма ти, мабуть, ще не получивъ. Я тамъ писавъ, що и якь робить зъ Тр...кимъ. Якъ получишъ, то напиши мені, що ти думаєшъ и що можна зробіть? Пославъ я тобі 10 Кобзарівъ и дуже-дуже розумну книжку для Присі. Напиши якъ получишъ.

Кам...кій мені казавъ, що ...чь отъ патілиці до п'ять паскүда, та й більшь нічого не казавъ.

Чи не побачисся ти самъ коли-небудь зъ батькомъ и зъ матірью Харити? Порадься зъ ними та ростовчі ти імъ, що я и ти не пані, а такі жъ самі прости люде, що панамъ и въ лакєі не годимось. Не-хай вони дурні урозуміють сєе слово.

Чи получишъ сєгорічню другу книжку »Народнаго Чтенія« тамъ есть моє письмо до редактора. Вонó вже перетлумочене и надрюковане въ пöльскихъ газетахъ. Прислүхуйся, що тамъ пані и полүпанки на се письмо казатимуть?

Мóже літомъ заїде до тебе Кулишъ, то привітай ёго гарнєнько.

Поцілуй Васю (¹) за мене и скажи їй, що якъ буде добре учить-ця, то я їй и наместо и сєрги и перстень привезу, а якъжє ні, то привезу березової каши, а вона тутъ, скажи, дуже добре росте.

Сєгодня зъ почти принєсли мені и твої ковбаси, та ота придүр-ковата Харита таке мені зробила свято, що я на їхъ тилько поглянувъ.

Пиши мені швидче, що и якъ ти сподієшъ зъ Тр...кимъ?

Нехай Микіта спитає—що той Ф...й полóжить за десятину поля и за грунтъ?

А я вже Хариті и наместо, и дукáčъ, и хрестъ купивъ: дүрєнь дүмкою багатіє, якъ то кажуть. А ти все-таки зъ очей її не спускай: мóже ще що-небудь и буде.

Братъ и ширій твій другъ *Шевченко*.

Р. С. Не спускай зъ очей и пана Зм...го.

(¹) Вася любимая племянница Тараса, дочь Ярины.

XIII.

15 мая.

Чи ти мої письма не читаєшь, чи прочитавши запехаєшь? Я вже тобі трічі и оце четвѣртий разъ пишу, що я се літо не вірвуся изъ Петербурга, що не прибѣду до-дому—чи до тебе. А ти мені що-разъ товкмачишь, що я тебе жду,—що чи будешъ ти чи ні? Знай же тепѣрь, що я се літо и зіму не бѣду на Україні, а на ту вѣсну, якъ Богъ поможе, прибѣду. А ти, до того часу, дбай о клапти землі, чи по сімъ, чи по тімъ боці, тілько щобъ надъ самісенькимъ Дніпромъ. Та дбай такъ, щобъ намъ укѣпі оселитьця. Занехай Ржищевъ: пуръ ёму тому домові, повітці, вітрякові и отімъ тромъ грѣшамъ. Якъ — що тобі дѣже уподобався панъ Тр...ій, то беріи въ ёго слѣжбу: я чувъ що вінъ панъ и заможний и не—лукавний. А тамъ, якъ матимешъ часъ, то подивися самъ на ті Рудякі, бо Г...чъ и збрехать уміе. Що—якъ тобі подобаютьця оті Рудякі, то возьми въ поссѣсію 20 десятинъ на 25 літъ, гарненько поторговавшись зъ Тр...кимъ, та захожуйся будоватьця. Се літо ніколе, а на те хіба. Та ще ось—що: якъ зробитьця оттакъ, якъ я оце пишу, то дбай о дубовімъ лісі на надірнику комору (на робочу), и, якъ—що та придѣрковата Харита не скаменѣлася, то просіи сестру Катерину и сестру Ярину, чи не накинуть вони окомъ у Керѣлівці огряднѣ та чепурнѣ дівчинну, хочъ и вдовицю, абі чесного роду, та щобъ нестарá и долáдня булá. Безъ жінки и надъ самісенькимъ Дніпромъ и въ новій великій хáти, и зъ тобою, мій друже—брате, я бѣду на самоті, я бѣду одинокій.

Що робитьця въ Межиріччі? Чи небачивсь зъ Зм...кимъ? Отой грунтъ, що ми зъ тобою оглядали, у печішкахъ сидѣть. Одішли оцѣй екземляръ объявленія объ «Основі» П. О...С...ку. Я ёму після Кобзаря ужé двічі писавъ, а вінъ мені а-ні-телень. Нехай собі сѣрдитця—коли въ ёго така сѣрдита патѣра. На сімъ тиждні, я, або Білозерській, пошлѣ Тр...кому такий же екземляръ объявленія.

Оставайся здоровий. Цілую твою жінку и твоїхъ діточокъ.

Другъ и братъ твій Т. III.

P. S. Шкода, що твої хлопці написали до мене чортъ-зна—по-якому; вони хочъби у Присі училися писать по-людскому. Въ половині юня, а мѣже й раньше, заїде до тебе офицеръ Н...кій—привітай ёго гарненько и найми, або своїхъ позичъ ёму, коней до Жáботина. Ему

$\frac{1}{2}$

поручено самолично торговатьця зъ Ф...кимъ. А въ Городище на заводъ самъ ёго повезі.

XIV.

29 іюня 1860 року.

Сёгодня въ К...ні премерзёне свято, а въ моїй тихій хаті и тако́го, благодаріть Бога, нема. Добре бь ти зробивъ, якъби догадав-ся та привітавъ одь мене оту шліхту мною знаёмую (sic) лично. А вона сёгодня вся повинна быть у К...ні. Сёгодня певне буде тамъ и Наталка Ш...на ⁽¹⁾, то ти, яко чоловікъ не безъ розуму, поклоніся ій одь мене, а більше а—ні—телень. Коли такъ зробивъ, то зробивъ добре. Я іі добре не розгледівъ, здаётця трощкі педантка и недуже чепурна, а нечепурна жінка и циганові не дружина. На ту вёсну, Богъ поможе, приїду—подивлюся та поражуся зъ сестрою и съ тобою, а поки—що, то коли трапляетця ій хороший, неледачий чоловікъ, то нехай ій Богъ помагае. Шкода, що ота Харита зледащла, а мені бь лучшой жінки и на край світа шукать не треба ⁽²⁾.

Чи бувъ ти у Рудякахъ? що ти тамъ бачивъ и чи зробивъ що зъ тимъ паномъ Тр...кимъ—напиши мені швиденько?

Ще ось—що: на тимъ тижні президентъ Общества літератуного получилъ письмо отъ Ф...го. Вінъ пише, що братівъ и сестру Яріну зъ дітьми выпускае на волю безъ ґрунтівъ и безъ землі безплатно, але вони не беруть такої поганої волі—и добре роблять.

Якъ ще не бувъ, то незабаромъ буде у тебе Н...кій. Добре бь ти зробивъ, якъби вкравъ у Л...на день або й другій та поїхавъ зъ Н...кимъ у Жаботинъ, та вдвохъ би сказали отому пану, щобъ вінъ не боявся Керелівчанъ, а положивъ би яку хоче плату за ґрунті и за зёмлі (не мёньше чотирохъ десятинъ на дүшу) и щобъ заразъ же написавъ тому жь президенту, Е. П. Кавалевскому.

Поцілуй за мене свою жінку, Носипка, дівчатъ и хлопцівъ, коли

(1) Огъ 17 мая В. Г. пишеть: «Колі хочешъ, я зроблю такъ, що мой жінка висватае тобі Наталк: Ш...ну: людина зъ розумомъ и зъ серцемъ—можна зъ нею жить до-сману».

(2) О Харитъ: «Харита вернулаъ зъ Киіва але розуму й гичь не прибуло. Після того, якъ я зъ нею побалакавъ за тебе, мовъ не та дівчина стала; де взялись у самні роги, такъ—що ні приступу: зробилась грубіянка, безъ просу шліетця, приходить спать тоді, якъ вже всі поснули; відкрилось, що вона завела романи зъ писаремъ... оттакъ-то гисторія!». «А де ти була?» питаю іі.—А де жь я була?—одичае.»

вони дома. Керелівчанамъ скажи, щобъ вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились.

Чи бачився ти зъ Кузішемъ и що зроблено зъ хатиною и садочкомъ надъ Россю? (1) и де те добро: чи въ самому Корсуні, чи не далеко ёго? Напиши мені. Подякуй ще разъ отого пана за сукно на світку, а світка якъ пошіта, то нехай у тебе жде мене, твого брата и друга Т. Шевченка.

ХУ.

4 іюль.

Позавчора я пославъ тобі письмо, а сёгодня получивъ твоє. Начорта ти ёго адресувавъ для-батька-зна-кому? я вже ёго получивъ распечатане.

Коли ти кажешъ—шо коло Канева добре буде, то бери 10 десятинъ землі зъ умовою расплатити гроши, *впродолженіи года въ три срока*, и заразъ же напиши мені, чи багато треба грошей для почи-ну? (2).

(1) *Отвѣтъ*: Отже я витурговавъ хати́ну зъ садочкомъ надъ самою Россю для Пантелемона Александровича, та й написавъ до ёго въ Барзеву, а вінъ ма́бути ще й досі тудя не приїхавъ, бо нічогосьенько мені не пише. А тямъ-часомъ, якъ не пришло 400 карбов., то хату хтось инший купити. Хатка хочъ поганенька, але садочокъ и вода то вже таке хороше шо нікуди. «Покупка эта не состоялась».

(2) Оставивши Забару, Ржищевъ, Рудяки и Межиричи, В. Гр., послѣ долгихъ розысковъ, выбравъ наконецъ эту поэтическую мѣстность: вѣнше по Дніпрѣ одъ того місця, де ти самъ вибравъ коло Пекарівъ, на правімъ же березі, межъ Каневомъ и Пекарями, на городськихъ зѣмляхъ, на високій горі, есть лісочокъ, граничить зъ Монастиришемъ; посередъ того лісочка—полава; далеченько одъ горада; вищу кілька рибальськихъ хатокъ; на тій горі дуже багато дичокъ—яблонь и грушъ:—садочокъ завести можна. А любий стародѣвний Дніпрѣ буде здаватьця тобі підъ ногами... кришши вода не подалеку, а рѣба що-ранку буде свіжа, бо рибалки попередъ порігъ возитимуть зъ низу въ городъ... На этомъ очаровательномъ мѣстѣ похороненъ Шевченко...

Не довелось нашему бѣдному Кобзарю пожить въ этомъ раю, хотя сомнительно думать, чтобы противники его народной славы не превратили въ адъ этого земнаго рая, если бы судьба дозволила ему насладиться, на закатѣ тревожной жизни, тихимъ счастьемъ семьянина—собственника: имъ и могла его *очи коле*, а что бы было тогда, если бы жилъ здѣсь «той», що то волю пи савъ? (такъ выражается о своемъ постѣ народъ, малоознакомый съ его произведениями, но инстинктивно понимающій его великое значеніе въ историческихъ судьбахъ роднаго края.

Обудоватця такъ, якъ кажешъ, добре буде. Бувай здоровий—нехай тобі Богъ помогá на все дóбре!

Т. Шевченко.

XVI.

29 іюля.

Посилаю тобі 1000 карбованцівъ грошей. Якъ—що можна буде розділїть плату за ґрунтъ *на три строка*—розділі, а якъже ні—заплатї разомъ за 10 десятїнъ землі, а купчую кріпость зроби на своє имя. Про хату напишú тобі, якъ дїждусь твого письма.

Другъ и братъ III.

Р. С. Нехай мені Прїся напише, що вона прочитала въ тихъ книжкахъ, що я їй пославъ. Скажи Вáсі, що якъ буде вчїтьця, то я їй на ту вєсну намистечко привезу.

Йосипъ п'яний п дурний—вїбачъ ёму. А сестрамъ, якъ побáчишъ, одъ мене покловїся. У сестри Ярини спитай (якъ побáчишъ), чи оженила вона свого сердєшного сїна, чи нї?

На хату купи тїлько соснового дєрева, на двєри п одвїрки дубового або ясеноваго. Хата щобъ була 10 аршинъ вперекъ и 20 вздóвжъ.

Якъ найдешъ сухого бєреста, то берї: здаєтця на що-пєбудь,—хочъ на лáви.

Чомъ мені Прїся и Ганнўся нїчого не напишуть? Вася—та ще, думую, и читатъ не вмїє?

XVII.

22 августа.

Ми зъ тобою, здаєтця, и розумни люде, а рóбимо чортъ-знá-по-якому: ти мого письма не дождєся—пїнешъ менї, а я, на тебе дївлячись, тобі одвїтую, не знавши що ти менї писатимешъ. Розумнї люде, здаєтця, такъ не рóблять. Я сєгодня пишú до тебе, бо маю часъ, але на пошту письма не подámъ, ажъ—пóки не получú отъ тебе звїстки о получєнїя 1000 карбованцівъ. Якъби ти, для почїну, до вєсни обїйшовся цїми грїшми, то дóбре булобъ, а якъ що нї, то напиши—я ще пришлю,—тїлько небагато.

Я оцє заходївся женїтьця, то менї, бачъ, и тутъ трєба грóши; а сяз надїя на «Оснóву» та на »Кобзарї.« Бúдущее подружїє мóє зовєтця Ликєря—крєпáчка, сиротá, така сáма пáймичка, якъ и Харита, тїль-

ко розумніша одъ неї,—письменна и по-москóвському не говорить. Вона землячка на́ша изъ-підъ Ніжина. Тутешні земляки на́ши (а на́дто паночки) якъ почу́ли, що мені Богъ такé добро посилае, то ще трóшки подурнішали. Гва́лтомъ голóсять: не до-па́ри, не до-па́ри! Нехай́ імъ зда́ється, що не до-па́ри, а я до́бре знаю, що до-па́ри.

Въ-осени, якъ одрóбисся зъ по́лемъ и окопа́ешь на́ше б́удущеє кнш-ло́, ви́бери на то́му́ кншлі́ найкраще́ місце и посади́ я́блуню и гру́шу, на па́мять 1860 року 28 ю́ля (*).

Поберемо́ся ми пі́сля По́крови. До́бре б́ь ти зроби́въ, якъби ќь на́шому весі́ллю присла́въ суше́ннихъ карасі́въ десято́къ—дру́гий або й тре́тій,—та запече́ного Дніпро́вого Ля́щя одно́го, друго́го або й тре́тяго. Ти пи́савъ мені́, що въ Ка́неві це́го добра́ хочъ лопато́ю горні́, а тутъ и за гро́ши не добу́дешъ: отъ то́бі й столи́ця!

Въ Пекаря́хъ яка́сь вдова́—попади́ продае́ ха́ту: купи́ть би та ќь о́сени пере́везти́ на гру́нтъ и поста́вить. А весно́ю нехай́ би сестра́ Яри́на зъ ме́пшимъ си́номъ пере́везла́ся въ ту ха́ту та й хазя́йнувала, а тимча́сомъ я зъ жінко́ю прибу́ду: то во́на б́ь и намъ пора́ду дала. Бо я и жінка́ мой, хочъ и въ нево́лі и въ робо́ті зрослі́, але въ про́стому сі́льському ді́лі нічо́го не тямимъ,—то пора́да б́ь сестри Яри́ни д́уже б́ь до-ладу́ була и мені́ и Лике́рі.

Оттакé-то ско́илось! не споді́вано я до те́бе при́ду вгóсті зъ жінко́ю,—сирото́ю и найми́чкою! Ска́зано, коли чолові́къ чо́го до́бре шука́е, то й найде́: такъ и зо мно́ю тепе́рь тра́пилось. Мені́ тепе́рь не жа́ль, що Хари́та трóшки приду́рковата.

25 августа.

До́бре я зроби́въ, що позавче́ра не дописа́въ се́го письма́ и не

(*) Подъ влія́ніемъ мысли́ о предстоя́щей жени́тбѣ, было́ написа́но стихо́творе́ніе, въ подража́ніе польско́й народно́й пѣснѣ́, и присла́но В. Гр...чу при пись́мѣ:

Тільки що спечене, ще й не прохоло́нуло.

Посажу́ коло хати́ни,
На спомі́нь дружи́ні,
И я́блупку, и гру́шечку
На спомі́нь єди́ній

А я б́уду гру́ні рва́ти,
Дітка́мъ подава́ти,
Зъ дружи́ною єди́ною
Ті́хо розмовля́ти...

Богъ дасть, виросту́ть. Дружи́на
Підъ дре́вами сі́ми
Ся́де собі́ въ холодо́чку
Зъ дітка́ми мали́ми.

»Тоди́, се́рце, якъ бра́лися,
Сі́ дре́ва сади́въ я...
Щасли́вий я!..«—И я, друже́,
Зъ то́бою щасли́ва!—

пославъ тобі: сѣгодня я получивъ твоє письмо и бачу, що ти зъ Кулишемъ ажъ на́дто *росфантазировались*. Книгáрь Кожáнчико́въ сѣгодня сказа́въ мені́ отъ—що (а вінъ се діло добре знає): «на 3000 готовина́ и на 3000 кредиту́ въ книжной торговлѣ́ можно́ получить 10 % съ усиленнымъ трудомъ.» Мені́ самому́ не подобає́ця твоє́ сипачество (*), та нема́ де дитьця! Бума́ги и чай се́ інша річъ. Напиши́ ти мені́ гарненько, чи багáто тобі́ треба́ кредиту́ на се́ діло? А тимча́сомъ отого́ кля́того сипачества́ не кидай: воно́ тебе́ хлѣбомъ годує́, а хлѣбъ велика́ річъ!

Посилаю́ тобі́ планъ хáти (см. № 2-й). Коли́ ти на́йдеши́ не такъ, то попра́въ и пришлі́ мені́; а тимча́сомъ окопу́й леваду́ и купу́й лісъ сосновий; на одвірки́ тільки́ и на двѣри́ купи́ дубового́ и ясенового́, та на помість—липи. Якъ-що́ дуже́ треба́ бу́де грошей—напиши́,—я добу́ду и пришлі́. Добра́е бу́ло бъ́ якъ́ би́ Ярина́ вѣсною́ ráно́ перевезла́ся на мій́ грунтъ: мо́же́ можна́ найпня́ть у́ Ка́неві́ для́ неі́ хáточку на лі́то? найми́, а лі́томъ́ ми́ зъ́ жінкою́ прибу́демо́ та́ вкупі́ пора́димо́ся, що́́ намъ́ робі́ть.

Ці́лую́ твою́́ жінку́, ді́точокъ́ и тебе́. III.

P. S. На надвірню́ ко́мору́ (робочу́) при́ случа́і́ дубового́ лісу́ купи́: Неха́й ле́жить́ та́ висиха́є́ поки́́ що́́ бу́де.

XVIII.

5 октября 1860 г.

Спаси́бі́ тобі́, мій́ дру́же́ бра́те, за тво́і́ великі́ кло́поти́ зъ́ тимъ́ землемі́ромъ́ та́ зъ́ іншми́ п'явкáми́ людськíми. Спаси́бі́ тобі́ ще́ разъ́!

Дуже́, дуже́ ти зроби́въ, що́́ не посади́въ́ я́блуні́ и гру́ши—прищипі́ вѣсно́ю на́ дичка́хъ: вони́ и швидче́ и бiльше́ виросту́ть. Я́ зъ́ своєю́́ молодю́ю, не побравши́ся, розійшовся́. Ликѣ́ря́ така́ самісе́нька́ якъ́ и Харита́,—дурни́ша́ тільки́́ тимъ́ одъ́ Харити́, що́́ письме́нна. Що́́ мені́́ на сві́ті́́ робі́ть? Я́ оду́рю́ на́ чужині́́ та́ на самоті́́..

Добра́е́ бъ́ зроби́въ́ (якъ́́ ма́тимешъ́́ часть), щобъ́́ самъ́́ поі́хавъ́́ у́́ Ки́ївъ́́ та́ своі́мъ́́ око́мъ́́ подиві́вся́́ на́ оту́́ мада́мъ: по́́ слуху́, вона́́ мені́́ не́́ подобалася́; подиві́сь́́ лишъ́́ на́ неі́́ своі́мъ́́ батькíвськíмъ́́ око́мъ́́.

Ре́мíнна́́ сві́та́́ зъ́́ видло́гою́́ на́́ сі́мъ́́ ти́жні́́ то́бі́́ пошле́тця́; на́́ за́каза́́ и́ до́бре́ зроби́лена; ко́штує́́ 32 карбо́ванцхъ́. На́́ сі́́ гро́ши́́ справъ́́

(*) Должнасть помощника управляющаго.

Йосиповимъ дітямъ на зиму одѣжу, а долги ёго не плати—нехай самъ платить! Микиті скажи (якъ побачишь), що вінъ дурний—ні съ кимъ не порадившись, зробивъ чортъ-зна-що!

Письмо Ф...го и мое письмѣ и копія съ условія печѣтаеця въ 5-й книжці Народного Читенія. Тимъ я тобі тієї копіи и не посилаю.

Порядъ імъ (роднымъ), будь ласковъ, щобъ вони швидче записалися въ міщане: въ Звінигородці одинъ, другій въ Черкасахъ, а Ярина въ Каневі. Мені тутъ радять такъ; не знаю якъ ти порадишь?

Грошей, що тамъ треба буде, то я вишлю.

Калѣника (*) поцілуй трічі за мене и скажи ёму, що якъ добре знѣтиме математику, то астрономію и навигацію за поясъ заткне. От-такъ и скажи!

Шкода мені Йосипкової Лапочки; щеще більше шкода того дурня, що вінъ и не бачить, що вінъ нівечить. Шкода та й годі!

Спасибі тобі за лящѣ и карасі; на весілля вони не прибудуть, бо весілля того й не буде. А ми вдвохъ собі съ Мих. Матв., по-чумачькому та по-бурлацькому звѣремо борщу зъ карасями, лящемъ закусимо та подякуемъ тобі зъ жінкою и помолімося за щастя и здоровья твоїхъ діточокъ.

Бувай здоровий! Твій братъ и другъ III.

P. S. Пришлю, або самъ привезу, Васі гостинця, якъ буде добре вчитьця; а якъ же ні, то ні!

XIX.

2 декабря 1860.

На місці Ар....са въ Одесі якійсь П....въ, але и той нічого не вдіе безъ оцёго Ив...ського. Перешли ёму моё письмó, та будемо ждати, що зъ того буде. Добре бъ ти зробивъ, якъ би ще й самъ ёму написавъ гарненько. Та це якъ знаєшь—такъ и роби.

Посилаю тобі письмó могò великого пріятеля кievського—прочитай ёго. Та якъ будешъ у Київі, то зайди во 2-ю гимназію и спроси квартиру М. К. Ч....го—поклонися ёму одъ мене: це вінъ мені пише. Та зайди ще до И. М. Сошенка: Ч....й тобі скаже, де вінъ живё. Вони тобі порадять, що робить съ Присею и Ганнусею. Ніколе—бувай здоровий. Кланяеця тобі Кулішъ.

(*) Калѣникъ—старшій сынъ В. Гр.—ча.

XX.

23 декабря.

Я лучче трічі чорта.... поцілюю, якъ матиму писать отому поганому С...му. Я тобі вже писавъ—якъ будешъ у Києві, то побачся зъ Ч...имъ и Сошенкомъ: вони тебе на все добре наставлять.

Цілюю твою жінку и твоіхъ діточокъ. Скажи Васи и Йосипкові, шо на той рікъ, якъ будуть добре вчитьца, я імъ гостин....

XXI.

22 января 1861.

Погано я зострівъ оцей новий поганый рікъ: другий тиждень вихожу зъ хати — чхаю та кашляю. Ажъ обісіло. Якъ тебе тамъ Богъ мілуе? Ти мабуть послідніхъ моіхъ двохъ пісемъ не получивъ що нічого не пишешъ. Въ першому письмі, адресованому въ Кіорсунъ, пославъ я письмо незапечатане, щобъ ти прочитавъ и переславъ въ Одессу полковнику И...цкому, главному начальнику Общества Мореплаванія и Торговлі. Письмо про Каленника. Друге письмо, адресоване въ Кієвъ, въ котóромъ также незапечатанное письмо въ Потóки на имъ Я. В... Т...ского: чи получивъ ти оті письма, чи ні? Чи получивъ, ти »Букварь« и »Оспову?«

Затакий пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче зъ тимъ сердешнимъ грунтомъ. (1) Та що ти зробишъ, то заразъ же и напиши мені, щобъ я знавъ що зъ собою робить: чи їхать мені весною въ Канівъ, чи ні? Якъ треба буде грошей, то напиши. А може я самъ привезу. Багато бъ ще дéhoго треба сказать тобі та нездужаю; нехай до другóго разу. Бувай здоровий, цілюю твоіхъ діточокъ и твою жінку. Т.

XXII.

29 января 1861.

Такъ мені поганó, що я ледве перó въ рукахъ держу. И катъ-гбó-бáтька-знае, коли воно полéгшае? Ось-що: Вчóра заходивъ до

(1) Дьло о покупкѣ земли этой до-сихъ-порѣ не кончено. Нашлись люди, которые разными косвенными путями препятствуютъ приобрѣтенію въ собственность роднымъ Тараса его могилы!

Тому доля запрóдала
Одъ краю до краю,
А другому оставила
Те, де поховáють.

Нашему жъ славному Кобзарю она и того не оставила!...

мене прощатця полковникъ Ан...чъ: вінъ с'годня поїхавъ въ Одэсу. Ан—чъ сей—одинъ изъ самоглавнихъ членовъ Общества пароходства и торговлі въ Одесі. Я просивъ ёго за твого Каленіка и вінъ мені сказавъ отъ—що: щобъ ти ёму не барившиися написавъ: которий Каленікові годъ и чому вінъ преимущественно учився въ Херсоні: чи навигаціи, чи механіки, чи математикки? Ему це треба знать для того, щобъ до чо́го лучче притулять Каленіка. Напиши ёму та попросі гарце́нько, то мо́же що́ й бу́де.

Чи пославъ ти моё письмо И...цкому въ Одэсу? На(плю)й ти въ ярмо́лку отому́ жи́дові, що ти пишешъ, зъ ёго гру́нтомъ и зъ ёго хатою. Кінчай швидче въ Ка́неві, та напиши мені, якъ кончишъ, щобъ я знавъ, що зъ собою робить весною.

Прощай! Утомівся,—неначе копу життяза однимъ захо́домъ змолотівъ.

Цілюю твою жінку и твоїхъ діточокъ. III.

В) ДО САВИ Ч.

I.

С.-Петербургъ, 11 августа (1880).

М. Г.

Уб'дительно́ше прошу Васъ получить (съ почты) 50 экземпляровъ моего »Кобзаря« и, по вашему усмотр'нію, передать помянутые 50 экземпляровъ одному изъ кіевскихъ книгопродавцевъ, а вырученныя деньги отдайте въ кассу кіевскихъ воскресныхъ школъ и на досугъ изв'стите меня о вашемъ здоровьи, вашей супруги и здоровьи Ивана Максимовича Сошенка, за что́ будетъ вамъ благодаренъ и на услуги готовый.

Искренній Вашъ Т. Шевченко.

Р. S. Получили ли Вы »Кобзаря,« подписаннаго моею рукою на ваше имя?

II.

6 ноября (1880) С. П. Б.

Любій мій и щіріій землякъ!

Спасібі вамъ за шісьмо ва́ше, и вели́ке спасібі за Кобзаря мо́го, що ви ёго такъ щіро привітали. А тепе́рь ось—що: Або самі, або скажіть И. М. С...ку, щобъ вінъ дозна́вся,—де тамъ у Ки́їві живе́ Мадате С. Якъ дозна́ється, то щобъ пішо́въ до не́ї та подивився, якъ

тамъ живуть мої небоги: Прися и Ганнуса, та будьте ласкови напишіть мені.

Ще ось—що: напишіть мені швиденько, въ імя Божє, що робитця въ самихъ воскреснихъ школахъ?

Ще ось—що: Скажіть Ивану Максимовичу, щобъ вінъ вамъ щиро сказавъ, чи здорова ёго жінка и ёго чорнявая Ганнуса? Вінъ мені самъ не напише: ледащо! та ще й старє ледащо!

Оставайтесь здорові—нехай вамъ Богъ помогает на все добре!

Искренній вашъ Т. Шевченко.

III.

4 января 1861.

Вельми шануемий землякъ мій!

Посилаю вамъ на показъ 10 екземплярівъ мого Букваря; а изъ Контори Транспортівъ ви получите 1000 екземпл. Добре булббъ, якъ би можна роспўстнтъ ёго по уїзднихъ та по сельскихъ школахъ. Та вже що хочете, те й робіть зъ нимъ, а якъ Богъ поможє,—зберетє гроши,—то положіть ихъ въ кассу вашихъ воскреснихъ школъ.

Я и чувъ и читавъ, що Високопреосвященний Арсеній дуже возревновавъ о сельскихъ школахъ и жалуетця, що не печатають дєтєвихъ букварівъ. Покажіть ёму мій Букваръ и якъ що вподобаетця, то я и ёму пришлю хочъ 5000 екземплярівъ, звичайно за гроши, (по 3 к.), *бо це не моє добро, а добро нашихъ убогихъ воскреснихъ школъ*,—такъ и скажіть ёму.

Думка есть за Букваремъ напечатать лічу (арифметику)—и ціні и величині такої жъ якъ Букваръ. За лічбою этнографію и географію въ 5 копієкъ; а исторію, тільки нашу, може вбгаю въ 10 копієкъ. Якъби Богъ помігъ оце малє діло зробіть, то велике бъ самє зробилося.

Старє ледащо (Сошенко) такі спромоглося на аркушъ папєру та вже такъ ёго знерєжавъ, що й курці нема де клюнуть. Та такъ по—письмєнному, що я насілу второпавъ. Кланяюсь и ёму и ёго жінці. Те, що просівъ вінъ, може зробитця.

Бувайте здорові! нехай вамъ Богъ помогает на все добре. Низєнько кланяюсь вашєй жінці и вамъ.

Искренній Вашъ Т. Шевченко.

P. S. Чи бувъ мій братъ у васъ и що вінъ тамъ зробивъ зъ своїми недолітками?

IV.

12 генваря 1861.

Будьте здорові зь новимъ рокомъ! Пославъ вамъ сегодня свого добра 1000 штукъ. Приміть ёго, та що хочете, те зь нимъ и робіть. Добре булѡбъ, якъ би ёго можна булѡ пустити въ села: тамъ би воно швидче прийнялося. А втїмъ, якъ знаєте такъ и робіть.—Низенько кланяюся вашій жінці и вамъ.

Т. Шевченко.

26 Февраля 1862 года.

САВА Ч.

ВЕСНЯНКА.

Идє весна, идє красна, —
 Земля оживає...
 Ждемó, ждемó доли-воли—
 Немає, немає!
 Течє річка широкая
 Скрізь по-підъ горюю: —
 Ой поплила наша доля
 Уплинь за водою!
 Повій, повій, буйний вітру,
 На-чась, на-годину!
 Ой верні намъ нашу долю
 Зновъ на Україну!
 Ой не віє буйний вітеръ,
 Ледве позіхає...
 Знову доли виглядаєшь,
 А доли немає.
 »Браті мої, товариши,
 Орли молодії!
 Осідлаймо, браті мої,
 Коні воронії,
 Та поїдьмо на тіхъ коняхъ
 По широкімъ полю,
 Здоганяти, переймати
 Козацькую долю!
 Запитаймо долю-волю,
 Де вона блукає;
 Попрохаймо—нехай до насъ
 Въ гості завітає!«

Миколайчикъ Білокопий.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

(Записано въ Слободській Україні, въ *Изюмскімъ* повіті *Харківської* губернії).

VI.

ТРИ ПІСЬНІ, ОДЪ БАБИ ДЕНІСИХИ ЗАПИСАНІ.

Дениси́ха зъ казеннаго села. Чоловікъ її (уже другий) гончарь. Доля її дуже нещаслива випала:—чоловікъ пье. Пропивъ и худобу всю, позастановлявъ що́ можно було, и якъ вже ні-за-що пити, то зробить що-небудь, по сво́му ремесству, то за пів-ціни и пропьє. Бідна жінка ходить скрізь, просить роботи. Дуже увірилось її таке гірке життя. Просила, чи не можу я дати її билетъ... «поплескалась би я за чумаками, на Дінь. Тамъ моя старшенька дочка у наймахъ. Воно собі намовилось, чи не зароблю на юпочку. Богъ зна, у якихъ то людей вона живеть? Якъ то зъ нею поведатця? Може тьожуть її, молоду, що дня? Боже, Боже! Яка моя доля гірка та нещаслива!.. Взяла бъ її сюди, до себе; такъ щожъ—чоловікъ такий!.. А вмоляли люде: «иди, та йди! Тобі добре життя буде зъ нимъ.. Вінъ гончарь!» Добре!!.. Наче серце мое знало—що не буде добра зъ ёго. Усе не хотіла, усе одмовлялась. Пропала я теперъ изъ дітьми. На віки зав'язавъ мені головоньку сей рабъ, п'яничка проклятий!.. Охъ, якъ мині обридло, гріха тутъ набираючись, зъ такимъ чоловікомъ! Лишечко мое, лишечко!

»Ой волі жъ мої, та половіи,

Чомъ же ви не йорете?

Ой літа жъ мої, та молодіи.

Чомъ же ви мірно йдете?

Та поганій, хлѣпку, та поганій, малий,
 А волі половій.
 Чи не вернутця, чи не прийдутця
 Літа мої молодії;
 Ой якъ же намъ самійъ орати,
 Нікому поганіти,
 Ой и якъ намъ марненько не йти,
 Нікому насъ шанувати.
 (Така й моя доля!)

Ой темная та невѣдная ніченька,
 Ой дурная та нерозумная дівчина!
 Полюбила та козаченька старого,
 А ведє єго та за рученьку пьяного. (2)
 (Моя це пісня).

А владє спати та на тесовій кроваті, (2)
 А сама идє у зелений садъ гуляти,
 Та забула голубѣчкамъ сказати:
 »Не гудіте, сині голубѣчки, на хаті,
 Не збудіте мого миленького въ кімнаті.«
 Яжъ думала, що мій милий спить—не чує,
 А вінъ на мене та нагачку готує.
 Яжъ думала, що нагачка—шуточка,
 А де вдаре, то розсядетця шкурочка.
 Яжъ думала, що вона зъ паперу (!),
 А вона зъ собачого ремєню.

Ой по горахъ, по долинахъ
 Туманъ налягає,
 Поміжъ тими туманами
 Сивъ голубъ літає.
 Та літаючи бурбече,
 Голубки шукає.
 Ой зострівся сизий голубѣнко
 Та зъ буйними вітрами.
 Ой ви вітри, ви буйні,
 Ви всюди бували,

(*) Нижчі співають: »Яжъ думала, що вона зъ паперу.«

Чи не бачили, а чи не видали,
 Та моєі голубки?
 Хочь бачили, хоть не бачили,
 Та незнаємо, якъя?
 — Самъ сіза, сизокрила,
 Лічко якъ калина.
 Якъ стрепенувся сізий голубонько,
 Якъ стрепенувся, та й поленувся,
 Та на сінее море. (двічі).
 На сінєму морі, на синєнькому,
 Тамъ голубка сизєнька,
 Вмиваєця сіза голубонька
 Холѡдною водою,
 Втираєця сіза голубонька
 Русюю косюю.
 Рості косо до пояса,
 Якъ у саду вишня,
 Моли Бога, молодий коваче,
 Щобъ за тебе вийшла.

»Се старосвіцька, ій же-то Богу старосвіцька. Теперъ, правда,
 и іі перевернули на московську, та цуръ ій. »*Ой де ваші дѡми?*«
 співають. — *Дѡми!* Ачъ які! — Теперъ що? Теперъ ві, ві, ві... ві-
 кало, а не піснї.—«

— Заспівайте жъ ще якої,—тїльки старосвіцької.

— »Та я за цимъ брїдїємъ усі позабувала. Та вже й не рано.
 Піки то досѡвкаться до дѡму. Прощайте!«

VIII.

ОДЪ БАБУСИ ТЕТЯНИ ЗУЗУЛИХИ ТА ОДЪ НАСТІ СОПУНКИ.

Тетяна була колись крепачкою. Теперъ, вже годъ зъ двадцять
 якъ вільна. Чоловікъ у неї такий—що тїльки Бога дякувати за та-
 кого. Нема надъ ёго чеснїшого. Якъ скаже—такъ воно й буде. Сло-
 во свое поважає. Вінъ уже старенький. Кохаєця у пасікахъ.

Синївъ своїхъ поженили, видїлими. Живуть теперъ сами. Хата

у нихъ гарна, съ кімнатою; рублена. У дворі — всѣго доволі. Кругомъ їхъ живуть и діти—по своїхъ дворахъ, цілий хутіръ.

Зузуля Андрій — чоловікъ поважний, старосвіцький. Тетяна, хочъ їй вже пятьдесятъ простукало—и досі весела, жартовлива. Та й чого їй смутковати?—Де вона—тамъ и регіть, тамъ и жарти. Оце прийшла привязувать мнѣ колодку. Одкупаюсь грішми — не бере. Почастувавъ. Одчепила колодку; а й важку жъ десь добула! Випивши чарку ще повеселійшала. Носитьця по хаті, приспівує, танцює. И все у неї виходить якось любо. Народу зібралось. Реґочутьця... а вона співає!

»Кужелю, мій кужелю, }
Я робіти не здужаю. } 2.

Якъ би літа вернулись,
То щезъ хлѣпці горнулись.

Кужелю и пр.

Скїну, кужель на полицю,
Самá піду на юлицю.

Кужелю и пр.

Якъ би скрипкі та цимбали,
То щезъ ніжки поскакали.

Кужелю и пр.

До кужеля лежу, лежу,
До чарочки біжу, біжу.

Кужелю и пр.

»Се вамъ хатня Зузуля таку пісню накувала. Запишіть; та нуте бо, не лїнуйтеся, записуйте.—Записали?—ну, гараздъ. Отъ вамъ ще одна.

Заболіла головочка, заболіла,
Що велику кудѣлицю навертіла. (2)

Ой поїхавъ мій миленький, та й у поле, въ степъ,

А я тую кудѣлицю та й объ зѣмлю репъ! (2)

Лѣжить моя кудѣлиця, обдулася,

Яжъ, молода, горілочки напилася. (2)

Напилася горілочки, напилася,

Въ новій хаті, на кроваті, звалилася. (2)

Ой прїхавъ мій миленький, та й питає:

»Ой чи дома діти, мати, чи не має?« (2)

— Наша мати, наша мати, напилася,
Въ новій хаті, на кроваті, звалилася. « (2)

— »Цітьте, діти, цітьте діти, не гудіте,
И свої матусеньки не збудіте. « (2)

Бачъ який чоловікъ. Своєї жінки боїтця.

Теперь самъ идѣ, будіть буде; та тихенько:

»Устань, устань, мой міла, пробудися,
Ой нажъ тобі карббванця, похмеліся. « (2)

А его мила ему й одказуе:

»Не поможє карббванецъ, не поможеть два :

Вчѳра пила на корѳву, тепѳрь на волá (3)

— «А щобъ же ти, мой міла, здорова була (3)

Що ти могѳ та вѳлика, сама пропила. « (2)

»Бачъ и знайшовъ за що дяковати.

Що нікого не мішала; сама зробила — тай думки нема!
О, бодай ёго! «

Проспівавши, бабуся стинилася трохи. Сіла. Обтираетця хусткою; заправляє волосся підъ платокъ: вибилось—світитця. Просимъ щобъ розказала що небудь.

Отъ, незнатъ що вігадали. Яка така вамъ розкащиця досталася. Незнаю нічого. Не буду розказувати. Хибá, чи не розказать, якъ чоловікъ узавъ другу жінку?—Ну слухайте жъ.

Узавъ другу жінку чоловікъ, и питаютьця одінь одного норовівъ.

— »Які въ тебе, серце, норові?

— Э, въ мене, жінко, які норові! Якъ вилъю горщá воді, ищѣ й друге, воді святбі, такъ я такий у пьянстві негарний, що я й самъ своїмъ норовамъ не радъ. А які въ тебе, душко норові?—И, въ мене, чоловіче, які норові!—Хибá якъ розсѳрдись, такъ дні два и говорить не бѳду, и хáти не топíтиму. « Гараздъ.

Ото вінъ пішовъ, бачъ. на тiкъ изъ синáми одъ первоі хазяйки, пішовъ на тiкъ молотіть. А вінъ, бачъ, и розсѳрдивъ хазяйку, ужѣ розсѳрдивъ. И приказавъ синамъ и воді, и дровъ наносіть, аби бъ вона витопила, та істи імъ зваряла.

Отъ вінъ уже тамъ на току молотіть, молотіть, молотіть, та все на верхъ позира, чи нейдеть димъ, чи нейдеть? Ну, уже люде перетопили, ужѣ й поспідали, пора бъ ийти обідати, а вінъ усе молотіть, усе молотіть, зъ синáми.

»Ну, ходімъ жъ, діти, каже, обідати,—що Богъ дасть!«

Прийшли въ хату, а вінъ за стілъ сідає. А жінка сердитця: нічого не наваріла.

»А подай, сїну, водї.« Се буде питъ, буде п'яний, свої поровї показуватиме. Набрівъ синъ горця водї. Вінъ випивъ и сидїть. Оце трішки взяло.—»А набери, сїну, другий горця.«

И другий випивъ.

Оце оп'янівсь уже. Далї, зв—за столá якъ поточитця, та до припїчка, та за рубанецъ. Та взявъ її за шерсть... якъ узївъ її возїть, та возївъ її, возївъ... уже їй и не хочетця, а вінъ знай перé тимъ рубанцемъ. Ото вїгнувъ та підъ пилъ и упавъ. И захарчавъ. П'яний!

Вона мерщїй підъ голови ёму подушечку.« Цїтьте, діти, (гомонять, бачъ), цїтьте, щобъ батько не почувъ, щобъ батька не збудили.« А сама до печі!

Напекла ёму скоро. хутко... такого — ажъ шкварчїть.

А вінъ тоді: »хм!« Бачъ, прошнувсь. »А, жінко, що я набрїявъ! Силїни дїла на току вгявъ«... журитця. Чи я тобі, душко, нічого не казавъ?« а вона:—Та ні, сёрце, нічого. Якъ упавъ, такъ и захарчавъ. Сядь, сёрце, сядь, миленький, закусі хочъ трїшки гаряченькимъ. Я думала що ти менé бїтимешъ, а ти й байдужé, душко! Якъ упавъ, такъ и захарчавъ заразъ.«

А вінъ то її тувивъ, якъ сучку, то вона мовчїть. Такъ її навчївъ!« А то ще:

Чоловїкъ одруживсь, та жінці и не сміє казати, а кóтові приказує: »гляди жъ кóте: вівці нашї, и корóви; та вівса кóнямъ дай...« А самъ поїхавъ у лїсь, своєю худóбою.

Прихавъ до дóму.

»А що, кóте, чи ти напувавъ корóвъ та овéць?«

А вона одвїчає:

— Э, чоловіче! Вінъ изъ груби не встававъ. Лежїть собі сибїрний, и хвїстъ на бїкъ повїсивъ.«

— »Давїй же, накажїмо, жінко, котá.«

— Давїй, чоловіче, накажїмъ сего трежлятого, щобъ знавъ по хазяїству.«

— »Ну, лягай, жінко,« каже чоловікъ.

Та узївъ того котá, та й пустївъ їй підъ сорóчку, на плéчі,

Якъ смурнѣ тогѣ котá, та за хвістъ:—а кіть кігтями за жінку,
та—увá—ва, увá—ва!

А чоловікъ той зновъ якъ смурнѣ, якъ смурнѣ, та за хвістъ
сїпъ та сїпъ!

Якъ подряпавъ їй кіть усѣ тіло, то вона:

»Чоловіче, чоловіче! Я лѣтче са́ма и напува́тиму, и дава́тиму,
тільки прости́ вже, нехай́ тому́ кóтові лихáя годíна!»

Оттакъ то вчáть жінокъ, щобъ не линува́лись хозяйственá до-
глядати.»

На се ктось сказавъ бабі, що, мабуть, той чоловікъ не любивъ
своєй жінки, атобъ такъ не катувавъ.—Э, нелюбивъ! Вінъ би й радъ їй
любити, такъ щожъ якъ ледащо. Отъ якъ навчивъ добре, якъ по-
общалась що nebude линуватись,—ну, тоді вже можно любити. А то
якъ їй любити?

Ой умру́ я, умру́,

Та буду́ диві́тця,

Ой чи́ буде́ мій миле́нький

По́ мині́ жу́рїтця?

А вінъ зажу́рївся,

Въ жу́панъ на́рядївся,

Ой сї́давъ ко́ня воро́ного

Та і́де же́нїтця.

А я якъ схо́плюся,

За плечі́ вхо́плюся:

Ой верні́ся жъ, мій миле́нький,

Ще́жъ я не скончу́ся.

— По́ки ти скончи́вся

То я й о́женюся,

По́ки тебе́ по́ховаю

То я й на́живу́ся.

Пі́йте гу́си во́ду.

Ви лю́де—го́рїлку.

Ой по́ихавъ мій миле́нький

По́ моло́ду жінку.

»Погна́ли два ді́ді сьвѣтину па́сти. И взяли́ собі́ и о́гнѣ, и
пи́лонці́, ка́шу варити.

Нава́рїли ка́шу.

Підї, лялю (а вони лялями звались), підї лялю, заверні біцю.»

Вінъ пійшовъ, завернувъ біцю, а вінъ кашу вѣрить.

Прийшовъ, а той кашу вїївъ.

»Де, лялю, каша?»

— »У душі.»

Ну, и даромá.

»Підї жь ти, лялю, заверні біцю, а я теперъ буду коло жижи.»

Той пійшовъ біцю завернути, а той узавъ кожухъ, тай уложївъ у жижу. Прийшовъ.

— »Де, лялю, кожухъ?»

— »У жижи, лялю.»

И—и, той и здрочївсь за кожухъ.

— »Давай позиватьця.»

— »Давай, лялю.»

Идутъ до панївъ. Прийшли.

— »Зачимъ ви, старїчки, прийшли?» питає панъ.

— »Та до вáшої мїлости, пáне. Отой чоловікъ мїй кожухъ спаливъ.»

— »На—штóжъ ти этава старїка кожухъ спаливъ?»

— »И,—пáне, пáне! Боли се було! Се було тоді, ще якъ ми лялю звались, та біцю пасли (а вони учóра лялями звались).»

— »Тьху, растáкъ....колі згадали позиватьця. Пашли прочь! Оттáкъ имъ загнўвъ на прощáнна, тай одпустївъ.»

На се, приходить Настя Сопунка. Увьязалась до неї Тетяна. Шуткує.

Згадала щось Настя про свого покїйничка, про свого чоловіка, тай каже Тетяні:

»Ти ще тоді молодá була, та гáрна.»

— »А хибá жь я теперъ погáна?»

— Та нї, и теперъ гарна, одказує Настя. Тїлько ротъ чогось запáвъ.

— Э, бо—зна що! Якъ закласти тудї камїнець, то буду зновъ така якъ и була. Не знать—щó торóчишь, сѣрце!»

IX.

ОПОВІДАННЄ Н. СОПУНКИ.

»Я согрїшила передъ Богомъ: хотїла котá повїсати.

Взяла обрївка, за шїю завязала, тай бью ёго, бью. А вінъ, якъ сунетця, та на шїю, та й очіпокъ збивъ зъ голови; и ввесь видъ минї подрáпавъ. А я тоді: »рятуйте, рятуйте!« Та ледве одбїлась.

Такъ и теперъ наказую дїтямъ. Сохранъ васъ Боже котá вїшати. Теперъ, и горшкї поваяє, и молоко вїпше, то я наче бай-дужé, вже не вїшаю.

Бачъ, я ёго бью, а собáка й бїжить. А вінъ злягáвся, нїкуди тїкати—та на мене. Тай запустивъ кігті, бо—дай ёму!

* Собáка гарчить, а вінъ ще лóчче, ще лóчче! А кровъ такъ и юшіть.»

— »То, душечко, грїхъ кошáчий,« озвалась Тетяна.

(Сміютця).

Навернулось на очі Тетяні якесь хлопця мале.

— »Ти чий?«

— »Мáтеринъ.»

— »А батько де?«

— »Вмеръ.»

— А багато васъ у матерї?

— Пятеро.

— »Бачъ, се такъ якъ у насъ зъ Зузулею. И у насъ пятеро, каже Зузулиха, обертаячись до Настї. И въ насъ сімья велика, московська! Зузуля расплотивъ: да—алéко кóрнемъ пустивъ у землю—Зузуля! А, матінко рідна! Скільки жъ то горя приймешъ поки їхъ до розума доведешъ. Дїтей треба випробовувати. Випробовуй їхъ, що зъ нихъ за люде вийдуть... Та й то не вгадаешъ. Отъ и я своїхъ. Якъ вже я не випробовувала? А не вгадала: Думала що матерь поважатимуть, слухатимуть... ажъ де тобі! Сами хазаїні!

Отъ недавно прийшовъ старшенький... Вмовляемъ ёго зъ старїмъ. Просимъ: послухай нашої совїсті, синку! Такъ де тобі...»

»Та я нічого...« Де тамъ нічого, коли на свої очі бачила.... А, голубочко мїла! А всіхъ то їхъ жалко, усіхъ підъ серцемъ

віносила... И, мамочко, мамочко! Якъ же їхъ жалко. Пропадуть, їй же то Богу, пропадуть. Хочъ би трохи оханулися... Бачъ, уже й люде на нихъ не такъ дивляотця...

Теперьъ свѣтъ не такий. Теперь не шукай правди.

Ніхто тебе не постереже... хочъ пропадай! Наче й незнати-муть... Та й дежъ імъ знати?!... Едїнь Богъ усе знае. Эге, усе знае та нічого не каже, мовчить!

А тутъ горе! Синъ на 1-й неділі хрѣпки давъ. Взявъ та й умеръ. Догадався. А, голубочко мила!«...

Тетяна почала вбиватьця. Такъ и голосить, такъ и голосить. Далі, якъ трошки стїшилась, Настя й каже.

»Се въ тебе, Тетяно, сухий плачъ. Точнісінько якъ у Павла Несмошного. Плаче—плаче, а слізъ не має. Важко!« — — — У тебе жъ, слава Богу, не одна дитина. А отъ, у Насті їхнїї, одинъ синъ бувъ, тай то у холѣру вмеръ. Такъ щожъ!

Обмила его (Настя), и на стїзь положила. Стала сама у кутокъ, тай дивитьця—що синъ на столі. Далі, якъ підскочить до ёго, якъ лясне ёго по щоці разъ, и вдруге...

»И ти, каже, сучий синъ, умеръ, мене покинувъ на старість!« Упала тай заплакала. А то, а ні смѣиноччи не впустила.

На другий день и її найшли на печі. Уже й охолѣнула. Нікому було й очей закрить.

Не на—довго жъ сянъ її покинувъ.«

Х.

ЩЕ ДВІ ПІСНІ ОДЪ ТЕТЯНИ ЗУЗУЛИХИ.

1.

ПРО ЦИНБАЛА.

Та й шовъ Цинбалъ дорогою,
 Та й пісні співає.
 Та й сівъ Цинбалъ підъ вербѣю, }
 Горілку кружляє. }
 Якъ кинувся старий Цинбалъ,
 Ажъ волівъ не має.

Якъ ударить старий Цинбаль }
 Объ поли руками. } 2
 Оттеперъ же ми, братці моі,
 Пропали зъ довгали.
 Да прокляті бусурмени }
 Волівъ позаймали. } 2
 Дай усіжъ воли позаймали
 Бривого лишіли.
 Ой тамъ наші чумаченьки }
 Та й заголосіли. } 2
 Да хилилися густі тали,
 Куді воли гнали,
 Да покрілися бусурмени }
 Густими тернами. } 2
 Да біжіжъ, біжі, Волошенку,
 Навздъ, въ Комишанку,
 Ой дай же ти, Волошенку, {
 Да всімъ панамъ знати. } 1-й р.
 Ой шобъ дали чумаченькамъ }
 Волівъ пошукати. } 2-й р.
 Да въ неділоньку-пораненьку,
 Да всі двѣони двѣонять;
 Да й ужежъ наші чумаченьки }
 Навздъ волівъ гонять. } 2
 »Бачъ, пани помогли!! Се чумацька, стародавна.«

2.

ПРО НЕГРУЕНКА.

Ой ти жъ Негруєнку,
 Ти вдовинъ сїну,
 Ти вдовинъ сїну— {
 Одінчику. } 2
 Та не пій, сїнку,
 Горілочка,
 Рано—пораненьку }
 Въ неділоньку } 2

— Ой якъ мині, маті,
Не п'ять, не гуляти?

Ой що мені, мати, }
Й пани улюб'їли, } 2

И пару коней
Мині подар'їли.
И пару коней,
Боні воронї,
И вся збр'я }
Ясненькая. } 2
И сиділочка
Золоті.

(> Оттакъ панї люблять дурака <) Т. 3.

И стреміночки
Жемчужні.
Ой у неділю,
Рано—пораненьку.
Дай усі дзвони
Голосні дзвонять.

Да вже Негруєнка }
Дай у руки лоблять. } 2

Да й усі дзвони
Задзвонїли,
Да вже Негруєнка
Да й у руки влов'їли.
Да й ведуть ёго
Да й по вулицямъ, (2)
Да й по широкимъ

Да й дорігами
Проб'їли,
М'омо тні д'оми }
Вис'їли, } 2

М'омо тні дв'єрі
Хрустатні.
Та й вкинули жъ ёго
У темну темницю,

У темнѹ темнїцю,
 У пресподницю.
 Та ишли дівки
 Зъ Мака́рівки,
 Та вірвали квітку
 Зъ ро́жбового цвітку.
 Та вкинули квітку
 У темнѹ темнїцю,
 У темнѹ, темнїцю,
 Пресподницю.
 — »Теперъ, моя ма́ти,
 Бѹду літо знати!
 »Бо́лі матіръ згадавъ!« Т. З.

Тутъ попрощалась зо мною Тетяна, дякуючи такъ: *»Спасїбі самъ—що ми прийшли къ вамъ.«*

Почали ми прощатця зъ бабусею. Устала вона, перехристілась, уклонилась, та й каже: *»спасїбі Бо́гу, та й вамъ. Пошли вамъ, Бо́же, щастя й долю и въ до́мі и въ полі, и въ путі—въ доро́зі. Пошли вамъ, Бо́же, усє, що са́ми у Бо́га прѹсите... Поцілувались; пішли до дверей, ажъ вона вернулась. Зближилась до мене, взяла за плечє, тай каже: »Дай тобі, Бо́же, щобъ ти потихєньку гомонївъ, а грома́да бъ тебе слѹхала! Ні, се велике сло́во. Прокажи трїчі та перехристісь, то вонѹ такъ и бѹде.« Далї, обернулась до моєї ма́тері, що тутъ же стояла, и каже: »Якъ провожатимешъ сїна, то вїйди за ворѹта, та перехристісь, и прокажи трїчі: »Дай же, Бо́же, щобъ синъ мїй потихєньку гомонївъ, а єго грома́да бъ слѹхала. То Богъ и дасть!—Прощайтежъ!«*

XI.

ЗАПИСАНО ВІДЪ РОЗНИХЪ ЛЮДЕЙ.

- Уліта іде—колі то бѹде.
- Тїха вода людей тѹпить, а бурна тїльки лякає.
- Дивись! панъ, а балакає якъ и люде.
- Трудно намъ Бо́гу мо́литись, а ще труднїше ба́тька й ма́тіръ, при ста́ростї—літяхъ, годувати.

— А вона сталася: ні вь вбзі, ні вь переводзі, а тїсяшниця.
(Казано про вдову багату що не вмїла грїшми орудувати якъ слїдъ. Чого не треба бь—того у її багато, а якъ що треба—грошей нема, недостача).

— А могїла жь гърна у насъ! На степу, та така крўгла, така гърна... По їй, неначе чотїрі жїли напружїлись. Гърна могїла. Мабуть насїпана. Вже тїльки верхъ їй не браний, а не розсипаєтця.

(Землі у людей хочъ и у казеннихъ, мало. Найбїльше 4 десятини на дўшу, тимъ и по могїлахъ брють.)

— Я самá собї гурть.»

(Просили одну бабу сїсти »до гурту«, бо вбна сїдїла собї особливе. Отъ вона такъ и одказала).

— Москалі якъ зїйдутця—то хїба тїльки щобъ вилятїсь. Ай лаютцяжъ... Боже мїй! Такъ и тїжать, такъ и тїжать одїнь одного. И нїчого!

— Поляскуєтця бриль соломьяний—наче золотїй; та гърний, та акуратїй!

— Великий дубъ—та дїпнáстїй.

— »Чудо тобї розкажу. Пішла я на Великденъ до церкви. Стою. Коли се почали Евангелїе. Одїнь скаже, а другїй ще повторить. Та й дочитались же до такого страмного, до такого страмного (*)... та ще й такъ: одїнь скаже, а другїй повторить. Та такъ и вигукують, матїнко, одїнь передъ другимъ.

То я мерщїй зъ церкви. Не пїду бїльшъ, коли тамъ таке страмне читають. И Бога не боатця, и людей не соромлютця, а тамъ повна церква.

Уже на—що, пашъ дякъ, Семень Петрївичъ, та й той такого не прочитає; ні, не прочитає. Людей посоромитця.»

(Се розказувала одна баба. Дуже богомїльна була, все по церквахъ ходила. А зъ сего случаю, и не заглядувала туди).

— Васъ тутъ до веснї Богъ мáтїме, чи нї?

— Не милá та хворостїна, що по очахъ бїла.

— Ложкою кóрмлять, стеблóмъ очї кóлять.

— Се хочъ и вь мужїквї, а теперъ такъ чéпно.

— Великий ведмїдъ, та кїлце вь носї.

(*) «Не оль похоти мужскїя» и д.

— »Ишло три пáрубки, и оди́нь у одного й пита́ютца:

»Що тобі ма́ти наварі́ла?

Оди́нь ка́же: »зварі́ла ма́ти галушóкъ.« Дрúгий ка́же: звари́ли ма́ти кулі́шъ.» А третій ка́же: »зварі́ла мені́ ма́ти джигу́на (*). Я і́въ, і́въ, та хоті́въ Бо́гу помолі́тца, такъ ніякъ не мо́жно. Усе і́сти хóчетця.«

— »Каца́нь Бо́га не т́ямить. Хр́иститця, поклóни, кладé, лóбъ собі розбива́е—а Бо́га ні—ні, не т́ямить.«

— »Ой Бо́же мій, Бо́же мій! Коли́б хочъ ти прибравъ пані́въ до се́бе!«—»Э, дúшечко, и воно́ жъ тварь, и воно́ ж́ти хóче.« (Зъ розмови двохъ бабъ).

»Якъ що, то я й Бо́га не побóюсь, не то—що!«

На за́здному́ дворі́ набилóсь москалей повна хата. Було в́ь ночі́. На дворі́ в́уга така́ що й дихати не дае́, не то що.

Повб́ірались москалі́ у хату, грі́ютця.

Спитали собі́ *холоди́ю* на вечерю; і́дять. А найми́чга, дівчина по 15—му году, лежучи на лежанці́, вмовляе і́хъ щóбъ швидче і́ли, та владали́сь спати:

»Та лóпайте бо швидче, ка́же, та владайте́сь хрóпті́.«

— »Ну, ты! чаво ругае́шься? Н́бшто мы лóпаемъ.«

— »А вже́жъ, лóпаете.«

— »Ну, а хахлы́, то́же лóпають?«

— »Э, ні́, вибача́йте. Хóхлі́ і́дять, пані́ ку́шають, а москалі́ лóпають, або трі́скають: Я́къ вамъ лúче?«

»Чомъ ви не хóчете балакати зо мною́ по нашóму?« питаю на дорóві мого поштаря́, що все ми́ні одга́зуе по московсьóму.

— »Чомъ! Отъ що дни возимо пані́въ. Та якъ почуе́, що гомонимо по сво́ему, по хохлацькі́, то зара́з и ла́е:« Хахли, дураки! »А коли́ не цурае́тсь—такъ будемо́ балакати и по мужичóму, по пр́бсто́му.—«

— »Ви москалі́, ви зъ Донци́ни, а наші́ ді́ди підъ Гатманáми булі́. Ми Гатманáнци.«

(*) Джигу́нъ—самий с́іровець, безъ пшона́ и со́ли.

- Ніхто намъ не помôже окрімъ Бôга небéсного.
- А вінъ и плéще до мéне чéрезъ рíвчакъ.
- Сáдьмо, старий, вь пáрі, щобъ грéчка родíла.

Бувъ я у Святихъ Горахъ. Піднявся на скелю, на самий верхъ, дивлюсь. (А ся скеля крeйдяна вíсить надъ Дінцемъ. За Дінцемъ лугъ великий, безкрайй). Прийшовъ ще чоловікъ. Дивуємось. Ведемо розмову про те, що дуже вíсоко стоїмъ.

Нагадавъ я, що тутъ одна жінка, оттавички задивилась, та й дитину изъ рукъ упустила.

— »Э, тутъ ще не те було! одказавъ той чоловікъ. Тутъ було таке, що оце прійде сюди яка жінка изъ дитиною на рукахъ, а воно вíхопить ту дитину, тай понесé... Отóжъ нóсить, нóсить скрízь, и по-надъ Дінцемъ, и по-надъ лóгомъ, тай зновъ принесе и положить у руки жінці.«

»Щожъ воно було?« питаю

— Якъ що? Авжежъ Микола Чудотворецъ.

— И теперъ вінъ таке творить?

— Ні. Теперъ его не видно. Отъ уже роківъ зъ 15, якъ нема. Богъ ёго святий зна, де вінъ теперъ повертаецця?«

XII.

ВІРШИ.

I.

РИЗДВУ.

(Одъ Ивана Михайловича Полторацького,
зъ хутора Головинського).

Здорові бóдьте съ тимъ, пані,
Съ чимъ я ось до васъ прихався,
Та й не перече лишъ мнi,

Бо я сѣго не сподівався.
Скажу я вамъ вість чудну и дивну,
Да тільки жаль що половину
Того вже дива позабувъ.
А якъ поправді вамъ признатьця,
То (ви) скажете, що такъ и не статця,
Бо ще не бачивъ, тільки чувъ.
Хочъ смійтеся жъ, то се не брехенька,
Не съ себе я відумавъ самъ;—
А насъ булá тамъ гурбá не маленька,
И я жъ бувъ надъ нима тамъ личманъ;
И звали насъ: я—Опанасъ,
Яцько, Панько, и бувъ Протасъ,
Та ще й Явтухъ підпасичъ бувъ у насъ,
И овечáтъ у насъ булá ватага,
То й не підходъ було воряга,
Бо вже дамó парла, аби хто вчувъ.
И се жъ було не середъ літа,
Да тільки въ темному краї.
Ми пасли овечáтъ до світа,
Якъ на весні буває въ маі.
Кормокъ придався зелененький,
Були кошáри готовенькі,
Привілля для всѣго булó.
На тирло було де стати,
Була вода щобъ напувати,
Признатьця, все для насъ було.
Денёкъ лучився веселенький,
И вівці пáслися гараздъ;
Надвечеръ трохи ставъ хмарненький,
И дощикъ збризнувъ тільки разъ.
И такъ, уже повечеріло,
Не зоряно жъ, а похмарніло,
То я Яцькові и заказáвъ:
Женіть лишъ вівці изъ Протасомъ,
Да й запирайте жъ викрутасомъ,
И щобъ котóрий зъ васъ тамъ я спавъ.
А ми пішли у вербняжокъ, .

Панько и я, да ще й Явтухъ,
 Бо не далеко бувъ лужокъ;
 А ось біжить Протасъ—
 Трюхъ, трюхъ до насъ:
 »А що, чи справились, Протасе,
 Гараздъ? Да глянь лишъ, Опанасе!«
 — »А що тамъ ё?«
 — »Бачъ, на небі якъ зоря погоріла,
 Глянь, глянь; вся якъ жаръ покрасніла.
 Се та й не дурно такъ.«
 Я, гудкь! ажъ далебі що красніе,
 Да ще не такъ якъ на морозъ;
 Дивлюсь далі, ще щось
 Ясне; та й думаю,
 Відкіль (же) се взялось?
 Ні, се щось дивно бути мае,
 А далі хлопцямъ указавъ:
 — »Чи бачили ви таку зірницю,
 Хоть утренью, хоть вечірницю,
 Бо зъ-роду въ-перше бачу самъ?«
 — »Дивітця нашъ Яцько якъ дже!«
 Явтухъ, побачивши, сказавъ.
 »Уже жъ вінъ се та й не дурно такъ пилюе!«
 А далі ось и закричавъ:
 »Сюди, Панько, Опанасе,
 Сюди, Явтухъ, и ти Протасе
 Яквйсь варяга причвалавъ!«
 Ми кинулись туди скорійше,
 Измовлялись битъ(и) его дружнійше,
 Щобъ більшъ уже не ворувавъ.
 Ми щобъ туди—волосся дубомъ,
 Якъ би одъ відьми устае,
 Такъ ми: хто рачки, а хто пупомъ,
 Аби бъ побачить хто тамъ ё.
 Въ кошарі, съ края въ край шагасе,
 Таке велике, а ще й літасе,
 Не чоловікъ, а бачця схоже.
 Панько сказавъ се: »Гарна птаха!«

Явтухъ же: »ні, се мабуть прѣха.«
 —»И тю, дурний! Це янголь Божий!«
 Якъ вимовивъ оце Протасъ,
 То серце такъ и опустилось,
 Морозъ подравъ по кожѣ насъ,
 А далі трѣхи ободрились:
 —Чого намъ янголя боятьця,
 Отъ вінъ не кинетця кусатьця,
 Вінъ гарний, бачъ, такъ якъ панъ.«
 То ми до ёго причували,
 А далі разомъ всі спитали:
 »А що ти скажешъ, пане, намъ?«
 —Идѣть, біля Вихлімема въ стѣню,
 Не думайте жъ що се брехня,
 Тамъ ё маленьке(е) дитятко,
 Отдайте тому се ягнятко!«
 Оттакъ намъ янголь повідавъ, —
 »Оцѣ въ сю нічъ Христосъ родився,
 Сянь Божий зъ Діви воплотився!«
 И бѣльшъ нічого намъ не сказавъ,
 И стрепенувся, и бѣльшъ не стало,
 Та вже не видно намъ его;
 Ну, що жъ тутъ ділати припало,
 Тутъ умá моёго не стало.
 Заразъ піті ягна ловити? —
 Не видна жъ, темна нічъ ходити,
 А грізно янголь приказавъ.
 Ну що жъ ми, хлопці, будемъ думати,
 Да правда уже жъ скілько не чумати,
 А ділатъ те, що вінъ приказавъ.
 Не довго ми тутъ раховáлись,
 Пішли въ кошáру до овець,
 Ягна що лучче, те й піймалось,
 Піймавши пхалсь на рилецъ (*);
 Идучи стáли совітатьця,
 Щобъ ще куди не заблудять;

(*) На рилецъ — прокочена дорога, щобъ куди не заблудять.

А вже жь що Богъ дасть, те й буде,
 Хоть правда, ми и грішні люде,
 Міжъ нами тутъ и янголь летить.
 Панько сказавъ: »грішно, Протасе,
 Що янголя сюди вмішавъ,
 А се жь бо прилітївъ до насъ,
 И все що, треба, намъ розказавъ.«
 А далі нашъ Панько напхався,
 Объ станю лобомъ якъ ударитця,
 Та й лежить, слухає чмелївъ;
 »А що ти, Паньку, покотився,
 Але на станю лобомъ нахвativся,
 Та й гáрно лобъ свій підогрївъ.
 Ходїте жь, я сказавъ, у станю,
 Да всі рївненько говорїть,
 Щобъ не розсердити намъ паню
 Якъ будемо ягна давати,
 Скорїйше йдїть, а не ташчїтьця,
 А якъ казати вже жь намъ тай не вчитьця.«
 Отакъ таки Панько сказавъ.
 И тїлько въ станю що вихались,
 То дáлебі що всі позатулялись,
 Бо свїтъ великий осиявъ.
 А дали трохи роздивились,
 Навколївки впáли,
 Ми тому дитятку поклонились,
 Ягна жь панї оддали.
 »Прими ти оце ягнятко,
 Да щобъ неголодне було твое дитятко!«
 Потїмъ звелїла намъ устати,
 И стала ласково вїтати,
 Якъ будто знала насъ давно;
 Біля тїи жь близенько панї
 Стоявъ у жовтому жупáні,
 Старий, сїдий чоловікъ,
 Якъ будто проживъ другий вікъ;
 Біля яселъ
 Стоявъ бичокъ и оселъ,

Понуривши головки низько.
 Поглянули на насъ бурлакъ;
 Дідокъ же трѣхи поворчавши,
 На вухо нані щось шептáвши,
 Балакавъ зъ нами сякъ и такъ:
 «Идїть у мїръ, повідайте,
 Що се родився Божий Синь!»
 Потімъ ми сказали прощайте,
 И кланялись поряду всімъ.
 Пішли відтіль якъ не бувало,
 Идучи де-що розмовляли,
 Шоки до міста прийшли,
 И по отарі роздивились,
 То далєбі, що всі чудились
 Усе такъ якъ було—такъ и є;
 Потімъ пішли усі къ домівці,
 И повідали объ тому дитятці,
 По дворахъ усякъ собі пішовъ,
 Хто въ право, а хто въ лїво узявъ,
 А я оце до васъ попавъ,
 И сказавъ, що велено казати,
 А васъ зъ Рїздвомъ поздоровляти.
 Простїть що де-чого не знаю,
 А може де сказавъ не такъ.

II.

ВЕЛИКОДНЮ.

Егда Іуда Христа жидамъ продавъ
 И о томъ вельми захвирсувавъ,
 Повергъ сребрянники, шедъ и удався,
 И передъ Люциперомъ сатаною у пеклі явися,
 То Люциперъ его любовно привїтавъ,
 И ось, такъ именно, словами его поздоровлявъ:
 «Обитай же, Іудо, брате мїй коханий,
 Бо еси другъ мїй, присно сонзбраний;
 Добрую ми съ тобою порадѹ маїи,

Що Исуса Назарянина на хрестъ изогнали;
 Теперъ же я тобі позволяю зо мною сидіти,
 И яже азъ пью чашу, той ти будешъ пити;
 Да тільки обь сѣму неизволь скорбіти,
 Що мні буде въ день судний, те й ти будешъ терпіти.
 Ні унивай, но пожди, поки прийде світу koniecъ,
 И водружимъ на главу твою мій прекрасний вінецьъ.
 Ото-отъ, якъ невидно, Назарянина приведуть,
 И его душу мні на віки вічні отдадуть;
 Ибо, я пославъ по его безмернихъ и пресильнихъ
 Бинарей и трубарей, воеводъ своїхъ вірнихъ.

Да тільки, незнаю, чого вони тамъ забарились?

Видно, Иудеі Назарянина Христа ище не зробили!»

Якъ сие Луціперъ со Іудою розмовляли,

То їхъ послані воеводи скоро причвалали,

И почали въ труби трубить, всімъ слугамъ пекељнимъ,

И самому Луціперю и князямъ его темнимъ:

»Замикайте, підпирайте пекељні врата,

Дай ніхто не виглядайте зъ пекла, зъ нашого брата!

Ось иде гость, усімъ намъ неравний,

Господь кріпкий и царь царей грозний,

И множество ангеловъ его окружають.

А насъ, куди! до его а ні мало не допускають.

Противъ единого ангела невозможно нічого намъ чинити,

А на его самого и оддалеку невозможно зріти.

А егдажъ Христось ставъ и къ пеклу приступати,

То зачали предъ нимъ ангели воспівати:

»Возьміте врата князя ваша,

И отдайте авраамські душі наша,

Отъ идеть до васъ царь слави,

Которий сокрушивъ вінецьъ вашей глави,

Годі жъ вамъ тутъ царствувати,

И праведні душі къ собі забирати!»

И закричавъ Луціперъ: »що тамъ за царь слави?

Чи не той, що зъ розбойниками жида его на хресті роспьяли?

Я оце за стидъ собі ставлю,

Врата ёму отворяти

И вирій ему покарати;
 Нехай же вінъ иде сюди, дай настигає,
 А хто изъ насъ дужчий буде, той и барипі собі придбає.»
 И закричавъ Луциперъ: »Гей панове воеводи,
 Бинарі й трубарі!
 Я васъ на пораду сюди до себе волаю,
 Якъ и съ симъ Христомъ поступати маю?
 Якъ би намъ оце хитрійше изробити,
 Щобъ ёго душу въ небо непустити?«
 Замормотали слуги:
 »Нехай же вінъ иде до неба,
 »А сюди намъ его й отнюдь не треба!
 »Хиба жъ ти не знаєшь, якъ вінъ сюди прийде,
 »То весь нами собраний народъ изъ пекла виїде.
 »Ибо вінъ не естъ прбстий чоловікъ,
 »Но Богъ, который бувъ прежде всіхъ вікъ!«
 И закричавъ Луциперъ: »щожъ вінъ за Богъ що смерті
 боявся,
 И за сребрянні гроші, якъ прбстий рабъ продався;
 Передъ смертію стогнавъ,
 И на небо волавъ,
 Даби въ злі руки жидамъ не попавъ?«
 Міжду тимъ, Христось и къ пеклу приблизися,
 То мрачнее пекло світомъ просвітіся.
 А Луциперъ, не могши світа терпіти,
 Упавъ ниць, и почавъ сильно вопіти:
 »Гвалтъ, панове, гвалтъ! Пекло пропало!
 И сили уже моєі скільки у мене не стало.
 Правду казали, що Царъ небесний
 Взявъ на себе образъ чоловікашній.
 И я жъ, скільки не дужъ, такъ невозможъ перельститъ,
 Що прийшлось мині теперъ до віку вічнёго скорбіти;
 Бо Їванъ Косматій его хрестивъ,
 И тимъ же то крещеннемъ и поклоненнемъ мене мудро
 уловивъ;
 Яжъ думавъ на ёго, що вінъ гришнійший усіхъ
 чоловікъ,

Ажъ вінъ той Богъ, котрий бувъ прежде всіхъ вікъ.»

А Христось, пришедше къ пеклу, благословивъ
корунгвою,

И сокрушивъ на всіхъ заклепахъ вирій передь собою.

И тогда то Христось пійшовъ по Адама,

Де була заготовлена окромішная яма.

И такъ ставъ поздоровляти,

Напередъ, Адама и Еву одгукати:

»Адаме, Адаме! Якъ тебе яблуко сюди далеко загнало,

И за тобою скільки праведнихъ душъ у пеклі пропало!

Якъ тобі, того яблука вкусъ показався,

И яжь черезъ нѣго на хресті за всіхъ васъ роспьявся.

Теперь же ти йди вслїдъ за мною отсюду,

Ступай, и съ праведнихъ ні одной душі не оставляй.

Соломона жъ не треба съ собою брати,

Бо вінъ можетъ крїпко—дуже мудрувати,

Да и Каїнь нехай ище трохи перебуде,

Поки не таковий, а особливий мій судъ буде.»

А егда жъ Христось ставъ ись пекла виступати,

Тогда Луциперъ почавъ помаленьку и дерзость принімати.

Хоть хлипка, да ставъ говорити,

И по бокамъ пекельнимъ очами ставъ водити,

И уздрїв Соломона, вельми удивився

И зъ своїми слугами, и не мало чудився;

И сказавъ: »хоть одъ Христа я и лиха набрався,

Такъ за тежь бо, міні мудрїйший всіхъ чоловікъ остався!

Признайся, Соломонѣ, чого ти ище у пеклі не видавъ,

Хибажь тебе Христось міні на вікі вішні подарувавъ?»

И рече Соломонъ: »Глядижь! Сей подарокъ тобі изъ
лихомъ виїде,

По мене жъ Христось ище и вдрўге приїде.

Въ первїй его приходъ, если ти и зостався,

А ягъ по мене въ другий разъ приїде, то хочъ и отчайся.»

И закричавъ Луциперъ: »вибийте его въ шию,

А коли не хоче зъ пекла, то хочъ черезъ силу!»

И тоді то біси вигнали его зъ пекла,

То душа его вслїдъ за праведними потекла.

И такъ Соломонъ зъ пекла вимудрувався,

Що всякъ сѣму диву дивувався.

И такъ, о избавленіи отъ вѣчнаго плѣна нашего
Радість вамъ вітаю,
И зъ Великоднемъ усіхъ васъ поздоровляю!

И теперъ школяри ходять зъ сими віршами и на Різдво, и на Великдень, поздоровляти. Попереду йдуть до панівъ, а тамъ и до заможнійшихъ изъ людей. Всякий дае імъ по своїй спроможності. Люде залюбки слухають сі вірші, тай пани (отті, що народніхъ пісень и слухать не хочуть) раді на сей часъ школярамъ. А скільки бідні школяри муки приймуть, поки вивчуть сі мусяндрові вірши!

Накінецъ, поведу річъ одъ себе, про Уставні Грамоти.

Грамоти у насъ и не чуто, щобъ де-небудь люде підписали. »Що хочете пишїть. Ми того не знаємъ,« одказують.

— »Та чи нехочете на оброкъ? Аджѣ Урядъ поможесть вамъ викупити землі.«

— »Не хочемо.«

— »Такъ панщиною одбуватимите?«

— »Будемъ панщину робить,—до слўшнаго часу.«

— »Ну, такъ и підписуйте, що на панщину зволяете.«

— »Та ні, підписуйте вже сами. Ми того не знаємъ.«

Не хочу вдаватись у дѳгадки, чомъ вони не підписують, чомъ »соглашенія« нема. Скажу тїльки: шкода, що не переложили того »Положенія« на нашу мову. Меньше було бъ клопїть москалямъ. Якъ же? — —

— Добре-бъ зробивъ той, хтобъ переложивъ те »Положеніє« на нашу мову. Та й не погано бъ було, колибъ пустили ёго въ народъ маленькими книжечками, у роздрїбъ; а то лякаютця, що велике та товсте. »Де ёго прочитати?« кажуть. »И наші внуки не дочитають его, не то що ми!«

1862 р.

М. Лютній.

Вс. Коховський.

VI.

ПРОСКУРКА (*).

Живъ дякъ у якому-сь селі, та чимъ-сь провинувативсь. Приславъ владика нового, а старому сказавъ, щобъ шукавъ собі иншу пархвію. Помандровавъ бідолашний дякъ, та все Бога просить, щобъ допомігъ ёму у пригоді: кайтця, що вже не грішитиме. Сновигає; вже й одежи и харчу обливився, ажъ иде на-зустрічъ ёму невідомий чоловікъ и питає ёго, чи не знає дороги до якого-сь села, чи міста. И дяку туди-жъ було треба. »Онъ люде стоять: иди попитай.« — »Добре, — каже невідомий; — а ти доглядай мою торбинку.« — Пішовъ невідомий, а дякъ зоставсь, та заразъ и розв'язавъ торбу, ажъ тамъ три проскурки.

А сей дякъ такъ за мандрівку виголодавсь, що не то, що проскурку, а и каменяку бъ зівъ.

Зівъ вінъ одну проскурку и зновъ зав'язавъ торбу якъ було.

Допитавсь дороги невідомий; првходить до дяка, кинувсь заразъ до торби:

»Ти,—питає,—зівъ проскурку?

Дякъ и забоживсь и заприсягсь, що не івъ. »Бігъ,« каже »зъ неба бачить, що не івъ«.

— Бігъ—каже невідомий,—усе бачить. Ну, якъ не ти зівъ, то годі й клопототись. Нумъ товаришувати: куди ти підешь — туди й я.

Доходять вони до панських будинківъ. У воротяхъ стоить чоловікъ и розказує усімъ, що у пана пані нездужає вже десять годъ, що зкликали усіхъ знахорівъ, та що нічого не пособляє; такъ панъ загадавъ завертати усіхъ хто иде повзъ двіръ, чи не попадетця знахаръ такий, що впоїть. Невідомий и каже: »я—знахаръ: якъ Бігъ схоче, то й одужає.

Увійшовъ вінъ изъ дякомъ у ту світлицю, де недужа лежала.

Панъ и питає: »чи-жъ пособишь?«

— Пособлю,—каже невідомий.

(*) Записано у селі Калиті, Остерського повіту, відъ козака Федора Егоренка, 10-го паздерника 1860 року.

»Ну, якъ не пособишь, то—бачишь шибеницю—бути тобі на йй.

Невідомий порізавъ панію на шматки; положивъ їхъ у ночви, переполоскавъ, взнівъ зложивъ, якъ треба; дмухнувъ: устала пані, — така весела, неначе тільки-що на світь народилась.

Панъ не знае, якъ и дяковати невідомому. Спасибі,—каже,—вамъ добрі люде (вже и дякъ у чести ставъ), що Мене виратовали; та й одваживъ імъ ажъ три мішки золота.

Ажъ подстрібуе дякъ зъ радощівъ,—надіетця, що хочъ трохи, та подаруе ёму товаришъ.

Давъ імъ панъ и коней и візъ. Ідуть вони, ажъ взнівъ панський двіръ. Чоловікъ у воротахъ стоить и розказуе усімъ, що у пана пані нездужае вже двадцять годъ,—що зкликали усіхъ знахарівъ, та що ничого не пособиае; такъ панъ загадавъ завертати усіхъ, хто іде повзъ двіръ, чи не найдетця знахаръ такий, що вигоить.

Дякъ и озвався: »Я—знахаръ: якъ схочу, той одужае.« Увійшовъ вінъ изъ дякомъ у ту світлицю, де недужа лежала.

Панъ и питае:—чи-жъ пособишь?

»Пособию,—каже дякъ.

—Ну, якъ не пособишь, то—бачишь шибеницю—бути тобі на йй.

Порізавъ дякъ панію, такъ якъ и невідомий робивъ, положивъ шматки у ночви, перемивъ, якъ и невідомий; дувъ на їхъ—дувъ на їхъ день, дувъ и другий; тиждень дувъ; трохи самъ не розсівъ дуючи. Почала вже черва заводитись. Питае дякъ товариша: »скажи, що мені робити?«

»А скажи мені: хто проскурку ззивъ?

»Незнаю, братіку, ей — Богу не знаю, — каже дякъ, та просять, щобъ дунувъ невідомий: »Ой, дунь, братіку, хочъ трешечки дунь,—чи не оживе. А то пропаде моя голова.

»Скажи мені: хто проскурку ззивъ?

Постерігъ панъ що нема ладу, що вже черва повзае, та й загадавъ вести дяка на шибеницю.

Тягнуть дяка,—а той усе просить товариша, щобъ дмухнувъ.

»Скажи,—каже невідомий,—хто проскурку ззивъ?

Не признаетця дякъ; вже й за шию зачепили—усе не признаетця.

Змиловавъ невідомий. »Я оживлю,—каже:—підождіть вішати.

Устане ваша пані божимъ духомъ.

Дунувъ невідомий разъ—дѣ та й черва ділась: устала пані, премолода, та прегарна.

Панъ ажъ підстрібує зъ радошъ, дякуючи невідомому.

Дякъ и каже. »Вінъ тільки дуть вміє, а моєї праці більшъ, бо я порізавъ на шматки.

»Эге-жъ, каже невідомий:—твоеї більшъ.« Зробивъ панъ велике учте; пані сама їх частовала. Положили імъ на візъ ще три мішки золота. Вони й поїхали собі. Приїздять до річки; перевозу нема, а на березі камень лежить: мабуть, колись тутъ млянь бувъ. Невідомий поставивъ візъ на камень; камень и перевізъ ёго на той берегъ, та й назадъ перепливъ. Тоді невідомий хотівъ сідати, такъ дякъ не попустивъ,—боявсь щобъ не одуривъ ёго. Думає: »вінъ перепливе, а мене на сімъ боці й покине, а самъ зъ грішми и втіче.« Пливе дякъ, та на самій середині и почавъ потопати. »Тону,—гукє:—ратуй мене товаришу.

»Оборону,— каже невідомий: — тільки скажи, хто проскурку звівъ?

»Не я,—говорить дякъ, (а вода вже до пояса досягає); та кричить тільки: »Пробі, ратуйте, хто въ Бога вірує!

Невідомий звівъ питає; а дякъ усе каже: »не я.« Вже зовсімъ потонувъ,—тільки чубъ видно. Невідомий побігъ по воді, неначе по землі, ухопивъ дяка за чубъ, та й витягъ.

Чи багато, чи трохи вони ще їздили по світу—не звісно, а даі невідомий и каже: »треба намъ, товаришу, розійтись. Поділимоь грошима.»

»Добре,— каже дякъ.

Невідомий и почавъ розкладати гроши на три купки.

Дякъ и питає: »на щó се ти на три купи розкладаєшъ?—аже-жъ насъ двое«? Підожди,— каже невідомий: дознаєся, якъ розложу.

Дяка ажъ корчить усёго. Жде-не-діждетця, кому ся треття купка: чи не ёму?

Невідомий, якъ разложивъ, та й каже: »Ся купка моя, ся твоя, а ся треття тому, хто проскурку звівъ.

Почухавъ дякъ потилицю: »я звівъ,— каже.

— Не впадає, — каже невідомий: — мо' хто инший?

»Ні, я. Ей-же Богу, що я!»

»Та ні: коли-жъ ти зівь?»

»Тоді саме,—каже дякъ,—якъ ти ходивъ дороги шитати.

»Коли—такъ, сказавъ невідомий,—такъ бери жъ ти усі гроши собі.» Сказавъ се, та незвісно дѣ й дівсь,—невидимимъ ставъ.

Кинувсь дякъ до грошей, — ажъ тільки купи попелу... Пішовъ вінъ знівъ шукати собі паравни...

М. Александровичъ.

РОЗМОВА ВЪ КЛУНІ.

— Лѣгко сей святій хлѣбъ достаецця нашому брату! який морозъ, а сорѣчка мѣкра!—Такъ почавъ Степанъ, оббиваючи перевѣсло обь цѣпъ.

— Немá й труднѣйше, ма́буть, якъ у нашому пахарстві. На ко́го не глянь, хочъ на пánивъ, хочъ на духовнѣхъ, то такі́ пра́ці не побáчишь. Піше, абѣ чита́, да съ то́го й хлѣбъ їсть, а нашъ братъ—бідний хориáкъ—підривáецця надъ діломъ, но́чі не досипá самъ и скотина́ день и нічъ тяга́е,—отъ якъ у жнивá, або въ коповѣзницю. А ще жъ якъ на зябъ брешъ—немá гиршо́й й кáторги! Холоднѣча, дощъ, вітеръ такий, що ажъ зъ нѣгъ валя́е;—сядешъ, а прихлѣища въ степу́ нѣгдѣ не найдешъ окрімъ воза. Дѣбре жъ ще, якъ на возі́ держитця на́ша для то́вару,—а то й тамъ не зна́йдешъ сухо́го мѣсця: де не сядь—усю́ди, такъ за ши́ю й дзю́рять. Ховáецця, якъ та зазү́ля після́ Пѣтра, що уся́ка пти́ця тоді́ її бѣе, да нѣгдѣ й мѣсця не зна́йдешъ. Прикорхнешъ, да зáразъ и прокинѣецця, ухонить пү́гу, да за кіньми, а тутъ хочъ о́ко виколѣ́—тѣмно. Біжншь не знать куди́, а тутъ уся́ка дү́мка: не дай Бо' ледáчого чоло́вика, абѣ зві́ра!—а въ на́шого брата тѣльки й худѣ́би, що скотина́. Стáнешъ, причувáецця, де путá бряжчя́тъ, а тѣло такъ тремтѣ́тъ, що ажъ на мѣстѣ́ не встѣ́бишь, якъ душа́ не віско́чнть; а тутъ ще й вітеръ съ дощѣ́мъ холодний. Слү́хашь-слухашь, да покѣ́ натра́пишь на їхъ—щѣ́ напáдаецця да наспотн́каецця. Иншого ча́су такъ на се́рці́ напечѣ́тъ, така́ нудьга́ візьме́, що ажъ до плачу́

доходить. Оттакъ—то нашъ братъ ко́жне літо працює и покі живъ не вгаває.

— Ну, се жъ ще нашъ братъ—козакъ, а панщина жъ—то й казать страшно!

— А теперъ же воля,—обізвався молотникъ. Не знаю, якъ у васъ, каже, а въ насъ дакъ и геть-то стало поквільно панськимъ.

— Э... покі-ще сонце пригріє, дакъ роса о́чі вмість. У насъ у селі Бо' храни що ко́йтця. Ще Корпійського лю́де сілкъ-такъ, а Нестяко́цького—дакъ не треба, ма́бутъ, и цекелно́ї му́ки! мо-бъ ко́жний схотівъ жити́ лүчче у Сиби́ру, піжъ у тихъ панівъ. Да черезъ сю волю не тільки панщині, а й козака́мъ ліхо. Одно́го дакъ ажъ у востро́гъ посади́ли бу́лі; да колибъ було за́що, а то—якъ я то́бі виненъ...

— Якъ же? питає Хведі́рѣ.

— Отъ-якъ воно́ було. Отто, якъ прийшла одъ ца́ра бума́га, щобъ одпустіть лю́де́й на волю, такъ ба́ця у субо́ту, чи ма́бутъ якийсь пра́зникъ бувъ—дакъ пе́редъ пра́зникомъ. Прі́хавъ пе́рше окру́жний въ по́ліцію, пі́сля спра́вникъ, по́тімъ стано́вий—да все тری́ками, да зъ звонка́ми, а окру́жний дакъ ма́бутъ ажъ шесті́рнею—и наза́втре отто́ му́сли читать у це́ркві. Зві́стїя панщині, щобъ ніхто́ не сходивъ зъ до́му. То, було́, у неде́лю, або хочъ у який грі́зний пра́зникъ, ще й сонце негара́здъ обу́тріє, ко́жне вже йде на сте́пь: де́-хто зъ саква́ми, де́-хто зъ ко́сою на плеча́х да съ тиково́ю у рука́х, а жі́нкї бідні зъ грабля́ми, зъ мали́ми дітьми́, зъ ко́лисками. А зімо́ю, ще й до ўтре́ні не задзвоня́ть, а войть, мовъ то́й соба́ка, гоня по́підъ ві́конню: »а ну́-ляшъ! розіспа́вся! який панъ, ка́же, сту́каючи у хва́тірку:—«пора́ на приго́нъ, або въ лі́сь по ло́зу, чи по дере́во.» Не обі́вѣтця—то й дава́й сту́кати у двѣ́рі, або у сті́ну, такъ—що ажъ ві́кна торохтя́ть и глі́на сіплетця; а пі́сля ще, уві́йшовши у ха́ту, да й ці́пкомъ по спи́ні. Чого́ імъ не бу́ло біднимъ! На що́ вже войть—ѣго́ усі́ звать и тепе́рь свине́ю, бо вінъ пону́ривши го́лову ходи́ть—що й са́мъ же та́кий, а знуща́вся, Бо' храни́ якъ, зъ бідно́го наро́ду. Тепе́рь хочъ се́ вже помину́лось, то й то́ добре. Да́къ—отъ, не скажу́, чи пра́зникъ, чи неде́ля бу́ла, усі́ пі́йшли до це́ркви—и ста́ре й мале́; лю́де́й по́вна це́рква и въ дзві́ниці и въ цві́нтарі: — ну, сказа́но неначе́ на орда́ні! Да на ко́го не гля́нь, уса́ке весе́ле та́ке, наче́ зро́ду й на па́нщині не було́, або на сві́тъ неда́вно наро́дїлось; одні́ тільки пані́ смутні́ да невесе́лі сто́ять, носі́ пові́шали й не хри́стятця,—ма́бутъ вони́ й на Бѣ́га то́ді́ були се́рдїті́, не тільки́ що...

Після служби вийшовъ пішъ и ставъ читати. Читає — усі слухають, ажъ шию кожне витягає. Прочитавъ—и пішовъ собі у вівтаръ; а тутъ ніхто нічого й невторопавъ:—звісно, нашъ братъ чоловікъ темний, невидючий. Повиходили зъ церкви. Усікий—такъ, неіаче поросія впустивъ. »Що воно оце за воля,« кажуть дє-які: »що воно оце буде?« а потімъ, ставши на майдані, стали радитьця. Дє-які позбирались, бачъ—старі люде, зраділись щобъ піти до попа и попрохати єго, щобъ знову прочитавъ імъ и розказавъ, якъ и що до чоґо приходитця. Пішли—ажъ не такъ вийшлося. »Нате, каже вінъ, и волю вашу: нехай хто хоче той вамъ и чита.« (Пішъ мо' й прочитавъ би, да у себе має хрестянъ, да й зъ панамп—такі у-ладу:—не хоче). Вони, взявши листъ, да до дяка: »Прочитай, кажутъ, будь ласкавъ, пане дяче, (чи якъ тамъ єго звеличали) оцю бумагу«. »Що жъ, люде добрі, одвїтує імъ дякъ: хочъ и прочитаю, каже, то все рівно—не второнаєте;—а знаєте що? підіть ви до батюшки, да попросіть книжочокъ, що зъ оцимъ листомъ поприслани, такъ тамъ усє якъ-разъ пописано: у який празникъ не робїть и скїлько днівъ у неділю, тамъ—и для дворовихъ и для такихъ, усє що слїдъ є. Да якъ дасть батюшка, дакъ сходите до Мусія: вінъ вамъ усє якъ слїдъ прочита, а до мене не йдіть, каже, бо не бду зроду читати: ще скажуть пані що я поміжъ вами зробивъ бучу,—нехай єму абї-що!« Вони такъ и зробїли. Забравши книжечки въ попа, та до Мусія.

— Хто жъ вінъ такий? питає знову Хведіръ.

— Да вінъ зроду козакъ. Я й батка єго ще знаю:—що бувъ за чоловікъ, лєґко єму лежати! На всій Бондарівці не було надъ єго хазяїна: волівъ три парї такихъ було въ єго, що й роґа не достанешъ, а литвинъ дакъ боявся бъ и приступитъ до їхъ, а не то щобъ за налягачъ узятъця. Вінъ для чумаства їхъ тїлько й державъ, и що-ґоду, було, їздить у дороґу. Тїлько разъ прихавъ вже дуже хворий, на лиці жовтий-жовтий и очі єму повтяґало.

— Мо', чи не підірвався де дороґою! каже Хведіръ, перегрібаючи колосъ.

— Богъ єго святий зна! Якъ ставъ хїрїть, якъ ставъ хїрїть, а тутъ ще й людскā болїсть підскочила—баґацько тоді людей померло—дакъ вінъ и зовсімъ здався. Зоставивъ таки чималу — ґарну — худобу, да нікому було приглядати її:—який тамъ жоночий доглядъ!—а Мусію було тоді ще тїлько сімъ ґодъ; окрімъ Мусія не було бїльшъ у покійного дїтєй. На другий, чи на третій ґодъ після того, звісно якъ

одінь сінъ:—отъ ма́ти й одала́ ёго́ до дяка́ въ шко́лу учи́тьця пись-
 мѣнству. Якъ нача́въ вінъ учи́тьця, якъ нача́въ—вѣвчився якъ и са́мъ
 дякъ, и одпра́вля́ було́ самъ, якъ йнколи́ дяка́ нема́ (да вінъ и те-
 перъ, якъ ста́не у церкві́ міжъ дяка́ми, дакъ тілько́ ёго́ й чу́ть),
 а пі́сля зроби́всь пи́саремъ ту́тъ же таки, оже́нивсь га́рно и ставъ
 рожжива́тьця; по́тімъ кї́нувъ пи́сарство да ста́въ шинкува́ть и ге́ть—то
 розшевели́вся. Спер́ву живъ вінъ у води́й ха́ті, на старо́му курені́;
 а оце, го́дівъ зо́ два наза́дъ, ви́селився за ца́рину и тамъ такі́ світли́ці
 вшкварі́въ, що сю́ді дивись!—чоти́ри ха́ти и якъ—ра́зъ усі́ на помо́-
 сти́, сті́ни помале́вані́, ві́гна вели́кі па́нські, и одчиня́ютьця такъ якъ
 у пані́въ, сто́лі га́рні, покна́ривані́ му́лѣваною скатерти́ною, а въ
 неді́лю, або въ пра́зникъ, то ще́ й по́верхъ бі́лими якъ сні́гъ па́нсь-
 кими насті́льниками; ла́вокъ зовсі́м нема́, а замі́сь їхъ дзі́глики; двір́
 такий́ що хочъ коне́мъ гра́й, дві́ коморі́ нао́дчебі́, клу́ня не така́
 якъ оце́ въ ме́не, що осьъ у—двохъ мо́лотимо да й то́ ні́где поверну́ть-
 ця, а на чо́тиро́хъ соха́хъ, скоть рога́тий, ко́ні, овѣ́чки, дро́бинна́ и
 все, що ні́ скажи́, е́сть:—на все се́ло, сказа́но, ха́зїи́нъ! Тілько́ та й
 незго́да, що го́дівъ бі́лшъ деся́тка ма́буть, якъ вінъ же́нився, а ді́тей
 Бі́гъ—ма́.—Прийшлі́ вонп; а вінъ на рунду́ці сиді́ть; оддалі́ ёму́ листъ
 и книжечкі́ и ста́ли прї́язно проха́ть, щобъ вінъ і́мъ росказа́въ усе
 якъ слі́дъ. »Да се ще́ мо́жна зроби́ть, ка́же Мусі́й: ще́ день вели́кий.
 Иді́ть лише́нь у ха́ту. А въ ёго́ така́ вда́ча, що, хочъ би хт́о прї́й-
 шовъ, зро́ду безъ ча́рки горля́ки не випустити́. Я́ знаю́, ка́же, що до́-
 бре ви́мерхали́сь.«—Да таки́—та́къ, Мусі́й Мусі́евичъ, ка́же Лаврі́нъ, —
 (тамъ вінъ живѣ́ пі́ля грѣ́блі):—вийшли́ зъ церквї́,—дакъ ще́ й до́сі мо́-
 рочимось зъ во́лею, и дома́ ще́ не бу́лі.—»Ну, то́—то, я вгада́въ.
 Иді́ть же до ха́ти.« Пові́въ і́хъ у світли́ці, по ча́рці і́мъ, по дру́гій,
 а І́вга—дру́жина ёго́—і́мъ се́го—то́го:—отъ вони́ й замори́ли червяка́.
 Пі́сля, дава́й зно́ву проха́ть, щобъ таки́ прочита́въ. »Стра́шно, ка́же
 Мусі́й, чо́гось се́е чита́ть, бо вже́ недурно́ пі́пъ да дякъ не зхоти́ли.
 Вонд́ щось тутъ да ё́.«—А, будте́ ла́скаві́, Мусі́й Мусі́евичъ: хи́ба жъ
 такі́ намъ на чу́же се́ло йти́, або найма́ть? ка́же Лаврі́къ.—
 Да тутъ же́ ні́чо́го, підхо́пивъ Кіндра́тъ: и вже́ усі́, і́хъ тамъ було́
 чоло́віка зъ ві́сімъ, ста́ли зно́въ блага́ть. »Да й до́бре жъ! уже́ що
 буде́ те й бу́де!« и прї́нявся чита́ть. Вінъ чита́ й росказуе́, а вони́
 радю́ть, да ажъ хрі́стятця. »Сла́ва Бо́гу, ка́жуть, що ді́жда́ли!« До́вго
 пі́сля то́го ще́ бала́кали и про во́лю, й про пані́въ, що кру́то і́мъ бу-
 де одвика́ть,—и вже́ на́двечір́ розї́шлись.

Безъ ледячихъ людей и ігдѣ не обійдеша, всюди вони бувають— хочъ міжъ нашимъ братомъ, хочъ міжъ панамъ. Мо'бъ и Мусію нічого не було, да ледячий у насъ панъ є: ёго зовуть у насъ Дпркачѣмъ. Ти мо'п'узъ ёго йшовъ коли?—вінъ живѣ якъ—разъ піля царина, по тій дорозі.—»Отто піля млянівъ?«—Отто вінъ самий. Вінъ терся перше у суді, въ городі, потімъ бувъ становимъ, да якось—то й прошкѣпився, да такъ прошкѣпився, що ні въ який уже судъ скъзано не приймать. Дакъ вінъ теперъ такъ—якъ той вівкъ у свинячій піні цураєтця вже вовківъ,—то такъ и вінъ. Бувъ й міжъ панамъ да рідко, а найбілше третця поміжъ нашимъ братомъ. Дакъ той почувъ да й одлепортувавъ панамъ, сімъ—таки Нестякоцькимъ. Вони заразъ до Корпійського—а тамъ ще бувъ справникъ и становий. Отъ тамъ—то вже порухували, прикликали туди й Мусію, оступили ёго усі и стали туркати: той кричитьъ на конюшню—бъ треба тебе; другий у Сибірѣ, каже, завдамъ; третій каже у вострозі зогнієшъ. Одгризавъ Мусій, одгризавъ, и лѣдві вічепавъ відтіля. Опісали на другий день Мусію и послали въ городъ. Недѣвго тамъ воно й мешкало,—такъ недѣль черезъ дві й відупилось. Сидить Мусій на ослоні підпершись рукою; шюки повтягало ёму, и білий—білий—ажъ поглянуть на ёго страшно. Сидить—и дуже зажурился: отъ тобі й воля! зроду у такому соромі не бувъ, каже, и бути не думавъ и не покладавъ... а бачъ, що склалось! Сидить и смутує, а жінка жъ—то?—вона у другій хаті упала на ліжку,—мовчить, тилько хліпа. Прихавъ старшина зъ десятникомъ. »Чи скоро поїдемо до города, Мусію?« каже вінъ, увійшовши у хату.—Заразъ, каже Мусій: посідь трохи.—Посходились люде,—бо чутка на все село вже рознеслась, що Мусію въ острогъ беруть,—посходились такъ якъ до цѣркиви. Уставъ Мусій и ставъ кликати Івгу. «Івго, каже, иди лишень сюда!» а самъ виймає зъ кишені люльку и капшукъ съ тютюномъ. А люде, одно за 'днимъ, у хату: рипъ—рипъ! Увійшла Івга. »Дай намъ по чарці на дорозу,« каже Мусій.—»А ти жъ самъ чому?«... да й не доказала, слѣзи заразъ полплись якъ зъ березі. »Ти жъ не плачь такъ дуже,« каже Мусій, запалюючи люльку,—и въ самого навернулись слѣзи. Вона заразъ съ хати.—А... да... не рано буде намъ їхать, Мусію,—каже старшина, сидючи піля стола на дзвиглуку. »Да посідь; ось заразъ. Доїдемъ ще, каже Мусій: я й своїхъ коней запряжѣ, якъ сі лінівни.« Увійшла Івга, поставила на стілъ дві пляшки горілки, а сама стала, якъ укопана, піля груби, а слѣзи якъ бібъ котятця. Жінки

кїнулись розважати її, Мусій за пляшку—ставъ частувати. Піднявся гомінъ и нічого не можна було почути, окрім міжъ чоловіками: »ну, коли бь було за-що!«... а міжъ жінками: »чого ти Івго плачешь... оце—таки, Бо'храні, хіба жь таки!«... Надівъ Мусій новий жупанъ, кожухъ тільки—що зъ голки и нову сїву шапку. »На коняхъ по чарці хто—небудь дайте,« каже Мусій, а самъ перехристіавсь тричі да й зъ хати. Усі християця: »нехай Бігъ визволяє!« кожне каже и всі йдуть съ хати смутні, иначе рідного батька випроважують... звісно, за ледачимъ хто бь ставъ и жалкувати? а тожъ, сказано, и малá дитина на ёго не заплачетьца:—на все село чоловік! Сівъ Мусій: на візь, скинувъ шапку: »прощайте, каже, люде добрі, прощай жінко, не плачь... да гляди піля дому; позирайте, братці, й ви, хто має до мене щірє серце!«—и поїхавъ, насунувши шапку, и старшина зъ імъ. А Івга голосить, ажъ до землі припадає. Жінки усі плачуть, дивлячись на Івгу, а чоловіки стоять якъ повкопані, да тільки цїнками по землі пішуть. »Не сучому сину й пані,« промовивъ Лаврінъ: бачъ що скоїли!«— »Се, бачъ, такъ, підхопивъ другий: хто кислиці поївъ, а на кого оскома!«...— »А нічого вони не зроблять Мусію,« обізвався третій.— »А звісно нічого,« підхватили усі: полякають трохи да й пўстять. Ходімъ до—дому! чого жь тутъ стоять?« и стали розходитця, а Івгу повели у хату. Що вона поголосїла да попоплакала! такъ убивалась, наче по вмёрлому.

— А теперъ же вінъ дома вже? питає Хведіръ.

»Хто, Мусій? Эге! а якъже? Ёго черезъ неділю й випустили, тільки вже такбо—хочъ у домовину кладі; неначе вінъ годъ нездужавъ,—а теперъ знову на стану ставъ. Дакъ бачъ, Хведоре, на кому охоту згоняють! А зъ своїми—то страхіть одна! Ніщять біднихъ людей, да нікому й жаловатись. У насъ тутъ є дворський чоловікъ Кіндрать; усією якъ—разъ семьею робить вінъ на пана. Самъ безотмінно годівъ тридцятьокъ мабути піля коней, жінка у кухні, хлопцівъ два и дочка у комнатахъ. Тільки Рогаченко — тутъ вінъ піля поліцї якъ—разъ живє—намігся да й налігся сватати Кіндратову дочку. Кіндрать же й дочка усією душею, — звісно, козакъ гáрний и хазяїнъ таки добрячий:—поткнулсь до панівъ—дакъ куді й близько! Вона... що робить?—взяла да й утекла зъ комнати. Якъ збігались паві, Бо'храні! трўсу тако́го на все село! Шукали всюди й не знайшли. Після, давай отто писати попу, щобъ не винчавъ. Піпъ одвітує імъ тожъ, що сего не можна, каже, ёму зробити. »Мні слідъ винчати, каже: аби ёго й її охота.«

Воні, після того, взявши да її поставляли біля церкви сторожівъ, щобъ якъ будуть вести молодіхъ, дакъ щобъ ухватити молоду да у двіръ, да її підъ різки:—онъ—якъ! Мпркувавъ Кіндратъ, мпркувавъ зъ сватами, а далі—мусили прибрати її у панську одежу. Такъ и зробили. Повели її до драпої паніі—такъ її прозивають. (Іі, бачъ, по-панському не такъ, да такъ прозвали. Колись була дуже велика бѹра, така що її хати старі поперевертала, да якось—то зачепила причілокъ да її знесла въ кімнатахъ... а тутъ, якъ на тежъ, мо'кулівъ небуло, дакъ довгенько обідрані кімнати стояли. Отъ, одъ—того якъ пішло вже: драна да її драна пані. Дакъ се її рідна дочка вже). Вона її свої спідниці, балахонъ, свою лісячу шѹбу, платокъ панський великий. А вона самá—ї безъ панського убрання чорніва да круглолиця, да хороша така, що вже ні одинъ у селі парубокъ кусавъ губи; а то ще прибрали, вражий синъ бѹду,—куди наші її попівни годятця! Прибрала, її повела її самá у церкву; в сторожі бачили да ні одинъ непізнавъ. Увійшла вона у церкву, а за нею її молодий, и Кіндратъ зъ сватами и съ поручниками, постановили ихъ и заразъ же її обвінчались вони. Пани після того бачять, що не по їхъ сталося и не вернетця вже... А тутъ—Кіндрата нема, весілля гуля. »Ось, де моя її воля,« каже вінъ, вибиваючи гопакá підъ музику у сватівъ. »Добре, каже: хочъ дочка вже на волі.« Дакъ бачять, що не покуріли на ёму, да взяли да усе доширу якъ—разъ и забрали у двіръ. А Кіндратъ, бачъ, хочъ самъ и у дворі живъ, а якé Богъ пославъ хазійство, то мавъ за дворомъ. Тамъ жила ёго одна стара мати, да її Кіндратъ у дворі таки якъ слідъ побираетця було, да її додому на яку часину одірвѣтця. Дакъ узали, кажѹ, да усé, сказано—доценту, її загáрбали: овечята, пару волівъ, пѣтеро свиней и все, яке було убіжжя у чулані її у скрині. Оглядивсь Кіндратъ після весілля—ажъ лихо! вінъ до панівъ—нічого! Ще хотіли різками бити, що безъ позволення оддавъ дочку заміж!..

— Теперъ же, кажуть, вже такé вийшло, що панамъ вже не можна її бити мужика, каже Хведіръ.

«Мо'якъ дѣ то її неможна; а вже якъ у насъ—дакъ можна. Аби трóхи не підъ норовъ—заразъ у городъ. Тамъ якийсь ё... Оце напишуть ёму, вінъ заразъ у той же день и їде зъ москалями и зъ різками. Приплічуть хто біцімъ—би—то провинився, положать ёго передъ рундукомъ або на рундукѹ—ї пани стоять и вінъ зъ ними, да печѹть—печѹть, поки ажъ кровью підпливѣ. Одного—дакъ до—того біли, поки вже переставъ и кричати. Кинулсь до ёго — а вінъ уже

лѣдві дїше!.. давай тоді воду лить,—уже й панъ той злякввся,—відеръ зъ десятиокъ вилили—и тїлько тоді вже ставъ ѓхать. Булобъ те й Кіндрату, да якось—то утікъ, да ажъ у губернію пробрався, до самого губерніатора. Дакъ щожъ! и на бумазі подававъ, и самъ навкѡлїшкахъ плачучи росказувавъ про все, що панї кѡлятъ. Губерніаторъ бумагу ту приславъ слїдователю и написавъ ёму, щобъ помиривъ его зъ панами. Вернувсь Кіндратъ до-дому, приїхавъ слїдователь и бумагу ту привізъ, оддавъ панамъ, покликавъ Кіндрата—и стали невѡлить, щобъ сказавъ, хто ёму писавъ бумагу. »Признайся, кажутъ: а то підъ рїзки підешъ.«—Хочъ и голову зпнїть, каже Кіндратъ, то не скажѡ. —Невѡлили-невѡлили, да тїмъ и покїнчали; а Кіндратового нічого й не оддали панї... Мо'бъ, вонѡ що-небѡдѡ имъ и було,—дакъ кудїжъ тамъ п'ястися, коли слїдователь—рѡдичъ... Бачъ яка воля!.. Сѣ жъ ще я тобі, Хвѣдоре, соту дѡлю, або й того ще не оповїдавъ. Хай їхъ Бїгъ на тїмъ свїтї розбїрае... Ходїмъ обїдять. Нехай якъ дїжемо недїлі, то я тобі ще бїльшъ роскажу про всячину. — —

Зъ-надъ Деснї.

Семѣнь Войтѡкъ.

ЗАМѢТКИ.

1) ПО-ПОВОДУ ВЫБОРОВЪ.

Мы уже разъ говорили о выборахъ въ нашѣмъ уѣздѣ (*). Считаеьмъ нелишнимъ сказать еще нѣсколько словъ о томъ же предметѣ.

31-го мая было собраніе дворянъ; во-первыхъ для выбора трехъ лицъ, которыя вмѣстѣ съ предводителемъ дворянства распредѣлили бы ассигнованныя на пособіе мелкопомѣстнымъ дворянамъ деньги; во вторыхъ, для выбора отъ мелкопомѣстныхъ дворянъ уполномоченныхъ на губернское собраніе, имѣющее быть въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Мелкопомѣстныхъ дворянъ прїѣхало на выборы всего 18 человекъ, между тѣмъ какъ выборы должны были бы ихъ интересовать по настоящему.

Просили пособія очень многіе изъ дворянъ, и такъ какъ выдача тому или другому зависитъ отъ усмотрѣнія лицъ, избранныхъ для раздачи, то казалось бы совершенно естественнымъ позаботиться о

(*). См. «по поводу размежеванія» Основа за мартъ 1862 года.

томъ, чтобы избраны были лица, которыя наиболѣе знаютъ мелкопомѣстныхъ дворянъ, наиболѣе способны понять степени нужды каждаго.—Выборъ уполномоченныхъ еще болѣе важная статья. Вѣдь уполномоченные являются на губериское собраніе съ правомъ участія въ избраніи должностныхъ лицъ. Но ошибся бы всякой, кто бы подумалъ, что въ головы дворянъ нашего уѣзда входятъ подобныя соображенія. Изъ числа 18 мелкопомѣстныхъ дворянъ, бывшихъ на выборахъ, по крайней мѣрѣ двѣ трети лица должностныя, которыя живутъ въ городѣ, и слѣдовательно для нихъ позабавиться выборами нисколько нетрудно, даже нѣкоторымъ образомъ развлеченіе, а для нѣкоторыхъ желающихъ быть еще разъ выбранными, быть на выборахъ необходимо; остальная—треть или желающіе быть выбранными, или по привычкѣ поболтать посѣщающіе выборы. Четыре сотни слишкомъ мелкопомѣстныхъ дворянъ остаются совершенно равнодушными къ выборамъ и порицаютъ правительство; винять его, что судъ дурень, что полиція плоха,—забывая, что имъ же дано право выбирать начальника земской полиціи въ уѣздѣ, т. е. исправника, и засѣдателей земскаго суда,—что имъ дано право выбирать уѣзднаго судью и засѣдателей уѣзднаго суда, предсѣдателей и засѣдателей судебныхъ палатъ.

Комизму при выборахъ на этотъ разъ было также много, какъ и прежде. Очень долго длились споры, имѣетъ ли право то или другое лицо участвовать въ выборахъ. Опять разсужденія объ эмансипаціи, опять тотъ же г-нъ Ц—чъ больше всѣхъ ораторствовалъ. «Знаете ли—есть постановленіе, что мировые посредники отвѣчаютъ за убытки, происшедшіе отъ ихъ распоряженія. Я сейчасъ потяну къ отвѣту своего мирового посредника!» Мировой посредникъ спросилъ, за чтѣ именно. Тутъ-то г-нъ Ц—чъ наговорилъ съ три короба. «Полноте, Н. Н. говорить глупости» сказалъ посредникъ. Ц—чъ разсвирѣпѣлъ. «Обращаюсь къ вамъ, господа! можетъ ли образованный челоѣкъ въ образованномъ обществѣ сказать другому: полно говорить глупости??» Но увы! г-нъ Ц—чъ забылъ, что нельзя и такъ безцеремонно обращаться съ посредниками. Г-нъ Ц—чъ считается у насъ передовымъ челоѣкомъ. Онъ либералъ, порицаетъ бюрократизмъ; но для насъ немыслимъ въ такомъ видѣ передовой челоѣкъ. Носится слухъ, что г-нъ Ц—чъ желаетъ быть предводителемъ!

Начались выборы избраніемъ лицъ, для распредѣленія пособія мелкопомѣстнымъ дворянамъ. Оказалась, что до самого пачала выбо-

ровъ никто не думалъ,—кого избрать. Было предложеніе избрать мировыхъ посредниковъ, какъ людей болѣе другихъ знающихъ средства каждаго изъ дворянъ. Но это предложеніе было устранено тѣмъ, что у мировыхъ посредниковъ много дѣла, а что, молъ, тѣ, которыхъ мы изберемъ, могутъ забирать справки у мировыхъ посредниковъ.

Предложили одного, но тотъ началъ отказываться, говоря: »Я совершенно не знаю мелкопомѣстныхъ дворянъ.« »Нѣтъ, нѣтъ! вы должны послужить дворянамъ.« »Я, господа, готовъ служить, но не думаю, чтобы я могъ быть полезенъ въ этомъ дѣлѣ, не зная мелкопомѣстныхъ дворянъ.« Его избрали. Та же исторія была съ другимъ и третьимъ.

У мелкопомѣстныхъ дворянъ оказалось 650 слишкомъ ревизскихъ душъ, слѣдовательно нужно было избрать 7 уполномоченныхъ. Въ уполномоченные выбирали всякаго, соглашавшагося ѣхать въ губернской городъ.

Выборъ уполномоченныхъ считается совершенно неважнымъ дѣломъ, все равно, кого бы ни избрали; на выборы ѣдутъ болѣею частію только желающіе быть избранными и тамъ происходитъ обмѣнъ шаровъ. Вотъ вамъ доказательство того, какъ дворяне дорожатъ однимъ изъ существенныхъ своихъ правъ. А вотъ факты, которые показываютъ взглядъ дворянъ на выборы.

На выборахъ, въ губернскомъ собраніи, какой-то господинъ игриваго свойства бросилъ балотировавшемуся гривенникъ вмѣстѣ съ шаромъ. Предводитель, выпиняя шары, вынулъ монету и показалъ ее, улыбаясь, публикѣ. Вы, конечно думаете, что этотъ фактъ возмутилъ общество. Ничуть не бывало! Это очень даже понравилось публикѣ, и она хохотала отъ души. А вотъ другой фактъ.

Въ одинъ изъ уѣздовъ пріѣхалъ генералъ, почить послѣ своихъ служебныхъ трудовъ. Онъ держалъ себя далеко отъ дворянъ и отъявлялся о нихъ съ пренебреженіемъ. Но дворянство очень избрѣтательно: оно нашло средство отомстить заносчивому генералу. Начинаютъ его упрашивать балотироваться въ предводители. Онъ не соглашается; но такъ—какъ просьбы дѣлаются все болѣе и болѣе неотступными, то генералъ сдается. И что жъ? Онъ получаетъ только два бѣлыхъ шара. Сообщавшіе намъ этотъ фактъ, рассказывали его съ необыкновенною гордостью, что вотъ, молъ, какіе мы умники, и намъ никакъ не удалось доказать, что нельзя такимъ образомъ играть выборами.

Выбирая предводителя, дворяне совершенно не берутъ во вниманіе того, что для этой должности долженъ быть выбранъ человекъ спо-

собный, а главное энергически—дѣятельный, особенно въ теперешнее время. Онъ предсѣдатель мировыхъ сѣздовъ, онъ предсѣдатель комитета земскихъ сборовъ, его роль значительна въ опекуновскомъ управленіи и т. д. Главное вниманіе обращается дворянствомъ на то, какой чинъ и какъ богатъ желающій попасть въ предводители. Должность предводителя почетная, а потому и нужно выбирать лицъ почетныхъ, а богатымъ должно быть для того, чтобы кормить дворянъ. Въ нашемъ уѣздѣ предводитель дворянства, говорятъ, человекъ добрый, но какой прокъ въ этомъ? Еще движущійся старичекъ-полковникъ только подписываетъ то, что подноситъ ему секретарь. Судья—добрый и честный человекъ, т. е. неберущій взятокъ, исправно посѣщающій судъ. Но это не мѣшаетъ канцеляріи суда дѣлать вопіющія несправедливости, подписываемыя судьей въ простотѣ сердца.

Одинъ изъ засѣдателей уѣзднаго суда тоже честный человекъ, въ томъ же смыслѣ, но понимающій только букву закона. Объ другомъ засѣдателѣ не говоримъ, потому что нечего сказать.

Исправникъ—*bon vivant*. Есть ли онъ въ уѣздѣ, или нѣтъ его, это все равно. Увидимъ, кто будетъ вновь избранъ.

Считаемъ не лишнимъ указать на одну несообразность. Окончившій университетъ съ ученою степенью дѣйствительнаго студента или кандидата, слѣдовательно съ правомъ на чинъ 12 или 10 класса, не допускается къ участию въ выборахъ, какъ неимѣющій чина, полученнаго на дѣйствительной службѣ. Но въдъ сенатскимъ толкованіемъ закона объ условіяхъ, необходимыхъ для избранія въ должности по выборамъ, окончившій университетъ съ ученою степенью, дано право быть избираемымъ во всѣ должности, слѣдовательно этимъ самымъ дается право участвовать и въ избраніи, потому, что по буквѣ закона чинъ, полученный на дѣйствительной службѣ, требуется какъ условіе для того, чтобы быть избраннымъ, и какъ условіе для того, чтобы участвовать въ избраніи. Но такъ какъ въ сенатскомъ толкованіи относительно участія въ избраніи ничего не сказано потому, что, вѣроятно, не было случая, возбуждавшаго вопросъ, то практика руководствуется буквою закона. Устраненіе лицъ, получившихъ высшее образованіе, но неутвержденныхъ въ чинѣ на служебномъ поприщѣ, отъ участія въ выборахъ съ правомъ избирательнаго голоса, крайне не рационально и крайне унижаетъ достоинство ученыхъ степеней и притомъ вредно для дѣла, какъ и всякое устраненіе разумной силы.

5 іюня 1862 г.

2) ПО ПОВОДУ ЛѢСОХОЗЯЙСТВА И ЛѢСОКРАДСТВА.

Въ нашихъ мѣстахъ лѣса сильно истреблены; лѣсохозяйство, можно сказать, только теперь начинается. Каждый хозяинъ маленькаго клочка лѣса, (иногда даже въ двѣ десятины) строитъ хатку и пускаетъ въ *сусіди* какую нибудь бездомную вдову, или солдатку или отставнаго солдата, или сельскаго пролетарія. Такой *сусідь* получаетъ отъ хозяина паёкъ, большею частію немолочнымъ хлѣбомъ (двѣ копы жита и двѣ копы гречки), грядку, а иногда и покосъ въ томъ же лѣсу, конищъ на три сѣна; за это *сусідь* стережетъ лѣсъ и въ рабочее время помогаетъ въ уборкѣ сѣна въ томъ же лѣсу и при очисткѣ лѣса; а иногда *сусідка* прядетъ для хозяина *півмитокъ*.

Лѣсъ чистятъ главнымъ—образомъ для того, чтобы удобнѣе было косить сѣно; на второмъ планѣ стоитъ нежеланіе портить хорошаго дерева для топлива и на послѣднемъ то соображеніе, что вслѣдствіе чистки лучшее дерево не глушится дурными, и что ему посредствомъ чистки дается возможность свободно расти.

Такъ—какъ чистка далеко несовершенна, потому что вытекаетъ изъ побочныхъ соображеній и рубка притомъ не совсѣмъ умѣренная, то неудивительно, что лѣса наши въ жалкомъ положеніи.

Самая большая потребность въ лѣсѣ—годномъ для горожи. Кромѣ *лісь*, окружающихъ грунтъ каждаго хозяина, всѣ хозяйственныя постройки, какъ-то: *клуби*, *загороди*, *кошари*, *хливи*, а иногда и *хижи* при хатахъ—плетневые. Осенью большею-частію происходитъ поправка этихъ хозяйственныхъ построекъ, а весною поправка *лісь*, поврежденныхъ свиньями, перелазами, устраиваемыми для обхода ужасающихъ грязей на улицахъ, а иногда и покражами на *підпалъ* ради сухости матерьяла. Осенью и весною почти каждую ночь вы можете встрѣтить по дорогамъ, идущимъ въ лѣса, цѣлые обозы съ хворостомъ и кольями. Спросите, откуда везутъ и вамъ скажутъ, улыбаясь: съ *батьківщини*. Подъ *батьковщиною* въ этомъ случаѣ нужно разумѣть казенные лѣса.

Прежде стражники отбирали было топоры и вообще употребляли энергическія мѣры; но когда для рубки стали ѣздить цѣлыми партіями и вступать въ битвы со стражниками, то сіи послѣдніе отчасти изъ самохраненія, отчасти видя возможность имѣть постоянный и вѣрный доходъ, стали брать небольшой *окупъ*; такъ—что теперь такса окупа

установлена обычаемъ и простирается отъ трехъ до шести копѣекъ сереб. съ воза, вслучаѣ поимки.

Вообще порубка лѣса, не только казеннаго, но и принадлежащаго частнымъ лицамъ, не считается предосудительнымъ дѣломъ.

Защитники строгаго принципа собственности, очень хорошо формулируемаго и неменѣе хорошо выводимаго изъ начала правды, считаютъ рубку чужаго лѣса преступленіемъ, воровствомъ, и если смягчаютъ наказаніе, то снисходя только къ тому, что этотъ предразсудокъ глубоко вкоренился въ народѣ.

Самъ народъ считаетъ собственность неприкосновенною; но, по его понятіямъ, предметомъ собственности можетъ быть только то, на что положенъ человѣческій трудъ. Срубившій бортяное дерево, по народному понятію, воръ: онъ укралъ трудъ человѣческій. Рубя лѣсъ никѣмъ несѣянный, народъ говоритъ, что пользуется даромъ Божиимъ. Воздухъ, вода, лѣсъ—это дары Божіи, предназначенные для дароваго пользования всѣхъ и каждаго. Такое воззрѣніе народа очевидно невѣжественно.

Оставлять въ сторонѣ народное сознаніе нельзя. Пока какое нибудь дѣяніе не отрицается народною совѣстью, до-тѣхъ-поръ его нельзя ставить подъ угрозу наказанія. Убѣдите его, докажите ему, что извѣстное дѣяніе преступно: тогда онъ за-одно съ вами будетъ преслѣдовать его.

Карать за дѣйствія, допускаемыя народною нравственностію, отчасти бесполезно, даже вредно. Преслѣдованіе сильнѣе укореняетъ и дѣлаетъ ихъ болѣе опасными, потому-что побуждаетъ къ большей скрытности, большей ловкости и обдуманности предпріятія для того, чтобы скрыть слѣды его. Факты доказали это. Какія вышли послѣдствія отъ жестокаго преслѣдованія табаку или отъ преслѣдованія бороды?

Кромѣ того, взглядъ на рубку чужаго лѣса, какъ на уголовное преступленіе, крайне убыточенъ. Я былъ очевидцемъ, какъ въ одинъ день препровождено было изъ уѣзднаго суда къ слѣдователю 19 дѣлъ о порубкѣ казеннаго лѣса на сумму 3 руб. 18 коп. ср. По каждому изъ этихъ дѣлъ слѣдователь долженъ производить формальное слѣдствіе,—что отнимаетъ у него очень много времени и мѣшаетъ съ должною поспѣшностію производить слѣдствія по дѣламъ болѣе важности. Такое накопленіе дѣлъ ведетъ къ тому, что слѣдователь старается каждое дѣло сбыть поскорѣе съ рукъ, а отъ этого страдаетъ правосудіе. То же самое происходитъ отъ накопленія подобныхъ дѣлъ

въ судахъ. Нужно прибавить къ этому, что при каждомъ производствѣ слѣдствія страдаютъ и невинные: для разѣздовъ слѣдователей берутся подводы; чрезвычайно частые повальные обыски отнимаютъ бездну времени у поселянъ. Потому, нисколько неудивительно нерасположеніе народа къ уголовному правосудію. Неудивительно, что повальный обыскъ потерялъ почти всякое значеніе: каждый показываетъ въ общихъ словахъ—лишь-бы не быть втянутымъ въ процессъ. Особенно неприятно положеніе крестьянъ, живущихъ вблизи казенныхъ лѣсовъ. Кромѣ всего того, что вообще исполняется казенными крестьянами, они должны нести лѣсные работы: давать полѣсовщиковъ, давать подводы при уборкѣ валежника, вспахивать для посѣва лѣса, тушить лѣса въ случаѣ пожара и т. п. За все это они могутъ получать лѣса за половинную цѣну. Но такъ-какъ *попеченныя* слишкомъ значительны, то: для нихъ невыгодно покупать и за половинную цѣну. Когда же отдаются участки на срубъ, то и тутъ крестьяне не могутъ купить съ выгодой для себя. Положимъ, они хотятъ купить десятину лѣса на срубъ, а какой-нибудь барышникъ покупаетъ весь участокъ, назначенный на срубъ—и ему отдаютъ. Нужно бы дать полную возможность обществамъ казенныхъ крестьянъ, да и вообще обществамъ сельскихъ обывателей, покупать на срубъ небольшіе участки, по тѣмъ цѣнамъ, какія будутъ предложены на торгахъ. Въ этомъ даже не будетъ никакой привилегіи, кромѣ развѣ той, что крестьяне будутъ имѣть возможность приобретать небольшіе участки. Это бы уменьшило случаи воровства казеннаго лѣса, давъ возможность приобретать лѣсъ за недорогую цѣну.

10го июня 1862 г.

И. П. Чубинскій.

3) О БРАТСТВАХЪ.

(Замѣтка «Черниговскихъ Епархіальныхъ Извѣстій.»)

На святой Руси, братства, выражающія собою Христовъ законъ о любви, существовали съ самого введенія христіанства въ наше отечество. *Братчины* сперва ограничивались заботою о приличномъ управленіи храмоваго праздника. Въ XV в., на Югѣ, *братства* являются съ дѣятельностію болѣе обширною: они заботятся о храмѣ, о

погребеніи бѣдныхъ, о призрѣніи нищихъ. Еще позже увидѣли нужду поручить братствамъ и заботу о содержаніи *школъ*.

Въ настоящее время, съ освобожденіемъ крестьянъ,—и въ литературѣ, и въ жизни, идутъ толки о народномъ образованіи. Жалуются на недостатокъ средствъ. Сильно сомнѣваются и о томъ, кому поручить школы? Дирекціямъ училищъ вѣдомства министерства народного просвѣщенія? У нихъ и безъ того много дѣла; да онѣ и не дадутъ матеріальныхъ средствъ, въ которыхъ — большая нужда. Да и между народомъ и этими дирекціями вѣтъ и не можетъ быть никакого сближенія кромѣ официальныхъ — церемоній. Матеріальныя средства для сельскихъ школъ могутъ быть даны только сельскими обществами: въ этомъ уже никто не сомнѣвается. Но тутъ представляется вопросъ, котораго обойти никакъ нельзя: какимъ путемъ собирать эти средства? Кто станетъ завѣдывать и распоряжаться употребленіемъ ихъ? Волостныя и сельскія управленія? Не говоримъ о томъ, что онѣ и безъ того завалены дѣлами; содержаніе школъ, въ такомъ случаѣ, получило бы видъ официальной, видъ принужденія, наказовъ, раскладокъ, сборовъ и т. п. Да и нечего грѣха таить: всѣ знаютъ, какъ процвѣтали сельскія школы подъ вѣдѣніемъ палатъ и волостныхъ начальствъ. Извѣстное дѣло, что школы бывали безъ скамей, оконъ, безъ печей, а деньги, собиравшіяся на школы, дѣлились по карманамъ головы, писаря и окружнаго; наставники не получали по полугоду жалованья оттого, что негодно было Шельменкѣ — писарю или головѣ — Заливаю. Пусть же не мудрятъ и не грѣшатъ, и да пробудится святая, христіанская, любовь въ добрыхъ сердцахъ русскихъ. Духъ любви — умнѣ всякихъ хитро-придуманныхъ организацій — соединитъ лучшихъ членовъ сельскихъ общинъ въ тѣсныя круги на пользу школъ и на другія дѣла благотворенія. Всѣмъ будетъ покойно, когда школы будутъ на попеченіи братствъ. Священникъ будетъ лучшимъ руководителемъ братскаго общества: онъ не будетъ начальникомъ общества, а будетъ помощникомъ и руководителемъ его въ богоугодномъ дѣлѣ. Любовь — дѣло самое простое; но потому — то она и умна, что проста, потому — то и благотворна, что, при простотѣ пріемовъ, ея благодѣянія прямо доходятъ къ цѣли, не зацѣпляясь ни за какіе крючки.

ПОСТАНОВЛЕНІЯ ГУБЕРНСКИХЪ ПО КРЕСТЬЯНСКИМЪ ДѢЛАМЪ ПРИСУТСТВІЙ ВЪ ЮЖНОРУССКОМЪ ГРАБЪ (*).

ЧЕРНИГОВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПРИСУТСТВІЯ.

Оцѣнка рабочаго дня.

Для нѣвній, въ конхъ будетъ введено Великороссійское Положеніе, установленна слѣдующая оцѣнка рабочихъ дней:

А). Для уѣздовъ Глуховскаго, Новгородсѣверскаго и Сосницкаго:

	а) лѣтнее полугодіе:	
	мужской тяглый.	мужской женскій пѣшій.
съ 10 апрѣля по 29 іюня . . .	40 к.	25 к. 15 к.
— 29 іюня по 10 іюля . . .	55 «	40 « 25 «
— 10 іюля по 25 августа . . .	65 «	50 « 35 «
— 25 августа по 10 октября . . .	45 «	30 « 20 «
б) зимнее полугодіе:		
съ 10 октября по 10 апрѣля . . .	20 «	20 « 20 «

Б. Для уѣздовъ Новозыбковскаго, Стародубскаго, Мглинскаго и Суражскаго:

	а) лѣтнее полугодіе:	
	мужской тяглый.	мужской женскій пѣшій.
съ 23 апрѣля по 29 іюня . . .	45 к.	30 к. 15 к.
— 29 іюня по 20 іюля . . .	55 «	40 « 25 «
— 20 іюля по 25 августа . . .	65 «	50 « 45 «
— 25 августа по 23 октября . . .	50 «	35 « 20 «

б) зимнее полугодіе.

Съ 23 октября по 23 апрѣля 30 к., 20—10 к.

Урочныя положенія.

А. Въ нѣвніяхъ, состоящихъ на Малороссійскомъ положеніи.

І. ПОЛОЖЕНІЕ МУЖСКАГО ПѢШАГО ДНЯ.

1) Разбросать навозу на полѣ:

а) одвоконныхъ подводъ 50.

(*) Продолженіе урочныхъ положеній для разныхъ мѣстностей края. См. февральскую книжку «Основы.»

- 6) пароволовухъ 30.
- 2) Засѣять хлѣба озимаго или яроваго 3 десятины.
- 3) Скосить озимаго или яроваго хлѣба, или льна $\frac{1}{2}$ десятинамъ.
- 4) Связать въ снопы и сложить въ копы или полукопки скошеннаго хлѣба на $\frac{1}{2}$ десятины.

5) Сжать озимаго хлѣба 60 сноповъ, туго вязанныхъ, по 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки, то есть 1 копу.

6) Яроваго хлѣба сжать 90 сноповъ, по 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы, или полукопки, то есть $1\frac{1}{2}$ копы.

При уменьшенной вязи сноповъ, размѣръ урока долженъ соразмѣрно увеличиться, такъ напримѣръ: если снопы окажутся въ 4 четверти, то урокъ полагается не въ 60 сноповъ, а въ 75, а если въ три четверти, то въ 90 сноповъ.

7) Набрать конопель 40 пучковъ, въ 3 четверти въ перевязи, то есть $\frac{2}{3}$ копы.

8) Уложить пеньку въ воду, перевязать ее и нагрузить 4 копы.

9) Вынуть пеньку изъ воды и разставить ее въ ряды 4 копы.

10) Снять пеньки на ручной млищъ $1\frac{1}{4}$ копы.

11) Выбрать чистаго льна 60 сноповъ, каждый по 6 четвертей въ перевязи, 1 копа.

12) Выбрать льна, заглушеннаго сорными травами, вдвое менѣе, т. е. $\frac{1}{2}$ копы.

13) Околотить льняныхъ головокъ 1 копу.

14) Разостлать на стлищѣ льна 2 копы.

15) Поднять и связать льна 2 копы.

16) Мять, трепать и вязать ленъ въ пучки 1 копу.

17) Сполоть льна 80 кв. сажень.

18) Посадить картофель подь соху въ борозды на $\frac{1}{2}$ десятины.

19) Выбрать картофеля и снести въ кучи, или ссыпать въ мѣшки 5 четвертей.

20) Посадить сѣмена свекловицы на 240 квадратныхъ сажень.

21) Сполоть свекловицу:

а) въ первый разъ 60 кв. сажень.

б) во второй разъ, послѣ пропашки, и ипрорвать свеклу на 100 кв. сажень.

в) въ третій разъ 100 кв. сажень.

22) Выкопать свекловицы и очистить ее $1\frac{1}{2}$ берковца.

23) Выкосить травы:

а) на степныхъ перелогахъ $\frac{1}{2}$ десятины.

б) на поемныхъ лугахъ или искусственныхъ покосахъ $\frac{1}{2}$ десятины.

в) на болотахъ рѣдкихъ травъ $\frac{1}{2}$ десятины.

24) Сгрести сѣна и поставить въ копы ручными граблями на $\frac{1}{3}$ десятины.

25) Сгребенное сѣно конными граблями собрать въ копы на сѣнокосѣ.

Гдѣ косятъ 3 косаря, $1\frac{1}{2}$ десятины.

Гдѣ косятъ 2 косаря, по $2\frac{1}{2}$ десятины.

26) Восемь рабочихъ должны сложить въ полускирду сѣна въ 140 копѣ, полагая по 9 пудъ въ копѣ. Скирда должна быть въ 5 сажень длины, въ $2\frac{1}{2}$ сажень ширины и въ 7 сажень черезъ верхъ.

27) Шесть рабочихъ должны сбросать 2 стога сѣна, каждый въ 100 копѣ. Копя полагается въсомъ $4\frac{1}{2}$ пуда.

28) Въ теченіе дня засадить и полить табачной плантаціи 90 кв. сажень.

Такъ какъ означенная работа производится только въ теченіи 4-хъ часовъ

вечера, то урокъ въ эти часы долженъ быть втрое меньше; при семъ вода должна быть привезена на плантаціи.

- 29) Высаивать табачной плантаціи на 240 кв. сажень.
- 30) Подчистить или обломать нижніе листы табаку на 400 кв. сажень.
- 31) Пасынковать и сорвать верхи табачныхъ растений:
 - а) въ первый разъ 340 кв. сажень.
 - б) во второй разъ 300 кв. саж.
- 32) Срубить и собрать въ кучи табакъ съ 400 кв. сажень.
- 33) Шнуроваго табаку сорвать листья и напизать на шнуры съ 240 кв. сажень.
- 34) Напизать (на плантаціи) на глицы табаку на два пароволовыхъ воза.
- 35) Развѣшать въ сараѣ 6 пароволовыхъ возовъ табаку, подаваемого другими рабочими.
- 36) Скласть въ папуши табаку $1\frac{1}{2}$ пуда.
- 37) Сложить въ кипы табаку 20 пудовъ.
- 38) Сжечь очерету 90 кудей, имѣющихъ 3 четверти въ окружности, $1\frac{1}{2}$ копы.
- 39) Сложить въ скирду привезеннаго хлѣба 20 копы.
- 40) Четыре работника должны пошить (покрыть) скирду хлѣба, длиною въ 10 сажень и шириною въ $2\frac{1}{2}$ сажени.
- 41) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялкѣ, убрать солому въ ометъ, также полову и отору и насадить на овинъ:
 - а) яровой пшеницы 50 сноповъ.
 - б) прочаго озимаго и яроваго хлѣба 1 копу.
 - в) конопли 2 копы.
- 42) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, убрать солому въ ометъ и посадить на овинъ:
 - а) яровой пшеницы 1 копу,
 - б) озимаго хлѣба $1\frac{1}{2}$ копы,
 - в) яроваго 2 копы.
- 43) Выколосовать ячменя 5 четвертей.
- 44) Перевѣять на большую лопату хлѣба 5 четвертей.
- 45) Перекидать на малую лопату хлѣба 5 четвертей.
- 46) Нарѣзать кизяку, въ 4 вершка толщиною, 12 кв. сажень.
- 47) Срубить изъ валежника и сложить дровъ $\frac{1}{4}$ кубической сажени.
- 48) Изъ густо растущаго лѣса, при сплошной рубкѣ, срубить дровъ $\frac{1}{2}$ кубической сажени.
- 49) Два работника должны перепилить, поперечною пилою, на 3 полѣна и расколоть 1 кубическую сажень дровъ.
- 50) Привезенныхъ кольевъ для огорожи очистить и заострить 150 штукъ.
- 51) Загородить плетня изъ приготовленнаго матеріала, высотой въ два аршина, вдвоемъ, 30 сажень.
- 52) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на доски, семь девяти-аршинныхъ шнуровъ, изъ бревна отъ 8 до 10 вершковъ толщины.
- 53) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на шелевку, одиннадцать 9-ти аршинныхъ шнуровъ, изъ бревна отъ 5 до 7 вершковъ толщины.
- 54) Выдѣлать кирпича изъ приготовленной глины 700 штукъ.
- 55) Приготовить глины, т. е. нарыть и подвезти ее на тачкѣ къ ямѣ, для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
- 56) Вымѣсить глины въ ямѣ для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
- 57) Перевезти въ горячъ сырцоваго кирпича на тачкѣ 1000 штукъ.

58) Вынуть изъ горна и сложить близъ него кирпича выпаленнаго 1000 штукъ.

59) Вырыть каналы въ 3 аршина ширины и въ 2 аршина глубины 3 погонныя сажени.

60) Остричь 12 овецъ.

Примѣчаніе. Всѣ означенныя въ этомъ первомъ отдѣлѣ урочнаго положенія работы исполняются орудіями, принадлежащими крестьянамъ, за исключеніемъ вѣялокъ, пилъ и тачекъ, которыя должны быть поставлены отъ господской экономіи.

II. ПОЛОЖЕНІЕ МУЖСКАГО ПЪШАГО ДНЯ ДІЯ РАБОТЪ, ПРОИЗВОДЯЩИХСЯ НА ГОСПОДСКОМЪ СКОТѢ И ГОСПОДСКИМИ ОРУДІЯМИ.

1) Работнику, при двухъ погонщикахъ, плугомъ, запряженнымъ четырьмя парами воловъ, поднять цѣльныя, или стараго залежа $\frac{1}{2}$ десятины.

2) Работнику, при одномъ погонщикѣ, плугомъ, запряженнымъ тремя или двумя парами воловъ, или двумя парами лошадей, выорать твердой земли или перелугу $\frac{1}{2}$ десятины.

3) Работнику, при одномъ погонщикѣ, плугомъ, запряженнымъ тремя парами воловъ, выорать мягкой земли $\frac{3}{5}$ десятины.

4) Плугомъ запряженнымъ въ двѣ или три лошади, выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

5) Сохой въ одну пару воловъ, или лошадей, выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

6) Одноконной сохой выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

7) Одноконной сохой взмѣшать $\frac{1}{2}$ десятины.

8) Провести борозды одноконною сохой подъ картофель и свекловицу 1 десятину.

9) Запахать положенный картофель въ борозды:

а) Одноконной сохой 1 десятину.

б) Пароволовымъ плугомъ $1\frac{1}{2}$ десятины.

10) Пропахать картофель, свекловицу и табакъ одноконною сохою или распашникомъ 1 десятину.

11) На вспаханной, или забороненной табачной плантаціи провести трехзубнымъ раломъ рядки для посадки табаку на 2 десятины.

12) Разлешить подъ навозъ одноконною сохою:

а) По 300 клѣтокъ на десятинѣ, 8 десятинь.

б) По 480 клѣтокъ на десятинѣ, 5 десятинь.

13) Пяти или трехзубнымъ раломъ (третьякомъ) запряженнымъ двумя, или одною парю воловъ взрлить въ одинъ слѣдъ 2 десятины.

14) Однозубнымъ раломъ, запряженнымъ одною парю воловъ, взрлить въ одинъ слѣдъ $\frac{1}{2}$ десятины.

15) Большою желѣзною бороной (дрешпакомъ), запряженною одною или двумя парами воловъ, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

16) Двама малыми желѣзными боровами, запряженными каждая парю воловъ, заборонить въ одинъ слѣдъ 2 десятины.

17) Двама малыми желѣзными боровами, запряженными каждая одною лошадей, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

18) Двама одноконными боровами заборонить въ два слѣда (крестъ-накрестъ) 2 десятины.

19) Деревяннымъ каткомъ, запряженнымъ одною лошадей, укатать 2 десятины.

20) Двойнымъ каткомъ, запряженнымъ двумя лошадьми или паромъ воловъ, укатать 4 десятины.

21) Вывести навозу пароволовыхъ подводъ, въ 20 пудовъ каждая, или одноконныхъ, въ 12 пудовъ каждая, на разстояніи:

			пароволовыхъ одноконныхъ		
			8 возовъ	10 возовъ	
до 1 версты					
отъ 1	— 2	—	5	—	7
— 2	— 3	—	3	—	5
— 3	— 5	—	2	—	3
— 5	— 7	—	1	—	2

22) Вывезть сѣмянъ въ поле на одной подводѣ на 4 десятины.

23) Сѣяльной машиной, съ одной перепряжкою въ день, засѣять (приготовленными на мѣстѣ сѣянами):

а) Ярового хлѣба 8 десятинь;

б) Озимого хлѣба 10 десятинь.

24) Два работника должны обрѣзать конопляныхъ головокъ и перевезти ихъ на оминъ, на разстояніи отъ 1 до 2-хъ версты, 8 копъ.

25) Перевезти пеньки для мочки, полагая на одноконную подводу 2 копы и на пароволовую 4 копы, на разстояніи:

			На пароволовыхъ. На одноконныхъ.		
до 1 версты			24 копы	12 копы	
отъ 1	— 2	—	16	—	8
— 2	— 3	—	12	—	8
— 3	— 5	—	8	—	6
— 5	— 7	—	4	—	4
— 7	— 10	—	4	—	2

При обратной перевозкѣ пеньки, послѣ мочки, полагается количество копъ въ половину мѣсяе противъ приведеннаго расчета. При этомъ работникамъ долженъ разставить пеньку по указанію завѣдывающаго работами.

26) При перевозкѣ хлѣба съ поля въ гумно, или на токъ, полагается на пароволовую подводу: озимого хлѣба не мѣнѣ 2 и ярового 2½ копы, и на одноконную подводу — озимого не мѣнѣ 1 и ярового 1½ копы.

При семъ полагается, что подводчики сами накладываютъ копы, помогаютъ другъ-другу, и сваливаютъ привезенный хлѣбъ въ гумно, или на токъ, не складывая въ скирду. При этой перевозкѣ подводы должны сдѣлать на разстояніи:

			Пароволовая. Одноконная.		
до 1 версты			7 оборотовъ	10 оборотовъ	
отъ 1	— 2	—	5	—	6
— 2	— 3	—	3	—	4
— 3	— 6	—	2	—	«
— 3	— 5	—	«	—	3
— 6	— 10	—	1	—	«
— 5	— 7	—	«	—	2
— 7	— 12	—	«	—	1

27) Конными граблями съ одной перепряжкою въ день, сгрести сѣна на 5 десятинь.

28) Одною лошадью, или паромъ воловъ, подволочить къ мѣсту, назначенному для стога или скирды, сѣна 40 копъ.

29) Перевезти сѣна на разстояніи:

		Пароволовыхъ. Одиоконныхъ.	
отъ 1 до 2 версть		3 воза	4 воза
— 2 — 5 —		2 —	3 —
— 5 — 7 —		1 —	2 —
— 7 — 12 —		1 —	1 —

Сѣно должно быть взято изъ стога и сложено по указанію завѣдывающаго работами. При этомъ на каждый возъ полагается: лѣтомъ — на одиоконный 15 пудовъ, на пароволовый 25 пудовъ; а на саняхъ въ одну лошадь—18 пудовъ, а на парѣ воловъ — 30 пудовъ.

30) Привезти свекловицы, полагая на одиоконную подводу $4\frac{1}{2}$ берковца и на пароволовую 3 берковца, на разстояніи:

		На пароволовой.	На одиоконной.
до 1 версты		24 берковца	12 берк.
отъ 1 — 2 —		15 —	9 —
— 2 — 3 —		12 —	$7\frac{1}{2}$ —
— 3 — 5 —		9 —	6 —
— 5 — 7 —		4 —	3 —
— 7 — 12 —		3 —	$1\frac{1}{2}$ —

При семъ подводчикъ долженъ самъ положить и сложить свекловицу по вѣсу.

31) Перевезти одну кубическую сажень дровъ, на разстояніи:

отъ 1 до 2 версть	2 дня
— 2 — 4 —	3 —
— 4 — 5 —	4 —
— 5 — 7 —	6 дней.

При этомъ для перевозки каждой кубической сажени дровъ полагается не менѣе 10 одиоконныхъ, или 7 пароволовыхъ.

Примѣчаніе. При производствѣ работъ, въ этомъ отдѣлѣ урочнаго положенія помешованныхъ, должны быть даваемы отъ помѣщика исправныя орудія, съ нужнымъ, по свойству земли или работъ, количествомъ скота; въ противномъ случаѣ урокъ для работника не обязателенъ. Работники же обязаны подъ опасеніемъ штрафа, опредѣляемаго мировымъ посредникомъ, беречь даваемыя имъ орудія и отнюдь не изнурять рабочаго скота.

На основаніи ст. 214 мѣстнаго Малороссійскаго положенія, всѣ непомянутыя здѣсь работы, производятся безурочно.

По ст. 215 того же Положенія, число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ опредѣляется только для работъ безурочныхъ и не должно превышать: въ лѣтнее полугодіе — 12-ти, а въ зимнее — 9-ти часовъ. Въ число это не включается время, пазначаемое для отдыха рабочихъ.

На основаніи ст. 206 мѣстнаго Малороссійскаго Положенія, дни праздничныя, закономъ опредѣленные, не могутъ быть назначаемы для работъ; причитающуюся съ нихъ повинность крестьяне обязаны отработать сполна въ будни.

Всѣ праздничныя дни значатся въ таблицѣ праздничныхъ дней, составленной и утвержденной для Черниговской губерніи Черниговскимъ губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ Присутствіемъ, въ засѣданіи 19 іюля 1861 года.

Б. Въ мѣлнцяхъ, состоящихъ на Великороссійскомъ положеніи.

1) Подвигая работа мужская тяглая.

1) Сохой въ одну пару воловъ, или пару лошадей выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

- 2) Одноконной сохой выорать $\frac{1}{2}$ десятины.
- 3) Взмѣшать или вспахать во второй разъ одноконной сохой $\frac{1}{2}$ десятины.
- 4) Плугомъ, запряженнымъ въ 2 или 3 лошади, выорать $\frac{1}{2}$ десятины.
- 5) Провести борозды одноконною сохой подъ картофель или свекловичу 1 десятину.
- 6) Запахать положенный картофель въ борозды:
 - а) Одноконной сохой 1 десятину.
 - б) Пароволовой сохой $1\frac{1}{2}$ десятины.
- 7) Пропахать картофель, свекловичу и табакъ одноконною сохою или распашникомъ 1 десятину.
- 8) Развѣшить подъ навозъ одноконною сохою:
 - а) По 300 клѣтокъ на десятинь, 8 десятинь.
 - б) По 480 клѣтокъ на десятинь, 5 десятинь.
- 9) Двумя малыми желѣзными боровами, запряженными каждая одною лошадейю, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.
- 10) Двумя одноконными боровами заборонить въ два слѣда (крестъ-на-крестъ) 2 десятины.
- 11) Каткомъ, запряженнымъ одною лошадейю, укатать 2 десятины.
- 12) Двойнымъ каткомъ, запряженнымъ парюю воловъ, 4 десятины.
- 13) Вывезти сѣмянъ въ поле на одной подводѣ на 4 десятины.
- 14) Сѣяльной машиной засѣять (примготовленными на мѣстѣ сѣянами):
 - а) Ярового хлѣба 8 десятинь,
 - б) Озимого хлѣба 10 десятинь.
- 15) Конными граблями, съ одною перепряжкою въ день, сгрести сѣна на 5 десятинь.
- 16) Одною лошадейю подволочить къ мѣсту, назначенному для стога, или скирды, сѣна 40 копѣ.
- 17) При перевозкѣ хлѣба съ поля въ гумно, или на токъ, полагается на пароволовую подводу озимаго не менѣе 2 и ярового $2\frac{1}{2}$ копы, и на одноконную подводу озимаго не менѣе 1 и ярового $1\frac{1}{2}$ копы.

При семъ полагается, что подволочки сами накладываютъ копы, помогаютъ другъ-другу, и свалываютъ привезенный хлѣбъ въ гумно, или на токъ, не складывая въ скирду. При этой перевозкѣ подвода должна сдѣлать на разстояніи:

отъ 1 до 2	пароволовая		одноконная	
	1 версты	7 оборотовъ	10 оборотовъ	
— 1 до 2	— 5	— 6	—	—
— 2 — 3	— 3	— 4	—	—
— 3 — 6	— 2	—	—	—
— 3 — 5	—	—	— 3	—
— 6 — 10	— 1	—	—	—
— 5 — 7	—	— 2	—	—
— 7 — 12	—	— 1	—	—

Примѣчаніе. Такое самое число оборотовъ опредѣляется на перевозку кирпича, причемъ полагается на одноконную подводу 80 кирпичей, а на пароволовую—120 кирпичей.

18 Обрѣзать конопляныхъ головокъ и перевезти ихъ на овинъ, на разстояніи отъ 1 до 2 версты (при семъ полагается въ помощь конному работнику женщина) 8 копѣ.

19) Вывести навозу одноконовых подводъ въ 12 пуд. каждая и пароволовыхъ въ 25 пуд., на разстояніи:

	Пароловая.	Одноконовая.
до 1 версты	8 возовъ	10 возовъ
отъ 1 до 2 версты	5 —	7 —
— 2 — 3 —	3 —	5 —
— 3 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —

20) Перевезти пеньки для мочки, полагая на однокожную подводу 2 копы и на пароволовую 4 копы, на разстояніи:

	на пароволовой,	на однокожной.
до 1 версты	24 копы	12 копъ
отъ 1 до 2 вер.	16 —	8 —
— 2 — 3 —	12 —	8 —
— 3 — 5 —	8 —	6. —
— 5 — 7 —	4. —	4 —
— 7 — 10 —	4 —	2 —

При обратной перевозкѣ пеньки, послѣ мочки, полагается количество копъ въ половину менѣ противъ приведеннаго расчета. При этомъ работникъ долженъ разставить пеньку по указанію завѣдывающаго работами.

21) Перевезти сѣна на разстояніи:

	Пароволовыхъ.	Одноконовыхъ.
отъ 1 до 2 версты	3 воза	4 воза
— 2 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —
— 7 — 12 —	1 —	1 —

Сѣно должно быть взято изъ стога и сложено по указанію завѣдывающаго работами. При этомъ на каждый, возъ налагается: лѣтомъ на одноконный 15 пудовъ, на пароволовый 25 пудовъ; а на саняхъ: въ одну лошадь—18 пудовъ, а на парволовъ—30 пудовъ.

22) Привезти свежловицы, полагая на однокожную подводу $1\frac{1}{2}$ берковца и на пароволовыхъ 3 берковца, на разстояніи:

	На пароволовой.	На однокожной
до 1 версты	24 берковца,	12 берковцевъ
отъ 1 до 2 вер.	13 —	9 —
— 2 — 3 —	12 —	$7\frac{1}{2}$ —
— 3 — 5 —	9 —	6 —
— 5 — 7 —	3 —	3 —
— 7 — 12 —	3 —	$1\frac{1}{2}$ —

При семъ подводчикъ долженъ самъ наложить и сложить свежловицу по вѣсу.

23) Перевезти одну кубическую сажень дровъ, на разстояніи:

отъ 1 до 2 версты	2 дня
— 2 — 4 —	3 —
— 4 — 5 —	4 —
— 5 — 7 —	6 дней.

При этомъ, для перевозки каждой кубической сажени дровъ, полагается не менѣ 10 одноконовыхъ или 7 пароволовыхъ подводъ.

24) Перевезти бревна, 3-хъ сажень длины и отъ 4 до 6 верш. въ отрубѣ, одноконной подводѣ, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 2 бревна.
— 4 — 10 — 1

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

25) Перевезти накатникъ или рѣшетникъ, отъ 3 до 4 сажень длины и отъ 2 до 2 $\frac{1}{2}$ верш. въ отрубѣ, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 6 штукъ.
— 4 — 10 — 3 штуки.

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

26) Перевезти досокъ, 3 сажень длины и отъ 7 до 9 верш. ширины, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 4 доски.
— 4 — 10 — 2 —

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

27) Перевезти шелевки, отъ 2 $\frac{1}{2}$ до 3 саж. длины и отъ 6 до 9 верш. ширины, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 12 шельвокъ
— 4 — 10 — 6 —

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

Примѣчаніе. При производствѣ работъ, въ этомъ отдѣлѣ урочнаго положенія поименованныхъ, всѣ орудія, какъ ручныя, такъ и упряжныя, употребляемая въ крестьянскомъ хозяйствѣ, должны быть отъ нихъ; что же касается до орудій, употребляемыхъ въ улучшенныхъ хозяйствахъ, какъ-то: молотильныхъ машинъ, сѣяльныхъ, конныхъ граблей, плуговъ и тому подобныхъ, то они должны быть даваемы экономіею въ исправности, съ нужнымъ, по свойству орудій, количествомъ скота. Работники же обязаны, подѣ опасеніемъ штрафа, опредѣленнаго мировымъ посредникомъ, беречь даваемы имъ орудія и отнюдь не мзурить рабочаго скота.

II. МУЖСКАЯ ПѢШАЯ РАБОТА.

Въ одинъ рабочій день:

- 1) Скосить озимаго или яроваго хлѣба $\frac{1}{2}$ десятины.
- 2) Выкосить травы:
 - а) На болотахъ рѣдкихъ травъ $\frac{1}{2}$ десятины.
 - б) на заливныхъ лугахъ или искусственныхъ покосахъ $\frac{1}{2}$ десятины.
- 3) Сгрести сѣно и поставить въ копы ручными граблями на $\frac{1}{2}$ десятины.
- 4) Сгребенное сѣно конными граблями собрать въ копы на сѣнокосъ; гдѣ косятъ три косаря, на 1 $\frac{1}{2}$ десятины; гдѣ же косятъ два косаря, то на 2 $\frac{1}{2}$ десятины.
- 5) Засѣять хлѣба озимаго и яроваго, при сѣменахъ, привезенныхъ на мѣсто, 3 десятины.
- 6) Разбросать навозу на полѣ:
 - а) одноконныхъ подводъ 50 возовъ.
 - б) пароволовыхъ 30 возовъ.
- 7) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялкѣ, убрать солому въ ометъ, также полову, и отору и насадить на овинѣ:
 - а) яровой пшеницы 30 сноповъ.

- б) прочаго озимаго и яроваго хлѣба 1 копу.
 в) ковопли 2 копы.
 8) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, убрать солому въ ометь и посадить на овинь:
 а) яровой пшеницы 1 копу.
 б) озимаго хлѣба $1\frac{1}{4}$ копы.
 в) яроваго 2 копы.
 9) Перевѣять хлѣба на лопату 4 четверти.
 10) Положить въ скирду привезеннаго хлѣба 20 копѣ.
 11) Набрать пеньки 40 пуконъ, въ $\frac{3}{4}$ арш. каждый въ перевязи, то есть $\frac{1}{2}$ копы.
 12) Уложить пеньку въ воду, перевязать ее и нагрзнуть 4 копы.
 13) Вынуть пеньку изъ воды и разставить ее въ ряды 4 копы.
 14) Смять пеньки на ручную мялку $1\frac{1}{4}$ копы.
 15) Выбрать картофея и снести въ кучи или ссыпать ее въ мѣшки 4 четверти.
 16) Выкопать свекловицы и очистить ее $1\frac{1}{2}$ берковца.
 17) Развѣшать въ сараѣ 6 пароволовыхъ возовъ табаку, подаваемого съ возовъ другими работниками.
 18) Сложить въ кнпы табаку 20 пудовъ.
 19) Срубить изъ валежника и сложить дровъ $\frac{1}{2}$ кубической сажени
 20) Изъ густо растущаго лѣса, при сплошной рубкѣ, нарубить дровъ $\frac{1}{2}$ кубич. сажени.
 21) Привезенныхъ кольевъ для огорожи очистить и заострить 150 штукъ.
 22) Выдѣлать кирпича изъ приготовленной глины 700 штукъ.
 23) Приготовить глины, т. е. нарыть и подвезти ее на тачкѣ къ ямѣ, для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
 24) Вымѣсить глины въ ямѣ для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
 25) Перевезти въ горнъ сырцоваго кирпича на тачкѣ 1000 штукъ.
 26) Вынуть изъ горна и сложить близъ него кирпича выпаленнаго 1000 штукъ
 27) Вырыть канавы въ 3 аршина ширины и въ 2 аршина глубины 3 погонныя сажени.
 28) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на доски, семь шнуровъ изъ 9 аршиннаго бревна отъ 8 до 10 вершковъ толщины.
 29) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на шелевку, 11 шнуровъ изъ 9 аршиннаго бревна отъ 5 до 7 вершковъ толщины.
 30) Загородить плетня изъ приготовленнаго матеріала, вышиною въ 2 аршина, вдвоемъ, 30 сажень.
 31) Два работника должны перепилить, поперечною пилою, на 3 полѣна и расколоть 1 кубич. саж. дровъ.
 32) Четыре работника должны пошить (покрыть) скирду хлѣба, длиною 10 сажень и шириною $2\frac{1}{2}$ сажени.
 33) Шесть рабочихъ (въ сѣверныхъ и среднихъ уѣздахъ) должны сбросать 2 стога, каждый въ 100 копѣ сѣна, подвезеннаго на мѣсто, назначенное для стоговъ и завершить ихъ. При семъ копы полагаются вѣсомъ въ $4\frac{1}{2}$ пуда.
 34) Восемь рабочихъ (въ среднихъ уѣздахъ) должны сложить скирду сѣна въ 140 копѣ, полагая по 9 пудъ въ копѣ. Скирда должна быть въ 5 саж. длины, $2\frac{1}{2}$ саж. ширины и въ 7 сажень черезъ верхъ.

Примічаніе. Всѣ означенныя въ этомъ второмъ отдѣлѣ урочнаго положенія

работы исполняются орудіями, принадлежащими крестьянамъ, за исключеніемъ вѣялокъ, пилъ и тачекъ, которыя должны быть поставлены отъ господской экономіи.

III. ЖЕНСКАЯ РАБОТА.

- 1) Сжать озимаго хлѣба 60 сноповъ, въ 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки 1 копу.
- 2) Сжать яроваго хлѣба 90 сноповъ, въ 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки $1\frac{1}{2}$ копы.
- 3) Связать скошеннаго хлѣба въ снопы и сложить его въ копы или полукопки на $\frac{1}{4}$ десятины.

При уменьшенной вязи сноповъ, размѣръ урока долженъ соразмѣрно увеличиться, такъ напримѣръ: если снопы окажутся въ 4 четверти, то урокъ полагается не въ 60 сноповъ, а въ 75, если въ 3 четверти, то въ 90 сноповъ.

- 3) Набрать конопля 30 пучковъ, по 3 четверти въ каждой перевязи, $\frac{1}{2}$ копы.
- 5) Сѣно сгрести и поставить въ копы на $\frac{1}{3}$ десятины.
- 6) Послѣ подвозки копъ къ стогу, сгрести слѣдъ сѣнныхъ копъ на 2 десятины.

7) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевязать на вѣялку, убрать солому въ ометъ, также полову и отору и насалить на овинъ:

- a) всякаго хлѣба 1 копу.
- б) конопля 2 копы.
- 8) Выбрать чистаго льна 60 сноповъ, каждый по 6 четвертей въ перевязи, 1 копу.
- 9) Выбрать льна, заглушеннаго сорными травами, вдвое меньше т. е. $\frac{1}{2}$ копы.
- 10) Сколотить льняныхъ головокъ 1 копу.
- 11) Разослать на стлжцѣ льна 2 копы.
- 12) Поднять и связать льна 2 копы.
- 13) Мять, трепать и вязать ленъ въ пучки, 1 копу.
- 14) Сполоть льна 80 кв. сажень.
- 15) Посадить сѣмяна свекловичны на 240 квадратныхъ сажень.
- 16) Сполоть свекловичу:
 - a) въ первый разъ 60 кв. сажень.
 - б) во второй разъ послѣ пропашки и прорвать свеклу на 100 кв. сажень.
 - в) въ третій разъ 160 квадратныхъ сажень.
- 17) Вынуть изъ земли и очистить свеклу 1 берковецъ.
- 18) Посадить картофель подъ соху въ борозды на $\frac{1}{2}$ десятины.
- 19) Выкопать изъ земли и свалить въ кучи, или ссыпать въ мѣшки картофеля 3 четверти.
- 20) Выпаханнаго картофеля сохами выбрать изъ бороздъ и снести въ кучи на пространство 200 кв. сажень.
- 21) Въ теченіе дня засадить и полить табачной плантаціи 80 кв. сажень. При семъ вода должна быть привезена на мѣсто.
- 22) Высаповать табачной плантаціи на 240 кв. сажень.
- 23) Подчистить или обломать нижніе листы табаку на 400 кв. сажень.
- 4) Пасынковать и сорвать верхи табачныхъ растений:
 - a) въ первый разъ 240 квадратныхъ сажень.
 - б) во второй разъ 300 кв. сажень.
- 25) Срубить и собрать въ кучи табакъ съ 400 кв. сажень.

26) Шнуроваго табаку сорвать листья и наизать на шнуры съ 240 кв сажень.

27) Скласть въ папуши табаку $1\frac{1}{2}$ пуда.

28) Сжать очерету 90 кулей, имѣющихъ 3 четверти въ окружности, $1\frac{1}{2}$ копы.

29) Остричь 12 овецъ.

На основаніи ст. 216 Великороссійскаго Положенія, всѣ непоименованныя здѣсь работы производятся безурочно.

По ст. 217 Великороссійскаго Положенія, число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ опредѣляется только для работъ безурочныхъ, и не должно превышать: въ лѣтнее полугодіе—12-ти, а въ зимнее 9-ти часовъ. Въ число это не включается время, назначаемое для отдыха рабочихъ.

По ст. 207 Великороссійскаго Положенія, дни праздничные, закономъ опредѣленные, не могутъ быть назначаемы для работъ; причитающуюся съ нихъ повинность крестьяне обязаны отработать сполна въ будни.

Всѣ праздничные дни значатся въ табели праздничныхъ дней, составленной и утвержденной для Черниговской губерніи Черниговскимъ губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ присутствіемъ, въ засѣданіи 19 іюля 1861 года.

ВІСТІ.

ЗЪ ЧОРНОМОРІИ.

(25 мая 1862 року).

А кѣ-лишъ, притѹлимоя ѥ ми до *Основи*, — коли приймете, панове;—бо куди бѣльшъ? Вона, опрѣчь писень Тараса Григоревича, та книжокъ Пантелеймона Олександровича, перва обѣзвѣлася, передъ усѣмъ свѣтомъ, за Украѣну; а тѹтечка-тѣльки натякнѣ за нашу рѣдну, такъ ажъ жижкѣ трѹсятця! Та комѹ ѥ въ охѣтку бѹде почѹти за насъ, якъ не нашимъ такѣ-жъ брѣтчикамъ-украѣнцямъ? Пѣвне:—рѣдний до рѣдного озивѣетця...

Мѣло-чогѣ гѣрного та весѣлого бѣчивъ я на Чорноморѣи у послѣднѣ 9-ть рѣкъ;—все бѣльшъ такѣ, що бодѣй и не згѣдувати!... Нехѣй хто ѥнший оповѣдаѣ те, що було, а я, яко-мѣга, росказуватиму—щѣ передъ очѣма.

У *Оснѣви*, Лѣшого мѣсяца, начитѣли ми, якъ то розѹмно, та щѣро лѹде нашѣ пильнѹють на Украѣни: мировѣ посередники—мѣжъ бѣдолѣшнимъ народомъ; обчествѣ—за усякѣ шкѣли ѥ гимназѣи; писѣтели працѹють за *право* наше народне ѥ истѣрѣю,—скрѣзь загомѣли тѣмичка—слѣва Господѣви!—а въ насъ, на Чорноморѣи, не чѹть, не чѹть ничѣго!.. Чи-то-ѥ-пакъ вонѣ ѥ чѹть дѣ-що, ѥ заворушѣлося, ненѣче, кѣй-де, та якѣсь незѣвждѣ такъ, якъ у дѣбрѣхъ лѹдѣй. Отъ, хочъ-бѣ тепѣрь и отѣ рѣвчакѣ, що повивѣдили уздѣвшъ всеѣ глѣвноѣ ѹлицѣ нашего Екѣтерѣнодѣра (*красноѹ-ѥмциѹетця*): се дѣло, далѣбѣ, непогѣвѣ!.. До сѣго чѣсу, мѣло чогѣ пѹтьнѣго зрѣблено для вѣйськового города, а тепѣрь спѣсибѣ, приймѣютця,—хочъ нѣ капѣталѣвъ, нѣ ѥншихъ «средствъ» якъ тамъ кѣжутъ, не прибѣвѣлося... Схотѣвъ начѣльникъ, звѣлѣвъ козѣкамъ копѣти рѣвчакѣ по обѣхъ бѣкахъ ѹлицѣ—и пѣшло ѥ пѣшло!..

Та гáрно, знаєте, такъ... рівненько—такъ вiведено й земля такімъ гóрбикомъ, по сáмому шляху, утопцёвана, що залюбки й глинути!.. Сё вже, мабуть, не такъ бóде, якъ рóківъ зъ дёсять тому: Вiйськовё Правлénнє одпустило, зъ вiйськовiхъ грошей, тiсячъ шiсть карбóванцiвъ, а отаманъ покликавъ якóгось инжепера, та й ка́же ёму:.. »о́сь тобі гроші,—зроби́, будь ласкiвъ, та́къ, щобъ не бу́ло оттiхъ багвiю́къ по гóроду...« Инженеръ же той, кумедний, наивъ козакiвъ, та й звелiвъ iмъ копати канавки по улицяхъ,—по бокахъ, значить... »Якъ-же ёго копати?« питають... »трёба, мабуть, той iструментъ, що ватерпасомъ звётця, чи-щó?...« Эгё, дурнi,—каже,—який вамъ iструментъ?... копайте та́къ-собi, прóсто: аршинiвъ зёдва у ширину́, та стiльки-жъ у глибиню́,—отъ и все.—Коли такъ, то й та́къ! Почали копати, й вiкопали... Звiсно, гóродъ не на рiвному помóстi стоiть—тамъ вище, тамъ низче,—а канáва скрiзь однакова: водi й натягó у тi канáви й зацвiлá та вода трясиною,—жаби й плóдятця тамъ и виспiвають собi одъ веснi до веснi... Оттакé!.. Теперъ, кажу́, не такъ вже, мабуть, бóде, бо приймаютьця не та́кечки за дiло,—спасiбi iмъ! А вже-жъ и грязю́ка у насъ щó-гóду,—всi знають! Базiкали, якось, що козакъ, изъ конёмъ, изъ рáтищемъ, пiрнiвъ у калю́жi, посередъ улици, та вже лiтомъ, якъ висхло, якáсь жiпка, идучи на базáръ, ногу собi проштрянiвiла объ рáтище: тогдi тiльки й дозналися за бiдола́ху й одкопáли!.. *Ина́що*, бáчете, бу́ло, й дóси, вимостити!..

Лаво́къ у Екатеринодáри, щó-гóду, усё бiльшъ, усё бiльшъ,—трохá чи не вся крáска у лавкáхъ!.. Армiени бiльшъ торгують, та, здаётця, одiнъ Грекъ, и чоловiка зъ чотiри Москалiвъ.—Чудно менi тé, щó, вь лавкáхъ тiхъ, чогó-чогó—а модного жiночого товару пайбiльшъ: матерiй, ситцiвъ, барэжiвъ, шляпо́къ усiякихъ — и гарибальдицькихъ и кáть-iхъ-знá якихъ!—Спiдницъ зъ химёрними сталёвими пружинами и усёгó тако́го,—не перелiчишь! И кому́-бъ, здаётця, куповáти iхъ?.. Одже купують!..

Сiю зiму, бáчите, и отсё весно́ю у насъ, трохá не щó-днi, бенкетi, та тáнци—общество цивилизуётця,—такъ тутъ панiямъ, та панночкáмъ, котрi—не кажу—читáють, а й не балáкають по-нашому, трёба-жъ у мо́дахъ пороскошувáти!.. Шкода тiльки, щó бенкети сi не той... якось не цивилизують, а тiльки мáрно грóшi витрiшують...

Бiвъ и я на тiхъ бенкетахъ.—Панií нашi й панпочкi бiльшъ спiдять у тiй кiмпáтi, дé танцюють, а у гостиннiй, щó рiдомъ... эгé!.. туди не вся́ке сiне нóса!.. Тамъ, бачите, заiзжi москалi — полковi

командіри зъ командіршами й зъ' челяддю, то—що, та ті зъ нашихъ, що мўслять бўти вищою ристократтю, шанпанськимъ прохлажаютьця и згорда, відти, на дріботу поглядають!...

Звісно, ті, що підняли увесь сїй гармідерь, бажають добре всяке зробити для Екатеринідарського обчества, хотять зъединїти ёго, бо, кажуть, розлізлося,—та на ділі не тє виходить!.. Не тїмъ, мабуть, треба обчество наше зъединяти. — Зъединить ёго *розумъ*, та *интересъ громади*. — Але-жъ, ви непоміркуйте, люде добрі, що, бўцимъ, ми нічого й пўтнєго не робимъ—якъ тільки танцюємо, рїдимось, та *тўпчємъ* одинъ-одного; ні!.. ми недўже й одъ васъ отстади—*ми дівочу собі школу придбали!*.. Я-бъ радісїнький усє вамъ, дочиста, за неї, розказати: и якъ и що, та, кажў-жъ бо, вь насъ не все, якъ у добрихъ людєй,—ми якїсь чудні собі!.. Ось слўхайте!.. Була тўтъ, у Екатериндарі, добра людина—случаємъ заїхала—*Н. С. Иваніна*—генеральша.—Вона вже пізнєнько замїжъ вийшла, а першь, кажуть, жила, изъ' сєстрами, своєю роботою: квітки, тамъ изъ' воску, ліпила, зъ'шведської мови, на москўвську, книжки перекладала и дітєй вчила; у Петербўрсі, мовляють, якусь школу завела, — добра, працєвита, кажу, людина!.. Отта-жъ—то Иваніна, вь маї місяці 1860 року, візьми та й ухопїсь за дўмку: заведў дівочу школу у Екатериндарі, бо Черномўрцямъ треба єї давно... Що тамъ—у Кадєцькі Корпуса ваканцій зъ 20-ть, та у Інститўти тєжъ—сє панськимъ дітямъ, та й—то багатєнькимъ, а бїднимъ панкамъ и другимъ—якъ?.. Зроблю, каже, діло—та й зробила... Тїхо, та прихїльно підлащилась вона до обчества нашого, підбадєрила ёго, ажъ дє не взялись и охотники—стали гратъ на тїятрі, пішли різні збори—доброхїть и такъ за що; концерти, лотарєї зъявилися; откущиякъ тутєшній, щобъ показати, що й вінъ не абї-який, подарувавъ будїнокъ, для теї школи, добренькій, на первий случай и процєнти зъ 25-ти тисячъ рублівъ. — Підбила вона панїй нашихъ у члєни поступити, та й зъ нїхъ узяла, кажуть, карббванцівъ зъ 300; понаписувала листї до дє-якихъ значнїхъ людей на Кавказі и відъ нихъ добула не одну кріхту; виклопотала розрїшенїе началства одкрити тую школу, та, по весні 1861-го року, діло й зробилося. — Оповістили насъ, що, мовъ, молєбствїє бўде и школа дівоча на свїть народїтця, такъ просять обчество й члєнїв-помошниць у доброму ділі подивїтися на сєє чўдо.—Звісно, усї зрозумїли, що се не бенкетъ який зъ танцями, відъ котрихъ тільки нўги болять, та живїть підводить—бо требажъ гарнєнько підперезатьця й

зашнурув'ятьця—такъ усяке благало Господа милосердного—нехай буде щасливий сей первий почінокъ!.. Дѣ—які вже й міркували, що отъ, мовъ, и наші заходилися коло розумного діла, що й наші підуть у гору!.. »Нехай—же не кажуть, б'уцимъ то ми зовсімъ спимо, зовсімъ зледаціли!..»

На молебствіі було началство, були й такъ—люде зъ громади, а дівч'атка з'аразъ поприходили—якъ зъ землі ковиростали!.. Начальниця, котру обр'али члѣни, стояла зъ ними. Панъ—отецъ привітавъ и поблагословивъ »благое начпнанне« а потімъ и розійшлись. Иваніна, радуючись, що все—якъ слідъ, написала »Отчетъ« и роздала самá, або розіслала ёго, до члѣнівъ—Черноморокъ. У томъ »Одчѣті« понаписувано: відкіль які гроші збиралися, скільки їх усіхъ и скільки пішло на перве хазійство по школі; який »Штатъ« утвердило началство, якимъ порядкамъ повинно бути и чимъ піддержуватиметься тая школа; все зробила, якъ слідъ, та й поіхала одъ насъ,—бо треба було їхати. Траплялись, опісля, такі люде, що щѣ й лаяли еі за добре діло,—та безъ того вже неможна!..

Н. С., одызж'аючи, наказувала паніямъ нашимъ—членамъ, щобъ вони зробили зъ себе »совіть« та й правили тією новорожденною школою: бо ви, каже, клопотались коло неі, ви й назирайте, щобъ усѣ було—якъ слідъ: коли треба буде помогти грішми, або чимъ другимъ—робіть такъ, якъ я робила. Такъ що—жъ бо?.. теперъ ніхто й не зна: якъ воно й що воно у тій школі. Кажуть, начальниця даѣ одчѣтъ Отаманові за свое управлѣнне и пише-бъ то до Н. С. Иваніноі — дѣ тамъ та живѣ, — а обчества не пита й совіту у ёго не прѣспть... ажъ чудно! Звісно, поки начальниця людина добра й розумна, школі й гарáздъ; якже — жъ трапиця инша, то небуде тамъ ніякого пуття, бо вона править — якъ самá знаѣ. Уже якѣ-бъ діло чоловікъ ниробивъ, який би вінъ не бувъ чесний, а коли ховаѣтця, зъ тимъ діломъ, одъ світу, заразъ люде й почнуть докопув'атьця: та якъ, та що?.. та відкіль? та, мабуть, що-небудь не тѣе!.. Дивись, ні за тѣ, ні за сѣ, й сплетуть незнать-що!.. Такъ воно з'авжди. Мені здаѣтця, щобъ немати одъ людей нарікання, треба-бъ не такъ тѣе діло вѣсти, негордувати обчествомъ, котрѣ далó й даѣ гроші, а прихилитись до ёго, бо »громада—великий чоловікъ!..« Поки-жъ у насъ буде: »кому якѣ діло?!..« не вийде ажъ—нічоґисінько. Онъ, подивця, у »Оснóві« надруковано »Отчетъ полтавскаго женскаго училища« сѣ не по-нашому: тамъ люде взялися за діло, зрозуміли ёго якъ слідъ и одъ світу не ховають того, що въ нихъ рѣбитця.

До сього часу, у всіх школахъ начальникъ, або началниця, одцітувались тільки передъ вісчою ученою власттю, котра, дай Бóже, разъ у годъ показувалась — а одъ громади затулили й шілки у вікнахъ; що-жь тогді було, або й теперъ ё ще по такихъ школахъ?.. зъ дїтьми роблять що-хотя и порядки, бїльшъ, нїкчемні!..

У нашій дївочій школі, поки-щодинь класъ, бо поступїли дїти все малограмотні, коли й зовсімъ не безграмотні.—Такїхъ дївчатокъ, що живуть у школі, на еї кошти (пансіонерокъ)—кажуть,— 15—ть, а приходить учительця, що-дня,—бїльшъ.—Учителївъ—2: одинъ вчить руській грамоті, а панъ-отець—Закону Божому. На що вже въ насъ бідность, такъ сё—на вчителївъ; бо хто сюдї, за малу цїну, забьётця?... У насъ була надія, що у школі вчитимуть тїжъ учителї, котрі при нашій Катериндарській гимназїї,—такъ куди!... И зъ гимназїєю вийшла така кумедна сторїя, що глумъ и розказувати!... Бачите, у 1850—му року, одкрїта, въ Катериндарї, на військовій кштатъ, гимназїя для хлопцїв и помїщено еї у отаманському великому домі.—Въ 57—му року, домъ той згорїв, а гимназїю переведено у крїпость (бїля старого деревянного собору, де бувъ кошъ, якъ прийшли сюдї батькї наші) и дирєкторъ п. Р. одписавъ, що хочъ те помїщення и невелике, да нїчого—*вдóбне*.—Якъ-ось, у 1860 року,—панá-жь тобї!... пїдняли тую гимназїю, посадовїли на возї, та й попєрли у Еїській городокъ!... Здивувáлись ми, та й годї, та тільки тепєречки росчухали, що сё дїло п. дирєктора!. Емў, бачите, не вподобавсь Катериндаръ; вінъ візьмї, та й напши Попечїтелю, що, мовъ, нї помїщення нема, нї удобства нема; що *жителї* Катериндарські, лїнївимъ, та погáнимъ характеромъ, збивáють тільки зъ пуття хлопцїв!... що у Еїському, хочъ и мєншъ б́уде приходящихъ козацькихъ дїтєй, затє — пансіонерїв вчити удóбнїше,.. и всяке такє... Попечїтель—дáльшъ, а відти—повелїсне,—та й дїло у шáнци!...

Гимназїя одкрїта—для Чорноморцїв и найменована—Катериндарською; Катериндаръ стоїть по-середъ Вїйська; живуть у ёмў—самї Чорноморці; зъ станиць кожному приходитця, по кїлька разїв у рїкъ, зїздити сюдї—то на ярмарокъ, то по слўжбї, то у присудственне мїсто яке, бо всї вони тўть;—а гимназїї, бачъ, невдóбно!... Еїський городокъ постановївъ князь Воронцовъ, бїля Азовського моря, у-кїнци Чорноморїї, та шльнўючи за *торговлю*, й прикликає туди охóтниковъ иногороднїхъ; давъ їмъ рáзні вїльгóти и

наказавъ, першимъ діломъ, будувать кам'янні хати.—Насипало туди усякого люду — більшъ безпашпортнихъ, — почали строїтьця, вивели кам'янні лавкі, та тільки у тихъ лавкахъ увесь капіталъ—кремінці, а хати, більшъ, недостроєні. Волоцюгамъ нічого робити тамъ, — такъ вони частенько грабують на дорозі а піді штрикають и ножакою у рѣбра добрихъ людей;—оттамъ гимназїи удѣбно!... То нічого—що туди мало хто й їздить зъ насъ; що воно-бъ, здаѣтця, лучче повірити хлопця—коли я живу дѣ у станиці—своєму жъ таки братчикові екатериндарцеві, а ніжъ у волоцюги наймати, для ёго, кватїрю—хочъ може й приміръ бувъ би добрий—всѣ-жъ тамъ, мабуть, вдобнїше, бо г. Р—му такъ завѣдно!—Вінъ якомсь, казавъ мені: «я 7-мъ лѣтъ просивъ, бился, чтобы построили здаіе для гимназїи, не добился этого,—и нахожу, что лучше помѣститъ её въ Ейскѣ: тамъ есть, для этого, домъ!...» Може воно й такъ,—не знаю.—Справді, чудно: изъ вїйськового капіталу, кинули 100 тїсячъ зъ хвостомъ на нїкѣмний *пароходъ*, а гимназїи шпавищо вїстроїти!... Та й того таки впять незнаю,—може той пароходъ, якъ би пішовъ по Кубані, та звїстивъ насъ за цивїлізацію, то й зробивъ би що пѣтне... Може, тая цивїлізація й прпѣгла бъ зъ нимъ, та й ухопїлася-бъ усѣ строїти та ўлиці сушити,—Богъ ёго святїй знає!...—Шкода тільки, що бідний пароходъ протягли козакї, на бичовкахъ, уздѣвшъ Кубані, разівъ зо-три—та й годі: більшъ ми ёго й небачили.—Теперь, кажуть, узався, за пароходство по Кубані, якїйсъ г. Н. та такъ-же хоче *дешево* за тѣ, зъ Вїйська, що не їмѣшь вїри—троха чи не за-дарма! —

Отто-жъ ще за ту Гимназію: якъ проїздивъ, у насъ, Государъ, такъ и звелївъ вернѣти єї назадъ, у Екатериндάρъ, и соборъ новий, кам'янный, звелївъ кончити, а то вінъ, Богъ зна зъ яко́го часу, стоїть собі тільки-тільки—що вїведенний. Ото, постомъ великимъ, приносять, якомсь, до мене, зъ полицїи, пѣвїстку: «Его превосходительство проситъ г.г. дворянъ екатеринодарскихъ пожаловать въ домъ, назначенный для дворянскихъ собраний,—гдѣ имѣетъ посовѣтоваться съ ними о весьма важномъ дѣлѣ...» здаѣтця, такъ писано... Читаячи тѣ, я ажъ перекрестївсь!... Слава тобі, Боже!... Теперь изъ нами не соромлятця балакати объ общімъ ділі!...—велике спасїбі, за тѣ его превосходительству!... Якъ зїбрались, на другий день, до-гурту, полицмѣистеръ и объявивъ, що генераль знайшовъ уже трѣхи грѣшей на тѣ, що бъ расплатитися зъ купцемъ, у которого контракували хату, у Ейському, для гимназїи, а чого недостає—ви, мовлявъ, покло-

почітця й зберіть,—бо хутенько треба-бъ було вже й переводити гимназію наза́дъ—до-дому. — Усякому чу́ти се було радісно,—тільки подай Боже, що бъ якъ вернитця, до насъ, гимназія,—*небили* вже хлопцівъ *різками*, бо я знаю чоловіка зо́ три такихъ, котрі вчились добре, зъ охотою, й голови въ нихъ непоро́жні, та кинули книжки й посадали на ко́ней, якъ одлушцюва́ли їхъ разівъ по́-два,—за діло й безъ діла!—хай ёму злігодні!—Кажуть:—То не гимназія, а са́дацька рота!... Борові Боже хлопця, та ще нашого, упрямого, сігнувати паліччямъ!—

Кажуть, одведено вже й місце, де строїтиму́ть гимназію, та жа́лко, коли пра́вда, що місце те въ кінці города, а не посере́деві,—не коло ново́го собору, відкі́ль би, здаётця, треба й починати усякі по-стро́йки,—нехай Бігъ помага́е!...

Стецько Шарапъ.

ИЗЪ Г. БЕНДЕРЪ (Бессарабской области).

(6 іюня 1862).

Въ прошедшую недѣлю, во всей Бессарабіи Молдаване празднова-ли Дни Русалокъ (Зіллеле Русалилоръ). Сколько я ни спрашивалъ о поводахъ этого празднованія, никто не могъ мнѣ объяснить, а гово-рятъ только, что издавна такъ ведется, что Великоруссы и Мало-руссы празднуютъ, въ эту недѣлю, девятый четвергъ, считая съ стра-стного, а Молдаване всю недѣлю празднуютъ для Русалокъ. Впрочемъ, нѣкоторые исключаютъ среду и пятницу. Такимъ-образомъ, въ эту недѣлю празднуютъ воскресенье и вторникъ Сочествіе Св. Духа; потомъ четвергъ, вѣроятно какъ девятый, и субботу, какъ день по-минальный. Въ день Преполовенія, когда Молдаване празднуютъ «свѣрдлеле русалилоръ» (т. е. въ избавленіе отъ мученій русалками), они обыкновенно собираютъ на полѣ полынь и посыпаютъ ею,—по-добно какъ въ день Сочествія Св. Духа травкою,—полы, кровати,

увѣшиваютъ стѣны въ защиту отъ русалокъ, а во время празднованія дней русалокъ, во всю недѣлю послѣ Сочествія Св. Духа, Молдаване носятъ эту полынь за кушаками, за пазухой, на картузахъ, а дѣвушки и на головахъ въ волосахъ.

2-го іюня, у насъ, въ Бендерахъ, былъ педагогическій совѣтъ, для котораго были приглашены и лица, начальствующія въ городѣ и уѣздѣ. Дѣло шло объ открытіи, при здѣшнемъ уѣздномъ училищѣ, послѣобѣденныхъ классовъ для дѣвочекъ отъ 8 до 13 лѣтъ, съ курсомъ женскихъ училищъ *второго* разряда, — вслѣдствіе предложенія начальства одесскаго учебнаго округа. Педагогическій совѣтъ здѣшняго училища составилъ слѣдующее предположеніе: 1) въ женскомъ училищѣ преподавать законъ Божій, русскую грамматику, русскую исторію и географію въ краткомъ объемѣ, первыя четыре правила арифметики надъ простыми и именованными числами, и чистописаніе. На первыхъ порахъ предположено ограничиться самыми скромными (?) размѣрами для начатія этого курса, въ томъ предположеніи, что дѣло, которое само говоритъ за себя, по мѣрѣ возрастающей потребности, неминуемо должно будетъ постепенно развиваться болѣе и болѣе; 2) мѣсто преподаванія — домъ уѣзднаго училища; 3) для занятій послѣ обѣда назначить два часовыхъ урока; при этомъ, смотря по числу ученицъ, возрасту и познаніямъ ихъ, онѣ (?) могутъ быть раздѣлены на два класса и учителя могутъ мѣняться, чрезъ-что въ каждый день могутъ быть преподаваемы дѣвочкамъ всѣ *четыре* *основныя* (?) предмета, по два въ каждомъ классѣ. При такомъ порядкѣ, преподаваніе шло бы путемъ правильнымъ (?) и безостановочнымъ; — время урока — часъ — очень достаточно для занятія однимъ предметомъ и неутомительно для дѣвочекъ; — 3) вознагражденіе учителямъ и издержки на отопленіе должны производиться изъ пожертвованій общества, а если оно не будетъ въ состояніи найти источниковъ для вознагражденія учителей, то за ученіе будетъ взыматься самая умѣренная плата съ родителей ученицъ, — причѣмъ бѣднѣйшія могли бы быть совершенно освобождены отъ платы за ученіе; и 4) для занятія рукодѣліемъ предоставитъ обществу (?) пригласить наставницу по условію.

Гг городничій, градской голова, при участіи г. судьи, по званію предводителя дворянства, указывали городскому обществу на пользу этого учрежденія и говорили о необходимости изыскать денежные средства къ осуществленію столь благотворнаго дѣла. Если только городское общество, разумѣя подъ нимъ мѣщанъ и купцовъ, не исключая и Евреевъ, пойметъ важность этого учрежденія, то нѣтъ сомнѣній, что нашъ городъ будетъ наконецъ имѣть женскую школу, въ которой онъ такъ нуждается. Но мало, кажется, надежды, потому-что здѣсь вообще всякія общепользныя дѣла нелегко принимаются.— Впрочемъ, посмотримъ, что будетъ; вся надежда къ осуществленію этого предмета возлагается на мѣстное начальство, — какъ оно сѣмѣетъ убѣдить и объяснить дѣло. Но вотъ препятствіе не-малое. По требованію начальства одесскаго округа, назначены для обученія дѣвочекъ послѣобѣденныя часы, а училище предлагаетъ для этого свои классныя комнаты. Между-тѣмъ, въ уѣздномъ училищѣ мальчики обучаются съ 8 до 2-хъ часовъ, слѣдовательно для дѣвочекъ остается время послѣ 2-хъ часовъ. Въ лѣтнее время еще бы ничего, исключая жаркихъ мѣсяцевъ; но въ осеннее и зимнее время, когда онѣ болѣе свободны, это время неудобно для хожденія въ классы; да, притомъ, дочери мѣщанъ нашего города и въ весеннее и въ лѣтнее время заняты то въ садахъ, то полевыми работами, что составляетъ преимущественное занятіе здѣшнихъ мѣщанъ; купцы здѣшніе большею-частью Евреи; конечно, нельзя думать, чтобы они отказались посылать и своихъ дѣтей въ женскіе классы.

Желательно, чтобы женское училище было учреждено на такихъ же началахъ, какъ и мужское уѣздное училище, съ особеннымъ помѣщеніемъ и съ особою смотрительницею, которая бы имѣла за дѣтьми постоянный надзоръ, и чтобы ученіе происходило также и по утрамъ. Это, впрочемъ, будетъ зависѣть отъ средствъ, какія предложить городское общество, и отъ-того, съ какимъ рвеніемъ общество возьмется за устройство женскаго училища. Во всякомъ случаѣ, полагаю, что если ужъ учреждать женское училище, то учреждать по болѣе-обширному плану, чѣмъ предположено въ опредѣленіи педагогическаго совѣта. Думаю, что для дѣвушки всякаго званія мало одного поверхностнаго знакомства съ св. исторіею, исторіею русскаго государства и первыми 4-мя правилами ариметики, для того, чтобы эта дѣвушка сдѣлалась современемъ истинно-образованною матерью, доброю женою и домовитою хозяйкой. Необходимо нравственное образованіе—образованіе ума, сердца и характера, а этого нельзя достиг-

нуть современи внѣшнимъ, механическимъ обученіемъ. Странно, что въ опредѣленіи педагогической совѣтъ имѣеть ввиду дѣвочекъ, уже обученныхъ грамотѣ... Ктѣ будетъ обучать ихъ сперва грамотѣ, и есть ли теперь между мѣщанскими дѣвочками грамотныя?—на это совѣтъ не обратилъ должнаго вниманія.

Воскресная школа при училищѣ, въ которую прошедшаго года записалось 62. человекъ, теперь совершенно въ бездѣйствіи.—Слухъ носится, что какая-то баба распространила молву, будто кто учится, въ этой школѣ того возьмутъ въ солдаты. Надо знать, что здѣсь нѣтъ рекрутской повинности и, поэтому, эта молва сильно подѣйствовала на учениковъ. Распорядитель школы мнѣ рассказывалъ, что недавно пришелъ въ школу одной молодой парень, полуграмотный, и изъявилъ желаніе учиться. Его приняли съ удовольствіемъ, но онъ ни за что не хотѣлъ объявить своей фамиліи и быть записаннымъ въ книгу приходящихъ, и только по убѣдительнымъ просьбамъ распорядителя объявилъ ему, *по секрету*, что онъ не хочетъ поступать «въ москаля»; съ этимъ ушелъ, и больше не показывался. Вотъ вамъ и баба!... Говорятъ, ее арестовали; но сбившая съ толку молва уже пущена

Константинъ Жадановъ.

ИЗЪ СКВИРСЬКОГО ПОВІТУ (КИІВСЬКОІ ГУБ.)

13 Червця 1862 р.

Тожъ-то, добродію, мови теперь межн простимъ людомъ про волю, мови такої, що, якъ-то кажуть, и въ мішокъ її не забрати!.. Власне ні про що більшъ люде и не балакають, якъ про волю та про волю. Бувало, коли зійшлясь люде, отъ би тамъ на панщині, чи коло церкви, чи такъ де на роботі, чи тамъ учта де яка буде, обідъ, — оце де люде зійдуться, то сказано межъ людьми — безъ мови не буде. Ажи якъ и овечки у-гурті и овечки не вмовчать,—мекають; атожъ то чоловікъ у громаді щобъ мовчавъ! Бувало, коли громада то й рада, и про що, думайте, люде найбільшъ люблять говорити? Найбільшъ ото

бувало говорять про господарство, про урожай, худобу: найбільш хазяйські речі почуєте у громаді... А теперь-отъ не те вже. Наші хлібороби уже якъ не ті стали: господарувати вони й теперъ, хвалити Бога, не покинули, господарують вони й теперъ, али беседувати про господарство щось імъ отпала охота, теперъ ото про волю, кажу, беседують—не—набеседуютца. Ажъ дивно, чуєте, якоесь съ цѣго. Таки такъ що тільки й чути що про волю та й про волю!.. Нівроку нашимъ людамъ: це у нихъ такъ само йдетца, якъ у жидівъ. Жиди—люде балакливі, герготати, стомать їхъ невзявъ, люблять, и все про гроши; у жиди нема бильшъ и мови, якъ про гроши. Отакъ теперъ и наші люде—все про ідно говорять: якъ ті жиди про гроши, такъ вони—про волю свою. Це виходить на тее, якъ приказують наші родичі—москалі: «что у кого болитъ, тотъ о томъ и говоритъ.»

Али думайте, добродію, добра багато виходить зъ теї великої мови?.. Де вамъ! тільки й всѣго, що чоловікъ язика добре набъ!.. Дежъ вона буде користна тая мова, коли всякий говорить и самъ знае, що чортъ-знае-що говорить; всякій говорить и самъ перший своєму слову невірять. Це будуть говорити, говорити, и закінчать... якъ би ви думали? Найбілшъ—найбілшъ всяка рада такий має кінець: »щось воно буде, щось воно буде?!. Такъ воно не буде якъ е, не буде; воно до чогось прийде! Ото—но що ми не знаємъ нічого, ото на горе, а воно щось е, е воно щось, та ми не знаемо... Не що вже робити, тра побідувати!..« И всі приговорують: »тра, тра!« И то зітхнуть всі и розійдутца.

Отъ вамъ и мова! отъ вамъ по всі раді! И якъ чоловікъ починавъ мову и якъ скінчивъ її, то думка унѣго якъ була, такъ и зосталась іднакова; щобъ такъ у чоловіка знаття прибуло хоча й на волосину, то ні. Це те саме зъ мовою, якъ съ піснєю часомъ буває, коли співає багато людей та у ідень голосъ. Уже якъ у ідень голосъ всімъ співати, то лучче покинути; бо хоть співай, хоть ні, все ідно: ладу не буде. Що то й за пісня, що співаки, нівроку імъ, або вищать якъ ті мухи, що позавяззують у паутині, або зновъ гудуть, якъ жуки ввечері... Отакъ само и зъ народомъ у насъ: кільки людей, кільки голівъ, и всі на ідень ладъ говорять. Нема такъ, щобъ той одъ себе словце, друге, той одъ себе, той зновъ—свое: вонобъ щось и вийшло. Ато ідень не знае, що до чого йдетца, другий не знае, всі говорять, и все якоесь не до діла. А врешті Богъ єго знае, може воно такъ оно здаецца.

Ну, менше съ тимъ; якъ говорять люде про волю то говорять; нехай тимъ часомъ наговорятця хочай. Али отъ—що, добродію, люде балакають всячину про волю, а щобъ »Положеніє« читати, то цѣго нема... Якъ роздали »Положеніє«, такъ воно и спочиває чистеньке у волості, чи тамъ де: нема такихъ охотниківъ щобъ ёму настирались. Слухати навить не люблять, якъ станешъ говорити, часомъ, про те що пишетьця у »Положеніі.« Якось, чуїте, ажъ дивно трохи. Ажи візьмімо ми напряміръ такъ. Оце я поповничъ; міні пагано жити на світі; и вийшлабъ книжка така, що дає добро и волю поповичамъ. То, здаетьця, неживий би я бувъ, а доставъ—би ту спасенну книгу, и вже хотъ нехай тамъ каміння летить зъ неба, а вже прочитавъ би я ту книгу, ту свою волю, свое добро... А люде—ні. Нехай-то тамъ-тамъ того року и не було добре кому читати, и такі трохи страшно було читати. Знаїте, чоловікъ послухає, що ви ёму читаете, и щось вінъ чувъ, щось вінъ самъ прикладе и говорить про »Положеніє«, про свою волю, ниначе про свій сонъ... а тутъ и до біди недалеко. Чоловікъ чувъ, не можна не заговорити про тее що чувъ; а заговорить,—кажуть, не до діла; и виноватъ,—біда, судъ... То це перше такъ було; теперъ ніби то вільніше за цее: вже люде говорять, и говорять голосно, и, хвалити Бога, нічого, а проте—»Положеніє« все—таки нечитане лежить. И такъ здаетьця, нехутко ёго прочитають у насъ.

Ну, не читає народъ положення, не читає, менше съ тимъ, али, кажіть, звіткиль то це йде, що переіначують и дуже навить переіначують наші люде чужі слова? До того діла доходить, що говорити въ панському селі съ бувшими панськими підданими—говорити страшно. Тутъ, недалечко—таки одъ насъ, такожъ грамотний поговоривъ зъ людьми, прочитавъ імъ де—що, такъ бувъ у таке вскочивъ, що насилу виборсався. Цей грамотний то таки мужикъ, и читавъ вінъ свої таки громаді той листъ, що напечатано у ёму слово гражданського Кнївського губернатора. Въ тому листі стоїть таке: що, пише, »не вірте тимъ, котрі дурать васъ, що усадьби будуть вамъ даровани.« Такъ люде взяли собі та й пропустили словце »дурать«, и потімъ почали говорити, що імъ читано що »садиба людамъ даруїтця.« Богъ давъ, безъ біди обійшлося, но той грамїтний чоловікъ трохи налякався. Якось таки не втерпівъ и виговорувавъ той грамїтний за цю штуку громаді. »Ви, каже, люде, якъ я бачу, не боїтесь робити зъ своєї губи холяву: чи чули що, чи не чули, кажете—чули. Зъ цѣго, знаїте, що вийде? Отакъ разъ оббрешете безневинно чоловіка, другий,—и дійдетця

до того, що добрі люде покинуть зь нами говорити. Намъ десь якъ не збрехати, то ажъ нудно, ажъ ніяково... Оттакъ той чоловікъ грамїтний цвікавъ громаду и міні щось здаецця, чи не мавъ во цей чоловікъ рації... Послі той чоловікъ грамїтний говорить міні: »оть бачпли лихо, це воно тее лихо; ще теперъ страшно! Бачъ, що сказали: садьба даруїтця! Оть я й невинень, али хтось то буде розбирати діло. То зь мене будуть шкуру дерти; а вінъ ото піде, та ляже спати, тілко й всього, що скаже: »а, диви! якъ калічать чоловіка.« Нічого, добре й це...»

А на свое началство, люде добрі, просто якъ собака на палицю. »Оце, каже, началство! чи цежъ началство? Яке це вчорта началство; зть, панські та пошівські та жидивські попихачи.« Або зновъ: »де ви бачили, щобъ свята свити боялась...« У нашому селі волость зроблена; волостний, чи якъ на нєго люде кажуть, »гласний,« волостний часомъ то й погринає на кого. Знаїте, люде, гурть, всякого панькати не можна; якъ яке ледащо буде, тра на нєго и посваритись. Та що посваритись! випадє такъ, що й не радъ, а тра кия вь руки брати... То оце скоро голова посваритця, люде такъ и почнуть на єго гавкати: »гляди но, гляди! рукамъ волі не давай, придержуй язика на привязі; онъ уже вь Сквирі носить голова воду...« Цебъ то лякають голову судомъ та турмою, бо, Сквиря, бачите, наше повітове місто...

Я знаю, щобъ такъ нашимъ людамъ найвисше—найвисше началство, тобъ воно такъ... Найвисшому панові добре, кажуть, и коритись; бо то вже чоловікъ знає, що то пань. А що вже полупанківъ, народъ, не то що недолюблює, а й духу їхъ не терпить!.. Али щожъ? Великі пани у нашому молодому вароді, якъ ті великі деревья у молодому лісі, дуже рідкі. Тобъ то добре, щобъ народъ любивъ коритись не найвисшому панові, а найвисшому закомові. Нічого робить: підждімъ, можн коли й це буде.

За писарівъ у волостяхъ, тутъ у нашому кутку, більшь того що все ляхи. Оть у наші волості за писара шляхтичъ, пань Гулѣвичъ; и такъ де во почувішь, то все шляхта, панове: то пань такий, а то такий, а все пани. Мужика, або поповичівъ, щобъ такъ писаруваля—вечутно. Навить де хто и правувавсь зь поповичівъ на писара, такъ перешкожають.... А шляхті можна. Не знати, щобъ то значило?

Оть, добродію, якъ то у світі Богъ давъ: шо, каже, посій, те й уродить; яке насіння, таке й коріння. Бачите, ще за панівъ, то бува-

ло по ярмаркахъ вибирають »ярмаркове«. Оце по хто вїде на ярмарокъ, вїде щобъ продати тамъ що небудь, то повинень або зъ свого товару, або грїшми дати »ярмаркове«. И то соцький, тисячний, десятинки, бувало, ходять по ярмарку и вибирають тую ярмаркову дачу. На самъ—перїдъ їде тисячний и бере »ярмаркове«; тисячний оце вибравъ, починає за нимъ ходити соцький—тра дати и ёму; за соцькимъ їдуть десятинки. Цї вже на останнї ходять, то такъ якъ зїрвуть що, то добре, а не зїрвуть, то й обїдетця. Такъ перше, за панїв ще то, полпція вибрала »ярмаркове,« а теперъ вибирає волость.

Бачте, не той, то той, а все хтось бере. Бувало, якъ оце почнуть вибирати »ярмаркове,« то, звїсно, нікому не хочетця дурно оддати, то що буде крику, що буде зїку! таке зробитця на ярмарку що біда та й годї. Шу, нехайже це було за панїв; теперъ же волость людська, ярмарокъ людський, самому у себе не годилось би брати, а проте—нічого не помагає: беруть. Я й кажу, добродію: яке насїння, таке и корїння.

Вони то кажуть волостні, що це вони вибирають не для себе, а на потрібку громадську. Мовляли вони, приїде у волость розсильний, чи судовий, чи будлі хто нахопитця, хоть не всякого, хоць біднішихъ тра прийняти. Тра похарчувати чоловіка, тра й скотинї ёго щось дати їсти, то все тра: а дежъ ёго взяти? громада на це діло нічого не дає... Воно то якъ такъ, то нічого, али тутъ міні чоловікъ розказувавъ, що, каже, не харчують вони нікого у волости. »Ярмаркове« що виберуть, то все те їмъ остаєтця, а буде до волості який чужий чоловікъ, то одводять ёго на село харчуватись. Каже, отъ до мене першого приводили розсильного, то давъ коневї снопа вивсяного, а чоловіка повївъ у хату: вінъ у мене и вечеравъ и ночувавъ, а вь ранці поснідавъ и поїхавъ... То воно говоритця що »ярмаркове« їде на потрібку громадську, али тимъ часомъ діло їде иначе.

Воно правда, не бо'знає що тамъ вони и виберуть, на тому ярмарку, того ярмаркового,—якъ кітъ наплакавъ. Знаїте, які наші ярмарки, що вінъ тамъ найде хоць—би на тому ярмарку?! Таки ще якъ літомъ, туди підъ осїнь, та буде рікъ такий, що грушки уродять, овоць всяка, то вже коли схоче, то хоць гнїлиць попоїсть: дадуть, не будуть жалувати. Підъ осїнь хоць гнїлиці таки є на ярмарку. А що вишимъ такъ часомъ, підъ—весну, на про—весні, то ярмарки наші пустїєвнїки. Етъ, тамъ жидови трохи буде, собакъ досить, та тамъ жидівка яка вїде зъ тимъ то краємъ, калїї якоїсь вивезе, мила накришить ку-

сочками—жінки купують по два гроші кусочокъ, та тамъ кременія буде, та ще сало тамъ—ото й ярмарокъ: чимъ тутъ поживитись. Ще правда, ярмарокъ не буде безъ старцівъ: завше їхъ коло оренди зъ півкони сидить,—али зъ старця що взяти?...

А почнуть оце те ярмаркове вибирати, то просто горе й сміхъ разомъ. Нігде вони не виберуть того ярмаркового щобъ такъ, якъ то кажуть, лихо тихо... Коло кожного воза тра попосваритись; инший дасць за два гроші, а вилає за десять, и вже соцький мусить мовчати. Такий, бачте, законъ, щобъ сваритись та лаятись, якъ дається «ярмаркове». Инший то й каже навіть: чорти ёго маму побирай! вже оце дати мушу; коли не дамъ, то видеруть; то вже дати тра, али жъ хоць пополаюсь. Али ще таки якъ ходять помежъ возами, то тутъ ще не дуже змагаютья люде; отъ якъ дійдеця до седухъ, що повивозять на ярмарокъ страву: оттуть тра подивитись, отъ дакъ такъ... А, що тутъ буває, несказати! Седухи ти по тихъ ярмаркахъ пороспаскужуютья; тею торгівлею осатаніє чоловікъ такъ, що навіть не ходи коло ёго близько. Соцький йде до перелічаёккъ, то бере палицю добру въ руки, бо то підступити сюди — шось значить. Це соцький бере палицю въ руки, мішка порожнёго на плечи, чоловіка двохъ десятиниківъ, и то узброютья, тоді—до седухъ. То це вони седять радáми, передъ ними горшки зъ стравою, зъ мясомъ, книші на купакъ; це соцький до першої підступить, то оце й почнеця шарварокъ. А шо вже вони тутъ виробляють,—ажъ вищать, ажъ пінать, ажъ місця підъ собою ненайдуть! А найгіршъ, якъ котрі або горшка перевернуть, або палицею яку потягне. Вже шо тутъ соцькому достаецця, то не хтївъ би я того ярмаркового: чи дадуть що чи ні, а коло тушею ёго обмастять, шо чоловікъ ажъ білий стане, юшкою ёго обмоцать. чоловікъ обгидетья; а лайки, а бійки, біда іднимъ словомъ!

А найсмійніше, нехай Богъ простить, буває зъ старцівъ. Тутъ де седухи, то й старці тутъ садовлятья. Бо, знайте, тутъ оренда, тутъ и страва всяка, тутъ ще, якъ у насъ, то й сидить мазуръ зъ хрестиками изъ Ченстоховскої гори, то тутъ буває завше миру—миру, а старцямъ—ото саме лучче місце; вони ото й посадають. То, знайте, миръ якъ у котлі кипить, а старці сплять сибі и все свого Лазара пускають підъ небо: черезъ той гоготъ та рейвахъ тільки разъ-поразъ чутно, якъ инший старчикъ виводить: «полетівъ Лазаръ підъ небесами.» То оце старецъ вивівъ свого Лазара підъ саме небо, пустивъ ёго, летить уже Лазаръ; тільки знайте старецъ распочне Лазара,

то — гляди — и зніметця сварка седухъ зъ соцькимъ, — то старецъ и затихне, — думае що тамъ не-знати-що зробилось: — то оце старецъ вмовкъ, а Лазарь, що зібрався летіти підъ небесами, зъ неба шелепъ на землю. Такъ попоходять старці по ярмаркахъ, то Лазареві тому чисто боки обібьють: падае сердечний зъ неба до самої землі.

Чи не пора скінчити вже оцей листъ? уперше трапляйтця писати до васъ, добродію: такъ незнати ще, чи вподобаєте мою мову? (*).

ИЗЪ БОРИСПОЛЯ.

II (**).

(10 іюня 1862 г.)

Конецъ весны въ нашемъ мѣстечкѣ прошелъ не совсѣмъ благополучно. Саперы, пріятно прозимовавшіе у насъ, должны были выступить на лѣто въ Кіевъ въ свои лѣтніа бараки.

На площади Борисполя, въ день выхода, собралось около 50 особъ женскаго пола (были дівчата и молодиці). И тутъ то происходила печальная картина прощанія съ возлюбленными. *Частовались, цілювались и плакали*; конечно плакали только женщины. Храбрые войны, съ римскимъ величіемъ духа, сохраняли прилично своему сану хладнокровіе. Да имъ то не о чемъ было и плакать.

Ударялъ барабанъ — и воинство выступило. Женщины, не будучи въ силахъ перенести разлуки съ милыми сердцу, послѣдовали за ними разными путями, чтобы избѣжать погони. Но увы! сельскіе урядники съ дрекольями воротили романтическихъ бѣглянокъ и привели въ волостное правленіе, гдѣ героини были высѣчены въ присутствіи родителей и мужей. Нѣкоторые родители просили сѣчь побольше.

Вотъ какое происшествіе случилось въ богоспасаемомъ мѣстѣ Борисполѣ!

Солдатки обѣщали многимъ жениться, даже у нѣкоторыхъ выбрали

(*) Ми дуже вподобали вашу широ-народню мову. Ред.

(**) Сж. Основу, октябрь 1861 года.

рушилки; но войдя въ интимныя отношенія, отложили женитьбу до будущаго прихода своего на зимовлю. Увидимъ многіе ли изъ нихъ женятся. Вѣрите, что многіе изъ высѣченныхъ и невысѣченныхъ останутся обманутыми.

Наше мѣстечко освобождено отъ постоянныхъ постоевъ, но по какому-то страшному стеченію обстоятельствъ постои у насъ постоянны.

Прежде каждое лѣто стояли у насъ жандармы и дотога освоились, что привыкли считать наше мѣстечко своею кладовою: знали гдѣ и что лежить. Когда они вышли, народъ выражался: *тільки й світъ для насъ свінувъ, якъ жандари вийшли.*

Теперь саперы избрали наше мѣстечко для своихъ зимнихъ постоевъ. Саперные солдатики цивилизованнѣе жандармовъ. Они не настолько уменьшаютъ имущественныя средства нашихъ крестьянъ, какъ жандармы; но зато женскій полъ отъ нихъ въ большой опасности.

Не можемъ не упомянуть при этомъ, что земскіе сборы значительно страдаютъ отъ этихъ постоевъ. Вотъ хоть бы и эту зиму за лазаретъ, въ которомъ помѣщалось 10 человекъ, заплачено было 600 рублей. Вѣдь и въ Петербургѣ за эту сумму можно бы найти удобное помѣщеніе для такого количества больныхъ. Господинъ, въ домъ котораго лазаретъ помѣщается уже около 20 лѣтъ, получаетъ ежегодно подобныя суммы съ земскихъ сборовъ. Въ эту зиму еще два изъ здѣшнихъ домовладѣльцевъ предлагали свои дома для лазарета, одинъ за 390 руб. а другой за 250 рублей, но ихъ дома были признаны почему-то неудобными. Этотъ фактъ доказываетъ, насколько интересуетъ дворянъ то, какъ тратятся земскіе сборы. Въ теченіи 20 лѣтъ они не могли устроить такъ, чтобы поменьше расходывать на наемъ лазарета въ Борисполѣ.

Лучше бы было построить на счетъ земскихъ сборовъ въ Борисполѣ домъ для лазарета или предложить Бориспольскимъ домовладѣльцамъ, желающимъ отдать свои дома подъ лазаретъ, приспособить ихъ къ требуемымъ для лазарета условіямъ, указавъ на эти условія.

Вообще не мѣшало бы дворянамъ посерьезнѣе подумать объ устройствѣ и расходованіи земскихъ сборовъ, тѣмъ болѣе, что имъ предоставлено право представить свои соображенія по этому предмету.

Перейдемъ теперь къ отраднымъ явленіямъ. Помѣщица Александра Ивановна Ремерсъ подарила своимъ крестьянамъ по десятинѣ на душу, включая въ надѣль и усадьбы. Ея имѣнье находится въ Остерскомъ

и Переяславскомъ уѣздахъ, слѣдовательно ея даръ по Остерскому уѣзду, гдѣ высшій душевой надѣлъ 4 десятины, составляетъ четвертую, а по Переяславскому, гдѣ высшій душевой надѣлъ $2\frac{3}{4}$ десятины, составляетъ $\frac{4}{11}$, или нѣсколько больше третьей части высшаго душеваго надѣла. Надо замѣтить, что земли ея деревни Александровки по Остерскому уѣзду одинаковаго качества съ землями Бориспольскими Переяславскаго уѣзда.

Подарено ея 26 десятинъ 819 сажень усадебной и 120 десятинъ 1758 сажень пахатной, куда входятъ подаренныя ея 3 десятины, для общественныхъ построекъ, какъ-то: школы, богадѣльни и пр. Слѣдовательно подарено ея всего 147 десят. 177 саж. на 62 двора, что составляетъ на дворъ по 2 десятины и 893 сажня.—Кромѣ того, она освободила своихъ крестьянъ отъ всякихъ повинностей еще съ Свѣтлаго праздника, хотя данная на землю еще до сихъ поръ не получена крестьянами. Также подарила имъ скопщину съ яроваго хлѣба, которая придется ей съ полей, взятыхъ ея крестьянами съ копы въ этомъ году.

Обученіе грамотѣ въ училищѣ вѣдомства государственныхъ имуществъ въ нашемъ мѣстечкѣ идетъ довольно успѣшно, благодаря умѣнью и усердію къ дѣлу преподавателя училища, отца Діакона Здорова.

Спѣшу сообщить также, что разрѣшеніе учредить ежедневную школу для первоначальнаго обученія получено мною въ концѣ великаго поста.

Что же касается до помѣщенія воскресной школы въ общественномъ училищѣ—то господинъ управляющій палатою государственныхъ имуществъ на мою вторичную просьбу отвѣчалъ, что не можетъ разрѣшить помѣщать воскресную школу въ общественномъ училищѣ, прежде полученія мною разрѣшенія дирекціи на открытіе школы. Получивъ разрѣшеніе отъ дирекціи, я въ тотъ же день обратился въ третій разъ съ просьбою къ г-ну управляющему палатою государственныхъ имуществъ; но до сихъ поръ нѣтъ никакого отвѣта.

Въ-заключеніе, еще разъ обращаюсь къ просвѣщеннымъ Украинцамъ помочь деньгами для постройки школы въ Борисполѣ. Для этого необходимо 200 руб. А что школа необходима въ нашемъ мѣстечкѣ, объ этомъ, кажется, не можетъ быть и рѣчи. Прибавлю только, что меня часто спрашиваютъ: *а що, чи буде школа? чи скоро буде?*

И. И. Чубинскій.

ИЗЪ ПЕРЕЯСЛОВА.

(12 іюля 1862 года.)

Самое лучшее зданіе въ городѣ Переясловѣ, какъ и во всякомъ другомъ уѣздномъ городѣ, острогъ. Но надобно замѣтить, что въ этомъ городѣ новый острогъ чрезвычайно - вмѣстительнаго свойства. Одинъ помѣщикъ объяснялъ мнѣ это тѣмъ, что имѣлось въ виду, что послѣ дарованія крестьянамъ свободы, мужики сейчасъ же обнаружатъ свою мужицкую подлость, что мужикъ тогда только хорошъ, когда его держатъ въ ежовыкъ рукавицахъ, а дай ему волю — онъ пошелъ воровать, бунтовать. Такъ объяснялъ мнѣ вмѣстительность острога философъ мѣстный. Но вотъ въ чемъ особенность Переяслова. Вы встрѣтите тамъ нѣсколько построекъ съ земляными крышами, на которыхъ произрастаетъ бурьянъ. Частые пожары побуждали жителей къ устройству подобныхъ крышъ. Теперь въ Переясловѣ пожары почти ежедневны. Жители города какъ бы въ осадномъ положеніи.

На-дняхъ случилось такого рода происшествіе: Инспектору духовныхъ училищъ была подброшена записка, что его подожгутъ за жестокое обращеніе съ учениками. Подбросившаго открыли, и теперь наряжена слѣдственная коммисія. Бѣдняга, конечно, не имѣлъ въ виду поджечь; а хотѣлъ только, пользуясь обстоятельствами, пригрозить инспектору, безцеремонно обращающемуся съ кожами воспитанниковъ. Этотъ фактъ былъ причиною того, что жители города подозрѣваютъ въ поджогѣ семинаристовъ (*), а семинаристы, прежде самые усердные дѣятели на пожарахъ, теперь остаются равнодушными зрителями, не помогаютъ погибающимъ, считая себя оскорбленными. Пожарная команда дѣйствуетъ съ замѣчательною для уѣзднаго города исправностью, а мѣщане показываютъ просто чудеса рѣшимости. Одно племя израильское, собравшись огромными массами, обнаруживаетъ свою дѣятель-

(*) Слѣдующій фактъ показываетъ, какъ велика подозрительность жителей города. Одинъ студентъ, бывший короткое время въ Переясловѣ, срисовывалъ церковь, стоящую на мѣстѣ той, въ которой присягалъ Хмельницкій со Старшиною. Занявшись своимъ дѣломъ, онъ не замѣтилъ, что вокругъ него собралась толпа мѣщанъ. Окончивъ работу, онъ хотѣлъ уходить, но его не пустили. Явившійся вскорѣ солдатъ пригласилъ его къ нивалидному начальнику, который, конечно, отпустилъ его съ извиненіемъ.

ность въ одноѣмъ *гамль*. Впрочемъ, многочисленное чиновничество тоже только созерцаеть. А дѣйствительно, при страшномъ однообразіи жизни, состоящемъ для нихъ въ писаніи и питаніи, пожаръ все-таки развлеченіе.

Носятся слухи, что семинарія, по неудобству помѣщенія, будетъ переведена въ Полтаву. Дѣйствительно, помѣщеніе крайне-неудобно; комнаты, въ которыхъ помѣщаются классы, можно скорѣе назвать сараями: зимою въ шинеляхъ забнутъ.

Жители Переяслова крайне соболѣзнують о перемѣщеніи семинаріи въ Полтаву. Мѣщане исключительно питались семинаристами: семинаристамъ доставляли родители провизію, которая питала какъ ихъ, такъ и хозяевъ. Такимъ образомъ мѣщане, не занимаясь рѣшительно ни какимъ ремесломъ, могли жить припѣваючи. Соболезнують также портные, сапожники, табачные фабриканты. Общества въ Переясловѣ нѣтъ. Мелкое чиновничество особо, крупное особо, учителя семинаріи особо, учитель уѣзднаго училища особо. — Единственное развлеченіе для большинства, — картежъ, и только воинство оживляетъ градъ Переясловъ.

Саперы, уходя, дали пышный балъ дворянамъ, дворяне саперамъ. Исправникъ тоже давалъ шпръ.

Второго мая, Впрочемъ, ежегодно бываетъ большое стеченіе народа и публики къ каплицѣ Бориса и Глѣба, стоящей на томъ мѣстѣ, гдѣ былъ убитъ Борисъ.

Воскресная школа въ Переясловѣ въ несовѣтѣмъ завидномъ положеніи. Преподають учителя уѣзднаго училища и нѣкоторые изъ учениковъ уѣзднаго училища. Профессоры семинаріи въ это дѣло не мѣшаются, какъ не мѣшаются во все, въ чемъ есть жизнь. Ученикамъ семинаріи и въ голову не приходитъ мыслить въ воскресной школы. Схоластицизмъ и бездѣліе до-того осилили ихъ, что они неспособны къ благотворной дѣятельности. Да если и явится у нѣкоторыхъ желаніе учить темнаго брата, то они должны отступить передъ логикою начальства, предъ логикою поучающею: «вы должны готовиться быть священниками, лицами духовнымъ, — не читайте свѣтскихъ книгъ, не занимайтесь свѣтскими дѣлами.» Мелкіе чиновники не участвуютъ въ

(*) См. Основа 1862 года за апрѣль и Исторія Бориспольской школы.

школѣ, потому что они—мракъ, крупные почитаютъ это дѣло для себя унизительнымъ.

Для лицъ женскаго пола, въ-особенности бѣдныхъ, въ городѣ Переясловѣ рѣшительно нѣтъ никакой возможности выучиться грамотѣ.

Непштай.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКІЙ УКАЗАТЕЛЬ ГАЛИЦКО-РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ,

СОСТАВЛЕННЫЙ Вл. Изм. Межовымъ.

ПОСВЯЩАЕТСЯ Я. О. ГОЛОВАЦКОМУ.

Галицко-руское, или Русинское, племя къ намъ ближе всѣхъ Славянскихъ племенъ, живущихъ подъ чужеземными правительствами. Русины—кровные братья наши. Печальная судьба оторвала ихъ отъ Русскаго міра, и пасивственно ввела въ круговоротъ двухъ враждующихъ народностей. Бѣдные, они выпили горькую чашу до-дна, до послѣдней капли. Представители сильнѣйшихъ народностей—польской и нѣмецкой, не щадили въ Русинахъ ничего: не были пощажены у нихъ ни вѣра, ни языкъ, ни обычаи,—ни одно изъ священныхъ правъ человека. Незванные, непрощенные опекуны обращались съ несчастнымъ народомъ какъ средневѣковые побѣдители съ побѣжденными... если не хуже. Самымъ тяжкимъ ударомъ, для Галицкой Руси, было—отступничество дворянства и затѣмъ—разрывъ между образованнымъ, богатымъ сословіемъ, и простымъ народомъ. Кромѣ разныхъ—общихъ для той и другой стороны—бѣдствій, этотъ разрывъ отразился и на народномъ языкѣ и литературѣ: подъ враждебными вліяніями, они не могли развиваться. Казалось, духъ народа, полите всего выражающійся въ словѣ, былъ подавленъ на-вѣки... Но и Поляки, и Австріяцы ошиблись въ своихъ расчетахъ: едва Русины успѣли вздохнуть свободнѣе—они и въ цѣпяхъ неволи вспомнили родные звуки и запѣли пѣснь жизни. Правда, въ этой пѣснѣ слышатся часто фальшивыя

ноты: но какъ не быть имъ въ фальшивой—невольницкой—жизни? Довольно и того, что народъ желаетъ быть тѣмъ, чѣмъ онъ есть по своей природѣ и уже имѣетъ *своихъ* представителей между образованными людьми, — что онъ хочетъ итти собственной дорогой, что онъ искренно щетъ свѣта жизни, и заявляетъ свои благородныя стремленія тѣмъ словомъ, какое кажется ему пригоднѣе для выраженія его пробудившагося самосознанія. Часто Русинъ пользуется орудіемъ, существующимъ для выраженія иныхъ потребностей, духовныхъ и вещественныхъ: ничего... пусть Русинъ пытается выражать себя на чужомъ языкѣ, пока не выработаетъ своего: когда будетъ у него что сказать такое, что свойственно *его* уму и сердцу, *его* жизненной обстановкѣ, *его* прошедшему и настоящему, — въ чемъ должна сказаться *его собственная* дума, — Русинъ броситъ подражательность, и выразитъ себя своимъ роднымъ, самобытнымъ словомъ... Такъ было и будетъ не съ однимъ Русинскимъ народомъ, не съ одной его словесностью...

Нынѣшняя Русинская литература еще очень молода. Начало ея можно отнести къ тому времени, когда Австрійское правительство слѣдуя знаменитому правилу *divide et impera*, и испуганное движеніемъ Польско-шляхетской партіи, разрѣшило, въ 1849 г. Русинамъ, кромѣ разныхъ льготъ, печатать книги русскими гражданскими буквами (*гражданкою*). Съ 1849 года немного прошло времени, а между-тѣмъ, въ Галицкой литературѣ, уже видны несомнѣнные слѣды своеобразной умственной дѣятельности. Будемъ надѣяться, что развивающееся, съ каждымъ днемъ, общеніе между народами и другія благопріятныя обстоятельства, дадутъ намъ болѣе средствъ и возможности — узнать покороче нашихъ братьевъ, уразумѣть вполне ихъ положеніе и борьбу съ враждебными стихіями, и оцѣнить великую пользу взаимнаго сближенія.

Благодаря содѣйствію почтеннѣйшаго Львовскаго профессора, Якова Федоровича Головацкаго, а также съ помощью разныхъ каталоговъ и книгопродавческихъ объявленій, — Вл. Изм. Межовъ составилъ этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новостямъ, *указатель Русинской словесности*. Думаемъ, что за помѣщеніе его будутъ благодарны многіе, съ теплымъ и разумнымъ участіемъ слѣдующіе за всѣми современными явленіями въ Славянскомъ мірѣ, и въ особенности — ближайшіе родичи Русиновъ — Украинцы. — *Ред.*

Книги, напечатанныя до 1849 г. включительно

1. Спнсь хронологическй законовъ и розпоряженй объятыхъ во всеобщомъ дневнику земскихъ законовъ и правительства для коронной области Галицй и Володомерй, съ княжествами Освѣщинскимъ и Заторскимъ и съ вел. княжествомъ Краковскимъ. — Chronologisches Verzeichniss der Gesetze und Verordnung, etc. 4° (На нѣмецкомъ и русскомъ языкахъ; издается ежегодно, кажется, и по сіе время).
2. Русалка днѣстровская. Ruthenische Volks—lieder. У Будинѣ. Письмомъ к. ц. всеучилища Пештанского. 1837, 8° 133 и III стр. (русскимъ гражд. шрифтомъ).
3. Слово на праздникъ Покрова Пресвятой Богородицы, говоренное М. Малиновскимъ, року 1843. Львовъ, въ книгопечатнѣ Ставропигійскаго монастыря. 1844. 12°. 24 стр. (церковно—слав. шрифтомъ).
4. Вѣнокъ Русинамъ на обжинки—уплѣвъ Иванъ Головацкій, У Вѣдни. 1846 и 1847. Части I—я и II—я (*).
5. Слово до народа галицко—русского—голосивъ Рудольфъ Мохъ, Секретарь Рады русской уневской, въ часѣ народнаго собранія, дня септ. 1848 р.
6. Книжка до читанія для другой классы въ ц. к. австр. державахъ. Въ Вѣдни. 1848.
7. Руководство ко рахункамъ для дѣтей, починающихся вчяти раховати. I. Лъвицкимъ, въ Перемышляхъ. 1848.
8. Галицкй приповѣдки и загадки збранй Григоріймъ Илькевичомъ. У Вѣдни. 1841.
9. Балляды Шиллера, переведени Иосифомъ Лъвицкимъ. Въ Перемышляхъ. 1839—1844.
10. Способъ борзо выучити читати. Въ Львовѣ. 1842.
11. Грамматика нѣмецкаго языка, для студентовъ першой и другой классы и пр., написавъ I. Лъвицкій. Въ Вѣдни. 1845.

(*) Книги, въ заглавіи которыхъ, необозначены библиографическія подробности о форматѣ и числѣ страницъ—выписаны изъ разныхъ книгопродавческихъ каталоговъ и библиографическихъ указателей;—прочія же были у меня подъ руками.

12. Изъясненіе на божественную литургію, списанное священникомъ *М. Малиновскимъ*. Въ Львовѣ. 1845.
13. Молитвы утренныя и вечерныя съ приложеніемъ служенія до службы Божія, въ Львовѣ. 1846.
14. Богъ, ода *Г. Р. Державина* на русскомъ, польскомъ и нѣмецкомъ языцѣ. Въ Львовѣ. 1846.
15. Русско-словенскій букварь въ употребленіе русскаго юношества. Въ Львѣградѣ. 1847.
16. Приручный словарь славено-польскій, или собраніе реченій словенскихъ неудобъ разумѣтельныхъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ, на языкъ польскій толкованныхъ, Львигородъ. 1830.
17. Руководство къ умноженію и годованію садовины по селлахъ и мѣстечкахъ, написанное *В. Гавришкевичемъ*. Въ Перемышля, въ тип. епископской. 1844. 12°. 86 стр.
18. Слеза надъ гробомъ Его Преосвященства Кирь Іоанна Снѣгурского, епископа Перемысского, умершого дня $12\frac{1}{24}$ Вресня, 1847 р. Изъ польского черезъ Боголюбъ зъ Ветлина переведенна Теодоромъ Л... 1847. 4°. 5 стр. безъ означенія мѣста печ.
19. Надгробная поема его пр—ву Кирь Іоанну Снѣгурскому, епископу Перемысскому, и пр. и пр. *Стеф. С...* Во Львѣградѣ. Печатію заведенія Ставропигійскаго. 1847. 4°. 5 стр.
20. Зоря Галицка 1848 г. Начала выходить съ 15 мая. Редакторъ *Павенцкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1849. 4°. 138 стр.
21. Одозва до русскаго народу. Львовъ. Зъ волной праси института Ставропигіаньскаго. Львовъ. 1848. 4°. 4 стр.
22. Слово въ часъ торжественной службы Божой, одправленія зъ постановленія головной рады русскаго, зъ причины вступленія на тронъ цѣсарства австрійскаго е. в. кесаря и короля Францѣшка Іосіа I, въ церкви Львовской, изреченное *Петромъ Лозньскимъ*, Декемврія. 1848. Львовъ. 1848. 4°. (на церковно-слав. яз.).
23. Двѣ сестрыцѣ: Русь и Польша. Стих. Г. Б. Въ типографіи М. Поремвы. 8°. 3 стр. печ. церковно-слав. шрифтомъ.
24. Гной (навозъ) душа въ господарствѣ. Въ Вѣднѣ. Напечатано

черенками О.о. Мехитаристовъ. 1848. 8°. 81 стр. (печ. русскимъ гражд. шрифтомъ).

25. БУКВАРЬ РУССКІЙ ДЛЯ ШКОЛЬ ВЪ ГАЛИЦІИ, УЛОЖЕННЫЙ А. Добрянскимъ. Во Львовѣ 1849.

26. ПѢНІЕ РАДОСТНАГО ГОЛОСА Е. В. Государю Николаю Павловичу, Самодержавнѣйшему Императору *Всеи Руси*, при высочайшемъ въѣздѣ до города Вѣднѣ, 18 дня, м. Декаврѣя. 1845, препокорнѣй посвященно *И. Ф. Головацкимъ*, Галичанинномъ. Вѣдень. Печ. черенками О.о. Мехитаристовъ. 1848. 4°. 12 стр.

27. МАРУСЯ. Повѣсть малоруска, розказана *Грицькомъ Основяненкомъ*. Львовъ. Типомъ М. Порембы. 1849. 8°. XX и 134 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

Повѣсти предшествуетъ статья: о житьѣ и сочиненіяхъ Грицька Основяненка. Статья К. М. Сементовскаго.

28. ГАЛИЧО-РУСКІЙ ВѢСТНИКЪ 1849. Выходилъ 3 раза въ недѣлю, въ листъ. Редакторъ *Ник. Устіановичъ*. Львовъ. Въ ц. к. галиц. урядн. печатни. (Экземпляръ, который мы имѣли въ рукахъ, оканчивается 78 N, и потому положительно не можемъ сказать, окончился ли «Вѣстникъ» этимъ N или имѣлъ продолженіе. Печатанъ церковно-слав. буквами.

Между прочимъ, въ Вѣстникѣ помѣщены статьи: 1) Путешественніи записки о промысловомъ и торговельномъ состояніи Россіи. 2) Первый проповѣдникъ слова Божого въ Россіи зъ памяти и его доля. 3) Горѣвка и піяки въ Россіи. 4) Повѣсть гр. Соллогуба. и 5) Разсказъ В. Даля.

29. ЗОРЯ ГАЛИЦКА. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства сельскаго, Галицко-Угорско-и Буковиньско-рускаго народа. Выдаване *Л. Павенцимъ*. 1849. Рокъ второй ч. ч. 1—104. Львовъ. Типомъ В. Порембы. 4°. 624 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенные въ семь журналѣ, суть: 1) О языцѣ рускимъ. 2) Якъ теперь стоитъ справа наша галицко-русская. 3) Господарство сельское. 4) Славянське часописецтво. 5) Якъ въ одномъ вѣмецкомъ письмѣ о селянахъ галицкихъ пишуть. *И. Новоселецкій*. 6) О змиѣнѣ народности, *И. Львицкій*. 7) О потребѣ просвѣ-

щенія для рускаго народа. 8) Памятникъ Русиновъ Угорскихъ. 9) Русини Буковински и письмо румынское «Буковина». 10) Фундушъ на банкъ народный, въ каждомъ селѣ, въ восточной части Галиціи, 11) 35 стихотвореній и др. статей.

30. Три вступительніи преподаванія о русской словесности. Сочиненіе *Якова Головацкаго*. Накладомъ Галицко-Руской Матицы. Во Львовѣ. Напечатано черенками Института Ставропігіяньскаго. 1849. 8°. 28 стр.
31. Грамматика рускаго языка. Составилъ *Я. Головацкій*. (Изданіе Галицко-русской Матицы Ч. 6.). Во Львовѣ. Напечатана черенками института Ставропігіяньскаго. 1849. 8°. 219 стр.. (Церковно-слав. шрифтомъ).
32. Справа въ селѣ Клекотинѣ. Изд. *Р. Мохомъ*. 1849. 8°.
33. Ермакъ, сумоглядъ въ 5 дѣйствіяхъ. 1849. 8°.
34. Казакъ и охотникъ, радоспѣвъ въ 1-мъ д. Соч. *И. Алоалевичемъ*. 1849.
35. О образованіи рускаго языка. Соч. *І. Лозинскаго*. 1849. 8°.
36. Новины. Выходятъ во Львовѣ два разы на тыждень, въ Середу и Субботу. Редакторъ *Иванъ Гушалевичъ*. Львовѣ. Типомъ М. Порембы. 1849. 8°. 108 стр.

Содержаніе этого журнала заключается въ политическихъ извѣстіяхъ и 22-хъ стихотвореніяхъ, Г. С...каго, А. Могилянцкаго, Богданка, Г. Б., Л. зъ Р. М. зъ Це-нева и др.

37. Промова его преосвященства киръ *Василія Поповича*, епископа Мукачевскаго по смерти В. П. Крилошанина А. Балудянскаго. Въ Вѣднѣ. Типомъ о. о. Мехитаристовъ. 8°. 8 стр.
38. Вѣстникъ. Часописъ урядова для Русиновъ австрійской державы. 1-й рочникъ. Вѣдень. Типомъ І. Веллисаузера. 1849. 4°. Газета политическая, издающаяся и по сіе время. Печатается церковно-слав. буквами.
39. Розправа о языкѣ южно-рускомъ и его нарѣчіяхъ. Сочинена *Яковомъ Головацкимъ*, читана въ общемъ засѣданію на сѣздѣ ученыхъ русскихъ, 23 Жовтня 1849 г. н. ч. у

- Львовъ. Изд. Галицко-руск. Матицы. Во Львовъ. Напечатано черенками института Ставропигіаньскаго. 1849. 8°. 56 стр.
40. **МОЛИТВОСЛОВЕЦЪ.** Накладомъ Галицко-русской Матицы, во Львовъ, 1849.
41. **ГРАММАТИКА** языка рускаго въ Галиціи, розложена на пита-ня и одповѣли *І. Лъвицкимъ*, въ Перемышляхъ. 1848.
42. **ГРИЦЪ** Мазниця, або мужь заманенный. Комедія въ трохъ дѣйствіяхъ *И. Х. Покелина Молиера*, изъ французскаго на языкъ малорусскій переложена *Иваномъ Наумовичемъ*. Львовъ. 1849. Типомъ А. Б. Впняржа. 8°. 76 стр.
43. **СОБОРНОЕ ПОСЛАНІЕ** архіепископовъ и епископовъ, собравшихся въ Вѣднѣ, ко честному пресвитерству изъ епархій. (Перев. съ нѣмецкаго) во Львовъ. Тип. Инст. Ставропигіанскаго. 1849. 8°. 35 (церковно-слав. шрифтомъ).
- 1850 г.
44. **СТИХЪ** печальный пресвѣтлому и всечествѣйшему господину Якову Геровскому, Крылошану, гр.-кав. крылоса перемыслскаго, упокоившагося дня 5 Вересня 1850. Сочиненіе *С. Возняка*. Львовъ. 1850. Накладомъ и печатію института Ставропигіанскаго. 4°. 4 стр.
45. **ЗЕМСКІЙ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЙ ВѢСТНИКЪ** для королевства Угорщины. 1-й годъ теченія, 1-ая и 2-я половина 1850. Будинъ изъ ц. к. всеучалищной печатни. *Landes-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn*. Въ листъ; издается ежегодно, по сіе время, на русскомъ и нѣмецкомъ языкахъ.
46. **СЛОВО** о полку Игоря Святославича. Пѣснотворъ старорусскій, изъ XII столѣтія. Издано *І. Гушалевичемъ*. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 9. Во Львовъ. Черенками института Ставропигіанскаго. 1850. 8°. 43 стр.
47. **НАУКИ** церковныи на всѣ прѣздрпкки цѣлого року для жителей сѣльскихъ, сочинилъ *А. Добрянскій*. Перемышль, напечатано въ тип. крылоса рускаго. 1850. 8°. 35 стр. (напеч. церковно-слав. шрифтомъ).
48. **ДВА СЛОВА** церковны, сказаны ученикамъ высшей академической Львовской гимнасіи, священникомъ *Мих. Малиновскимъ*. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 10. Львовъ. 1850.

- Типомъ института Ставропигіянскаго. 8°. 27 стр. (печ. церковно-слав. шрифтомъ).
49. Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицы и справозданье перваго собору ученыхъ рускихъ и любителей народнаго просвѣщенія. Составлено *Як. Головацкимъ*. Изданіе Русско-галицкой матицы. Число 5. Въ Львовѣ. Черенками института Ставропигіянскаго. 1850. 8°. СХХ, 111 и ХХІ стр.
50. Тарасъ Бульба. Повѣсть изъ запорожской старины. Соч. *Н. Гоголя*, изд. П. Федеровичемъ. Тимъ. 1850. 8°.
51. Русско-нѣмецкіи разговоры. Изд. *І. Гуркевича*. 1850. 8°.
52. Молитвословець для дѣтей. 1850. 36°.
53. Повѣсти благодѣянія, изд. *М. Бѣлецкимъ*. 1850. 8°.
54. Розправа о древности письменъ рускославенскихъ. Сочинена *Ник. Урицкимъ*. Въ Львовѣ. Черенками института Ставропигіянскаго. 1850. 8°. 32 стр.
55. Чинъ парастаса, съ приложеніемъ погребенія мірскихъ человекъ, въ употребленіе іереямъ и христіаномъ православнымъ. Вторично напечатанъ въ Перемышля. Издвненіемъ и письменами соборной русской капитулы. 1850. 8°. 112 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
56. Архіерейское окружное посланіе къ честному пресвитерству и всѣмъ вѣрнымъ, съ римскою церковію соединеной Руси, Митрополитальной Архіепархіи. Въ Львовѣ, типомъ института Ставропигіянскаго. 1850. 8°. 29 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
57. Слово на заключительномъ засѣданію рускаго общества любителей народнаго просвѣщенія, дня 15/3 марта 1850 г., говорено Д—ромъ *Амерозіемъ Яновскимъ*. Во Львовѣ. 1850. Типомъ института Ставропигіянскаго. 8°. 16 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
58. Зоря Галицка. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства сельскаго Галицко-Угорско-и Буковиньско-рускаго народа, иждивеніемъ заведенія Ставропигіянскаго запредстоятельства *Ст. Кверичинскаго, І. Товарницкаго и Л. Сосновскаго*. 1850.

Рокъ 3, ч. 1—104. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 4°. 676 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенные въ семь журналь:

- 1 Слово къ поправѣ выхованья дѣтей сельскихъ.
- 2 О давнихъ рукописяхъ.—3 Господарство сельское.
- 4 Де-що о дѣловомъ языцѣ у насъ на Руси.—5 Слово о древности письменъ рускословенскихъ *Н. Урицкій*. —
- 6 Князь Острогскій.—7 Коли могла митрополія русско-галицка заложеною бути, и коли она была знесена. *М. М.*—8 Чи Русини въ Галиціи до р. 1848 промышляли о собѣ? *М. М.*—9 Вѣсть о новомъ появѣ словесномъ, *А. П. П.*—10 Русини Верховинскій, въ время мятежи Угорскои, *С. Ш.*—11 Двѣ часописи народа рускаго.—12 Одрывокъ изъ драм. соч. *И. Бужаненька*, подъ загл. «Бандуристь». 13 Вопросъ по дѣлу Галиціи.—14 Село Гараздовцѣ.—15 О именахъ граматикальныхъ.—16 Зѣ надъ Серету на Буковинѣ.—17 О стародавностиахъ въ Галичинѣ.—18 Евангеліе изъ 1562 р. на Велесниці.—19 Уступъ зѣ описи путешествія по станѣславовскомъ окрузѣ.—20 Молодая Русь.—21 О судовничествѣ въ Галичинѣ.—22 О предпоованію рускаго языка.

1851 г.

- 59. **Объ обрядѣ Греческо-словенскомъ**, написалъ *Михаилъ Малиновскій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго 1851. 12° 25 стр. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 13 Печатано церковно-славянскимъ шрифтомъ.
- 60. **Радостное пѣніе при заложениі камня крауголнаго е. в. императоромъ и царемъ Францъ-Юсіафомъ I на 2-ую градскую Львовскую церковь и Домъ Русконародный**. Въ день 6 (18) Окт. 1851. Львовъ. Типомъ инст. Ставропигіанскаго. 1851. 4°. 4 стр.
- 61. **Букварь славено-русскій**. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1851. 8°.
- 62. **Зоря Галицкая**. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и словесности. Галицко-Угорско-и Буковинско-рускаго народа; иждивеніемъ заведенія Ставропигіанскаго, за предствоятельства *Л. Сосновскаго, К. Рачинскаго, и I. То-*

варницкого. 1851. Рокъ 4-й. ч. 1—104. Львовъ, типою института Ставропигіаньскаго. 4°. 880 стр. Редакторъ *І. Гушалевиць*.

Содержаніе:—1 Памва Беринда, соч. І. зъ Нокутья. —2 О Русинахъ зъ «Югослав. Газети, выход. въ Загребѣ. —3 Словницкій женскій монастырь.—4 Гадки о русскомъ язѣцѣ—5 Памятное писаніе земштинскихъ Русиновъ. —6 О нѣжномъ полу и о вліянію его на народность нашу. —7 Памятники рускіи въ Краковѣ. —8 Государство сельское.—9 О митрополитѣ Руси—Иларіонѣ. *Я. Головацкаю*.—10 О Галицко—Русской Матицѣ. —11 О середномъ станѣ Русиновъ.—12 Католичество—не полячество. —13 О древнемъ словянскомъ кумирѣ Свѣтовидѣ.—14 О чудотворной иконѣ Пресв. Богородицы, въ Львовѣ, и польской легендѣ ея.—15 Поглядѣ на нашу словесность. —16 О языкахъ вообще и о индоевропейскомъ въ-особенности.—17 Опись хмаролона и потоца 5 селъ въ Станисл. округѣ.—18 Кто виновать? Уваги надъ причинами упаденія народности малорусской.—19 Языкъ церковно-слов. въ Перемышлѣ.—20 О русалкахъ, изъ Шафарика.—21 Уваги на статью о вечерницахъ народныхъ.—22 Трѣдцать пять стихотвореній.

63. РУССКІЙ БУКВАРЬ, написанный *Іоанномъ Гуркевичемъ*. Изданіе Галицко—Русской Матицы. 1851. 8°.
64. СБОРНИКЪ ПРИВѢТСТВОВАНІЙ И ЖЕЛАНІЙ КЪ УПОТРЕБЛЕНІЮ РУССКАГО ЮНОШЕСТВА. 1851.
65. ЖИТІЕ ІОАННА СНѢГУРСКАГО. Соч. *І. Лозинскаго* 1851. 8°.
66. ИСТОРИЯ ЦЕРКОВНАЯ НОВАГО ЗАВѢТА. Писалъ *А. Балудяскій*. Изданіе 3-е, исправленное и умноженное. 3 части. Въ Виеннѣ. 1851—1852, типою п. п. оо. Мехитаристовъ, 6. 8°. 403 и VIII стр.
67. ПРАВОПИСЬ СЛАВЯНСКО-РУССКАЯ. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіаньскаго. 1851. 8°.
68. АРХИПАСТЫРСКОЕ ПОСЛАНІЕ КО ПРЕЧЕСТНОМУ ПРЕСВИТЕРСТВУ, СЪ РИМСКОЮ ЦЕРКОВІЮ СОЕДИНЕННОЙ РУСИ, МИТРОПОЛИТАЛЬНОЙ АРХІЕПАРХІИ. Львовъ. Типою института Ставропигіаньскаго. 1851. 8°. 12 стр. (печатано церковно-слав. буквами),

69. ГЕТЬ! ГЕТЬ! ГЕТЬ! Разказъ. Соч. *Г. Савчинскаго*. Львовъ. 1851. Черенками института Ставропигіанскаго. 8° 98 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
70. РУССКІЙ СОЛОВЪЙ. I. ПѢНІЕ. Сочинено и посвящено юношеству русскому *Николаемъ Подь*. Въ Вѣднѣ, типомъ о. о. Мехитаристовъ. 1851. 16°. 32 стр.
71. Слово церковное при прилежитости торжественнаго посвященія ново-устроеннаго храма Божаго его преосвященствомъ высокопочтеннѣйшимъ Архіереемъ *Киръ Іосифомъ Гаговецъ*, епископомъ Прямовскимъ, совершеннаго, сочиненное и проповѣданное *Н. Мигаличемъ*, парохомъ Орябинскимъ, въ Камюнцѣ, на В. Спизу. Дня $\frac{9}{20}$ Липца 1851 года. Дѣля общей радости, къ печати отдается. Въ Вѣднѣ. 1852. Типомъ Оо. Мехитаристовъ. 8° 16 стр.

1852 г.

72. ПОКОРЕНІЕ НОВАГОРОДА. Повѣсть историческая (изъ Карамзина). Для читателей рускаго слова въ Австрій, тоже для удобнаго употребленія въ училищахъ, оставивъ свойства московскаго слога издалъ *К. Меруновичъ*. Типомъ Института Ставропигіанскаго. Въ Львѣградѣ. 1852. 12°. 100 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)
73. ЛЪРВАКЪ ЗЪ НАДЪ СЯНА, изданъ семинаристами перемыскими въ пользу Дому Народнаго. Въ Перемышли. Въ книгопечатни соборной рускаго капитулы. 1852. 8°. X и 110 стр.

Содержаніе: I. Стихотворенія *Константина Антонія* зъ-надъ Солокіи II. Кѣлька словъ о формахъ нашего языка и о писовнѣ. *Богдана Л...ча*. III. Три стихотворенія.

74. ПЕРЕМЫШЛЯНИНЪ НА РОКЪ 1853. Годъ издаванія четвертый. Въ Перемышли. Типомъ и накладомъ книгопечатнѣ капитульной. 1852. 12°. X. и 100 стр.

Содержаніе: Мѣсяцословъ на лѣто отъ Р. X. 1853. Мѣсяцословъ историческій: 1) Отповѣдь на рецензію «Вѣдомости исторической о Перемышли», умѣщенну въ часописи, выходящей въ Львовѣ, подъ заглавіемъ: *Dziennik literacki*, ч. 6. зъ дня 7 Лютого. 1852, и въ часописи, изд. въ Варшавѣ, подъ назвою: *Biblioteka Warszawska*,

мѣсяць Цвѣтень 1852, Т. 2, стр. 155. а) 2) Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемышли. (Списокъ хронологическій 26 епископовъ, отъ начала XIII в. до р. 1594. Ст. А. *Добрнянского*) 3) Исторія введенія музыкальнаго пѣнія въ Перемышли. Списалъ *И. Львицкій*. 4.) Всячина: а) Русскій тавецъ (толкованіе) б) о Казакахъ (толкованіе) в) Парашка. *И. Лоз.* г) Киргизъ. *И. Айвалевичъ В.*

75. СОБРАНІЕ РУССКИХЪ ПРОПОВѢДЕЙ, издаваемыхъ Др. А. А. *Радоминскимъ*. Томъ 1. Съ приложеніемъ русской грамматики и русско-всеславянскаго словаря. Буда. Въ типографіи М. Баго. 1852. 8°. 140 стр.
76. Псалтирь великій. Издана и печатана въ Львовѣ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1852. 4°.
77. Катихизисъ малый. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1852. 8°.
78. Молитвы по св. причащеніи. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1852.
79. Читанка для малыхъ дѣтей, соч. *М. Шашкевича*. (2-е испр. изданіе. 1852. 8°.
80. Весна. Сборникъ различныхъ сочиненій стихомъ и прозою. Доходы назначены въ пользу 2-й городской церкви и Дома Народнаго. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1852. 8° 214 стр.

Содержаніе:—1) Двадцать пять стихотвореній, изъ которыхъ 18 оригинальныхъ и 7 переводныхъ.—2) Поглядъ на словесную жизнь нашу.—3) Нѣсколько словъ о играхъ общественныхъ.—3) Извлеченіе изъ записокъ путешественника.—4) Первое нашествіе Татаръ на Русь.—5) Путешествіе по степямъ. Повѣсть.

81. Поздравленіе Русиновъ на годъ 1852, отъ литературнаго заведенія Прашовскаго. Въ Будниѣ, писменами царск. Всеучилища Печаянскаго. 1852. 16° 146 стр.

Въ этой книжкѣ помѣщено: 39 стихотвореній (между прочимъ, ода Богъ и Безсмертіе Души—Державина) и 2 статьи въ прозѣ.

82. Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епископское, основанное на повѣстяхъ простонародныхъ русскихъ. Сочинено *Ант. Любичъ*

- Могилицкимъ*. Часть I. Въ Перемышля, въ книгопечатни соборной русской капитулы. 1852. 8° XXIX. 72 и V стр.
83. АРХІЕРЕЙСКОЕ ВОЗВЪЩЕНІЕ ЕГО Святѣйшествомъ Римскимъ папою Піемъ IX. 21 Ноября 1851 года, надѣленнаго всеполнѣйшаго юбилейнаго отпуста всемъ правовѣрнымъ Христіанамъ, съ римскою церковію соединенной Руси, Львовской Митрополичей Архiepархіи. Въ Львовѣ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. 1852. 8° 22 стр. (Печатано церковно—слав. шрифтомъ).
84. ЧАСОСЛОВЪ МАЛЫЙ. Львовъ. Изданіе и печатаніе Института Ставропигійскаго. 1852. 8°.
85. СЪВЕРНАЯ ЛЮБОВЬ, повѣсть изъ Клаурена. 1852.
86. ЦВѢТЫ изъ наднѣстрианской ливады, съ приложеніемъ ноты музыкѣйской. 1852. 8°

1853 г.

87. ХЕИРОТОНІЯ новопоставленному іерею... Издана и печатана во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1853. 8°
88. СЛОВО въ праздникъ Богоявленія, говоренное *И. Кульчицкимъ*. Львовъ. Изданіе и печатаніе Института Ставропигійскаго. 1853. 8°
89. Въ память усопшаго Франца, с. гр. Стадіона, бывшаго намѣстника Галичины. *Богданъ А. Д.* Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1853. 1 стр.
90. ПСАЛТЫРЬ МАЛЫЙ. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1853. 16°
91. Конюшій, повѣсть въ двухъ пѣсняхъ. Соч. *Богданомъ А. Д.* 1853. 12°
92. Каталогъ книгъ, продающихся въ канторѣ института Ставропигійскаго, во Львовѣ. Львовъ. 1853. 8° 8 стр.
93. Библиотека благополезнаго чтенія для дѣтей. Части 1—я и 2—я. Львовъ. Иждивеніемъ сочинителя, типомъ института Ставропигіанскаго. 1853. 8°
- Часть 1-я: Начала главѣйшихъ свѣдѣній человѣческихъ. Составилъ *Владиміръ Федоровичъ Г—ий*. 107 стр.
- Часть 2-я: Цвѣтныи кошачокъ. Правоучительная повѣсть для молодыхъ Русиновъ. Написана по *Хр. Шмиду, П. Яновичемъ*. 120 стр.
94. Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка,

изданная *А. Духновичемъ*. Буда. Въ типографіи Мартина Баго. 1853. 8° 51 стр.

95. Словарь къ первому тому собранія русскихъ проповѣдей, изданный *А. А. Радоминскимъ*. (Такое же заглавіе на нѣмецкомъ и латинскомъ языкахъ.) Буда. 1853. Въ типографіи М. Баго 8° 96 стр.

1854 г.

96. Змѣй Нотяійскій. Повѣсть со временъ борьбы Сербовъ съ Турками. Написана *П. Хохолушкою*. Переводъ съ чешскаго *Б. А. Д—ого*. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1854. 12° 63 стр.
97. Отецъ Игнатій, русскій прихожникъ изъ Соломянки. Повѣсть имъ самымъ розказаная. Часть I. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 12° 317 стр.
98. Русская лнеологія, или выборъ лучшихъ поэзій подлинныхъ и переводныхъ. Часть I. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 8° 167 стр.
99. Имнъ народный. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1854. 8°
100. Катихизисъ литургическій по новой скрижали. Изд. *А. Духновичемъ*. 1854. 8°
101. Молитвенникъ для русскихъ дѣтей, изданъ *А. Духновичемъ*. 1854. 16°
102. Архіерейское окружное посланіе въ—слѣдствіе надѣленнаго юбилея, святѣйшимъ римскимъ архіереемъ папоу Піемъ IX. Всему католическому міру изданое къ пречестному и честному пресвитерству, мірскаго и монашескаго чину, и всѣмъ правовѣрнымъ съ римскою церковію соединенной Руси, митрополичей Львовской архіепархіи. Львовъ. Въ тип. Ставропигіанскаго заведенія. 1854. 8° 14 стр. (Печ. церковно—слав. шрифтомъ).
103. Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ Галицко—Русской Матвцы. Число 18. Выпускъ I. Съ изображеніемъ вида и плана Богородичной церкви въ Галичѣ. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 12° VI и 150 стр.
- Въ «Галицкомъ Историческомъ Сборникѣ» помѣщаются статьи, касающіяся отечественной исторіи. Сборникъ из-

дается книжками въ неопредѣленное время; въ настоящемъ выпускѣ помѣщена: краткая роспись русскимъ церквамъ и монастырямъ въ городѣ Львовѣ, сочиненная *Ант. Петрушевичемъ*. Первоначально эта статья была напечатана въ «Зорѣ Галицкой» 1852 и 1853 г. г.

104. Семейная библіотека. Ежемѣсячное сочиненіе, посвященное исторіи, литературѣ, общепольнымъ свѣдѣніямъ и дѣламъ народнымъ, издаваемое *С. Г. Шеховичемъ*. Годъ 1-й—1855; книжка 1-я и 2-я (за Мартъ—Августъ) (*) Львовъ. Типомъ М. Ф. Порембы, изданіемъ издателя. 1855. 8° 340 стр.

Содержаніе 1-й книжки:—1) *Исторія и Географія*:

а) Словене, ихъ древнія жилища и образованіе между ними первыхъ словенскихъ государствъ. Соч. *А. Петрушевича*. б) Житіе и кончина Императора Николая Павловича. в) Южнорусскія степи, сост. *С. Г. Ш.* г) Киевскія златыя врата, *В. П....къ*. д) Одесса. *С. Г. Ш.*

2) *Литература*:—а) Русская Словесность. б) О народныхъ пѣсняхъ и повѣстяхъ писемъ словенскихъ, *Л. Штура*. в) Литературной расчѣтъ. *С. Г. Ш.* г) Доверительное письмо изъ Будина. д) Разборъ книгъ: I. Чары, или нѣсколько сценъ изъ народныхъ былей и разказовъ украинскихъ. II. Библіотека благополезнаго чтенія для дѣтей. III. Народныя южно-русскія пѣсни *А. Метлинскаго*, *Б. А. Д.* IV. *Volkslieder der Serben, von Talvi*. V. *Narody na ziemiach slowianskich przed powstaniem Polski, Lelewela*.

3) Изящная словесность, 14 стихотвореній. Проза: I. Малорусскія святки, рождественскій сочельникъ, колядки, меланки, новый годъ. II. Веснянки. *В. П....ка* III. Такъ нынѣ любятъ. IV. Записки Студента, *Э. Г. V.* Такими онѣ всѣ, съ изытіемъ лишь нѣкихъ, которыя также такими суть. *С. Г. Ш.*

4) Различныя свѣденія: а) Парадло. б) Кронстатъ. в) Сибирскія народныя примѣты и повѣрья. г) Анекдотъ о Петрѣ В. д) Курганы и городища по преданіямъ народнымъ. е) Сборъ (св. Георгія въ Львовѣ. ж.) Книшневъ и) Хотивъ. Содержаніе 2-й книжки:—1) Вильменъ и Нарбонгъ о

(*) Болѣе за этотъ годъ не выходило.

- ходѣ въ Россію 1812 г. (Сокращенный переводъ) С. Г. Шеховича.—2) Два стихотворенія.—3) Павлина Петровна, повѣсть соч. С. Г. Шеховича.—4) Жизнеописаніе М. А. Балудянскаго.—5) Разборъ книгъ: а) *Zeitschrift für Oester. Gumnasien*. Зорья Галицка. Изд. Н. Савчинскій. Львовъ 1855. С. Г. Шеховичъ.—6) Домъ народный, ст. С. Г. Шеховича.—7) О Карпатской Руси, А. Дешко.—8) Короткій очеркъ литературной исторіи Старославянскаго языка. П. И. Яновичъ.—9) Сердешная Оксана. Повѣсть *Освоьяненко*.
105. Наука о пчеловодствѣ, изложенная по методу *Държона*, *Янши* и иныхъ славнѣйшихъ пасѣчниковъ, съ особеннымъ уваженіемъ на Галицко-русское господарство и собственными замѣчаніями, изъясненная *Львомъ Трецаковскимъ*. Изданіе Галицко-русской Матвцы. Число 20. Львовъ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. 1855. 8° 78 стр. и IV табл. (Печатано церковно-слав. шрифтомъ).
106. Апостольское посланіе святѣйшаго Архіерея папы римскаго Піа IX о догматическомъ опредѣленіи непорочнаго зачатія Богородицы Дѣвы. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1855. 8°. 23 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
107. О великомъ Божіемъ мірѣ. Написалъ Мих. *Малиновскій*. Изданіе Галицко-Русской Матвцы. Число 16. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1855. 12°. 362. и IV стр.
108. Проповѣди на церковныя торжества и вѣкія околнчости. Соч. *Ст. Мустьяновича*. Львовъ. 1855. тип. инст. Ставропигійскаго. 8° 132 стр.
109. Надгробныя св. проповѣди на всѣ случаи и приключенности смерти. Сочинивъ и издавъ *Ст. Мустьяновичъ*. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 275 и VI стр.
- 1856 г.
110. Семейная библіотека. Повременное сочиненіе посвященное исторіи, литературѣ, общеплезнымъ свѣдѣніямъ, дѣламъ народнымъ и гумористикѣ, издаваемое *Г. Шеховичемъ*. Годъ II. 1856. Книжка III. За январь—іюлія мѣсяцы. Львовъ. Въ печати М. Ф. Порембы. Издвешіемъ издателя. 1856. 8° 176 стр. (11 №№).

Содержаніе: I.—Пѣсни сербскія у женщинъ. II.—Четыре земныхъ элемента. III.—Императоръ Николай и Марья Николаевна. IV.—Ночь, два стихотворенія А. С. Х. (Вѣроятно А. С. Хомякова). V.—Божія дѣти. Повѣсть *Основяненко*. VI.—Чудныя очи. Ночная тишина. Стих. *Ивана Чернорица*. VII.—Павлина Петровна. Повѣсть С. *Шеховича*. VIII.—Привѣсокъ или недовѣсокъ, извлеченъ изъ повѣсти В. Луганскаго: «Мичманъ Поцѣлуевъ.» IX.—Библиографическое открытіе (описаніе втораго экземпляра, Напрестольнаго евангелія, напеч. въ 1575 году П. Т. сыномъ Мстиславцемъ, въ Вильнѣ. X.—О томъ, какъ отставной солдатъ Перфильевъ попалъ во вторичную службу. (Изъ стихотвореній А. Н. Майкова. XI.—Семейный пиръ Московскаго Университета. XII.—Наполеонъ. Стихотвореніе *Ө. Тютчева*. XIII.—Начертаніе исторіи Сербской, и пр., и пр.

111. Церковная газета въ пользу Восточно-Каваолическаго церковнаго соединенія съ римскимъ патріаршимъ престоломъ. Изд. Обществомъ Св. Стефана. За 1856-й г. Годъ 1-ый. Редакторъ *І. Раковскій*. Будинъ. 4° 40 №№. 320 стр. (Эта газета выходитъ, кажется, и по сіе время).

112. Зоря Галицка. Письмо посвященное литературѣ и забавѣ, зъ року 1856. Львовъ. Типошъ института Ставропигіанскаго. 1856. 4°. 52 №№. 414 стр. Редакторъ *Савчинскій*.

Между замѣчательными статьями помѣщены: 1—Картаръ, образецъ зъ житія городского. 2—Гдѣ нешо о Словянахъ велианскихъ. 3—О ускокахъ въ Сечніи. 4—Изъ житія Морлаховъ. 5—Судьбы эстонской литературы. 6—Коржбурскій попелюхъ. Казка народня. 7—О адмиралѣ П. С. Нахимовѣ и о контръ-адмиралѣ В. И. Истоминоѣ. 8—Петръ Петровичъ II, владыка Черногоріи. 9—Краледворская рукопись. 10—О суевѣрїю Морлаховъ. 11—Добро тому, кому Богъ кумомъ. Народня повѣсть изъ хорватскаго. 12—Боянъ пѣвца Игоревого есть Іоаннъ Несторовый. *М. Онуфревичъ*. 13—Оади и оазы. Путешествіе въ Сагару. 14—Казань и его достопримѣчательности послѣ ц. д. л. Арнима. 15—Утро и день. Повѣсть. 16—Три прехорошіи поученія, угорская народня повѣсть.

17—Откуда взялось имя «Бессарабія»? 18—Очеркъ исторіи царскаго дворца и его частей до Петра В. 19—Физика, 20—Тридцать стихотвореній.

113. Галицкій историческій сборникъ, издаваемый Обществомъ Галицко-русской Матицы. Выпускъ II. Львовъ. Нанеч. въ типографіи института Ставропигіанскаго. 1858. 12° 192 стр.

Содержаніе: 1—О мнимыхъ Галицкихъ Святителяхъ XIII в. (§ 8 Обзоръ важнѣйшихъ политическихъ и церковныхъ происшествій въ Галицкомъ княжествѣ, съ половины XII до конца XIII в. 2—Пересмотръ грамотъ, князю Льву приписываемыхъ. Примѣчанія. 3—Дополненія къ 1 и 2 выпускамъ.

114. Перемышлянинъ. На годъ 1856. Годъ издаванія семый. Въ Перемышлѣ, типою и накладомъ книгопечатнѣ собора крылошанъ. 1856. 12° 74 стр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Д—ра Гуфеланда: домовая и подорожная апоека. В. В. 3—Послѣдняя Волшебница. 4—Опредѣленіе мѣры посѣва вообще. 5—Короткія воспомнанія: а) I. Лапчинскій б) В. Ганчаковский. в) В. Госаковский, ст. А. Д. 6—Пять стихотвореній.

115. Отечественный Сборникъ. Додатокъ до девятаго рочника, выдаваемого въ Вѣднѣ «Вѣстника часописа урядовой»; для Русиновъ Австрійской державы. Пятый рочникъ. 1857. Издаватель и редакторъ Б. Зборовскій: Вѣдень. Типою I. Б. Валлсгаузеръ. 44 №№ 352 стр.

Содержаніе: 1—Василіане въ Галиціи. 2—Св. Евфросина, Княгиня Полоцка. 3—Скала Лепетника. (Повѣсть Галицкія.) 4—О русско-народныхъ звычаяхъ. 5—Конвалія Кіевской Украйны. 6—О глагольской азбукѣ. 7—Днѣстеръ. 8—Джума на Руси 1352 г. (по свидѣтельству русскихъ лѣтописей). 9—Войнаровский. Повѣсть изъ часовъ Петра В. Сочин. К. Р. 10—Константинъ Ойкономосъ. Д. Л. 11—Галицко-руска Матица. В. 12—Образъ жизни въ старину на Руси. 13—Рахманскій Великдень. 14—Историческіи вѣдомости о русскомъ театрѣ. 15—Крещеніе Словень. 16—Беранже и Англикъ путешествующій. 17—Ческа правослиць. 18—Севастополь. 19—Тридцать два стихотворенія. 20—Карикатуры въ каждомъ №.

116. ШЕМАТИСМЪ чина Св. Василя В. въ Галиціи, на годъ 1857. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1856. 8° 21 стр.
117. ПѢСНЬ радостна въ честь его еминенціи Кирь Мих. Левицкаго, кардинала св. римской церкви, въ нарочитый день тезоименитства, поднесена питомцами Семинаріи Львовской. 1856. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1856. 4° 8 стр.
118. Комисія предстоящая дѣламъ созиданія втораго, въ Львовѣ, городского гр. кае. храма Божого, и основанія руско-народнаго института, приносить до всенародной вѣдомости справоположенія дѣланій своихъ, вкупѣ съ прилежащимъ выказомъ приходовъ и также опредѣленія за г. 1853 и 1854. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1856. 4° 8 стр. и планъ.
119. Недѣльные св. проповѣди на св. и великій постъ. Сочинивъ и казавъ *Ст. Мустьяновичъ*. Звѣзочъ I, II и III. 1856. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго 8°. 290, 275 и 160 стр.

1857.

120. ПѢСНЯ въ день освященія звона, Иваномъ нареченого, которое торжественно совершилъ преосвящ. Кирь Григорій баронъ Яхимовичъ. Перемышль. Типомъ собора крилошанъ. 1857. 8° 4 стр.
121. ПЕРЕМЫШЛЯНИНЪ. Мѣсяцословъ на годъ 1857. Въ подлиннику сочиненъ *Я. Величкомъ*. Въ Перемышля. Типомъ собора крилошанъ. Накладомъ М. Дзѣковского. 1857. 8° 136 стр.
Содержаніе: 1 — Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемышля, отъ введенія униі въ епархіи Перемышской, р. 1691 до конца XVIII в. 2 — Мѣсяцословець въ приповѣдкахъ. 3 — Восемь стихотвореній.
122. ГРИГОРІЙ баронъ Яхимовичъ Божією милостію епископъ Перемышскій и пр. Посланіе. Перемышль. 1857. 8° 15 стр.
123. ЗОРА Галицка. Листъ повременный, издаваемый подъ редакціей, сперва: *Б. А. Дьдицкого*, потомъ *Северина Г. Шеховича*, *Н. Савчинскимъ*. Годъ X. Львовъ. Иждивеніемъ и типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 13 №№ 104 стр (По причинѣ недостатка подписчиковъ пересталъ выходить).

Замѣчательныя статьи были помѣщены слѣдующія: 1 — Историческое извѣстіе о Зборовѣ. 2 — Смерть жертвоносна

невольницъ русской. 3 — Мученическая смерть русскихъ князей Бориса и Глѣба. 4—О дружнѣ, боярахъ, мужахъ и ихъ отношеніяхъ къ князьямъ русскимъ. 5—Петръ Ко-нашевичъ Сагайдачный.

124. Хлѣвъ души или набожныя молитвы и пѣсни для восточ-
ныя церкви православныхъ христіанъ. Соч. *А. Духновича*. Из-
даніе третіе. Будинъ. 1857. Въ типографіи М. Баго. 12° 216
стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
125. Книжка вспомогательная во употребленію букваря
и первой языкоучебной читанки школъ народныхъ католическихъ,
въ державѣ Австрійской. Для учителей и преподавателей. Въ Вѣд-
ни. Ц. к. дирекція накладу школьныхъ книжекъ. 1857, 8° 277
стр. (Печатана церковно-слав. шрифтомъ).
126. Помяникъ усопшихъ душъ зъ роду:—Въ Перемышлѣ. Тя-
помъ собора крилошанъ. Накладомъ М. Дзѣковского. 1857. 8°
14 стр.
127. Засѣданіе комиссіи дома Народнаго и другой городской
церкви во Львовѣ, отбывшееся $\frac{1}{13}$ дня Сѣчня. 1857. *М. Ку-
земскій*. Львовъ. 1857. 8° 28 стр. (Печатано церковно-слав.
буквами).
128. Католическое нравоученіе. Составилъ и издалъ *М.
О. Дюпель*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857.
8° II, 214 и VIII стр. (Печатана церковно-слав. буквами).
129. Галицкій историческій сборникъ, издаваемый об-
ществомъ Галицко-русской Матицы. Выпускъ III. Число 22.
Львовъ. Печатано въ тип. института Ставропигіанскаго. 1857.
8° 16 стр. (Печ. церковно-граж. шрифтомъ).
- Содержаніе: О соборной богородичной церкви и святы-
теляхъ въ Галичѣ. Написалъ *Ант. Петрушевичъ*) § 9.
О Галицко-русскихъ митрополитахъ).
130. Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сель-
скихъ. Написалъ *А. Духновичъ*. Часть 1. Педагогія общая.
Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857, 8° V и
91 стр. (Напеч. церковно-слав. шрифтомъ).
131. Повѣсти библейныя старого (ветхого) заветъа. Изданіе Га-
лицко-русской Матицы. Число 21. Львовъ. Типомъ Института
Ставропигіанскаго. 1857. 8° 8 стр. (Печатана на церковно-слав.
языкѣ).

132. Слово въ день сошествія св. Духа, сказанное *Мих. Малиновскимъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 8° 90 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
133. Хлопъ Запека. Сказка народна. Въ стихахъ. *М. Козановича*. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 8° 23 стр.
134. Мѣсяцословъ господарскій Львовскій, на годъ отъ воплощенія Господа нашего І. Хр. 1857, который есть простой, содержащій въ себѣ 365 дней. Въ Львовѣ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. Въ 8-ю д. л. 108 стр.
Содержаніе: 1—О отчетъ. 2—Весна, стихотвореніе. 3—Нѣчто о Черкесахъ. 4—Поезія китайская. 5—Пословицы. 6—Однадцать стихотвореній.
135. Пѣсни набожныя. Собраніи А. Т. Въ Львовѣ. Накладомъ А. Герговича. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 16° 93 и 3 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

1858.

136. Отечественный сборникъ. Додатокъ до десятаго рочника, выдаваемого въ Вѣднѣ «Вѣстника», часописи урядовой для Русиновъ Австрійской Державы. Шестый рочникъ 1858. Издатель и редакторъ *В. Зборовскій*. Вѣднѣ. Типомъ І. Б. Валлисагузера. 23 №№ 180 стр.
Содержаніе: 1—Полоный маршалъ гр. Радецкій. 2—Гора ірофвъ въ Вещдорфѣ. 3—Фр. Шумскій. 4—І. Маршанкевичъ. 5—Записки о Южной Россіи (Кулиша). 6—Ятвяги (історическіи споминки о тихже и языцѣ Мало-русскомъ. 7—Мнѣніе Шафарика о изобрѣтателяхъ кириллицы и глаголицы. 8—Первое впечатлѣніе (Повѣстка). 9—Подарокъ жениховъ. 10—Преподаванія г. *Пр. Миклосича* «о происхожденіи и розпространеніи глаголицы.» 11—Бзда изъ Перемышля до Бардіева. 12—Двѣстеръ *В. В.* 13—Кумъ Андрей. Галицкая притча. 14—Добречинъ. 15—Тридцать восемь стихотвореній.
137. Перемышлянинъ. Мѣсяцословъ на годъ 1858, въ подлиннику сочиненный *Як. Величкомъ*. Въ Перемышля. Типомъ собора крылошанъ. 1858. Въ 8-ю д. л. 48 стр.
Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Короткая вѣдомость

- о епископахъ русскихъ въ Перемышля., Ав. Шептицкій (М. Рыло.) Статья *Ант. Добрянскаго*. 3—Средній періодъ русской словесности. Вѣкъ XVI, XVII и XVIII до Котляревскаго. Статья *Д. А.*—Стихотворенія. Пращаніе. *Д.* Сельская прогулка къ родившимъ сторонамъ, *Згарскаго*.
138. Обязанности подданныхъ къ своему монарху. Въ употребленіе школъ народныхъ. Цѣна 6 кр. н. Вѣдень. Въ ц. к. накладъ школьныхъ книжокъ. 1858, Книгопеч. К. Грунда, 8° 30 стр.
139. Столпъ. Церковь—школа. Додатокъ до 10-го рочника, выдаваемого въ Вѣднѣ «Вѣстника», часописи урядовой для Русиновъ австрійской державы. 1-й рочникъ. Издатель и редакторъ *Вас. Зборовскій*. Вѣдень, тип. Валлисаузера. 1858. 8°, 28 №№ (печ. на церковно-слав. яз.).
140. Молитвословъ во употребленіе мірскимъ челоуѣкомъ. Львовъ. Накладомъ и типомъ М. Ф. Порембы. 1858. 12° 245 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)
141. Чинъ священныя и божественныя литургіи, бываемыя сице въ гр. каѳ. церкви, съ переводомъ нѣмецкимъ и польскимъ. Издалъ *Я. О. Головацкій*. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1858. 8°. 268 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
142. Правила чина св. Василія Великаго, во Угорщинѣ, по наставленію св. основателя и законодавца св. Василія, во кратцѣ списанная и апостольскимъ посѣтителемъ, метрополитомъ архіепископомъ Острохомскимъ, кардиналомъ І. Спитовскимъ отъ великаго Кира подтвержденная. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8°. 160 и IV стр.
143. Новая австрійская валюка обще-понятно выложена съ относительными опредѣленіями и сосчитаніями якъ и урядовыми редуцційными таблицами. Цѣна 8 кр. н. Вѣдень. Въ ц. к. накладъ школьныхъ книжекъ. 1858. 12° 51 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
144. Маленькая образна библія, или изображеніе ветхаго, и новаго завета, съ 90 образками ко употребленію дѣтей. *Алойс. Грпнеусомъ* издана, *І. С...комъ* переложена. Въ Пештѣ, 1858. Печатанна и обрѣтается у А. Бучанскаго. 8° 45 стр. Цѣна 10 кр. ср.
- Эта маленькая библія состоитъ изъ однихъ только гравюръ, объясненыхъ каждая четверостишіями.

145. ОПИСАНІЕ ИКОНЪ по церквахъ рускихъ, въ столичномъ градѣ Львовѣ. Доходъ назначенъ въ пользу ново-созидаемой церкви въ Наваріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8° 70 стр.
146. СЛОВО НА ПРАЗДНИКЪ Успенія Пресвятыя Богородицы Маріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8° 12 стр.
147. НОВЫИ ГРОШЪ отъ 1 Листопада 1858. *I. Геромовичомъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 12° 24 стр. (Напечатано церковно-слав. буквами).
О новой австрійской монетѣ.

1859.

148. ПЕРЕМЫШЛЯНИНЪ. Мѣсяцословъ на годъ 1859, въ подлиннику сочиненный *Як. Величкомъ*. Въ Перемышляхъ. Типомъ собора крылошанъ. 1859. Въ 8-ю л. л. 72 стр.
Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Антоній Ангеловичъ, Митрополитъ Галицкій, во время 1809 г. Статья *Н. У.*
3—Стихотворенія: Братки, казка.
149. ШЕМАТИСМЪ монастырей чина св. Василія В. въ Галиціи, на годъ 1859. Съ исправленными историческими примѣчаніями. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° 32 стр.
150. НАЧЕРТАНІЕ народныхъ училищъ и учительскихъ лицъ, подъ управительствомъ русской Перемышской консисторіи на годъ 1859. Въ Перемышляхъ. Типомъ русскаго собора крылошанъ. 1859. 8° 31 стр.
151. О НЕУДОБНОСТИ латинской азбуки въ письменности русской. Разсужденіе *Богдана А. Д.* Вѣдень. 1859. Въ книгопечатнѣ оо. Мехитаристовъ. 8° 46 стр.
152. КОЛЯДЫ или пѣсни на Рождество Христово. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 12° 53 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).
Всѣхъ пѣсень числомъ 21.
153. СВЯЩЕННАЯ ИСТОРИЯ ветхаго и новаго завѣта, въ двохъ частяхъ. 2-е исправленное и пополненное изданіе *А. Поповича*. Въ Будинѣ. Въ типографіи и. ц. университета Пештянскаго. 1859. 8° 286 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).
154. ПОВѢСТИ для дѣтвей собраны и написаны *А. П. Подбру-*

- снаныцькомъ*. Въ Львѣгородѣ. Черенками заведенія Ставропигіанскаго. 1859. 12° 140 стр.
155. *Справозданіе* заряда соединенія Галицко-Русской Матицы и Общества просвѣщенія за время отъ 1 Сѣчня до послѣдняго Декемврія 1858. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1859. 8° 8 стр.
156. Пѣсня въ честь его преосвященства Кирѣ Спирідіона Литвиновича, Епископа Канатскаго, поднесена питомцами Львовской Семинаріи, въ свѣтлый день именинъ 12-го Дек. 1859. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1859. 4° 8 стр.
157. *Благовонная китица* изъ быстроумныхъ и благоумныхъ изреченій различныхъ авторовъ сплетена. Доходъ назначенъ въ пользу храмовъ господнихъ. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° IV и 72 стр. Цѣна 35 кр. австр. (Печатана церковно-слав. шрифтомъ).
158. *Новая русская азбука*. Составленная парохомъ Вел. Копаньскимъ *А. Поповичемъ*. Будинъ. Въ типографіи и. ц. Университета Пештянскаго. 1859. 8° 71 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
159. *Споръ о русскую азбуку*, описанный *Богданомъ А. Дьдицимъ*. Цѣна 40 кр. нов.—Половина всего дохода опредѣлена въ пользу Народнаго Дома въ Львовѣ. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° 56 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

1860.

160. *Перемышлянинъ*. Мѣсяцословъ на високосный, изъ 366 дней состоящій годъ, 1860, изчисленъ на небосклонъ львовскій. Сочиненъ въ пользу фонда вдовъ и сиротъ священническихъ *І. Величкомъ*. Въ Перемышлѣ. Типомъ собора крылошанъ. 1860. 8° 74 стр. (Печатанъ церковно-славян. буквами.)

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ хронологическій восточно-русскаго и римскаго обряда, изчисленіе астрономическое солнца и мѣсяца, календарь жидовскій и уставъ окромѣйшого богослуженія на сей годъ. 2—Мелетій Смотрицкій. 3—Кто великъ и кто достойный. (Стихотвореніе).

161. *Львованинъ*, приручный и господарскій мѣсяцословъ на рокъ звычайный 1861. Львовъ. Накладомъ М. Н. Коссака. Зъ тип.

института Ставропигіанскаго. 8° 104 и XV стр. Цѣна 50 кр. вал. австр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцесловъ, свѣдѣнія мѣстныя, хозяйственныя, и пр. 2—Местъ Верховинця, повѣстка зъ правдивого случая. Написавъ *Н. зъ Н.* 3—Святый вечеръ, стих. *Е. Огоновскаго.* 4—Четья св. Варвары. Стих. *М. О. П.* 5—Думка при гробѣ. Ноги и чоботъ. Стих. *М. О. П.* 6—Гуцулы. Шкиць этнографичный. 7—Добошь Пов. *М. К.* 8—Бура. Популяро-физическій выкладъ *М. К.* 9—Вѣстка о стародавномъ Львовѣ. (Урывокъ изъ большого, до печатанья приготовленого, дѣла. 10—Дотаточокъ до галицко-русской номенклатуры ботаничной. *М. Новацкій.* 11—Выказъ ярмарковъ и торговъ, отбувающихся въ Галиціи, въ Краковскомъ и на Буковинѣ.

162. Сборничокъ пѣсній для спѣволюбныхъ Русиновъ. Во Львовѣ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1860. 12° 182 и IV стр. (Печ. церковно-славянскимъ шрифтомъ).

Въ этомъ сборникѣ помѣщена 71 пѣсня.

163. Гуцуль-Волошинъ, повѣсть (въ стихахъ), зъ горъ Коломыйскихъ, написалъ *Гриць Надворонскій.* Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1860. 16° 56 и III стр.

164. Рогнѣда-Горислава, повѣсть историческа, съ X столѣтія, (979—986) сочинитель *Вас. Ильницькій.* Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1860. 16° 46 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).

Эта повѣсть, какъ говоритъ авторъ, основана на преданіи, записанномъ въ лаврентьевской лѣтописи. Двокая мысль руководила г. Ильницькимъ, въ сочиненіи своей повѣсти: во 1-хъ, онъ хотѣлъ представить бытъ тогдашней Руси; во 2-хъ, показать превосходство духа христіанской вѣры надъ языческой.

165. Пѣсникъ для Маковницкой русской дѣтвы, сочиненный *А. Павловичемъ,* въ Бѣловежѣ. Перемышль. Типомъ Мих. Диковскаго. 1860. 16° 14 стр.

166. Ластѣвка для русскихъ дѣтей. Сочиненіе *Иер. У. Наумовича.* Перемышль. Иждивеніемъ А. Герговича. Типомъ Мих. Дѣковского. 1860. 16° 91 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ)

167. Бѣгъ-туръ Всеволодъ Князь Курскій. Поема *Богдана А.*

- Дьдицкаго*. Цѣна 5 кр. в. Доходъ назначенъ на цѣли литературныя, Львовъ, типою Ставропигійскаго института. 1860. 16° 112 стр.
168. Житїеписи святихъ, издаваема Д—ромъ *Гр. Гикилевичомъ*. Сошитъ I. Перемышль, типою и иждивенїемъ М. Дяковского. 1860. 8° IV и 155 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)
169. Стародавній Галичъ, описанный *И. Шараневичемъ*; перепечатано изъ Альбума, на 1860-й г. Львовъ, т. института Ставропигіанскаго. 1860. 8° 43 и 1 стр.
170. Коляды или пѣсни на Рождество Христово. Во Львовѣ. Типою института Ставропигійскаго. 1860. 16° 63 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).
- Всѣхъ пѣсней числомъ 22.
171. Зоря Галицкая, яко Альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ. Типою института Ставропигійскаго. 1860. 6. 8° XII и 560 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенныя въ этомъ альбумѣ: — 1) Буй-туръ Всеволодъ Князь Курскій (1196) повѣсть, основанна на тлѣ историческомъ. 2) Смерть Кн. Романа подъ Завихостомъ, въ лѣто 1205, историч. дума. 3) Иванъ Халдѣвъ, воевода Звенигородскій (1146), историч. дума—4) Стихотворенія: *Н. Устыновича, Л. Данкевича, А. Дужновича, М. Попеля, І. Гушалевича, А. Павловича, И. Наумовича, І. Озаркевича, С. Вѣтвицкаго, В. Шашкевича, А. Бучинскаго, Ѳ. Заревича, Ю. Лужецкаго, Е. Ошовскаго, Е. Партыцкаго, Г. Страхоцкаго, И. Головацкаго, Маріи Дьдицкой, Клементины Попелевой, Ек. Цыбыковой, Людм. Головацкой, И. Малицкаго, П. Леонтовича І. Лытньскаго, Д. Лучаковскаго, В. Говарницкаго*. — 5) Слѣды часточнаго водворенія Христіанства на Руси, передъ Владиміромъ Великимъ, *Ю. Желеховскаго*—6) Причины мирнаго и скорого розширенія вѣры христовой на Руси, *М. О. Попель*.—7) Состояніе церкви Хр. на Руси, за владенія Владиміра великаго равноапостольнаго, *П. Ясеницкій*—8) Житіе св. Антонія и Θεодосія, основателей монастыря Кіево-Печер-

- скаго.—9) Церковь Успенія въ Львовѣ. *Ө. Бълоусь*.
 10) Львовская русская епархія передъ стомалѣты и начало и дѣйствованіе Ставропиг. братства. въ Львовѣ, *Я. Голловацкій*.—11) Взаимныя отношенія русской церкви и гражд. власти въ XII ст. *І. Гушалевичь*.—12) Краткія записки истор. о мѣстѣ Самборѣ. *А. Добрянскій*.
 13) Вспоминка о М. Шашкевичу. *Б. Дьдицкаго*—14) Александръ, князь Белскій. *В. Ильницкій*.—15) Околицѣ Стайяславава. *В. Ковальскій*—16) Пастырѣ въ половинахъ, повѣсть *А. Крамицкаго*.—17) Галагивка *І. Лозинскій*.—18) Историческое обозрѣніе митрополіи Русской—Галицкой. *М. Малиновскій*—19) Грамоты до исторіи церкви русской вообще, до соравненія же обряда гр. католическаго съ латиньскимъ, въ—особенности относящіяся, *его же*.—20) О лѣтосчисленіи вообще христ. и русскомъ въ частности, *его же*.—21) Русины Лемки, *А. Тороньскій*.—22) О сборникахъ русско-народныхъ пѣсень.—23) Стародавній Галичь. *И. Шараневичь*, и пр. и пр.
172. Книга чудесъ. Священныя преданія и простонародныя сказки, въ которыхъ содержится сто пятьдесятъ чудесъ, стоиъ пятьюдесятью иконъ украшенныхъ. Пещь. Печатаъ и издаъ А. Бучанскій. 1860. 8° 252 и IV стр.
173. Рускіи думки, составлены въ день торжественнаго посвященія его п—ства Кирь Өомы Полянського, епископа Перемыскаго. *Б. Дьдицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
174. Пѣснь радостна зъ причины поставленія его высокопреподобія г. Өомы Полянського на епископа. Прозавесена питомцами Семинаріи Львовской. Во Львовѣ. Типомъ инст. Ставропиг. 1860. 8 стр.
175. Пѣсня въ нарочитый день тезоименія его высокопреподобія Кирь Онифрія, рыцаря Крыницкаго, воспѣтая питомцами Семинаріи въ Львовѣ. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 8 стр.
176. Его высокопреосвященству Кирь Григорію, Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престоль архи—владычій, въ митрополитальномъ городѣ

- Львовѣ—13 Ноемврія 1860. Голосъ, поднесенный отъ имени писателей русскихъ. *Б. А. Дьдицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 7 стр.
177. Дума въ день возшествія на престолъ архи—пастырскій его в—ства Кирь Григорія, Барона Яхимовича, Митрополита Галицкой Руси, воспѣтая отъ рускаго народа. Львовъ. Типомъ института. 1860. 4° 8 стр.
178. Пѣсня въ нарочитый день вступленія на престолъ митрополита Галицкой Руси—его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, отспѣвана питомцами генеральшой гр. кае: Семинаріи въ Львовѣ. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 5 стр.
179. Голосъ радости въ честь новопоставленному митрополиту Львовско—Галицкому, его высокопреосвященству Григорію Барону Яхимовичу отъ Щирецкаго деканату, въ день $13\frac{1}{2}$ Ноемврія 1860. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 4° 4 стр.
180. Голосъ радости съ причины вступленія на тронъ митрополитій его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, поднесенъ отъ имени намѣстничества Львовскаго $13\frac{1}{2}$ Ноемврія 1860. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 4 стр.
181. Пѣсня на привитанье его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая рускими учениками школъ гимназіальныхъ, 13 Ноемврія. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 4 стр.
182. Въ счастливую память возшествія на престолъ архивладычій его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, пѣсня, составлена отъ имени Бобрецкаго намѣстничества, 13 Ноемврія. 1860. *Іоанъ Намовичъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 4 стр.
183. Стихъ благожеланій въ честь его преосвященства боголюбивого Кирь Спиридона Литвиновича, епископа Канатскаго въ предѣлахъ невѣрныхъ, въ нарочитый день тезоименія $12\frac{1}{2}$ —Декемврія. 1860. Отъ благодарныхъ питомцевъ Гр. К. Семинаріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 4 стр.
184. ОКРЕСТНОЕ ПОСЛАНІЕ. Спиридонъ Литвиновичъ, епископъ

- Кантискій, въ сторонахъ невѣрныхъ, честному Пресвитерству. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
185. Спиридонъ Литвиновичъ, епископъ Канатанскій, въ предѣлахъ невѣрныхъ, честному священству мірскому, и пр. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1859. 4° 6 стр.
186. Пѣсня въ день тезоименія его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, нареченного митрополита Галицкой Руси, воспѣтая отъ имени Русиновъ въ Вѣднѣ. Вѣдень. Тископечатано у Л. Грунда. 1860. 4° 4 стр.
187. Ода его высокопреосвященству Кирь Григорію Барону Яхимовичю, епископу Перемыскому, и пр., нареченному митрополиту Галицкой Руси, въ день тезоименія, его именемъ прихожановъ Св. Варвари, въ Вѣднѣ, благовѣнно принесена *Николаемъ Ф.* надв. администраторомъ. 1860. Печатня О. о. Мехитаристовъ, 4° 4 стр.
188. Даръ любви его высокопреосвященству Кирь Григорію Барону Яхимовичю, епископу Перемыскому, и пр. нареченному митрополиту Галицкой Руси, въ день тезоименія его, года 1860, питомцами русскими гр. каѳ. центр. сѣменища, въ Вѣднѣ благовѣнно принесенъ. Печатня о. о. Мехитаристовъ. 1860. 4° 4 стр.
189. Стихъ въ честь его преосвященства боголюбиваго, высокоблагороднаго Кирь Григорія Барона Яхимовича, нареченнаго митрополита Галицкаго, въ нарочитый день тезоименитства 25 Сѣчня 1860, въ чувствѣ благодарности питомцами ген. Семинаріи греч. каѳ. Львовской предложенный. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1860. 4° 8 стр.
190. Чинъ поставленія епископа высокопреосвященнымъ Григоріемъ Барономъ Яхимовичемъ, митрополитомъ Галицкимъ и Фр. Кс. Вержлейскимъ, архіепископомъ Львовскимъ и Спир. Литвиновичемъ, епископомъ Канатскимъ, съ рукопологательми употребленъ въ посвященіи преосвященнаго Ѳомы Полянскаго и пр. епископа Перемыскаго. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 12 стр.
191. Стихъ его пр—ству Кирь Григорію Барону Яхимовичю епископу Перемыскому. Въ нарочитый день тезоименитства. 25 Сѣчня 1860. Отъ питомцевъ семинаріи греч. каѳ. Перемыскаго. Перемысль. Типомъ М. Дяковского. 1860. 4° 8 стр.

192. Пѣсня на нарочитый день тезоименія его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкаго, отспѣвана питомцами генеральной гр. каѳ. Семинаріи въ Львовѣ. 1861. Львовъ, типомъ Института Ставропигійскаго. 4° 8 стр.
193. Пѣсня въ день тезоименія его в—ства Кирь Григорія, Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая питомцами русскими гр. каѳ. центр. сѣменища въ Вѣднѣ. 1861. 4° 8 стр.
194. Пѣсня въ нарочитый день тезоименія его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкаго, воспѣтая питомцами гр. каѳ. Семинаріи въ Перемышль. 25 Сѣчня. 1861. Перемышль. Типомъ М. Диковскаго. 4° 8 стр.
195. Пѣсня привѣтственная его в—ству Кирь Григорію Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престоль архи—пастырскій, воспѣтая отъ имени писателей русскихъ. *Б. А. Дьдицкій.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 6 стр.
196. Три пѣсни привѣтственныи его в—ству Кирь Григорію Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престоль архипастырскій въ Львовѣ, воспѣтymi русскими слушателями Львовскаго всеучилища. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
197. Благожелательная пѣснь въ день тезоименія его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая 25 Сѣчня. *І. Наумовичемъ.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
198. Стихъ прощальный его высокопреподобію Кирь Онуфрію, рыцарю Крыницкому, воспѣтый питомцами Семинаріи, въ Львовѣ, въ день отлпченія его ц. к. ордяномъ Франциска Юсифа. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 8 стр.
199. На гробъ Юсифа Левицкаго, преставившагося дня 24 мая 1860. Воспѣлъ отъ родины *Н. Т. Льськевичь.* Перемышль. Типомъ М. Дѣковскаго. 1860. 4° 8 стр.
200. Державно-законный листъ для цѣсарства Австрійскаго на годъ 1860. Ч. 54, приноситъ слѣдующій цѣсарскій манифестъ и дипломъ изъ 20 Октоврія 1860. Львовъ, типомъ Ставропигіанскаго института. 1860. 4° 6 стр.

201. **Поэзиі Николая Устыяновича.** Часть 1-я. Цѣна 40 кр. нов. Доходъ назначенъ для цѣлей литературныхъ. Во Львовѣ. Типомъ Ставроп. института. 1860. 16° XVI и 120 стр. Всѣхъ стихотвореній числомъ 27.
202. **Въ вѣчную память І. Лѣвницкому,** сочинителю первой русской грамматики, и пр., усопшему въ Бозѣ на дню 24 мая 1860. Пѣсня составлена *Б. А. Дьдицкимъ*, зъ поводу помпнальнаго богослуженія, отправленнаго за упокой души его, въ Львовской Ставропигійской церкви, дня 17 юнія 1860. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 16° 7 стр.
203. **Нѣсколько словъ о играхъ общественныхъ на Руси.** Второе изданіе. Доходъ назначенъ въ пользу украшеній церковныхъ. Львовѣ. Типомъ института Ставропигіянскаго. 1860. 12° 24 стр. Цѣна 20 кр. вал. австр.
204. **Седмодневникъ,** содержащій въ себѣ службы всея святыхъ Свѣтлыя недѣли, съ чиномъ благословенія брашенъ. Львовѣ. Типомъ и накладомъ института Ставропигіянскаго. 1860. 12° 93 стр.
205. **Голосъ зъ поводу извѣстной рецензіи «Зори Галицкой, Альбума на годъ 1860»** (стихотвореніе). Во Львовѣ, типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 9 стр.
206. **Въ память торжественнаго дня, 13 Ноемвриа 1860 года.** Сочиненіе, изданное *Богданомъ А. Дьдицкимъ*. Цѣна 30 кр. н. — Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовѣ, типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 39 стр.
- Книжка эта издана въ память торжественнаго дня наименованія Киръ Григорія Барона Яхимовича митрополитомъ Галицкой Руси.
207. **Галицкій историческій сборникъ,** издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы, число 22. Выпускъ III. Львовѣ. Напечатано въ типографіи института Ставропигійскаго. 1860. 12° 59 и CLXXIX стр.
- Въ этой книжкѣ »Сборника,« помѣщено продолженіе труда г. Петрушевича «О русскихъ церквахъ и монастыряхъ въ Львовѣ».
208. **Воспоминаніе о Евстафій Прокочницѣ, Совѣтницѣ школьномъ и Директорѣ гимназіи тарнопольской, упокоившемся 1856**

- г. Написалъ *В. Котловичъ*. Во Львовѣ, типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 13 стр.
209. **Житіе преподобнаго пустынника Онуфрія**, написано *А. М. Ц—мъ*. Выпускъ I. Цѣна 20 кр. н.—Доходъ назначенъ на созданіе церкви въ Монастырищахъ. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 46 стр.
210. **Душеполезныя чтенія**, издаваемые въ неопредѣленные времена. Выпускъ II, содержащій житіе, вже во святыхъ отца нашего Николая, Архіепископа, Миръ Лукійскихъ чудотворца. Цѣна 15 кр н. Доходъ назначенъ на созданіе церкви въ Монастырищахъ. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 27 стр. (Печатано церковно—гражд. шрифтомъ).
211. **Львовская русская епархія**, передъ стома лѣты, описана по донесенію, поданому до римской курии преосвященнѣйшимъ *Львомъ Шептицкимъ*, епископомъ Львовскимъ. Львовъ, типомъ Ставропигійскаго Института. 1860. 6. 8° 21 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
- Эта статья г. Головацкаго перепечатана изъ «Зори Галицкой Альбума» на 1860 годъ.
212. **Очеркъ старославянскаго баснословія или мпѳологіи**, составленъ *Я. О. Г—мъ*. Цѣна 35 кр. н.—Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 8° 105 и II стр.
- 1) О древнихъ славянскихъ идолахъ и божествахъ. —
2) О языческомъ славянскомъ богослуженіи.
213. **Его высоко—преосвященству Григорію Барону Яхимовичу**, новопоставленному митрополиту Галицкому. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 8° 7 стр.
- Стихотвореніе соч. *Н. Устыяновича*.
214. **Начало и дѣйствованіе Львовскаго Ставропигійскаго братства** по историческо—литературному отношенію, описано *Я. О. Головацкимъ*. Цѣна 30 кр. н. Доходъ назначенъ на цѣли литературныя, Львовъ, типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 6. 8° 48 стр. (Печатано церковно—слав. буквами).
- Перепечатано изъ «Зори—Галицкой Альбума» на 1860-й г.
215. **Поезіи Іоанна Гушалевица**. Часть 1—я. Цѣна 30

- кр. н. — Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1861. 16° 104 стр.
- Всего 49 стихотвореній.
216. Народныя звычаны и обряды зъ-надъ Збруча, описанныя *Игнатіємъ Галькомъ*. Часть первая. Цѣна 50 кр. н. Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 144 стр.
- Здѣсь описаны слѣдующіе обычай и обряды: 1) Русское веселье. 2) Гаѣвки. 3) Забавы великодныя безъ спѣвовъ.
217. Духъ вечерни, утрени и литургіи гр. као. церкви. Сочиненіе *И. М. Галька*. Цѣна 30 кр. н. Львовъ, въ печати заведенія Ставропигійскаго. 1861. 16° 64 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
218. Слово. Газета выходящая въ Львовѣ, съ января м. 1861 г. два раза въ недѣлю, подъ редакцію *Богдана А. Дьдицкаго*.
219. Науки церковныя на всѣ праздники въ роцѣ, для жителей сельскихъ *А. Добраньскаго*. Перемышль. Бр. Елень. 1860. 8° XII и 274 стр.
220. Хлѣбъ души или набожныя молитвы и пѣсни для Русиновъ. *Ал. Душновичъ*. Перемышль. М. Дзиковскаго. 1860. 16° 244 стр.
221. Русское веселье, описанное *И. Галькою*. Львовъ. Тип. Ставропигіальнаго института.
222. Канонъ воскресный съ польскимъ переводомъ. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго института.
223. Литургія или выясненіе литургіи костела грецко-католикаго. Львовъ. Ставропигіаньскаго института. 1860. 8° 80 стр.
224. Молитвословъ съ толкованіемъ для мірянъ. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго института. 1860.
225. Молитвословъ для дѣтей. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго Института.
226. Владимиръ Великій и крещеніе Руси, поэма *И. Озаркевича*. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго института. 1860.
- 1861.
227. Перемышлянка. Мѣсяцесловъ для русскыхъ женщинъ, на годъ 1862. Въ Перемышля. Типомъ Мих. Диковскаго. 1861. 12° 88 стр.

Содержаніе: 1—Анастасія Лѣсовска (Роксоляна) повѣсть историческая. 2—Мертвая Студня. Казка. 3—Всячина. 4—Стихотворенія.

228. Львовянинъ, приручный и господарскій мѣсяцесловъ, на рокъ звычайный 1862. Львовъ. Накладомъ М. Коссака. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 108. стр.

Содержаніе: 1—Закоханный чортъ. Повѣсть Украиньска. 2—Имянины. Повѣсть съ житя. 3—Стихотворенія Шевченко, Кузьменко, и др. 4—О числѣ монастырей въ Галичинѣ. 5—Русьни. 6—Высокій замокъ въ Львовѣ.

229. Стихъ въ честь его преосвященства Кирь Оомы Полянського, епископа Перемыскаго, и пр. въ нарочитый день тезоименитства, 6. Жолтя 1861, въ чувствѣ благодарности питомцамъ ген. Семинаріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 4° 6 стр.

230. Гомонъ молодой Руси. Стихъ составленный именемъ русской молодежи, зъ причины слова, выгомошеннаго нашимъ посломъ преп. *Ант. Мошльницкимъ*, на думѣ державной, въ Вѣднѣ, 27 Червня 1861 р., въ доказъ благодарности и глубокаго почитанія. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 6 стр.

231. Гриць Сеньковъ, або несчастное супружество. Повѣсть взята зъ правдивого приключенія. Написалъ *Д. Петрицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 31 стр.

232. Каталогъ книгъ, напечатанныхъ въ Успенской Лаврѣ Почаевской, чипа Василя Великаго. Львовъ. Печатано у М. Ф. Порембы. 1861. 4° 4 стр.

233. Справозданіе зарядъ соединенія Галицко-русской Матицы и Общества Просвѣщенія за часъ отъ 1 Сѣчня до послѣдняго Декавмія 1860. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1861. 8° 8 стр.

234. Справозданіе Комиссиі предстоящей справамъ создаемаго дому народнаго и другой городской церкви во Львовѣ, за часъ отъ р. 1855 до конца 1860. Львовъ. Зъ печатни института Ставропигіаньскаго. 1861. 4° 12 стр.

235. Орукописномъ молитвенникъ старочешскомъ, съ XIV—XV в., хранящимся въ университетской библіотекѣ во Львовѣ,

- написалъ *Я. О. Головацкій*. Въ Прагѣ 1861. Типомъ Екатерины Ерябковой. 4° 24 стр.
236. Казки, зобравъ Игнатій зъ Никловичъ. Накладомъ Якова Савчиньского. Львовъ. Печатано у Мих. Ф. Порембы. 1861. 8°. III и 96. (Печатацья церковно-слав. шрифтомъ).
237. Народный праздникъ Купала, описанный и объясненный ведля сохранившихся преданій и повѣрій народа. Накладъ *О. Бьлоуса*. Львовъ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1861. 16° 47. стр. Цѣна 30 кр.
238. Михайло и Филиппъ розмовлялися такъ: (Подслухано) Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 12° 8 стр.
239. Стародавниі Галицкіи города. Часть 1-я; Стародавній Звенигородъ. Сочинитель *Василь Ильницькій*. Въ Львовѣ. Тип. инстит. Ставропиг. 1861. 8° 23. стр. (Церковно-слав. шрифот).
- — — Часть 2-я.
240. Стародавний Львовъ. (отъ р. 1250—1350). Описалъ *Ис. Шаранкевичъ*. Въ Львовѣ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1861. 8° 118 и IV.
241. Пастырское богословіе на основанію св. писанія св. отцевъ и иныхъ сочиненій. Составилъ *І. Гушалевичъ* Тома I и II. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° Въ 1-й ч. VII и 129; во 2-й ч. VIII и 143 стр.
242. Записки 2-го поклоническаго путешествія зъ Рима въ Іерусалимъ и по инымъ мѣсяцямъ востока, совершенного попомъ *Ип. Андр. Терлецкимъ*. Томъ 1-й, вып. I. и II. Львовъ. 1861—1862. Типомъ института Ставропигійскаго. 8°. Въ 1-мъ вып. IV и 119 стр.; во 2-мъ вып. 102 и I стр.
243. *Wzrodok przemosu na słabą niewinność zrogo wywartej*. Историческія записки Теодосія Бродовича, о событіяхъ на Волыні и Подолью, въ 1789 г. Ч. 1-я, 2-е изданіе. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° VII и 125 стр. (Съ предисловіемъ Я. О. Головацкаго).
244. Спѣвакъ зъ Полвсья, поэма *Николая Ляцькевича*. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1861. 16° VIII и 100 стр. Цѣна 30 кр.
245. Измѣникамъ Руси. Стихи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 4 стр.

246. Сосѣдамъ. II. Стихи. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1861. 8° 7 стр.
247. Слава Іисусу Христу. Маліи повѣстки для молодежи, составилъ ведля нѣмецкаго. Іеромонахъ *Іасонъ Корытко*. Вѣдень. Типомъ о.о. Мехитаристовъ. 1861. 8° 77 стр. (Церковно - слав. шрифтомъ).
248. Выборы пословъ до соньма краеваго. *Старый знакомый*. 8° 13 стр. безъ означ. м. и г. печ. (1861 г.) (Церковно-слав. шрифтомъ).
249. Слово на часъ. *Старый Русинъ*. 8° 9 стр. безъ означенія м. и г. печ. (Церковно-слав. шрифтомъ).
250. Добра женка и лихого чоловіка переробить. Сказка народна, написана *Томою Пельвецкимъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 36. стр.

1862 г.

251. Поэзиі Іосифа Федьковича. Часть 1-я. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862. 16° XVI и 148 стр.
252. Народныи звычайи и обряды, зъ околицъ надъ Збручемъ, описаны *Инатіємъ Галькомъ*. Часть вторая. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862, 16° 56 и II стр.
253. Святый вечеръ, поема *Евгенія Згарского*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862. 8° 181 стр. Цѣна 60 кр.

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ, СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 6-Й КНИЖКЪ «ОСНОВЫ».

А — даўски! — а засы! а куда! (выражаєть запрѣтъ).

Ачъ! — вышь! какво!

Баріло — боченокъ.

Бѣбехи — большія перины.

Бѣбѣхи відбити — отбить печенки.

Бездѣльни — несчастный.

Белькотати — неясно говорить; говорится о нѣмыхъ.

Бѣндыги випустити —

Бѣйбасъ — олухъ.

Бубонити — скороговоркой и невнятно говорить.

Будовання — постройки.

Будоватись — строятся, селиться.

Бузувѣрний — басурманъ.

Вгамоватись — уняться; успокоиться.

Вѣрша — снарядъ для ловли рыбы, преимущественно вьюновъ.

Вѣжки — возжи.

Вѣляти — выручать, обругать.

Вѣйскуватись — блестять.

Вѣйльски — отголоски.

Вказати — указать.

Вирій — теплая страна, куда, по повѣрью народному, птицы улетаютъ.

Волокъ — небольшой неводъ.

Вступатись — мѣшаться въ дѣло; помогать, защищать.

Въ три — вѣрви — въ три — шел.

Гайдѣ! — маршъ пошелъ!

Голодрѣбець — голышъ, оборванецъ.

Глузувати — насмѣхаться.

Грезетѣвий — изъ газетовой матеріи.

Грімнути — грозно, сердито крикнуть на кого.

Грошенѣта — (уменьш.) — деньги.

Гурти — большія стада скота.

Дѣ — гдѣ.

Дѣ — коли — иногда, изрѣдка.

Димановий — демонскій.

Довбѣшка — долбля.

До-гурту — въ компанію, въ общество.

Дорікати — корить.

Дотѣпний — способный.

Дотинати — допекать, укорять.

Доторкнѣтца — дотронуться до чего.

Дрѣбязокъ — мелочь.

Друзѣйка — (увелич.) — другъ.

Дука — князь, важный баринъ.

Ёлопъ — мужикъ; олухъ.

Жалѣтца — жаловаться.

Жалкувати — жалѣть.

Жѣвжикъ — лихой, разбитной, щеголь.

Завзятій — лихой, смѣлый, настойчивый.

Заканціюбитись — завернуться крючкомъ (о носѣ).

Заміратись — прицѣпляться; имѣть намѣреніе.

Заннѣтись, зопнѣтись — удержаться, остановиться; остаться.

Заразъ — тотчасъ, сейчасъ.

Заторохтѣти — громко и скоро говорить; собственно же выражаєть стукъ, грохотъ, производимой вѣдой и т. п.

Захистити — закрыть, защитить отъ чего.

Захляти — ослабѣть, отощать.

За-холоднѣ — пока еще солнце не печетъ.

Зачиня́ти — затворять.

Заша́рится — всыпнуть, покрас-
нить.

Защморгну́ти — задернуть, затянуть,
узломъ.

Зацокоти́ти — скороговоркой и звон-
ко заговорить.

Збедѣжити́сь — выражаетъ состоя-
ніе человѣка, неожиданно задѣтаго, при-
веденнаго чѣмъ-нибудь въ замѣшатель-
ство.

Звѣря́ти — повѣрять кого; свѣрять.

Зворохну́ться — тронуться, повер-
нуться — подняться съ мѣста.

Згодит́ця — согласиться; рѣшиться.

Зотну́ти — срѣзать, снять (голову).

Зъ-не-зна́ть-чого́ — не вѣсть съ че-
го.

Изплѣчит́сь — патереть плеча; сѣ-
даться негодной для ѣзды (о лошади).

Кажанъ — летучая мышь.

Карабѣля — изогнутая сабля.

Квачъ — кисть, которою мажутъ лег-
тедь.

Кваша — родъ кушанья, родъ густой
похлѣбки.

Кебѣга — умѣнье, способность.

Кирпу гу́ти — носъ заирать, по-
дымать.

Колѣка — (увелич.) — колъ.

Коновка — деревянная кружка.

Копи́ця — конна сѣна.

Користувати́сь — получать при-
быль; имѣть выгоду.

Кощи́ль — плетеная корзина.

Кре́йда — мѣлъ.

Крихта — крохъ, крошка.

Крюка́ да́ти — лишнее пройти.

Курево — столбомъ поднимающаяся
пыль; дымъ отъ куренія.

Куривнѣй — (атаманъ) избранный на-
чальникъ надъ частью Запорожскаго
Войска.

Кухва — бочка.

Лакіза — (презрительн.) — лакей.

Лашит́сь — ласкаться (о собакахъ);
ухаживать.

Ледачи́й — негодный, лѣnivый.

Лучи́ться — случиться.

Лущити́ — снимать чешую съ рыбы, —
съ сѣмечъ; — бить, трепать (въ перен.).

Мановце́мъ — окольною дорогою.

Митга́ — горячая вода для мытья.

Мо́ва — рѣчь, языкъ, разговоръ.

Мо(у)тузо́къ — веревка.

На вдиря́нци махну́ти — уйти пос-
корѣе; убѣжать.

Наді́ти — немного пройти; дойти;
подойти во-время.

На-за́ймъ — въ-долгъ.

Налаго́дится — приготовиться, со-
браться, вознамѣрится.

Налига́ться — напиться до-пьяна.

Наміспикъ — намѣстникъ.

На-о́дши(че)бі́ — въ-сторонѣ.

На-рѣжи́у — на углу.

Не бу́де зъ тебѣ пут́я — не будетъ
съ тебя толку, проку.

Невукъ — неученый, новичокъ; не
выѣженный (о лошади).

Не-зачу́ться — не спохватиться; не
замѣтить.

Не стѣмит́сь — не спохватиться; не
опомниться.

Ничипоръ — Никифоръ.

Нузда́ти — надѣвать узду.

Обдиві́ться — осмотрѣться.

Обі́да — обода у колеса.

Обце́ньки — клещи.

Овсі́ — совсѣмъ, совершенно.

Огиду́ти — опротивѣть, опостылять.

Огла́(е)жу(у)вати́ — осматривать
кругомъ.

Олкаспу́тись — отойти прочь, — ос-
тавить кого въ покоѣ.

Одшмага́ти — выпороть кого.

Одчакну́ться — отколотъ (о вѣт-
вяхъ); отдѣлиться.

Одлечки, о́пле — вотъ-гдѣ.

Онцхристови́й — антихристовъ.

Опорожни́ться — опустѣть.

Опоселити́ — поселить.

Ору́дувати — управлять.

Отара — стадо овецъ.

Отоді́-то — тогда-то.

Отту́ iii! — бери еси! (когда травятъ
собаками).

Отъ — вотъ.

Очма́ лупати́ — мигать глазами;
смѣшаться.

Падлю́ка — (увел.) — подлецъ.

Паві́, панія — барыня.

Паристи́й — подходящій подъ пару.

Пархи — ругат. слово (о жидакъ).

Пелька — глотка.

Перва́чка — первая дочь.

Перѣ́зва — приглашеніе въ гости сва-
дебнаго общества.

Перени́ссе — носовой хрящъ.

Песи́головець — (воображаемый) че-
ловѣкъ съ однимъ глазомъ во лбу.

Пистолі́ — пистолеты.

Підва́лиа — подставка для поддер-

жанія чого; столбъ для поддержанія за-
бора, постройки и т. д.

Підголити — подбрить.
Підштовхнути — подтолкнуть.
Плѣси — разливы, рукава рѣки.
Плигть! — прыгь!
Позиватись — судиться.
Покѹта — эпитимія, покаяніе.
Полювати — охотиться.
Поляскати — потрепать; похлопать
(напр., плетью, въ воздухѣ).
Помилитись — ошибиться.
Помста — мсть; — мстительность.
Понуритись — угрожо, мрачно опу-
стить голову.
Попережати — опережать.
Потрава — кушанье, блюдо.
Потурати — потакать; поддаваться.
Почухати — почесать.
Прійзба — завалинка.
Припинитись — остановиться; поу-
держаться отъ чого.
Притулитись — прижаться; скло-
ниться.
Прогукнути — въ носъ, невнятно,
подъ носъ себѣ проговорить.
Проѣва — пройдоха; диво.
Пручатись — стараться. вырваться
отъ кого.
Пугикнути — закричать — пугу!
Пустельниця — пустыниці.
Пуць! — мигъ быстрого паденія.
Р'ипнути — скрипнуть дверью.
Рогачъ — ухватъ.
Розв'язити — утѣшить, успокоить.
Роздратувати — раздражить, раз-
здорить.
Розшматувати — на куски разор-
вать.
Розч'овпати — разобрать, понять.
Розшолопати — разобрать, понять.
Росп'ятана — съ растрепанными
волосами:
Рухати — трогаться съ мѣста; от-
правляться.
Самограй — (шуточн.) — самоваръ.
Сербати — хлебать.
Сирівець — свежловичный квасъ, в
вообще — квасъ.
Січовикъ — житель Сѣчи, запоро-
жець.
Скикь! — скокь!
Скрутитись — (переносн.) — оду-
рѣть.
Смачний — вкусный.
См'ажити — жарить — поджаривать.
Спідати — завтракать.
Сопілка — свирѣль.
Сподіватись — ожидать; надѣяться.

Спустити — опустѣть.
Спустити — спустить.
Стирчати — торчать.
Стовповий — столбовой.
Стривати — повременить, пообож-
дать.
Стримити — торчать.
Стулити — сложить, скласть, со-
гнуть.

**Теперъ, теперя, тепереньки, те-
перички** — теперь.
Телепень — неспособный — дурень,
ямья, тюр'якъ (въ переносн. смыслѣ).
Тинь — плетень.
Товариство — общество; — Запо-
рожское Войско.
Торочити — болтать, безъ умолку
говорить; пустое городить.
Трапнція — случится.
Третячки на зубѣхъ вигравати —
бить кого по зубамъ.
Трѣбця — тройная восковая свѣча.
Трунокъ — папютокъ.

Ураговий — вражій.
Урѣнья — время.
Уколюкати — покончить съ кѣмъ,
убивъ его; убить.
Улещати — ласками успокоивать,
привлечь на свою сторону.
Умилити — пѣной, точно мыломъ,
покрыть; утомить.
Укопити — хватить, взять, захва-
титъ.
Учесати — (переносн.) — ударить
кого.

Фанаберія — надменность, тщесла-
віе.

Хавтурки — взятки.
Халабуда — длинная жидовская брич-
ка, въ родѣ арбы.
Хитати — шатать, трясти, колебать
Хлюпатись — болтаться въ лужѣ.

Ціты! — молчи! тсъ!
Цілісенький — (уменьш.) — цѣль-
хенькій, весь.
Цупити — тянуть, ташить, загребать,
насилъно брать.
Цуратись — отрекаться, брезгать,
пренебрегать.

Чекати — ожидать.
Черево — брюхо; животъ.
Чингаль — книжаль.
Чопикъ — умен. отъ чопъ — втулка,
кранъ.

Чу́лий — чувствительный.
Чкурну́ти — быстро убѣжать.
Шасты́ — междометіе, выражающее
быстрое, внезапное появленіе.

Шолопáй — олухъ.
Шпáрко — живо, скоро.
Штрикну́ти — кольнуть.

ОБЪЯСНЕНІЕ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ,»

къ апрѣльской, майской и юньской книжкамъ «Основы».

XXXI.—Еврей; рисованы съ природы, въ г. Кременчугѣ, Полт. губ., А. Е. Бейдеманомъ; гравюра его же.

XXXII.—Дівчина Полтавской губ.; рисована съ природы И. И. Соколовымъ, гравирована мною. Свита на ней бѣлая, суконная; чоботы—низъ черный, верхъ желтый; платокъ цвѣтной.

XXXIII.—Молодица Полтавской губ. Золотоношскаго уѣзда, села Вереміевки; рисована съ природы И. И. Соколовъ, гравирована мною. Свита бѣлая, чоботы желтые.

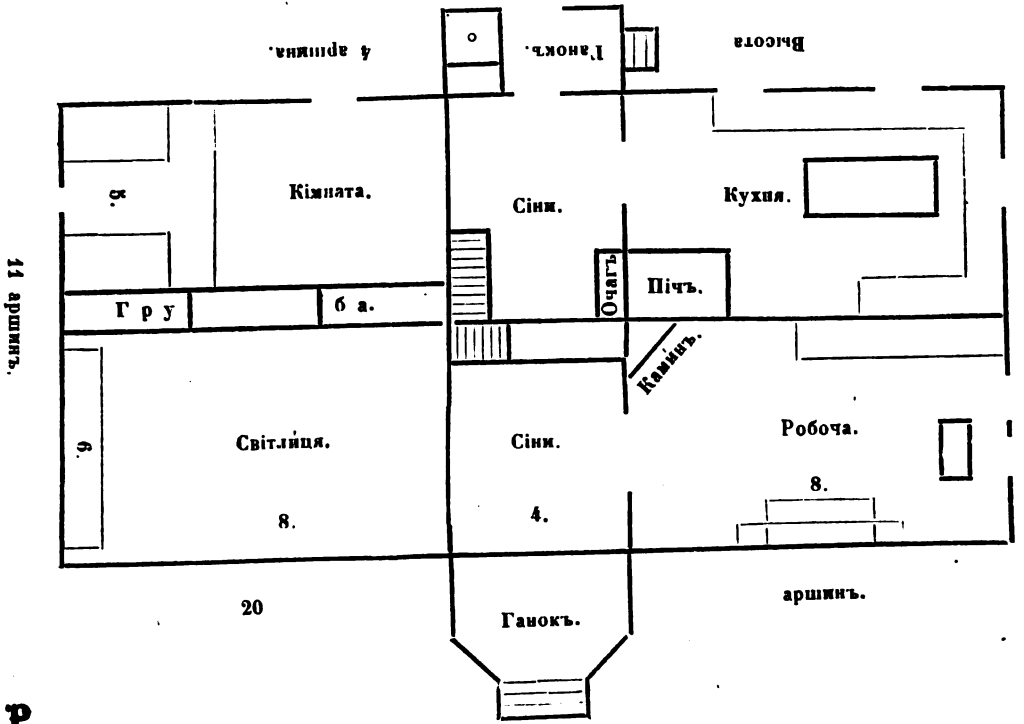
XXXIV.—Дівчина Полтавской губ.; рисована съ природы К. Л. Трутовскимъ, гравирована мною.

XXXV.—Дівчина Полтавской губ.—тоже.

XXXVI.—Селянинъ Черниговской губерніи; рисованъ съ природы О. Пл. Челищевой; гравированъ мною.

Л. Ж.

№ 2.

11 аршинъ.

Р

І
К
А
Д
Н
І
П
Р
О

№ 1.

